

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

HEGEMONYA KRİZİ OLARAK 2008 KRİZİ VE KEMER SIKMA
POLİTİKALARI: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNE İLİŞKİN
ANALİZLER

Bütünleşik Doktora Tezi

Ali Berçem AŞICI

ANKARA, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

HEGEMONYA KRİZİ OLARAK 2008 KRİZİ VE KEMER SIKMA
POLİTİKALARI: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNE İLİŞKİN
ANALİZLER

Bütünleşik Doktora Tezi

Ali Berçem AŞICI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ceyhun GÜRKAN

ANKARA, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

HEGEMONYA KRİZİ OLARAK 2008 KRİZİ VE KEMER SIKMA
POLİTİKALARI: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNE İLİŞKİN
ANALİZLER

Bütünleşik Doktora Tezi

Ali Berçem AŞICI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ceyhun GÜRKAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Filiz ZABCI**
- 2- Prof. Dr. Mehmet YETİŞ**
- 3- Doç. Dr. Ceyhun GÜRKAN (Danışman)**
- 4- Prof. Dr. Mustafa Kemal BAYIRBAĞ**
- 5- Dr. Öğretim Üyesi Reşide Ömür BİRLER**

Tez Savunması Tarihi

25.06.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ceyhun GÜRKAN danışmanlığında hazırladığım “Hegemonya Krizi Olarak 2008 Krizi ve Kemer Sıkma Politikaları: Bazı Avrupa Ülkelerine İlişkin Analizler (Ankara, 2024)” adlı bütünsel doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

25/06/2024

Ali Berçem AŞICI

İmza

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması benim için öğretici ve zorlu bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Birçok insanın çalışmamı neticelendirmemde katkısı bulunmaktadır. Bu bölümde en azından adlarını anmak ve minnet duygularımı ifade etmek istiyorum.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde geçirdiğim zamanlarda sadece akademik değil insani olarak da çok şey öğrendiğimi düşünüyorum. Çok kıymetli hocalardan dersler aldım, çok güzel dostluklar kurdum ve bu sayede çalışma heyecanımı hiçbir zaman kaybetmedim. Bu okul, acısıyla tatlısıyla yaşadığımı hissettiğim ve hayatımda derin izler bırakan bir yer oldu.

On yılı aşkın süredir öğrencisi olmaktan onur duyduğum, entelektüel kimliğini, çalışma disiplinini ve öğrencileri için yaptığı fedakârlıkları hiçbir zaman unutamayacağım, çok kıymetli hocam, danışmanım Doç Dr. Ceyhun Gürkan'ın emeğinin karşılığını asla ödeyemem. Ceyhun Hoca, çalışma sürecimde eksikliklerimi büyük bir özveri göstererek gidermemi sağladı ve bu çalışmayı yapabileceğime olan inancımı her daim diri tuttu. Ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çok değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Yetiş'ten aldığım lisansüstü dersler çalışmamın temelini oluşturmaktadır. Uzun bir sürece yayılan tez izleme komitesi toplantılarında Mehmet Hoca'mın önerileri ve elzem katkıları bu tezin savunulur hale gelmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Hakkını ödeyemem.

Çok kıymetli hocam Prof. Dr. Filiz Zabcı'nın tez izleme komitesi toplantılarında yapıcı eleştirileriyle tezimin eksikliklerini gidererek çalışmamı önemli ölçüde olgunlaştırmamdaki katkıları için en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez savunma sınavımın jüri üyeleri arasında yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa Kemal Bayırbağ'ın ve Dr. Öğretim Üyesi Reşide Ömür Birler'in yapıcı eleştirileri tezimdeki eksikliklerin giderilmesini sağlamıştır. Hocalarıma müteşekkirim.

Siyasal Bilgiler Fakóltesinden çok kıymetli hocalarım Aydın Ördek ve Vedat Ulvi Aslan eğitim hayatım boyunca beni hep desteklediler. Düşünmeye ve yazmaya yönelik öğrencilerini sürekli teşvik eden Aydın Hoca, en zor zamanlarında dahi öğrencilerine bir şeyler aktarabilmek için çalıştı ve tez çalışmamda yıldığım her an ayağa kalkmamı sağladı. Vedat Hoca, tez çalışmam sürecinde yapabileceğime olan inancıyla çalışmalarımı okudu ve geliştirmeme yönelik katkılar sağladı. Hocalarımın öğretileri ve yerleri bakidir. Onlara teşekkür etmek boynumun borcudur.

Öğrencilik hayatımın farklı dönemlerinde yönlendirmeleriyle, destekleriyle yanımda olan değerli hocalarım Yiğit Karahanoğulları'na, Duygu Türk'e, Nilgün Erdem'e, Nimet Özbek'e ve Ekin Değirmenci'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Maliye ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümlerindeki çok sayıda hocamın emeklerini ayrıca anmalıyım, teşekkür ediyorum.

Bu süreçte desteklerini sürekli hissettiğim nevi şahsına münhasır kıymetli büyüğüm Ali Tuna'ya ve değerli sınıf arkadaşım Hatice Gül Ertuğrul Kanacı'ya teşekkür ediyorum. Siyasal Bilgiler Fakóltesi'nin öğrenci işleri eski şefi Tünay Pamuk'a, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölüm sekreteri Barış Dicle'ye ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Mustafa Yönden'e ve Tacettin Çelik'e emekleri için teşekkür ediyorum.

Hayatımın her anında yanımda olduklarını bildiğim, onlara olan sevgimi bu satırlara sığdırmamın mümkün olmadığı sevgili annemin, babamın ve kardeşim Ecem Sıla'nın haklarını ödeyemem. Bu çalışmanın nihayete erdirilmesine olan inancıyla en zor zamanlarımda dahi umudumu tazeleyen sevgili eşim, mutluluk kaynağım Gülsen teşekkürlerin en büyüğünü hak ediyor, ona olan sevgimi ifade edemem.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KRİZ, HEGEMONYA VE KEMER SIKMA KAVRAMLARININ BİR TAHLİLİ	14
1.1 Genel Sorunsal	14
1.2 Sosyal ve Siyasal Bir Kavram Olarak Kriz	20
1.2.1 Kriz Kavramına Genel Bir Bakış.....	20
1.2.2 Kapitalist Sistem Bağlamında Kriz	22
1.3 Hegemonya	28
1.3.1 “Tarihsel Blok” Bağlamında Hegemonya	30
1.3.2 Hegemonya Mücadeleleri.....	40
1.4 Kapitalist Sistemin Birikim Rejimleri ve Hegemonya Krizi	45
1.5 Bir Sınıf Projesi Olarak Kemer Sıkma	60
1.5.1 Kemer Sıkma Kavramının Etimolojisi	60
1.5.2 Kemer Sıkmanın Siyasal İktisadi Yazındaki Kökenleri	63
1.5.2.1 Antik Çağdan Reform ve Rönesans’a Kemer Sıkma	64
1.5.2.2 15. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Kemer Sıkmaya İlişkin Gelişmeler	70
1.5.2.3 Toplum Sözleşmesi Kuramından Klasik İktisada Kemer Sıkma	73
1.5.2.4 Kemer Sıkmaya Yönelik Siyasal İktisadi Yazında Temel Eleştiriler	82
1.5.2.4.1 Kamusal Ekonominin “Halkçı” ve “Despot” İkiliğinde Rousseau’da Devlet Maliyesi	82
1.5.2.4.2 Keynesyen Düşünce: Kemer Sıkmayı Tersine Çevirmek	88
1.5.2.5 Hayek’in Perspektifinden Mali Disiplin: Serbest Piyasa Ekonomisinin Kutsanması	93
1.5.2.6 2008 Krizi Bağlamında Kemer Sıkmanın Siyasal İktisadi Yazındaki Tarihinin Değerlendirilmesi	98
1.6 Birikim Krizi, Hegemonya Mücadeleleri ve Kemer Sıkma	99

**İKİNCİ BÖLÜM: AVRUPA ÜLKELERİ DÜZEYİNDE KEMER SIKMA
POLİTİKALARININ SOSYAL VE SİYASAL ETKİLERİ 102**

2.1. ABD’de Krizin Kurumsal ve Olgusal Kökenleri	102
2.2. Avrupa’da 2008 Krizi: Kemer Sıkmanın Görünürdeki Nedenleri	109
2.3. AB ve Kemer Sıkma	114
2.3.1. Faşizm ve Ordoliberalizm Bağlamında Avrupa’da Kemer Sıkmanın Kurumsal ve Olgusal Kökenleri	114
2.3.2. AB ve Kemer Sıkmanın Yakın Tarihi	123
2.4. 2008 Krizi Sonrasında Avrupa’nın Merkezinde Kemer Sıkma	135
2.4.1. Birleşik Krallık: Merkezde “Kemer Sıkma Çağı”	135
2.4.1.1. Halk Sağlığı, Sosyal Hizmetler, Ölüm Oranları İle Kemer Sıkma Politikalarının İlişkisi	143
2.4.1.2. Birleşik Krallık’ta Kemer Sıkma Karşıtı Hareketler	149
2.4.2. Yasal Düzenlemeler Işığında Almanya ve Kemer Sıkma Rejimi	156
2.4.2.1. 2003-2008 Arası Almanya’da Erken Dönem Kemer Sıkma: ‘Gündem 2010’ ve Hartz IV Reformları	159
2.4.2.2. 2008 Krizi ve Sonrası: Kemer Sıkma Rejiminde Ekonomik Büyüme İçin Teşvik Paketleri	163
2.5. 2008 Krizi Sonrasında Güney Avrupa’da Kemer Sıkma.....	167
2.5.1. 2008 Krizi Sonrasında İtalya	167
2.5.2. Yunanistan: Yüzyılın Kemer Sıkma Deneyimi	175
2.5.2.1. Krizin Ekonomik Temelleri: Kamu Borcu ve Kemer Sıkmanın Sınıfsallığı	175
2.5.2.2. Krizin Ardından Artan Ölüm Oranları Bağlamında Kemer Sıkmanın İnsani Sınırları	179
2.5.2.3. Ekonomi Kertesinde Ortaya Çıkan Kriz ve Krizin Üst Yapısal Yansımaları.....	181
2.6. İzlanda Örneği: Kemer Sıkmadan Vazgeçmek.....	190
2.7. Ara Değerlendirme	195

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: “ORGANİK ÇÖZÜM” METODU OLARAK KEMER
SIKMA..... 201**

3.1. 2008 Krizi bir Hegemonya Krizi midir?.....	201
3.2. Krizin Ardından Ana Akım Ekonomi Politik Düşüncede Kemer Sıkma Yaklaşımları	210

3.2.1.	G20 Toronto Zirvesi ve Kemer Sıkma Çağının Başlangıcı.....	210
3.2.1.1.	Kemer Sıkmaya Sunulan Temel Bir Gerekçe Olarak Bütçe Açıkları 214	
3.2.1.2.	2008 Sonrası Ana Akım Düşünce de Kemer Sıkma Çıkmazı: “Devrim Değil Evrim”	222
3.3.	Sınıf Tahakkümü Olarak Kemer Sıkma	225
3.4.	Değerlendirme: Kemer Sıkma Sınıfsal Yanıt.....	237
SONUÇ		246
KAYNAKÇA.....		252
ÖZET		282
ABSTRACT		283

GİRİŞ

Kemer sıkma, 20. yüzyıldan bu yana sermayenin yönetici bloku tarafından üzerinde uzlaşılan ve sistemik kriz dönemlerinde kapitalist tarihsel bloku korumak için hayata geçirilen sınıfsal bir projedir. Kemer sıkma projesinin, kelimenin gerçek anlamıyla, ‘can alıcı’ boyutlara ulaşması, ekonomik etkileri kadar sosyal ve siyasal etkilerinin de çok yönlü bir şekilde çalışılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Avrupa’da hükümetler ve ana akım anlayışın temsilcileri tarafından kemer sıkmanın alternatifi olmadığı düşüncesi temelinde farklı terim ve söylemlerle üzeri örtülmeye çalışılan kemer sıkma, en genel haliyle, toplumsal eşitsizlikleri artırmakta, emekçileri güvencesiz bir istihdam ve belirsiz bir gelecekle baş başa bırakmaktadır. Kemer sıkma politikaları bir taraftan sosyal devletin giderek eksiltilmesine yol açmış, diğer taraftan buna bağlı olarak güvencesizliğin derinleşmesiyle belirsiz gelecek düşüncesini kuvvetlendirmiş ve emekçilerin siyasal katılımdan da uzaklaşmasına neden olmuştur.

Türkiye’de yakın zamanda yayımlanan Tasarruf Tedbirleri adlı genelge (T.C. Resmî Gazete, 17 Mayıs 2024, Sayı: 32549) kemer sıkmanın güncelliğini koruduğunun en yakın örneklerinden birini teşkil etmektedir. Genelge, yerli ve yabancı sermaye sahiplerinin çıkarları karşısında emekçilerin refah düzeylerinin ciddi biçimde kısıtlanacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu kemer sıkma paketi, kamu kesiminin küçültülmesi ana hedefi doğrultusunda, temel kamusal hizmetlerin özel sektöre devrine ve kamuya ait malların yok pahasına elden çıkarılmasına, esnek ve güvencesiz çalışmaya ve sosyal yardımların kısılmasına zemin hazırlamaktadır (Orhangazi, 15 Mayıs 2024). Söz konusu paket, her ne kadar kamu çalışanlarının refah düzeylerine karşı bir saldırıyı içinde barındırsa da, toplumsal iletişim kanalları aracılığıyla “siyasal iktidar önce kendi kemer sıkmaya başladı” algısının -geniş kapsamlı bir kemer sıkma dönemine girerken- emekçiler üzerinde toplumsal rızanın sağlanmasına dönük kullanılacağı da anlaşılmaktadır (Oyan, 14 Mayıs 2024).

Sosyal demokratlarca yönetilen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bir yöneticisi tarafından dile getirilen özelleştirme taleplerinin (Ersoy, 16 Mayıs 2024) kemer sıkma paketinin açıklanmasıyla aynı döneme denk gelmesi de rastlantısal görülmemektedir. Farklı ideolojik temellere dayalı olsalar dahi, ana akım iktisadın görüşlerine sadık merkezi ve yerel iktidarların ekonomik sorunların çözümünde deyim yerindeyse, 'organik birlik' içinde oldukları görülmektedir. Bu bakımdan yalnızca iktisadi ve mali değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal açıdan da bir disiplin aracı olarak kemer sıkmanın ana akım / liberal ekonomi politik düşünce içerisinde merkezi bir rol oynayarak sermaye sınıfının uzun vadeli çıkarlarına hizmet etmektedir.

Yunanistan'da Dimitris Christoulas adlı bir emeklinin 4 Nisan 2012 sabahı Atina'nın bir meydanında intiharı ve daha sonra Renos Gavras'ın kısa filmi *Austerity*'ye (2015) konu olan hayatı kemer sıkmanın iktisadi etkileri kadar sosyal ve siyasal etkilerinin de eleştirel bir perspektiften ele alınmasının zaruri olduğunu düşündürmektedir.

Amartya Kumar Sen'in 'etik' yaklaşımları ve 'mühendislik' yöntemleri üzerinden H. Ünal Nalbantoğlu'nun (2010: 80-81; 2022) tartıştığı üzere, sosyal bilimlerin değersizleştirilerek "laf bilimleri" yakıştırmaları yapılmaktadır. Günümüzde sosyal bilimler kapsamında "iktisat emperyalizmi" ya da "matematik emperyalizmi" olarak ifade edilebilecek olan ve disiplinleri kendine göre şekillendirerek politik iktisat anlayışına şiddetli itirazları olan neoliberal düşünce geleneği hâkimdir. Bu düşünce sistemi, iktisadi düşünce ve uygulamalarının 'bilimsel' olduğu iddiası temelinde politik olan her türlü yöntemi dışlayarak doğa bilimlerine öykünmekte ve toplumların idaresi konusunu indirgemeci bir analizle matematikselleştirerek kavramaktadır. Nalbantoğlu'nun (2010: 81) da altını çizdiği üzere, sosyal bilimlerin değersizleştirilmesi ve sosyal bilimler bünyesinde günümüzdeki bilimsellik iddiası çerçevesinde şekillenen neoliberal iktisadi anlayışın ardında "kurnaz bir iktidar" ve "erk mücadelesi" yatmaktadır.

Bu doğrultuda, tezde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden yararlanılmakta, indirgemeci bir anlayış ise reddedilmektedir.

2008 krizinin ardından sadece Güney Avrupa ülkelerinde değil, kıtanın kuzey ülkelerinde de kemer sıkma politikaları, Gramsci'ye (1984: 91) referansla, “organik çözüm” metodu olarak gündeme gelmiştir. Kemer sıkma politikalarının hayata geçirilmesiyle birlikte birçok Avrupa ülkesinde yeni toplumsal hareketler ve düzen karşıtı siyasal partiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bakımdan, kemer sıkma politikalarının, ana akım anlayışın temsilcileri tarafından sıklıkla kullanıldığı üzere, alternatifi olmayan bir ekonomik karara indirgenemeyeceği savunulmaktadır. Sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın emekçiler üzerinde insan sağlığından eğitime, çalışma koşullarından siyasete kadar farklı sosyal ve siyasal alanda uzun vadeli etkileri olmuştur. Kemer sıkma politikalarıyla birlikte sermaye ve işçi sınıfı arasındaki ‘toplumsal sözleşme’ sermaye lehine yeniden düzenlenmiştir. 2008 krizi, hâkim toplumsal sınıf tarafından, emek gücüyle geçinen toplumsal sınıfların ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda elde etmiş oldukları refah devleti kazanımlarına el konulmasına zemin hazırlamıştır. 2008 krizinin ardından hegemonyanın kendini yeniden örgütlemekte zorlanmasına karşılık alternatif hegemonya oluşumlarına yönelik düşüncede ve pratikte sosyal ve siyasal gelişmelerin önü kesilmiştir.

Bu tez çalışmasında iki temel sorunsal etrafında kemer sıkmayı iktisadi, sosyal ve siyasal boyutlarıyla anlaşılır kılan bir tartışma yürütülmektedir. İlki 2008 krizinin bir “hegemonya krizi” olup olmadığıdır. Bu bağlamda, ikinci temel sorunsal ise “organik çözüm” metodu olarak kemer sıkmanın sermayenin yönetici bloku açısından ‘başarılı’ olup olmadığının analizidir. İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci'nin sosyal ve siyasal kuramına dayalı olarak yürütülen bu çalışmada öncelikle hegemonya kavramı tarihsel blok çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Hegemonya tartışmaları bağlamında, Christine Buci-Glucksmann'ın (Yetiş, 2009: 156) “hegemonya krizi

(organik kriz) olmaksızın hegemonya kuramı olamaz” cümlesiyle hegemonya krizinin önemini ortaya koyduğu üzere, 2008 krizi, Gramscigil kriz tahlillerine sadık kalınarak analiz edilmektedir.

Gramsci’nin düşünce sisteminde organik hareketlerle özsel ayrımı sürelerinde olan, ama yine de yapının evrimine bağlı bulunan ve Gramsci’nin “konjonktürel” olarak nitelidiği devinimler vardır (Portelli, 1982: 51, Ransome, 2011: 251). Bu doğrultuda, konjonktürel olan rastlantısal, dolayimsız, kaza sonucu ortaya çıkmış denebilecek bir harekete tekabül etmekte ve organik devinimden bu şekilde farklılaşmaktadır (Gramsci, 1971: 177-178). Konjonktürel olay, organik olaya göre önemsiz, günlük ve daha çok gelip geçici denebilecek bir şekilde siyasal etkisinin görece küçük çaplı kaldığı bir olay çeşididir (1971: 177-178). Son tahlilde Gramsci’ye göre bir seçenek olarak başarılı bir tarihsel blokun ortaya çıkması toplumsal pratiğin bütün düzeylerinin birbiriyle bağının ve organik olanla konjonktürel olan arasındaki doğru ilişkinin düzgün belirlenmesine bağlıdır (Ransome, 2011: 212-213).

Hegemonya krizi, toplumsal olarak egemen sınıfın rıza ve zor yoluyla elde ettiği toplumsal desteğin dağılması ya da ansızın organik olmayan bir bütünlükle karşıt toplumsal sınıfın harekete geçmesiyle mümkün olmaktadır. Bu bakımdan, 2008 krizi sonrasında yapısal sorunların üst yapısal yansımalarının gerçekleştiği ve mevcut tarihsel blokun organik bağının koptuğu tespit edilmektedir. Bu tespit, en genel haliyle toplumsal sınıfların ve onların temsilcileri olan siyasal partilerin ilişkilerinin kopması, geleneksel siyasal partilerin işlevlerini kaybetmeleri ile ideolojik krizin ortaya çıkması üzerinden netleşmektedir. Gramscigil sosyal ve siyasal kuramda zorunlu karşılıklık ilkesi çerçevesinde hegemonyadan bahsediliyorsa karşıt hegemonya da söz konusudur. Karşılıklıklar temelinde yürüten analiz en genel haliyle hegemonyanın sürekli bir mücadele ve yeniden üretilme gerektiren bir olgu olduğunu ve egemen sınıfın da iktidarını korumasını gerektirdiğini, karşıt hegemonya bağlamında yönetilen toplumsal

sınıfların ise kendi tarihsel blokunu kurma mücadelesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan hegemonya basit bir şekilde “sınıf üstünlüğü”nü ifade etmediği gibi bu anlamının yanı sıra diğer ast sınıflarla kurulacak ittifakları ve kendi aydın tabakalarını da kapsayan çok yönlü bir olgudur.

2008 krizi sonrası dönemi ekonomi politik düzen açısından Wolfgang Streeck’in (2016b: 35-37, 2021) *interregnum* olarak adlandırdığı devletlerin yöneticisiz kalma hâli, “eskinin öldüğü, yeninin ise doğmadığı” (Gramsci, 1971: 276) bir toplumsal formasyona işaret etmektedir. Belirtildiği üzere, ikinci temel sorunsal olarak Avrupa’da sınıfsal tahakküm amacıyla hayata geçirilmiş olan kemer sıkmanın hegemonya krizlerine çözüm olup olmadığı disiplinlerarası geçişle belirginleştirilmeye çalışılacaktır. Gramsci (1984: 91).

Kapitalist sistemin krizleri, değişik aşamalarına tekabül eden bir şekilde, düzenli işleyen bir sistemi aksatan ya da işlevsiz bırakan bir kesinti anı değildir (Harman, 2012: 5; Yalman, 2019: 186). Kriz toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleler ve sermayenin kendi içindeki mücadelelerle şekillenen bir süreçtir (Ransome, 2011: 176; Yalman, 2019: 186). Kapitalist sistemin tarihine bakıldığında, krizden çıkış yöntemleri arasında devletleştirme, Keynesyen para ve maliye politikaları, IMF destekli neoliberal politikalar, düzeltimci savaşlar ve baskıcı, otoriter rejim uygulamalarıdır (Durmuş, 2010: 69).

Gramsci (1984: 91), *Modern Prens*’te “organik çözüm” metodunu sermayenin yönetici blokunun çıkarlarını en çoklaştıracığı şekilde “birçok partinin tek bir parti bayrağı altında ...” toplanması şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda, “organik çözüm” metodu olarak kemer sıkmanın neden tercih edildiği ve belli başlı Avrupa ülkelerinde uygulandığının nasıl biçimlendiği tartışılmaktadır. En temelde kemer sıkma alışılmış yöntemlerin dışında, “demokratik devlet biçiminden kayışlar” olarak nitalendirilebilecek bir şekilde, dışarıdan müdahaleler yoluyla iktidar değişiklikleriyle çözülmeye çalışılmıştır (Yalman, 2019: 190). Gramscigil kuramda hegemonya krizine karşı girişilen

birinci çözüm yolu olarak organik çözüm yoluyla mevcut ekonomi politik rejimin unsurları içinde kriz koşulları sermayenin yönetici blokunun uzlaşısıyla sonlandırılmaya çalışılmaktadır. Kemer sıkma, çok sayıda temsilcisi olan yönetici sınıfın koalisyonlar şeklindeki birleşmeleri yoluyla tarihsel bloku korumaya çalıştıklarını açıkça göstermektedir. Bunun yanı sıra hegemonya krizi anında farklı baskı aygıtlarıyla sermayenin yönetici bloku hegemonyasını korumaya çalışır. Organik çözüm metodu olarak kemer sıkmanın hayata geçirilmesinin yapısal ve üstyapısal kerteğe ilişkin sonuçları olmasının yanı sıra kısa ve uzun vadeli amaçları da bulunmaktadır. Avrupa ülkelerine salık verilen kemer sıkmanın asgari kuralları Kuzey Avrupa ülkeleri ile ulusüstü neoliberal kuruluşlar tarafından belirlenmiş olsa da, uygulanış biçimi ve içeriği bölgelere ve tekil devletlere göre değişmektedir. Wendy Brown'un (2018, 2021) ve Clara Mattei'nin (2022) de savunduğu üzere, kemer sıkmanın sadece ekonomik bir disiplini değil, aynı zamanda ve daha çok sosyal ve siyasal bir disiplini hedeflediği düşünülmektedir. Bu kapsamda, Brown'un (2018, 2021) da vurguladığı üzere, kemer sıkma projesinin, maliyeti kabul ettirme temelinde, en basit haliyle fedakârlık / kurban verme anlayışları üzerinden kapitalizm öncesi siyasal düşünce tarihiyle, din ve mitolojiyle de dirsek temasında kalınarak uygulandığı görülmektedir.

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle tezin temel kavramları olan kemer sıkma, hegemonya ve kriz kavramlarına yönelik kuramsal bir tartışma yürütülmektedir. Tezde kemer sıkmanın hegemonya krizlerine karşı geliştirilmiş, sermayenin yönetici sınıfının üzerinde uzlaşmaya vardığı bir "organik çözüm" metodu olduğu düşüncesiyle kriz ve hegemonya kavramlarının Gramsci'nin, praksis felsefesi temelinde, sosyal ve siyasal kuramına dayalı bir analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın kökenlerinin sanıldığı gibi aksine neoliberal dönemin çok daha öncelerine dayandığı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, kemer sıkma politikaların uygulama tarihinin 20. yüzyıl itibarıyla somutlaştığı (Blyth, 2017; Mattei, 2022;

Seymour, 2014; Streeck, 2016a, 2021), diğıer yönden siyasal iktisadi bir düşünce olarak kökenlerinin Antikitedeki yoğ n siyasal düşünsel ortamına kadar uzandığı görülmektedir. Tezin ana odak noktasını olu  şturan 2008 krizi sonrasında uygulanan kemer sıkma politikalarının ruhunun tam olarak anla  şılabilmesi için kavramın Avrupa ve Uzak Doğu'daki kökenleriyle birlikte özellikle siyasal ve iktisadi düşünce tarihi çerçevesinde yeri ele alınmaktadır. Kemer sıkmanın siyasal iktisadi düşünce tarihine y  nelmemizdeki temel amaç, bu politikalar b  t  n  n 2008 krizi sonrasında üretilen bir politika seti olmadığının gösterilmesidir. Bu politikaların uluslararası yazında '*painful medicine*' ('acı reçete') ifadesiyle kar  şılandığı görülmektedir. Hafızalarda bu şekilde yer edinmesinin uzun bir siyasal iktisadi yazın tarihi bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Mattei (2022) ve Blyth'in (2013) de sıklıkla vurguladıkları üzere, kemer sıkma tarihsel olarak farklı ülke ve dönemlerde tekrar tekrar kullanılan, ekonomik, sosyal ve siyasal düzlemlerde sermayenin yönetici bloku lehine önemli 'başarı'lara katkı sağlayan bir projedir.

Sosyal ve siyasal kavramların tartı  şılmasının ardından, Avrupa'daki krizin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kökenlerinden yola çıkılarak, kurumsal ve olgusal bir analizi yapılmaktadır. Bu bölümde özellikle 20. yüzyıl ve sonrasına yönelik ABD'nin ve Avrupa'nın ekonomi politik ili  şkileri ele alınıp, Avrupa Birliği'nin kuruluş süreçlerindeki sınıfsal dinamikler ile kemer sıkmanın temelleri, Avrupa'daki siyasal partilerin ideolojik dönüşümleri ortaya koyulmaktadır. Burada amaç 2008 krizinin nedenlerinin kapitalist tarihsel formasyonlarla i   i  e ele alıp, geçmiş krizlere kıyasla neden büyük bir kriz olduğunun ortaya koyulması ve kriz döneminin kurumsal, ekonomik ve siyasal aktörlerinin pozisyonlarının daha iyi anla  şılmasının sağlanmasıdır.

Ele alınan Avrupa   lkeleri seçilirken kapitalist gelişmişlik düzeyleri üzerinden güney-kuzey ayrımı temelinde krizin etkilerinin en derin hissedildiği ve kemer sıkmanın en yoğ n uygulandığı ülkelerden başlıcaları olan Yunanistan ve İtalya ile Avrupa'nın bölgesel karar verici ülkeleri olan Almanya ve Birleşik Krallık   zerine odaklanılmıştır.

2008 krizinden sonra sadece Güney Avrupa ülkelerinde değil, bölgesel karar verici konumdaki kuzey ülkelerinde de hem kemer sıkma hükümetlerin resmi gündemi haline gelmiş hem de alternatif sosyal ve siyasal oluşumların gündeminde önemini korumuştur (Gürkan, 2024: 211). Bu ülkelerin yanı sıra, GSYİH'sine oranla finansallaşması devasa bir boyutta olan İzlanda da kemer sıkma politikalarıyla ilgili siyasal karar değişiklikleri itibarıyla ele alınacak görece küçük ama finansal olarak önemli bir ülkedir. 2008 ve sonrasında somut ülke analizleri çerçevesinde bunalımın ana sorunsalları olarak hegemonya krizi ve kemer sıkma çerçevesinde somut ülke analizleri yapılmaktadır.

2008 krizi Avrupa'daki her ülkeyi aynı derecede olumsuz etkilememiştir. Kıtanın hegemonik merkezi pozisyonunda olan Almanya ile Akdeniz ülkeleri arasında önemli ekonomi politik farklılıklar vardır (Akçay ve Güngen, 2019; Altvater, 2013; Blyth, 2013; Streeck, 2021). Güney ülkelerinin krizde politika kısırlığının nedenleri ve sonuçları ele alınıp, kuzey ülkeleriyle karşılaştırmalı bir analizi yapılmaktadır. Avrupa'da kemer sıkma tartışmalarında özgün bir yere sahip olduğu düşünülen İzlanda ayrıca ele alınıp GSYİH'sine oranla devasa boyuttaki finansallaşması ile kemer sıkma uygulamalarından, halkın yoğun katılımı ve süreklilik kazanan protestolarının sonucunda, vazgeçmesinin somut düzlemde sonuçları ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Ülke analizlerinde odak noktası 2008 krizinin bir "hegemonya krizi" olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorunsalıdır; bu bağlamda krize verilen temel yanıt olan kemer sıkma politikalarının bir "organik çözüm" üretip üretmediği tartışmalarına bir katkı sunulmasıdır. Bu bakımdan, krizin ardından hayata geçirilen kemer sıkma projesinin sosyal ve siyasal sonuçlarına yoğunlaşıp tercih edilen / dayatılan bu projenin yönetilen toplumsal sınıflar üzerindeki etkileri, alternatif hegemonya mücadeleleri bağlamında ele alınmaktadır. Kemer sıkma politikalarının uzun bir döneme yayılan sonuçları olduğu düşüncesi, 2010'lu yılların iktisadi, sosyal ve siyasal göstergeleri ışığında analiz edilmektedir. Bu kapsamda, kemer sıkma tartışması somut ülke analizleri üzerinden

olgusal ve kuramsal birliktelikte ele alınıp tezin temel sorunlarına yanıt aranmaktadır. Son olarak, 2008 krizinin yaratmış olduğu hegemonya bunalımı koşullarında kemer sıkma projesine karşı girilen sosyal ve siyasal mücadeleler ve alternatif hegemonya tartışmaları ışığında kapitalist sistemin geleceği tartışılmaktadır.

Kemer sıkma politikalarının, Gramsci'nin izinde, 2008 krizi sonrasında toplumsal düzeyde belirginleşen hegemonya bunalımı koşullarına karşı yönetici sınıflar tarafından sınıfsal fraksiyonlarıyla uzlaş halinde geliştirilen “organik çözüm”ler olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan, borç veren kuzey ülkelerinin güney ülkelerinin borçlarını ödeyebilmeleri için kemer sıkma politikalarını salık verdikleri görülmektedir. Bu süreçte medya ve lobi faaliyetleri gibi iletişim kanallarıyla sürece yönelik toplumsal rızanın sağlanmaya çalışıldığı ve bu yöntemlerin işlevsizleştiği koşullarda da baskı aygıtlarının kullanıldığı görülmektedir.

2008'in ardından gündeme gelen hegemonya bunalımı koşullarında kemer sıkma politikalarının alternatifi olmadığı ve dolayısıyla bu politikalara mecbur kalındığı düşüncesinin etik, ahlaki ve demogojik vurgularla ideolojik egemenlik elde ettiği görülmektedir. 2008 krizi sonrası Avrupa'da krizin ana nedenleri kamu kesiminde aranmış, devlet maliyesi alanında ise çözüm en genel haliyle sosyal devlet harcamalarının kısılması üzerinden bulunmuştur. Bu dönemde, gelir ve servet vergisi başta olmak üzere, kamu gelirlerinin toplumsal gelir dağılımı adaletini sağlayacak / bozmayacak bir yönde şekillenmediği görülmektedir. 20. yüzyıl Avrupa'sında, faşist ve liberal ideolojinin müttefikliğine dayalı somut kapitalist formasyonda düşünce ve uygulama temelleri görülen ‘fedakârlık’ / ‘kurban verme’ anlayışı temelinde toplumun ve kamusal olanın dağıtılıp bireysel zeminde yürütülen ahlaki bir ‘sorumlulaştırma’ projesi olduğu savunulmaktadır (Brown, 2018, 2021; Mattei, 2022). Bu bakımdan, kamu borç oranlarının azaltılması ve denk bütçe hedefleri doğrultusunda; kamu kesiminde işten çıkarmalar, yeni istihdamın azaltılması, emekçilerin kazanımlarının başta maaşlar ve

emeklilik hakları olmak üzere türlü şekillerde törpülenmesi söz konusu olmuştur. Emekçiler aleyhindeki bu gelişmeler ışığında, kamu kesiminin, sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda küçültüldüğü ve özelleştirmelere daha fazla zemin hazırlandığı görülmektedir. Devletin piyasa karşısında küçültülmesi veya devletin piyasanın egemenliğine tam itaatinin sağlanması hedefi beraberinde yönetilen sınıfların bireysel bir düzlemde ‘sorumlulaştırılarak’, kamusal taleplerden uzaklaşmalarını ve başta eğitim ve sağlık ihtiyaçları olmak üzere, gelir düzeylerinin elverdiği ölçüde piyasanın hizmet sunumlarından kısıtlı bir şekilde yararlanabilmelerine neden olmuştur. Streeck’in (2021: 152) vurguladığı üzere, neoliberal rasyonalitede bir noktadan sonra hükümetler piyasanın kamu kesimi karşısındaki gücünü kabul ederek yurttaşlarını da devlet bürokrasiyle ilgili işlerinde kendilerini “müşteri” olarak görmeye başlamalarını teşvik etmişlerdir. 2008 krizi sonrasında devletler kemer sıkma politikalarıyla en temelde piyasaya yönelik güven mekanizmasını yeniden sağlamak için seferber edilmiştir. Açık bir şekilde, nedenlerinden bağımsız olarak kamu borçları piyasa güveninin baş sorumlusu olarak gösterilmiştir. Tüm bu süreçte, kamusal olan özel olan karşısında, yurttaş ise yatırımcı karşısında yenilmiştir (2021: 177).

2008 krizi sonrasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin artması, Rousseaucu anlamda yurttaşlık bilincini ve siyasal katılımı olumsuz etkilemiştir. Güney Avrupa ülkelerinde artan kamu kesimi borç oranları, borç veren kuzey ülkelerinde borçların geri ödenemeyeceği korkusu yaratmıştır. Bu durum da ulusüstü kurumlar aracılığıyla, borçlu ülkelerin devlet maliyelerine anti-demokratik müdahaleleri beraberinde getirmiştir.

Streeck’in (2016a: 114-123) “kurucu halk” olarak *Staatsvolk* ve “piyasa halkı” olarak *Marktvolk* ikiliği temelindeki devlet ve toplum üzerine modellemesi, piyasa sisteminin devlet tarafından kutsandığını, devletin kapitalist piyasayı kurtarmakla sınırlandığı bir döneme geçildiğini ve yurttaşların da demokratik taleplerinin sığıldığını

göstermektedir.¹ Devletin yerini giderek özel sektörün doldurduğu bu toplumsal formasyonda, *Staatsvolk*'a içkin siyasal seçimlere katılım oranı azalmakta, yurttaşlık ve kamuoyu değerini yitirmekte, alternatif sosyal ve siyasal hareketler gereksiz görülmeye başlanmakta ve yeni bir ekonomi politik tarihsel bloktan ümit kesilmektedir. Ekonomi politik bir proje olarak kemer sıkma sadece mali disiplin aracı değil, aynı zamanda hegemonyanın korunmasına dönük geliştirilmiş, uzun vadeli bir hedef listesiyle sosyal ve siyasal alanları da ele geçirmeye yönelik bir “organik çözüm” metodudur.

2008 öncesinde, hükümetler finans piyasalarının olağandışı büyümesine izin vermiş, bu yönde de hâlihazırda kuralsızlaştırılmış olan özel sektöre yönelik ‘denetim mekanizmaları’nı da önemli ölçüde kullanmamıştır. Dolayısıyla, dizginsiz büyüyen finans piyasalarının 2008 kriziyle birlikte kurtarılmak zorunda kalındığı, aksi halde küresel bir çöküş yaşanacağı düşüncesi hâkim neoliberal iktisat politikası ve ideolojisi tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Finans sektörü 2008 kriziyle birlikte peşi sıra çöküşler yaşamış ve küresel bir boyuta ulaşan bu krizlerin faturası kamu sektörüne ve dolayısıyla, yönetilen geniş toplumsal kesimlere yansıtılmıştır. Kamu borç oranlarındaki artışının sonucunda, borç çevrimi için ulusüstü finans piyasalarına duyulan ihtiyaç nedeniyle, devletlerin *Marktvolk*'a olan bağımlılığı daha da artmıştır. Son tahlilde, finansal piyasaların ihtiyaçları yönetilen toplumsal sınıfların çıkarlarına baskın gelmekte ve devlet

¹ Streeck (2016a: 115-116) “kurucu halk”ı şu şekilde açıklar: “ulus olarak örgütlenmiştir ve bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı yurttaşlardan oluşur; yurttaşlar, devletten dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklarını talep edebilirler. Belirli aralıklarla düzenlenen seçimlerde seçmen olarak kendi iradelerini ifade etmek de bu haklardan biridir. Seçimler arasında geçen zamanda ‘kamuoyu’ yaratmak için seslerini yükselterek, anayasal temsilcilerinin kararlarını etkileyebilirler. Bu hakka sahip oldukları için demokratik devlete sadakat borçludurlar...” Diğer taraftan, piyasa halkı ise kurucu halktan farklı olarak, uluslararası biçimde bütünleşmiştir: “Piyasa halkının üyeleri ulus devlete sadece sözleşmeyle ve yurttaştan ziyade yatırımcı olarak bağlıdır. Devlete karşı sahip oldukları haklarsa kamusal değil, özel türdendir; bunlar anayasa yerine medeni hukuktan doğan haklardır. Devletin karşısında, dağınık ve politika aracılığıyla daha da genişletilebilen yurttaş hakları yerine belirli, yargı önünde icrası mümkün ve sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesiyle ortadan kalkacak taleplere sahiptirler. Borç veren olarak, hoşlarına gitmeyen bir hükümeti seçimle uzaklaştıramazlar; ancak, ellerindeki tahvilleri satabilir veya yeni tahvil açık artırmalarına katılmaktan vazgeçebilirler... faiz oranları piyasa halkının ‘kamuoyu’dur... Borç devleti, kurucu halkından yurttaşlık görevi olarak sadakat bekleyebilirken, piyasa halkının ‘güvenini’ kazanmaya ve korumaya bakmak zorundadır...”

maliyesi, kemer sıkma politikaları ve buna eşlik eden özelleştirmeler temelinde sermaye sınıfı lehine yönlendirilmektedir.

Ana akım neoliberal iktisadi düşüncede, genel olarak, krizin sorumlusu olarak kamu kesimi gösterilmiştir. 2008’de krize bireylerin aşırı borçlanması eşlik etmiş olsa da, bu durumda da devletin hatalı politikalarına ve yönlendirilmelerine işaret edilmiş ve devlet yine krizin mimarı olarak görülebilmektedir. Hatasının telafisi olarak finans piyasalarına yönelik kurtarma operasyonları böylelikle meşrulaştırılmıştır. Bu bağlamda, kamu kesimi istihdamının, sosyal harcamalarının yanı sıra kamusal malların da aşırı bir mali kaynak tüketimine neden olduğu savunulmakta ve toplumsal taleplerin yerine getirilmesi için de kamu kesiminin giderek artan bir borçlanma gereğinin ortaya çıktığının altı çizilmektedir. Oysa, 2008 krizi sonrası borçlanma eğilimleri ve olanakları daralan hanehalklarının yerine devlet aslında finans sektörünün kârlılık kaynağı olarak yeniden borçlanmaya başlamıştır. Devletin finans piyasalarına yönelik kurtarma ve bu piyasaya yönelik karlılık koşullarını oluşturma işlevi yine devleti sorunun baş mimarı haline getirmiş ve kemer sıkma politikalarının devletten başlayıp toplumun ücretli kesimine yaygınlaştırılmasına ideolojide ve pratikte zemin kazandırılmıştır.

Dolayısıyla, kemer sıkma politikaları sadece kamu kesiminin refah devleti harcamalarını kısmasını ve istihdamı azaltmasını ifade etmemektedir. Kemer sıkmanın ekonomi üzerinden bu şekilde bir okuması onun dar anlamını ifade etmektedir. 2008 krizi sonrasında, Birleşik Krallık koalisyon hükümetinin lideri David Cameron’un bir konuşmasına atfen, “kemer sıkma çağı” kavramsallaştırması yeni tarihsel formasyonun kemer sıkmaya dayalı olacağını göstermektedir. Bob Jessop’ın (2016: 416) vurguladığı üzere, geniş anlamıyla kemer sıkma politikaları sadece ekonomik krize değil, aynı zamanda siyasal ve ideolojik krizlere de bir yanıt girişimini ifade etmektedir. Dolayısıyla, geniş anlamıyla kemer sıkma, sermayenin yönetici blokunun hegemonya krizine karşı

geliştirdiği ve tarihsel blokun yeniden kurulması adına uygulanan bir ‘yönetim rejimi’ne karşılık gelmektedir.

2008 krizi tarihsel blokun sadece ekonomi kertesine ilişkin değildir; aynı zamanda hem yapı ile üst yapı kerteleri arasında hem de üst yapısal uğrakları olan sivil toplum ve politik toplum arasında da organik birliğin sağlanamadığı görülmektedir. Avrupa’da bölgesel düzeyde hegemonya olarak Almanya’nın önderliğinde sınıfsal bir proje olarak kemer sıkma sermayenin yönetici blokunun yeniden konsolide olmasını sağlamış politikalar bütünü ve bunun yanı sıra süregelen neoliberal politikaların genişletilmiş bir versiyonu olarak da okunabilir.² Avrupa ülkelerinde kemer sıkma projesi neoliberal dönüşüme sadık kalarak sermaye sınıfının kayıplarını toplumsallaştırmayı hedeflemiştir. 1980 sonrasında yönetilen sınıfların artan refah kayıpları, kemer sıkma çağıyla birlikte yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Streeck de Avrupa’da borç devletinden konsolidasyon devletine bir geçiş olduğunu belirterek kemer sıkmanın uzun vadeli bir program olduğunu vurgulamaktadır (Streeck, 2011, 2021).

Son tahlilde tezde emek gücüyle geçinen toplumsal sınıfların refah düzeylerini uzun vadeli bir şekilde yeniden düzenlemeyi hedefleyen kemer sıkmanın aslında bir neoliberal sınıf tahakkümü projesi olduğu ileri sürülmekte ve sermayenin yönetici bloku tarafından gerçekleştirilen bu yöndeki ‘başarılar’ tespit edilmektedir. Tez, 2008 krizi sonrasında hegemonya bunalımı koşullarında, kemer sıkmaya verilen sınıfsal yanıtlar ışığında yeni bir ekonomi politik tarihsel blokun gerçekleşmesi tartışmalarıyla sonlandırılmaktadır.

² Gramsci (1984: 91) *Modern Prens*’te “organik çözüm” metodunu sermayenin yönetici blokunun çıkarlarını en çoklaştıracığı şekilde “birçok partinin tek bir parti bayrağı altında ...” toplanması şeklinde ifade etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KRİZ, HEGEMONYA VE KEMER SIKMA KAVRAMLARININ BİR TAHLİLİ

1.1 Genel Sorunsal

Kapitalist sistem doğası gereği farklı toplumsal grupların çıkarlarının çatışması itibarıyla uzlaşmaz bir toplumsal yapıya sahiptir. Kapitalizmdeki iç çelişkiler toplumun maddi varlığı, düzeni ve devamlılığına yönelik olan ve dolaysız değerlendirme sürecinin dışında kalan faaliyetleri de zorunlu kılar (Hirsch, 2011: 32). Kapitalist sistemde kriz, kapitalist üretim düzeninin kendini tam anlamıyla yeniden üretemediği ve kendi iç çelişkilerinin de etkisiyle kâr oranlarındaki düşüşün sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm, emek sömürüsüyle birlikte şirketler arasındaki daha verimli bir üretim hırsıyla filizlenen yıkıcı ‘rekabet’ ortamı sonucunda, eşitler arası ilişkiyi öngören mübadele rejiminden farklılaşmaktadır. Bu rekabetin temel normu ise daha fazla kâr elde etmek ve kârı yatırıma dönüştürüp piyasa sistemi içinde mevcut pastadan daha büyük pay alabilmektedir. Bu bağlamda, kapitalizm bir ‘birikim rejimi’ üzerinden ilerlemektedir. Ancak üretimin teknik koşullarına ve iktisadi kazançlarına işaret eden birikim rejiminde aynı zamanda bu koşulları oluşturan ve düzenleyen hegemonik ilişkiler temelinde özgül ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler de, diğer bir deyişle ‘düzenleme rejimi’ söz konusudur.

Öncelikle, birikim rejimi belirli bir üretim düzeni temelinde kapitalist sistemin tarihsel formasyonlarına özgü belirsiz süreli istikrarını ifade etmektedir. Kapitalist tarihsel formasyonlar siyasal iktidar ilişkilerini de beraberinde getirmektedir. Birikim döngüleri toplumsal düzenin kurulup sürdürülmesi çerçevesinde düzenleme rejimiyle bağlantılı olarak hegemonyal ilişkilerden bağımsız düşünülemez. Her birikim döngüsü bir hegemonyal ilişki altında gerçekleşmektedir ve ayrıca modern dünya sistemini oluşturan devletler arasında belirli bir uyumun olduğu bir birikim döngüsüne tekabül

etmektedir. Küresel düzeyde hegemonya, belirli bir tarihsel dönemdeki sermaye birikim döngüsünün de özellikleri üzerinde belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla, küresel veya bölgesel hegemonya olma hedefi olan bir devletin sermaye birikim döngüleri çerçevesinde uluslararası kapitalist rekabette belirleyici bir güç olabilmesine bağlıdır. Her sermaye birikim döngüsü bir devletin uluslararası hegemonya ilanına dayalı bir şekilde kurulmakta ve bir başka döngüye geçişte yönetici sınıfla beraber hâkim devletin küresel savaşımı belirleyici olmaktadır. Küresel hegemonyadan bahsedebilmek için geriye kalan tüm devletler üzerinde kabul görececek bir şekilde genel çıkara hizmet ettiği inancının yaratılmış olması gerekmektedir. Bu inancın gerçek olmadığının anlaşılması da Giovanni Arrighi'nin (1984; 2000; 2008) kuramsal çalışmalarına referansla hegemonyanın başarısızlığına tekabül etmektedir.

Hegemonik bir ilişkinin kurulabilmesi için liderlik edilmesi şart olup, yalnızca yönetim sahalarının ele geçirilip korunması yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda, hegemonya işlevi anlık bir olgu değildir; aksine temsil edilen çıkarların sürekli korunması ve yenilenmesi gerekmektedir. Hegemonik ilişkiler işçi sınıfının diğer ast sınıflarla kuracağı sınıfsal talepler düzeyindeki ilişkiler çerçevesinde güçlü bir toplumsal pratik olmaktadır. Gramsci'nin vurguladığı üzere, hegemonik ilişkiler “entelektüel ve ahlaki” düzeylerde geliştirilecek fikirlerin ve değerlerin farklı toplumsal sınıflarca benimsenmesi sonucunda sağlam bir temele oturmaktadır (Laclau ve Mouffe, 1992: 86). Hegemonya sürecinde sınıfsal önderliğin entelektüel ve ahlaki olarak bu yayılımı tarihsel blokun ideoloji yoluyla organik birliğinin sağlandığını ifade etmektedir.

Hegemonya ve karşıt hegemonya ikiliği bağlamında egemen sınıf her daim hegemonik ilişkileri korumayı ve hatta daha güçlü yönetsel bağları sağlamayı hedeflerken, yönetilen sınıflar hem mevcut toplumsal formasyonu bir arada tutan bağları koparmayı hem de kendi hegemonyasını kurma yolunda karşı bir mücadeleyi örgütlemek durumundadır. Gramsci'nin siyasal düşüncesinde aslanan hedef devlet aygıtının ele

geçirilmesi olsa da yeni bir tarihsel blokun kurulmasının yolu sivil toplum alanındaki mücadeleden geçmektedir. Bunun nedeni, sivil toplum alanının hegemonik ilişkiler tarafından belirlenmesi ve kontrol edilmesidir. Burada kritik olan nokta modern bir toplumsal formasyonun belirgin bir özelliği olan sivil toplum uğrağının gelişmişlik düzeyinin karşıt hegemonya stratejisi üzerinde belirleyici olmasıdır.

Kapitalist batı toplumlarında devletin olası organik bunalım koşullarında sivil toplum yapısı kendini gösterir ve devletin etrafında güçlü siperler ağıyla hegemonik ilişkilerin korunmasına dönük bir savunma hattı oluşturur. Böylesine çevrelenmiş bir iktidar ağında Gramscigil temelde bir alternatif hegemonya mücadelesi ideolojik, kültürel, etik ve ahlaki olarak güçlü olan toplumsal yapıların kaldırılmasını gerektirdiğinden, doğu toplumlarına göre, mücadelenin daha uzun bir tarihsel sürece yayılması olağandır.

Gramscigil hegemonya katkılarının devletin yalnızca politik toplum olarak kavranmasını değil, aynı zamanda sivil toplum-politik toplum birleşimi olduğunun gösterilmesi üzerinden Leninist hegemonya yaklaşımını geliştirdiği görülmektedir (Portelli, 1982: 71). Gramscigil hegemonya analizi, Lenin'in kuramsal çalışmalarına yakın olsa dahi kültürel ve ideolojik yönetim bağlamında sivil toplumun politik topluma olan önceliği üzerinden görülmektedir (1982: 72). Nihayetinde, Gramscigil anlamda hegemonya Lenin'in hegemonya kavrayışının 'Batılı' ülkelerin koşullarına uyarlanmasından ileri gelmektedir. Bu bakımdan, Gramsci'nin analizleri güncelliğini korumaktadır ve Avrupa'nın somut sosyal ve siyasal gelişmelerini analiz etmede tarihsel blok kavramı çerçevesinde önemli çözümleme yöntemleri sunmaktadır. Son tahlilde, Avrupa ülkeleri bağlamında Gramscigil "mevzi savaşı" stratejisi 2008 krizi sonrasındaki çok çeşitli toplumsal hareketlilik içerisindeki sınıfsal ittifakları ve farklı mücadele alanlarını anlamak için yapı taşı niteliğindedir.

Sınıfsal bir uygarlık olarak kapitalizm yapısı gereği krizlere açıktır. Sistemik birikim krizleri hegemonya krizlerine dönüşebilmekte ve hegemonya krizleri de sınıfsal temelli çözülmektedir. Alternatif hegemonyaya yönelik toplumsal ve siyasal oluşumların önünün kesilmesi için organik çözüm metodu olarak geniş kapsamlı bir kemer sıkma projesi öne çıkmaktadır.³ Bu bakımdan, kemer sıkmanın mali disiplin boyutu olduğu kadar sosyal ve siyasal boyutları da vardır. Mali disiplin olarak kemer sıkma maliye politikalarına ve kurumlara sirayet ederek kapsamlı bir sosyal ve siyasal disiplin içeriğine kavuşmuştur.

Kemer sıkma, ekonomi kertesinin yanı sıra eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda da disiplini yerleştirmeyi hedeflemektedir. Sosyal alanların yanı sıra anti-demokratik yönetim mekanizmalarını yaygınlaştırması, siyasal karar alış süreçlerinde demokrasinin işletilmemesi kemer sıkma rejiminin göstergelerindendir. James O'Connor'ın *The Fiscal Crisis of the State* (2009 [1973]) çalışması kapsamında sosyal devlet harcamaları ile sermaye birikimi arasındaki ilişkide iki temel toplumsal sınıfa yönelik devletin 'birikim' ve 'meşruiyet'i sağlamaya dönük iki işlevi olduğu görülmektedir. 2008 krizi, bir birikim krizi olarak kemer sıkma politikalarıyla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak, kemer sıkma politikaları kamu maliyesinin sermaye sınıfına yönelik kolaylaştırıcı, diğer taraftan emekçiler üzerinde baskıcı önlemlerini artırması bağlamında devletin meşruiyet işlevinin, birikim işlevi karşısında içini boşaltmaktadır. Bu bakımdan, kemer sıkma birikim krizlerine yanıt verirken, aynı zamanda bir meşruiyet krizini de yaratmaktadır. Son tahlilde, sınıflı bir toplumsal yapıda kemer sıkma birikim krizine yönelik bir organik çözüm sunmakta, ama aynı anda Streeck'in (2016b: 35-37, 2021) *interregnum* olarak

³ Thomas Piketty (2014: 590), krizin sermaye vergisi, enflasyon veya kemer sıkma politikalarında birinin veya birkaçının farklı ağırlıklarla uygulanmasıyla borç krizinden çıkılabileceğini ifade etmektedir. Özel sermayeye getirilecek istisnai bir vergi, bu yöntemler arasında en adil ve etkili olanı olmasına rağmen "en kötü tercih olan" (sermaye sınıfı açısından en iyi tercih olan) kemer sıkma politikaları tercih edilmektedir. Yine Piketty (2014: 591), ana akım neoliberal iktisatçılar tarafından en büyük ekonomi politik sorun olarak gösterilen kamu borcunun sıfırlanmasının ancak tüm kamu aktifleri özelleştirilirse gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir.

dönemlendirdiği, Gramscigil anlamda “eskinin öldüğü ama yeninin henüz doğmadığı” organik bunalım koşullarının da uzamasına etki etmektedir. Joachim Hirsch de bu dönemi, liberal demokratik sistemin açıkça işlemez hale geldiği, giderek yoğunlaşan bir şekilde, siyasetten bıkkınlık, seçimlerden ve diğer siyasal katılım mekanizmalarından uzaklaşma ve sermayenin yönetici sınıfına yönelik bir güvensizlik halinin yaygınlaşması itibarıyla “temsiliyetin bir krizi” olarak görmektedir (Hirsch, 2011: 223).

Öyleyse kemer sıkma bağlamında bu çalışmada, Gramscigil bir analiz çerçevesinde tarihsel blokun kavranmasını, sivil toplumun, dolayısıyla hegemonyanın ve hegemonik sistemin irdelenmesini, yapı ve üstyapı kurteleri arasındaki organik bütünlüğün ve organik bunalımın praksis felsefesine sadık kalarak ortaya koyulması hedeflenmektedir.

Kemer sıkma, birikim krizini çözmek adına üzerinde uzlaşmış bir sınıf tahakkümü projesidir. Bu tahakküm projesinin siyasal iktisadi yazındaki kökenleri ise kapitalizm öncesine dayanmaktadır. Kemer sıkmanın kapitalizm öncesi tarihinin bireysel ve toplumsal disiplin mekanizmaları üzerinden şekillendiği görülmektedir. Perhiz yapılması, oruç tutulması vb. yöntemler vücudun ödemlerini atması, fazlalıklarından kurtulması için Antik Çağa kadar geriye giden bir nasihatler bütünüdür.

Walter Benjamin’in güncelliğini koruyan *Capitalism as Religion* (1921) adlı çalışmasında görüldüğü üzere, “din olarak kapitalizm”ın insanları sürekli olarak ‘erdem sahibi’ ve ‘inançlı’ bireyler olarak kodladığı, tutumlu bir hayat yaşamamanın ise ‘ayıp’ sayıldığı görülmektedir. Benjamin’in bu çalışmasını ilerletmeye çalışan Giorgio Agamben’e göreyse kapitalizm, Tanrı’nın yerini paranın aldığı ve kredinin saf halinin de para olması itibarıyla krediyle inancın iç içe geçtiği ve “kredi üretme ve yönetme makinesinden başka bir şey olmayan bankanın” artık kilisenin yerini aldığı bir sistemi ifade eder (Agamben, 2019). Dolayısıyla, günümüz sermayesi sürekli olarak kredi kullanımına bağlı olarak “kendi geleceğinden besleniyor” ve borçlara karşılık da emeği ‘rehine’ olarak ortaya koyuyor demektir (Agamben, 2019). Tam da bu bağlamda sermaye

sınıfı, oruç tutma, perhiz yapma gibi referansları olan kemer sıkma politikalarıyla emekçileri disiplin altında tutmakta ve sürekli bir borçlanma ve kredi üretmeyle hegemonyasını sürdürmeye çalışmaktadır. Son tahlilde, Benjamin (1921) ve Agamben'in (2019) ortaya koyduğu üzere, sermaye sınıfının tahakkümü din ile beraber işlemektedir ve kemer sıkma da bu doğrultuda antik ve dini motiflerle sürekli meşrulaştırılan bir 'yönetim rejimi'ne tekabül etmektedir.⁴

Kemer sıkma her daim sermayenin bir politikası olmuştur. Sermaye açısından krizler ve iflas süreçleri apandisit patlaması gibidir. Sermaye bu süreçlerde kendini temizlemekte ve bu 'temizliğe' yönetilen toplumsal sınıfları da dâhil etmektedir. Tam olarak burada kemer sıkmanın tutumlu ve krizlerin ardından fedakârlıktan kaçınmayacak 'erdemli' bireyler temelinde bir topluma ihtiyacı olduğu görülmektedir. Piketty'nin (2014: 625) "kapitalizmin temel çelişkisi" olarak açıkladığı üzere, toplumsal servetin sürekli olarak belirli bir azınlığın elinde birikmesi ve diğer taraftan emekçilerin gelirden aldığı payın azalması söz konusu olmaktadır. Birikim krizlerinin faturalarını topluma ödetirebilmesi bağlamında kemer sıkmanın antikiteden bu yana üzerinde biriktirerek getirdiği koca bir siyasal iktisadi içerikle ancak tam olarak anlaşılabilir. Örneğin, kemer sıkmanın metafizikle kurduğu bağ, Aristoteles'teki ölçülü bir hayat sürülmesinin salık verilmesi, çok sonraları Jean Jacques Rousseau'un tartışmaya açtığı toplum sözleşmesi tartışmalarında olduğu üzere, uzun bir siyasal iktisadi yazın ele alınmaksızın günümüz ana akım anlayışın 'kemer sıkmanın erdemleri' savlarının hangi ideolojik temeller üzerine kurulduğu tam olarak kavranamayacağı düşünülmektedir.

Kemer sıkma, uzun bir tarihsel geçmişe sahip politikalar bütünü olarak, özellikle 2008 krizi sonrasında Avrupa ülkelerinde geniş uygulama alanları bulmuş ve kuzey

⁴ Brown da *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi* (2021) adlı yapıtında Hayekçiliğin günümüzde özgürlük ve Hristiyanlık müttefikliği temelinde nasıl güçlendiğini ve bu doğrultuda dinin kamusal alanda ve kapitalist sistemde nasıl güçlendiğini, güncel referanslarla ortaya koymaktadır. Brown'un bu çalışması, kemer sıkmacı argümanların, perhiz yapmak, oruç tutmak vb. şekillerde dini motifleri bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

lkelerinden Akdeniz ülkelerine kadar farklı ekonomik ve politik koşullara sahip coğrafyalarda hayata geçirilmiştir. 20. yüzyıl itibarıyla hükümetler tarafından sıklıkla başvurulan kemer sıkmanın, açıkça emek gücüyle geçinen geniş toplumsal tabakaların aleyhinde olduğu görülmektedir. Piketty (2021: 590-597, 718), 2008 krizinin ardından sermaye vergisi, enflasyon veya kemer sıkmadan birinin ekonomik istikrar için tercih edilebileceğini belirtmekte ve kemer sıkmanın tercih edilmesinin sınıfsal dayanaklarına dikkat çekmektedir. Blyth (2013) ise kemer sıkma politikalarının, ancak toplumsal gelir dağılımının görece daha adil olduğu ülkelerde, toplumun tüm üyelerine adaletli bir şekilde uygulandığında birikim krizini çözebileceğini savunulmaktadır. Özellikle Güney Avrupa’da 2008 krizi sonrasında kemer sıkma politikaları sermayenin birikim krizine çözüm üretirken aynı zamanda meşruiyet krizine yol atığı tespit edilmektedir. Bu bakımdan, kemer sıkma politikaları 2008 krizine yanıt girişimi olduğu kadar hegemonya bunalımı koşullarının da sebebidir. Kemer sıkma, ülke analizlerinde somut bir şekilde görüleceği üzere, ekonomik alanın ötesine geçen, ahlaki bir anlayışla bezenmiş ve toplumu zapturapt altına almayı hedefleyen kalıcı bir politika halini almıştır. Bu bağlamda, kamu ekonomisi yönetimini ele geçiren bir proje olarak kemer sıkma sadece üretim ilişkileri üzerinde değil, insanlığın tüm yaşam alanları üzerinde belirleyici bir şekilde sadece bugünü değil, geleceği de belirlemektedir.

1.2 Sosyal ve Siyasal Bir Kavram Olarak Kriz

1.2.1 Kriz Kavramına Genel Bir Bakış

2008 krizinin neden ortaya çıktığı, önceki krizlerden farklarının neler olduğu ve niçin bir “büyük bir kriz” olarak nitelendirildiğini anlamak için öncelikle kriz kavramının aydınlatılmasına ihtiyaç vardır. Kriz kavramının psikoloji biliminden doğa bilimlerine

kadar pek çok bilim dalında kullanımı mevcuttur. Kriz kavramıyla birlikte en temelde biriken sorunların gün yüzüne çıkması anlaşılmaktadır. Ekonomi politik bağlamda ise kriz denildiğinde ekonomik büyümenin sekteye uğraması ve birikim rejiminin sürdürülmesinde sorunlar yaşanması anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada kriz kavramı sosyal bilimler çerçevesindeki anlamıyla kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde kriz, çok sayıda kavramla karşılanabilmektedir: buhran, bunalım, büyük resesyon vb. Ayrıca, sosyal bilimler alanında farklı kriz türleri de bulunmaktadır: finansal kriz, birikim krizi, kapitalist sistem krizi, neoliberal kriz, ekolojik kriz, organik kriz, konjonktürel kriz, siyasal kriz vb. Sosyal bilimlerde kriz kavramı bireysel olmaktan veya bireysel bir temelden kaynaklanmaktan ziyade toplumsal bir sürecin sonucu olarak görülmektedir. Yukarıda sayılı kriz türlerinin tamamı bir grup olarak bireylerin davranışlarının neticesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin ekolojik kriz, Marx'ın kapitalist sistemin tarihsel gelişim dinamikleri arasında olmazsa olmaz unsurlardan biri olarak nitelendirdiği, doğanın sömürsünün bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, doğa temelli bir krizin kökeninde bireylerin oluşturduğu bir ekonomi politik rejimin sonuçları etkili olmaktadır. Bir başka örnek olarak, kapitalist sistemin neoliberal çağında finansallaşmanın kuralsız ve düzensiz genişleme alanı bulmasının bir sonucu olarak küresel bir kriz söz konusu olmuştur.

Reinhart Koselleck, *Critic and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society* (1988) ve Michael W. Richter ile ortak kaleme aldığı *Crisis* (2006) adlı çalışmalarında kriz kavramının kökenlerini Antik Yunan'a kadar geriye götürerek analiz etmektedir. Kriz kavramının Eski Yunancada “ayırarak”, “seçmek”, “yargılamak” ve “karar vermek” gibi anlamları bünyesinde barındırdığı görülmektedir (Koselleck, 1988: 103). Bu dönemde, kriz kavramının özellikle hukuk bilimine ve yargı rejimine gönderme yapması söz konusudur (1988: 103). Bu anlamlarının yanı sıra kronolojik olarak tıbbi ve teolojik anlamlarının ve kullanımının da yaygınlığı Koselleck tarafından açıkça ifade

edilmektedir (1988: 103-104). David Runciman'a (2016) göre, Koselleck modern kriz kavrayışına yönelik üç temel kaynak tespit etmektedir. Bunlardan ilki krizin bir dönüm noktası olarak tıp, ikincisi hem akut bir çöküş hem de sistemin devam eden bir arızası anlamına gelebilen ekonomi ve son olarak teolojidir (Runciman, 2016: 4). Koselleck, kriz fenomeninin tarihsel süreçte tıbbi anlamlarından yola çıkarak "siyaset toplumu" ve onun parçaları ile ilgili olarak siyasal ve ekonomik kullanımlara doğru ilerlediğini tespit eder (Koselleck ve Richter, 2006: 361-367). Kriz kavramı 20. yüzyıl itibarıyla sosyal ve siyasal çalışmalarda güncel anlamlar bütününe kavuşmaktadır (2006: 397-400).

Krizin tanımı, ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri üzerinden yola çıkılarak geliştirilebilir. Bir krizin, dönemsel veya gelip geçici olarak tanımlanabilecek bir şekilde konjonktürel mi ya da etkisinin çok daha derin, geniş çaplı bir zamansal dilime yayılan ve bir o kadar geniş toplumsal alanlara sirayet eden; tarihsel olarak belirli düzenlemelere sahip bir şekilde birikim rejimi krizi ve düzenleme rejimi krizi mi olduğunu anlayabilmek için onu ortaya çıkaran nedenlere ve krizin ardından gelen gelişmelere odaklanmak gerekmektedir. Örneğin gündelik dilde sıkça kullanılmakta olan resesyon kavramı, daha çok konjonktürel bir hal içeren, sonuçlarının uzun bir dönemde izlenmediği bir daralma halini ifade etmektedir. Diğer taraftansa, sisteme ilişkin krizlerdeyse, basitçe bir resesyondan bahsedilemeyeceği gibi krizin ekonomi politik ve toplumsal etkilerinin uzun vadeye yayıldığı ve bu krizin ardından gelen yıllarda yönetici sınıfın kendi egemenliğini sürdürmek adına yeni bir tarihsel blok kurması ya da karşıt sınıfların yürütecekleri mücadelenin başarıya ulaşması gibi daha derin ekonomi politik süreçler gözlenmektedir.

1.2.2 Kapitalist Sistem Bağlamında Kriz

Kapitalist sistemin krizleri denildiğinde sistemin belirli tarihsel dönemlere ayrılacak bir şekilde sermaye birikiminin sürdürülmesinin kesintiye uğradığı ve aynı

zamanda üretim biçiminin de tam olarak işlemediği dönemler anlaşılmaktadır. Kapitalizmin bir dünya sistemi olmasını takip eden tarihsel süreçte kapitalist sistemin krizleri sistem için bir yenilenme veya sistemin kendisine zarar verecek olan hatalarının ve eksikliklerin düzeltilmesi bağlamında bir fırsat anlamına gelebilir; diğer taraftan ise karşıt hegemonya mücadelesinin unsurları açısından da yeni bir ekonomi politik düzene kapı açabilir. Dolayısıyla, sistem krizi sistemin yıkılmasına neden olabilir ya da yönetici sınıfın tarihsel blokunu yeniden kurmasıyla da sonuçlanabilir. Sistem kendisini farklı bir birikim rejimiyle ayakta tutmaya devam edebilir. Örneğin, 1970'lerin çalkantılı döneminin ardından gündeme gelen neoliberal çağla birlikte kapitalist sistemin yeni bir birikim ve düzenleme rejimine geçtiği görülmüştür. Bu rejimle birlikte sermaye birikimi için emek gücüyle geçinenlere yönelik karşı saldırı güç kazanmıştır. Dolayısıyla, sistem yeni bir ekonomi politik tarihsel blok kurarak küresel hegemonyasını sağlama almış ve kendisini yeniden üretme başarısını gösterebilmiştir.

Kapitalist sistemde kriz, Marksist anlamda kapitalist üretim biçiminin kendini tam olarak yeniden üretmediği, kendi iç çelişkilerinin de etkisiyle kâr oranlarındaki düşüşün sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sistemin krizleri denildiğinde; 1870'ler, 1929 büyük buhranı, 1970'ler ile 2008 ve sonrasında süregelen sistem krizi örnek olarak gösterilebilir.

Kapitalist kriz dönemlerinde emek gücüyle geçinen toplumsal sınıflardan sermaye sınıfına yönelik bir gelir transferi gündeme gelmektedir. Buna 1923 yılında olağanüstü enflasyon yaşayan Almanya'da işçi sınıfının tasarruflarının erimesi, çiftçilerin borçlarını ödeme sorunları yaşaması ve küçük sermaye gruplarının da büyük olanlar tarafından egale edilmesi örnek olarak gösterilebilir. 2008 krizi sonrasında sınıfsal bir proje olarak kemer sıkma da tam olarak bu gelir transferini gerçekleştirmektedir.

Kapitalist sistem yapısal olarak krizlere açıktır ve krizlerden bağımsız düşünülemez. Sistemin temel dinamiği kendi başarısı olarak görülebilecek sermaye

artırımı üzerine kurulu amacının giderek kârlılık üzerinde baskı yaratması sonucunda sistemin artık kendisini yeniden üretemez hale gelmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca, karşısında yeni bir tarihsel blok kurma mücadelesi yürüten işçi sınıfı ve diğer ast sınıfların durmaksızın ‘karmaşa’ yaratmasında sistemin krizlere girmesinde etkilidir.

Kapitalist sistemin tarihine bakıldığında, sermaye sahiplerinin birbirlerine karşı kârlılık mantığı üzerinden hep bir ‘savaş hali’ içerisinde bulundukları görülür. Bu savaş halinde çok sayıda görece küçük sermaye grupları yok olur ve yerlerini büyük sermayedarlar doldurur. Sermaye sahipleri, bu rekabet ortamından sıyrılıp büyümek için maliyet azaltıcı bazı taktikler uygularlar. Emek sömürüsünü artırıcı temeldeki bu taktikler arasında öncelikle ücretleri baskılamak, işçileri daha uzun saatler çalıştırmak, işçileri aynı süre zarfında daha fazla çıktı üretmeye zorlamak yer almaktadır.⁵ Doğrudan emek sömürüsüne yönelik bu baskı aygıtlarının yanı sıra, yeni teknolojiler üretmek veya piyasaya sürülen yeni teknolojik ürünlerden yararlanmak suretiyle maliyetleri düşürmeye çalışırlar. Bu doğrultuda, işçilerin yerine makineler alınabilir, eski makinelerin yerine daha verimli olan yenileri geçirilebilir. İşçiler ve teknoloji üzerinden maliyet azaltmanın yanı sıra sermaye sahipleri doğaya daha fazla zarar verecek yöntemlerle de rakipleriyle aralarındaki savaşı kendi lehlerine çevirmeye çalışabilir. Üretim sürecinde daha fazla doğal madde kullanımıyla doğanın kendini yenileme süresini göz ardı edebilir, şirketler üretimden arta kalan envai çeşit -çevreye zararlı- ürünlerini arıtma, filtreleme gibi maliyet artırıcı işlemlere tabi tutmadan doğaya deşarj edebilir.

⁵ Kapitalist tarihsel formasyonlarda sürekli olarak işçiyi disipline etmenin yolları aranmıştır. Bu bağlamda, makineleşmeyle birlikte fabrikalarda verimlilik kaybının en aza indirgenmesi hedeflenmiş ve işçi makinenin, örneğin bant sisteminin, hızına ayak uydurmak zorunda bırakılmıştır. Taylorizm veya “bilimsel yöntem” şeklinde kavramsallaştırılan bu sistemin asıl amacı üretim alanlarındaki verimi azamileştirmektir. Bu doğrultuda, işçi sınıfının sömürü oranını üstü kapalı bir biçimde artırabilmektedir. Bu sistem, Michel Foucault’ya (1993) atıfla, gözetim ve ölçümle birlikte daha da yoğun bir sömürü düzeni halini almıştır. Örneğin, bir fabrikadaki bant sistemi işçiyi belirli bir hıza erişmek zorunda bırakırken; aynı zamanda “şef” vb. sıfatlara sahip istihdam edilmiş kişiler veya bizzat sermaye sahibi, Jeremy Bentham’ın *panopticonu* şeklinde tüm sistemi tek bir gözlem noktasından kontrol ederek disipline etmekte ve işçiye takip edildiği düşüncesini bildirmektedir.

Marksist kriz kuramları daha çok yapısal krizlere odaklanmaktadır. Yapısal krizler, kapitalist sistem açısından kırılma anlarına tekabül etmektedir. Kapitalist sistemin yapısal olarak krizler sarmalı bir tarihe sahip olmasının derinliğinde, krizlerin tam olarak ne zaman ve ne kadar yıkıcı olacağı belirsizliğini korumaktadır. Depresif uzun dalganın büyük bölümünü genelde belirleyen sermayenin yönetici blokunun organik çözümler üretebilme kapasitesi ve bunun yanı sıra şiddetlenmiş sınıf mücadelesinin sonucu olmaktadır (Mandel, 1991: 42). Ernest Mandel'e (1991: 16) göre, kapitalist sistemin her çevrimi boyunca yükseliş ve refah evreleri, artan kar beklentileri ve kar gerçekleştirmeleriyle belirlenir ve üretken sermaye birikimi oranında artışlar buna paralel olarak veya ardından gelir. Diğer taraftan, yapısal krizler olarak ifade edilebilecek olan şiddetli bir kriz ve depresyon evresinde ise gerçekleşen kar oranında ve kar oranı beklentilerinde düşüşlerle belirlenir ve bunun yanı sıra veya ardından üretken sermaye birikimi oranında yani yatırımlarda düşüşler görülür. Bu dönemde sermayenin yönetici blokunun uzlaşıya varıp varmamasının krizin şiddet düzeyinde belirleyici olacağı görülmektedir. Mandel (1991: 30), kapitalist kriz dönemlerinde Gramsci'de "otorite krizi"ne tekabül eden "önderlik krizi"nden bahseder: sistemik kriz dönemlerinde sorunların çözülmesine yönelik çok sayıda sermayenin yönetici bloku arasındaki uzlaşmanın sağlanamadığı "kararsız denge" koşulları sürüyorsa, o zaman krize yönelik çözüm dayatılamaz ve genel bir uluslararası "önderlik krizi" meydana gelir.

Mandel'in kriz dönemlerindeki karışıklıkların nihayete erdirilmesinde karşıt toplumsal sınıflar tarafından yürütülen alternatif hegemonya arayışları da belirleyici olmaktadır. Alternatif bir hegemonya kurulmasına yönelik mücadele yürütmekte olan işçi sınıfı ve etrafında örgütlenen ast sınıfların bu mücadelesi ya zaferle sonuçlanır ve yeni bir tarihsel blok kurulmuş olur ya da karşıt sınıfların mücadelesinin siyasal iktidar tarafından bastırılmasıyla mevcut tarihsel blok kendisini yeni bir formasyon altında örgütler. Leo Panitch ve Sam Gindin (2012: 21), kapitalist sistemin tarihsel olarak belirli toplumsal

formasyonlara özgü dönemlerine göre, gündeme gelen krizin de o tarihsel koşullardan etkilendiğini ve mevcut koşullardaki devlet ve sınıf yapılarının hegemonya mücadelelerinde belirleyici olduğunu belirtirler. Bu düşüncayı destekleyen Mandel de kapitalist krizlerin sermayenin aşırı birikiminden, kitlelerin eksik tüketiminden ve üretim sorunlarından ve kar oranının düşmesinden etkilendiğini ancak burada mekanik bir yapının olmadığını ve son tahlilde tek sebep olarak kar oranının düşüşünü reddeder (Husson, 2020). Bu bağlamda, kapitalist sistemin herhangi bir tarihsel anına denk düşen krizin yapısı, o dönemin, devlet, burjuvazi ve işçi sınıfı temelinde karşılıklı güç dengelerindeki koşullara göre belirlenmektedir.

Hirsch tarafından “sistemin kendi krizleri” ve “sistemin düzenleme içi krizleri” olarak yapılan ayrım (Hirsch, 2011: 118), Arrighi’de mevcut hegemonyanın yok oluşuna tekabül eden “nihai (ölümcül) krizler” ve hegemonyanın gücünü sarsan bir kriz olsa da görece mevcut sistemin sürdürülebildiği “sinyal (fiskal) krizler” olarak karşımıza çıkmaktadır (Arrighi, 2008: 158-159; 2000: 322-325). 1970’li yıllarda ABD hegemonyasının yaşamış olduğu bunalım hali sinyal krize bir örnek olarak gösterilebilir. Arrighi, kriz tartışmalarını sistemik birikim süreçleri temelinde ele aldığından sinyal krizinin mevcut birikim rejiminin “gösterge krizi” olduğu ve yeni bir sistemik birikim sürecine geçişin ifadesi olan sistemik krizin göstergesi olarak daha derin bir krize işaret edebileceğinin de altını çizer (2000: 322, 351). Arrighi’ye göre, sinyal krizlere yakın tarihten bir örnek olarak 1973 krizi gösterilebilir. Daha öncelerden bir başka örnek de Arrighi tarafından verilir: 1575-1647 yılları arasında süregelen bir dizi krizde de mevcut iktidar korunabilmiş ve krizin hegemonya krizine dönüşmesinin önüne geçilmiştir (2000: 194). Arrighi’ye göre, göreceli olarak daha istikrarlı dönemlerde ortaya çıkan gösterge krizlerini tespit etmek daha kolayken, bir rejimin sona ermesine tekabül eden “‘gerçek’ nihai krizi” tespit etmek çok daha zordur (2000: 324-325). Arrighi’nin kriz kavramı kapsamında ele alınması gereken ve özellikle 2008 krizi bağlamında düşünülmesi

gereken bir diğerk kavramı da “sistemik kaos”tur (2000: 58). Sistemik kaos hali, mevcut yönetim aygıtlarının düzeni konsolide etme çabalarının başarısız kaldığı anı ifade etmektedir. Orta Çağ yönetim düzeninin sona ermesi, Otuz Yıl Savaşları dönemi, 1970-1980 dönemi Arrighi’nin sistemik kaos kavramsallaştırmasına uyan dönemlerdir (2000: 74-76, 129-130). Arrighi’nin kriz tartışmaları somut tarihsel gelişmelere dayanan ve uluslararası ilişkileri gözetten bir şekilde sermaye birikim döngüsü bağlamında ele alınmaktadır. Sermaye birikim döngülerinde uluslararası boyutta kapitalist güçlerin çatışması belirleyici olmaktadır. Arrighi’nin kuramsal çalışmaları kapsamında 2008 krizi de ABD hegemonyası döneminin (nihai) krizi olarak görülebilir.

Gramsci’ye göre kriz en genel haliyle “eskinin öldüğü, yeninin ise doğmadığı” bir durum olarak ifade edilebilir (Gramsci, 1971: 276). Düşünür, kriz olgusunu, stratejik olarak ele almaktadır. Somut tarihsel formasyonları belirli dönemlere ayırarak, İtalya tarihinden yola çıkarak yapmış olduğu üzere, kuramsal olarak analiz etmektedir. Kısa süreli olan, rastlantısal olabilen ve tarihsel blokun her düzeyinde gerçekleşmeyen “konjonktürel kriz” ve diğerk taraftan tarihsel blokun kronolojik olarak daha uzun ve derinlikli bir kriz türü olarak “organik kriz” kavramlarını kullanarak kriz olgusunu tartışır. “Organik kriz” bir bütün olarak tarihsel bloku etkiler ve hegemonya bunalımı bunun göstergelerinden bir tanesidir. Örneğin, 1929 buhranı ve 2008 krizi için “organik kriz” halinden bahsetmek mümkündür. Bu dönemler sonrasındaki “organik bunalım” hali ise Gramscigil anlamıyla yeni hegemonik sistemi hedefleyen ast sınıflar ile egemen sınıf arasındaki savaşımdan görülebilir (Portelli, 1982: 126-127).

Ana akım neoliberal iktisadi anlayışta krizler kapitalist sistemin hatalarını düzeltme, kendisini temizleme süreci olarak görölmektedir. Bu doğrultuda krizler, ekonomi kertesinde bir düzenleyici olarak sistemden geçici sapmalardır ve “doğal yasalara” uymayan veya onları çarpıtan siyasal iktidarların çektiğı bir ceza olarak görölmektedir (Streeck, 2021: 111, 113, 116). Kriz denildiğinde eleştirel kuram daha çok

birikim rejimi krizlerine odaklanır; ana akım ise bölgesel veya bir ülkede politika yapıcının nispeten etkisi küçük hataları, eksik uygulamaları gibi nedenlerle krizi ele alır ve krizin fırsatlar yarattığı gibi vurgular yapar.

Son tahlilde, kapitalist sistemin yapısı toplumsal olarak karşıtlıklarla bezeli olduğundan krizlerle dolu bir tarihsel geçmişi söz konusudur. Her krizin doğrudan kapitalist sistemin sonunu getirmeyeceği gerçeği gibi özgül tarihsel koşullarda sistemin krizden bir nevi ‘kabuk atarak’ çıkması ve güçlenmesi de mümkündür. Bu noktada belirleyici olan, özgül tarihsel formasyondaki toplumsal ve siyasal mücadelelerin nasıl sonuçlanacağıdır. Dolayısıyla, kapitalist sistemin krizleri kavramsal ayrıştırmalar temelinde daha detaylı bir analize tabi tutulmalıdır. Ancak, Gramsci’nin kuramsal çalışmalarına dayanarak yürütülecek bir kriz tartışmasında hegemonya kavramının öncelikle incelenmesi gerekmektedir. Daha sonra kavramlar, Arrighi’nin kuramsal çalışmalarından da yararlanarak,⁶ bir arada daha detaylı bir tartışmaya açılmaktadır.

1.3 Hegemonya

Tarihsel olarak süregelen bir şekilde kullanım alanı bulan hegemonya kavramının kökeni Antik Yunan dönemine kadar geriye götürülebilmektedir (Anderson, 2017: 1-11; Yetiş, 2009: 147). En genel haliyle kavram toplum içerisinde bir grubun liderliğini, yönetimi elinde bulundurmasını ifade etmektedir. Hegemonya kavramı ilk kez Herodotos tarafından kullanılmış olup, Pers işgaline karşılık Sparta’nın liderliğindeki Yunan şehir devletlerinin birliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Anderson, 2017: 1). Antik dönemde kavrama dair önemli bir gelişim ise Thukididis tarafından getirilmiştir: Kavramın daha önceleri “*arkhe*” ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasına karşılık, düşünür

⁶ Arrighi ise kriz olgusunu en temelde sermaye birikim süreçleri ve “küresel hegemonya” bağlamında ele almaktadır. İlerleyen bölümlerde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

“hegemonia” ile bunun farklı iki kavram olduğunu ortaya koyar (2017: 1-2). Thukididis’le birlikte hegemonya kavramı “rıza dayalı liderlik” anlamını kazanmış bulunmakta olup “arkhe” ise zora dayalı yönetim ilişkisini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Antik dönemin ardından hegemonya uluslararası ilişkiler alanında ve özellikle 19. yüzyılın sonu itibarıyla Rusya coğrafyasında devrim stratejileri tartışmalarında kullanıldığı görülmektedir (Yetiş, 2009: 148). Ancak, 16. yüzyılda Etienne de La Boétie (1530-1563) tarafından kaleme alınan *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserde de kavram doğrudan kullanılmamakla birlikte hegemonya tartışmalarına yer verildiği görülmektedir.⁷ Her ne kadar La Boétie’nin siyasal kuramında toplumsal sınıflar yer almasa da egemenlik ilişkileri üzerine yürüttüğü tartışmalarda ideoloji, meşruluk ve toplumsal rıza düşünceleri Gramscigil anlamıyla hegemonya kavramına denk gelmektedir. Özellikle toplumsal olarak aktif rızanın sağlanması bağlamında hegemonya işlevinin anlamı düşünürde önemli bir yer tutmaktadır. La Boétie de sadece ‘zor’ gücüne dayalı bir siyasal iktidarın ayakta kalamayacağını belirterek, Gramscigil kökenden temel alan, Althusser’in devlet tanımlamasına benzer bir şekilde devletin ideolojik aygıtlarının sürekli hazır bulunması ve toplumsal rızayı sağlaması gerektiğini düşünür. Sonuç olarak, La Boétie’de hegemonyanın kurulması gönüllü kulluk ilişkisinin sağlamlığıyla somutlaşmaktadır.

Hegemonya kavramı, 19. yüzyıl sonu itibarıyla Rusya coğrafyasında Ekim Devrimi’ne giden süreçte de kullanılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde “Gegemonia”⁸ devrimcilerin başlıca sloganları arasında yer almıştır (Anderson, 1988: 30). Bu kavram, o dönemde henüz batıdaki kadar güçlü bir siyasal geleneği olmayan burjuvazinin olduğu bir formasyonda işçi sınıfının -sadece işverenlere karşı değil, aynı zamanda çarlık rejimine karşı olan- devrimci ruhunu ve iktidarı hedeflemesini ifade etmektedir

⁷ Söylev üzerine Mehmet Ali Ağaoğulları tarafından yazılan değerlendirme yazısında da düşünürün gönüllü kulluk üzerine olan tartışmalarında Gramscigil anlamıyla hegemonya kavramına yakınlığı belirtilmektedir (Ağaoğulları, 2011: 97).

⁸ Rusça’da hegemonya demektir.

(Anderson, 1988: 30-31; Laclau ve Mouffe, 1992: 64-65; Yetiş, 2009: 148). Hegemonya kavramı işçi sınıfının iktidarı ele geçirme sürecini ifade eden ve bu bağlamda, toplumsal ast sınıflarla kurulacak ilişki ve ittifakları bünyesinde toplamaktadır.

1.3.1 “Tarihsel Blok” Bağlamında Hegemonya

Toplumsal bir düzenin kurulabilmesi için toplumdaki temel sınıflardan birinin yönetimde yer aldığı hegemonik bir sisteme ihtiyaç bulunmaktadır. Hegemonya ‘basit’ bir güç ilişkisi değildir. Genel olarak hegemonya, temel bir toplumsal sınıfın diğer ast sınıfların da çıkarlarını temsil etme iddiasıyla görüşünü toplum üzerinde hâkim hale getirmesini ifade etmektedir.

Gramsci’nin tarihsel blok kavramının kurucu bir analiz yöntemi sunduğu ve bu kavrama başvurmaksızın hegemonya ve diğer siyasal kavramlarının tam olarak anlaşılamayacağı belirtilmelidir (Portelli, 1982: 4; Sassoon, 1987: 119-121). Gramsci’nin tarihsel blok kavramı Marksist kuramdaki yapı-üstyapı ikiliğinden temelini almakta olup, üst yapı kertesinde en genel haliyle sivil toplum, politik toplum uğraklarını barındıran, yapısal kertede de üretim ilişkilerini kapsamaktadır. Yetiş (2009: 137) tarafından da vurgulandığı üzere, hegemonya kavramına ilişkin bir tartışma da hem yapısal hem de üstyapısal görünümleri analiz etmeyi gerektirmektedir. Gramsci, tarihsel blok kavramını genel olarak iki şekilde kullanmaktadır (2009: 138). Bunlardan ilkinde “tarihsel sürecin içerdiği bütün karmaşık ilişkilerin birliğini nitelemek üzere, yapı ve üst yapının organik bütünlüğü” anlamıyla kullanılır (Gramsci, 1971: 366; Yetiş, 2009: 138). İkinci olarak, “verili tarihsel uğrağın içerdiği bütün ilişkilerle birlikte somut bir varlık kazanan toplumsal formasyondaki özgüllüklerin açığa çıkarılmasına yönelik” kullanılmaktadır (Yetiş, 2009: 138). Son tahlilde, Gramsci tarihsel blok kavramsallaştırması kapsamında

yapısal ve üstyapısal kerteler arasında karşılıklı belirlenim olduğunu kabul etmekte ve indirgemeci yaklaşımları reddetmektedir.

Hegemonya kavramını yapı ve üstyapı kerteleri temelindeki tarihsel blok analizi çerçevesinde ele alan Gramsci, tarihsel blok çerçevesinde yönetimdeki temel sınıfın hegemonyasının nasıl çöküp yeni bir tarihsel blokun nasıl kurulduğu ortaya koyar. Dolayısıyla, Laclau ve Mouffe'un da vurguladıkları üzere (1992: 13-14, 22, 63), hegemonya tartışması kriz olgusundan bağımsız düşünülemez. Arrighi de "güçlü blokların kuruluşu, daima daha önceki hâkim blokun kriz ve çelişkilerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur" sözleriyle hegemonya ve kriz sorunsallarının birlikte tartışılması gerektiğini ortaya koyulmaktadır (Arrighi, 2000: 444). Hegemonya kavramı kriz sorunsalı bağlamında, gerginliğin hâkim olduğu 'sıradışı' bir toplumsal ilişkiyi ifade etmektedir. Daima içinde bir mücadeleyi barındıran hegemonya "hegemonize edilen görev ile onun 'doğal' sınıf faili arasındaki ilişkiyle hegemonize edilen görev ile onu hegemonize eden sınıf arasındaki ilişki" gibi bir içeriği ifade eder (Laclau ve Mouffe, 1992: 65). Hirsch de hegemonyal bir ilişkinin üç farklı boyutu olduğuna dikkat çekmektedir: "hâkim kılınan değer ve düzen görüşleri olarak ideolojik boyut, bu ideolojik görüşleri inandırıcı ve geniş halk tabanlarını kapsayıcı bir şekilde pratiğe yansıtmak üzerinden politik boyut ve politik müzakere ve karar süreçleri için gerekli olan kurumsal alan ve katılım kurallarının saptanması bağlamında kurumsal boyut" (Hirsch, 2011: 103). Diğer taraftan, Perry Anderson tarafından vurgulandığı üzere, Gramscigil anlamıyla hegemonya kavramı sadece temel bir toplumsal sınıf olarak burjuvazinin üstünlüğünü ifade etmemektedir (Anderson, 1988: 75). Hirsch ve Anderson tarafından belirtildiği üzere, Gramsci'nin siyaset kuramında çok zengin bir içeriğe sahip olarak kullanılan hegemonya; ahlaki, etik, moral, politik ve ekonomik düzeylerde de kendini göstermektedir. Dolayısıyla, hegemonyanın hem yapısal hem de üstyapısal boyutları söz konusu olmaktadır.

Hegemonya kavramı Arrighi'nin çalışmalarında da başat kavramlar arasında yer almaktadır. Arrighi, Fernand Braudel'in izleğini takip ederek kapitalizm tarihini ve hegemonya kavramını sermaye birikim döngüleri çerçevesinde tartışmaktadır (Arrighi, 1984: 65-123; 2000: 329). Her döngü bir hegemonya altında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, modern dünya sistemini oluşturan devletler arasında belirli bir uyumun olduğu bir birikim döngüsüne tekabül etmektedir. Küresel hegemonya, belirli bir tarihsel dönemdeki sermaye birikim döngüsünün de özelliklerini belirleyici özellikte olmaktadır. Dolayısıyla, küresel veya bölgesel hegemonya olma hedefi olan bir devletin sermaye birikim döngüleri çerçevesinde uluslararası kapitalist rekabette belirleyici bir güç olabilmesine bağlıdır. Arrighi'nin küresel hegemonya analizinin temelinde uluslararası ödeme sistemi yer almaktadır (2000: 55, 99). Küresel hegemonik ilişkilere liderlik edilmesi, belirli bir tarihsel dönemde, askeri gücün yanı sıra iktisadi olarak da diğer devletler veya devletler grubu tarafından karşı konulamayacak bir gücü gerektirir (Kaymak, 2016: 73). Bu bakımdan, iktisadi üstünlüğün temelinde üretimde teknolojik olarak lider, dünya ticaretinde büyük bir paya sahip olunması ve finansal düzeyde uluslararası kredi ve rezerv parasına ("dünya parası") sahip olunması yer alır (2016: 73). Bu bakımdan, Arrighi'nin küresel hegemonya analizinin derinliği, uluslararası ödeme sistemi gereği küresel düzeyde sadece hegemonyanın yönetilen devletlerle aralarındaki ilişkilerde değil, aynı zamanda "başka siyasal egemenlik alanlarının uyrukları ve egemenleri tarafından da uyulmasını güvence altına almak amacıyla yarı tekelci bir denetimi evrensel bir şekilde kabul edilmiş ödeme araçları (dünya parası) yaygın bir biçimde kullanılmasından" ileri gelmektedir (Arrighi, 2000: 99). Arrighi'ye göre "hâkim bir devlet", uluslararası sahnede "önderlik" olgusunun iki ayrı anlamı bağlamında hegemonya işlevini yerine getirebilir (2000: 56). Bunlardan ilkinde göre hegemonyacı devletler sistemine ilişkin olarak beklenen yönde liderlik etmesi ve genel çıkarı da bu bağlamda, koruması söz konusuysa hegemonya işlevini yerine getirmektedir. İkinci

olarak, “hâkim bir devlet diğer devletleri kendi gelişme çizgisine çekme anlamında” önderlik ederek hegemonya işlevini yerine getirebilir. Arrighi’nin vurguladığı üzere bazen de mevcut bir güç uluslararası boyutta öne çıkabilir, ama bu gücün doğrudan küresel hegemonya olarak anlaşılması doğru değildir: “Bu güç olsa olsa ‘bölgesel’ ya da ‘koalisyona dayalı’ bir hegemonya” olarak anlaşılmalıdır (2000: 57; 2008: 158). Çünkü, küresel hegemonyadan bahsedebilmek için geriye kalan tüm devletler üzerinde kabul görecektir bir şekilde genel çıkara hizmet ettiği inancının yaratılmış olması gerekmektedir. Bu inancın gerçek olmadığının anlaşılması da Arrighi’de hegemonyanın başarısızlığına tekabül etmektedir.

Arrighi hegemonya kavramı üzerinden yürüttüğü tartışmalarında Gramsci’nin çalışmalarından da yararlanmaktadır. Gramsci’nin devlet düzeyinde ele aldığı hegemonya sorunsalını Arrighi uluslararası bir düzeyde tartışır. Burada Gramscigil anlamda hegemonyanın hem rıza hem de tahakküm ile olan ilişkisi Arrighi’de de yer bulmaktadır. *Hapishane Defterleri*’nde hegemonya ile ilgili şöyle bir açıklama yer almaktadır: “Bir toplumsal sınıfın üstünlüğü ‘tahakküm’ ve ‘entelektüel ve ahlaki liderlik’ olmak üzere iki şekilde kendini gösterir. Bir toplumsal sınıf karşıt sınıflar üzerinde belki de silahlı güçlerle bile ‘tasfiye’ veya boyun eğdirme girişiminde bulunur; yakın görüşteki ve müttefik toplumsal gruplara da liderlik eder” (Gramsci, 1971: 57-58). Bu açıklama göstermektedir ki Gramsci bir devlet içinde temel bir toplumsal sınıfın ast sınıflara önderlik ederek ve onlarla ittifak kurarak kendi hegemonyasını ilan edebilirken, Arrighi’nin çalışmalarında da buradan feyzalınarak küresel düzlemde merkezi bir devletin belirleyiciliği altındaki devletler arası örgütlü bir sistem üzerinden hegemonya anlaşılmaktadır (Arrighi, 2000: 329). Küresel olarak merkezi bir güç olmanın yaratacağı servet düzeyi artışı, tüm tekil devletleri bu “katma değer hiyerarşisi” içerisinde daha üst mertebelerde yer almaya -hatta mümkün olduğu anda “organik merkezi” işgal etmeye-

teşvik etmektedir (2000: 490).⁹ Organik merkez, hem askeri gücünü gözdağı vermek ve gerektiğinde kullanmak için hazır tutarak hem de mutabakatlar yoluyla hegemonik ilişkilerini bir uyum içerisinde yürütmeye çalışır. Tezin ilerleyen kısımlarında hegemonya kavramının en temelde Gramsci'gil anlamıyla kullanılacağı belirtilmelidir.¹⁰

Hegemonya her toplumsal sınıf tarafından kurulamamaktadır. İki temel sınıf olarak burjuvazi ya da işçi sınıfının hegemonyayı kurması beklenir. Hegemonya kendi içinde bir sınıf ittifakını ve yönlendirme gücünü gerektirmektedir.¹¹ Gramsci, hegemonya sorunsalına ilk yaklaşımlarını ortaya koyduğu *Güney Sorunu Üzerine Notlar*'da, Lenin'e paralel bir şekilde, işçi sınıfının kendi sınıfsal çıkarlarının ötesine geçerek diğer toplumsal sınıflarında çıkarlarını savunarak tam anlamıyla önder ve egemen sınıf halini alabileceğini ifade eder (Gramsci, 1978: 443). Gramsci'nin burada, İtalya'nın o dönemki kuzey ve güney bölgeleri arasındaki verili sosyal ve siyasal koşulların farklılığı bağlamında işçi sınıfının özellikle köylü sınıfıyla kurulacak bir somut sınıfsal ittifaka vurgu yaptığı görülmektedir. Toplumsal temel sınıflar hegemonya kurabilmek için ast sınıflarla ittifaklar kurabilmeli, çekirdek hedeflerine aykırı olmayacak şekilde toplumsal tavizler verebilmeli ve son tahlilde, toplumu “doğrudan tahakküm” altına almasının yanı sıra toplum nezdinde “rıza”yı da sağlayabilmelidir (1971: 12; 1978: 443). Arrighi de bu konuda Gramsci'yi takip ederek rızanın sağlanmadığı ve sadece hâkim toplumsal sınıfın gücüne dayalı bir hegemonyanın olsa olsa “sahtekârlık” olacağı ve “hegemonyanın başarısızlığı” olarak tanımlanmasının yerinde olacağını belirtmektedir (Arrighi, 2000: 55-56).

⁹ Örnek olarak, ABD döngüsü altında organik merkezin üyeleri Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Avustralya olarak belirtilmektedir (Arrighi, 2000: 490).

¹⁰ Laclau ve Mouffe da hegemonya sorunsalına dair Gramsci'nin siyasal kuramının merkezi konumunu ve diğer siyaset kuramcılarına göre olgunluğunu vurgulamaktadır (Laclau ve Mouffe, 1992: 84-85).

¹¹ Hegemonyanın iki temel toplumsal sınıf olan burjuvazi ve işçi sınıfı tarafından kurulabileceği savı “... her hegemonik formasyonda ... -birleştirici ilkenin tekliği ve onun zorunlu sınıf karakteri- bağlamında ontolojik bir temele sahiptir” ve bu savı ileri sürmek son kertede yapısal belirlenimcilik anlamına gelmemektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 89-90).

Anlaşılmaktadır ki hegemonya kavramı salt bir sınıf üstünlüğü içeriğinden ibaret değildir. Hegemonya sınıfsal üstünlüğün yanı sıra ast sınıflarla ittifaklar içeren ve aydınların da içerildiği bir iktidar ilişkisine tekabül etmektedir (Gramsci, 1971: 12, 53-59; Laclau ve Mouffe, 1992: 71). Bu bağlamda, hegemonya her zaman yeniden tesis edilmeyi gerektirir ve aslında hep ulaşılması gereken ama ulaşılamayan bir süreci ifade eder (Yetiş, 2009: 161). Arrighi de hegemonya işlevinin sadece merkezi devletin çıkarına değil, yönetilen devletlerin çıkarlarıyla da “uyumlu olması” gerektiğini vurgular (Arrighi, 2000: 95-96, 109). Dolayısıyla, hegemonya işlevinin yerine getirilebilmesi için liderlik edilmesi şart olup sadece yönetim sahalarının ele geçirilip korunması yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda, hegemonya işlevi anlık bir olgu değildir; aksine temsil edilen çıkarların sürekli korunması ve yenilenmesi gerekmektedir. Hegemonik ilişkiler işçi sınıfının diğer ast sınıflarla kuracağı sınıfsal talepler düzeyindeki ilişkiler çerçevesinde ‘çokluğun’ üzerinden güçlü bir toplumsal pratik olacaktır. Laclau ve Mouffe (1992: 86), hegemonik ilişkilerin “sınıf ittifakı” düşüncesinin ötesine geçmesini, Gramsci’nin de vurguladığı üzere, “entelektüel ve ahlaki” düzeylerde geliştirilecek fikirlerin ve değerlerin farklı toplumsal sınıflarca benimsenmesi sonucunda sağlam bir temele oturacağını belirtirler. Hegemonya sürecinde sınıfsal önderliğin entelektüel ve ahlaki olarak bu yayılımı tarihsel blokun ideoloji yoluyla organik birliğinin sağlandığını ifade eder.

Hegemonya kavramı en temelde “halk dilinde özel denilen ve egemen grubun bütün toplumda uyguladığı hegemonya işlevine karşılık düşen kurumlar bütünlüğü” olarak sivil toplum çerçevesinde önem kazanmaktadır (Gramsci: 1992: 206-275; Portelli, 1982: 14). Hegemonya özel örgütlenmelerin alanı olan sivil toplumda ortaya çıkmaktadır. Üstyapıda konumlandırılan sivil toplum uğrağı bu bakımdan sınıfsal mücadelelerin de yürütüldüğü karmaşık bir alana tekabül etmektedir.

Hegemonya kavramının tam olarak kavranabilmesi için üstyapısal bir analiz gerekmektedir. Bu bağlamda, Gramsci’nin devlet ve sivil toplum tartışmalarına bakılması

yerinde olacaktır. Düşününürün siyasal kuramında devlet ve sivil toplum üç farklı nosyona sahiptir (Anderson, 1988: 28; Gramsci, 1986: 101-102, 185-187). Bunlardan ilki resmi örgütlenmeler anlamında devletin politik toplumla aynı anlama gelip, özel örgütlenmeler anlamında sivil toplumdan farklılaşmasına tekabül etmektedir. Burada hegemonya sivil toplum uğrağındaiken tahakküm ise politik toplum kapsamında yer almaktadır. Sivil toplum alanında devletin resmi işleri dışında kalan her türlü örgütlenme kendini göstermektedir. Politik toplum alanında ise egemenlik ilişkileri ve kamusal örgütlenmeler yer almaktadır. İkinci nosyondaysa devlet, sivil toplum ve politik toplumun toplamına tekabül eden daha geniş bir anlama sahiptir. Bu modelde devlet ilk kavramsallaştırmadaki dar anlamıyla kullanılan devletten farklılaşmakta ve daha geniş bir anlama kavuşmaktadır.¹² Üçüncü olarak, devlet ve sivil toplum birbirleriyle aynı anlama gelen bir açıklamaya sahiptir: “... edimsel gerçeklikte devlet ve sivil toplum bir bütündür ve aynıdır” (Gramsci, 1971: 159-160).

Gramsci’nin devlet ve sivil toplum modellerinde çelişki söz konusu değildir; aksine kullandığı kavramlara ilişkin irdeleme yönteminden ileri gelen nüanslar mevcuttur. Anderson (1976: 75-77) ise bu nüanslara rağmen Gramsci’nin devlet kavrayışını kendi içinde çelişkili ve “zayıf” olarak görmektedir. Portelli ise Gramsci’nin devletin ve sivil toplumun farklı nosyonları üzerine yapmış olduğu bu irdelemenin birbirlerine paralel ve aydın kavramıyla ilintili olduğunu ortaya koyar ve devleti “onu birleştiren örgütlerin çeşitliliği ve temel sınıfın hegemonyasını sağladığı yönetim işlevlerinin ikiliği ötesinde, aydınlar katmanının oluşturduğu özel toplumsal grubun etkinlik bütünlüğü” olarak kavrar (Portelli, 1982: 33-34). Portelli (1982: 34), Gramsci’deki toplum ayrımlarının metodolojik ayrımlar olduğunu ve sivil toplum ve politik toplumun yönetici sınıf hegemonyasının iki görünümünden ibaret olduğunu

¹² Louis Althusser’in devlet tanımlamasının da Gramsci’nin ikinci modelinden türediği görülmektedir. Althusser’in (2000: 27-37) kullandığı anlamıyla devlet, devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtları toplamına denk gelmektedir.

belirtir. Ayrıca Gramsci'nin kuramsal çalışmalarında 'dikotomik'¹³ bir yaklaşımı kullandığı da belirtilmelidir. Yapı ve üstyapı kertelele ile hegemonya ve karşıt hegemonya örneklerinde olduğu üzere nesneler kendi karşıtlarıyla var olurlar ve bu bağlamda, Gramsci'nin zorunlu karşılıklılık lar yani diyalektik düşünce temelinden yola çıkarak siyaset kuramını geliştirdiği vurgulanmalıdır. Sonuçta sivil toplumla devletin özdeşliğine ulaşılmaktadır (Gramsci, 1986: 182-183). Entegral devlet kavramının somut tarihsel düzlemde oluşmasında devlet aygıtının hegemonyanın da içerildiği bir boyut kazanması etkili olmaktadır.

Temel bir toplumsal sınıfın hegemonik bir ilişki içine girebilmesi için öncelikle o sınıfın toplum üzerinde üstünlüğünü kurması gerekmektedir (Gramsci, 1971: 181-182). Bunun da yolu sınıf bilincinin oluşmasından geçmektedir. Sınıf bilincinin oluşması sürecinin ilk aşaması olan ekonomik-korporatif aşamada işçiler kendi iş kollarıyla ilgili bir çıkar birliğine varırlar. İkinci aşama, işçilerin iş kollarının ötesinde ama sadece ekonomi kertesıyla ilgili konularda birlik olduğu ama politik bilincin de nüvelerinin serpiildiği ekonomik düzeydeki bir aşamadır. Sınıf bilincinin üçüncü ve son aşaması olan hegemonya aşamasında işçiler artık diğer toplumsal sınıflarla da ittifaklar oluşturup yönetme arzusuna ulaşmaktadır. Gramsci'nin devlet ve sivil toplum tartışmaları bağlamında sınıf bilincinin oluşma aşamaları birlikte düşünüldüğünde hegemonyanın sadece sivil toplum uğrağı çerçevesinde düşünülemeyeceği belirtilmelidir. Gramsci, "devlet" kavramıyla sadece hükümet aygıtının anlaşılması gerektiğini belirterek, aynı zamanda "özel hegemonya" ya da "sivil toplum"un da anlaşılabilceğini ifade eder (1971: 261). Dolayısıyla, toplumsal rızanın sağlanmasının da, tahakkümün yanı sıra, devlet uğrağında görüldüğü ileri sürülebilir. Buradan da Gramsci'de bir devletin hegemonyanın kurulmasına giden süreçlerden bağımsız düşünülemeyeceğini, dolayısıyla sadece 'zor'

¹³ Dikotomi, ikileşim anlamına gelmektedir (TDK, 05 Haziran 2024). Gramsci'nin siyaset kuramında ikiye bölerek yaptığı bir analiz yöntemine denk gelmektedir.

gücüyle egemenliğin sağlanamayacağı, yönetilenlerin de “aktif rıza”sının sağlanması gerektiği belirtilmelidir (1971: 244). Hegemonyanın kurulması sürecinden de açıkça görüldüğü üzere, üstyapısal kerte içerisinde de sivil toplum ve devlet ayrımı metodolojik bir düzeyde kalmakta ve pratikte diyalektik bir birliktelik hâli söz konusu olmaktadır.

Hegemonyanın örgütlenmesi sürecinde temel sınıfın toplumu yönlendirme gücüne sahip olduğunu somut bir şekilde göstermesi gerekmektedir. Bu süreçte temel sınıfın siyasal parti, sendika, konseyler ve aydınlar gibi aygıtları mevcuttur. Gramsci hem tarihsel blok çerçevesinde hem de hegemonya özelinde aydınlara özel bir önem vermektedir. Bunun nedeni şudur: aydınlar hem hegemonyanın örgütlenmesine giden süreçte ve sürdürülmesinde hem de tarihsel bloğun organik birliğinin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. “Organik aydınlar” hegemonyanın örgütlenmesi sürecinde mevcut tarihsel formasyona ait rızayı bozmaya ve olumsuzlukları ortaya sermeye çalışırlar. Gramsci, hegemonyanın kurulması ve sürdürülmesinde kritik öneme sahip olarak konumlandığı aydınlar sadece belirli bir toplumsal kesime tekabül etmez; ayrıca bir sınıf da değildirler. Aydınlar tüm topluma yayılmıştır. Bunun yanı sıra büyük veya yaratıcı aydınlar kadar diğer tüm aydınlar da toplumsal olarak önemli bir işleve sahiptir (1971: 9).

Gramsci, Machiavelli’ye atıfla “modern prens” olarak siyasal partiyi (komünist parti) de önemli bir hegemonya aracı olarak ortaya koyar (Fiori, 2008: 224, 234-235; Gramsci, 1971: 129; Yetiş, 2002: 241-242). Partinin stratejisinde işçi sınıfının kültürel ve siyasal ilerlemesi öne çıkmaktadır. Her ne kadar siyasal parti formunun işçilerin düşünsel ve pratik ilerleyişine katkı sağladığını söylese de İtalya tarihinde İtalyan Sosyalist Partisi’nin (*Partito Socialista Italiano*, PSI) işçi sınıfının hegemonya kuruluşuna giden süreçte yeterli desteği vermemesi üzerinden eleştirmekte ve son tahlilde, liberal devletin bir ürünü olan siyasal partiyi tek başına yeterli bir aygıt olarak görmemektedir. Diğer taraftan, sendikaların da burjuva demokratik bir kurum olduğundan yola çıkan Gramsci,

onların mevcut tarihsel formasyonun ürünü olduklarını ve reformlarla yetinen bir yapıda olup devrimci düşünceye ket vuracağını ileri sürüp işçilerin düşünsel ve pratik ilerleyişini engelleyeceğini belirtir (Boggs, 2002: 75-76; Yetiş, 2009: 133). Gramsci'nin en etkili gördüğü örgütlenme formu konsey fikri üzerinden şekillenmektedir. Bu fikrinin temelini Ekim Devrimine giden süreçte Lenin'in düşünceleri ve Sovyet formu oluşturmaktadır. Fabrika konseyleri fikrinden yola çıkan Gramsci yalnızca ekonomik alanla sınırlı bir form düşünmez, konseyler düşüncesini mahalle, kent ve köylü konseyleri olarak geniş bir örgütlenme çerçevesinde ele almaktadır (Yetiş, 2009: 134-137).

Sosyal ve siyasal bir değişimin toplum nezdinde tam anlamıyla yer edinebilmesi için belirli bir sürecin ve bu süreç içinde mücadelenin mevcut olması gerekmektedir. Bu bağlamda, görülmesi gereken üstyapı kertesindeki uğraklarda süregelen sınıf savaşımının belirleyici olacağıdır. Gramsci, *Kapital'e Karşı Devrim* adlı çalışmasında, Bolşeviklerin tarihsel dönemleri aşarak sosyalist bir devrimi gerçekleştirmelerinin önemini ortaya koymaktadır ve Marksist gelenekte devrim için ön gereklilik olarak görülen kapitalist üretim ilişkilerinin Rusya'da henüz hâkim üretim biçimi olmaması temel hareket noktasını oluşturur. Gramsci bu çalışmasında karşılıklı belirlenim ilişkisi çerçevesinde yapısal kerte kadar üstyapısal kertenin de uğraklarının önemle analiz edilmesinin devrime giden yolu aydınlatacağını belirtir. Aslında burada Gramsci'nin Marksist gelenekten farklılaşmadığı, tam aksine onun içinden bir analiz geliştirdiği görülmektedir. *Kapital'e Karşı Devrim*'de kapitalist üretim ilişkilerinin belirli bir düzeyde gelişmesinin somut tarihsel formasyonun özgül biçiminde devrim için gerekli koşulların hazır olduğunu ifade etmektedir (Gramsci, 2000: 33). Gramsci'nin İtalya siyasi tarihinin belirli bir dönemine denk düşen somut analizleri aslında yalnızca İtalya'ya özgü analizler olmayıp farklı tarihsel geçmişe sahip ülkeler açısından da analiz yapma olanağını sunmaktadır.

Hegemonya kavramı sermaye birikim döngüleri, kriz ve karşıt hegemonya mücadelesi tartışmalarından bağımsız değildir. Bu kapsamda kavramların üzerine yoğun

tartışmalar yürütmüş olan Gramscigil siyasal düşüncelerden yola çıkılarak tartışmanın sürdürülmesi gerekmektedir.

1.3.2 Hegemonya Mücadeleleri

En genel haliyle hegemonya mücadeleleri toplum, ülke veya dünya ölçeğinde liderliğin ele geçirilmesi ve sürdürülmesi için toplumsal güçler veya sınıflar arasındaki çatışmayı ifade etmektedir. Bu mücadeleler ekonomik, politik ve askeri zeminlerde yürütülebilir. Hegemonya, tanım gereği, her zaman karşıt toplumsal güçlerin saldırılarına açıktır. Dolayısıyla, hegemonya bu saldırılara karşı sürekli korunmayı ve yeniden üretilmeyi zorunlu kılar. Karşıt hegemonya mücadelesinde en temel amaç hegemonyanın kalıplaşmış pratiklerini analiz edip bozguna uğratmak ve akabinde toplumu yeni bir hegemonik oluşuma kanalize edebilecek pratikleri örgütlemek ve harekete geçirmektir. Mouffe (2019: 58), Gramsci'nin hegemonya mücadeleleri açısından sivil toplum kertesinin önemini ortaya koymasının yanı sıra, devletin de toplumsal güç ilişkilerinin ortaya çıktığı bir mücadele alanı olduğunun altını çizer.

Gramsci'nin siyaset kuramında mevcut tarihsel blokun organik birliğinin yeniden sağlanması veya yeni bir tarihsel blokun oluşumu süreçlerinde önemli bazı toplumsal aktörler ve araçlar vardır. Öncelikle, toplumsal olarak kritik bir işleve sahip olan aydınlar söz konusudur. Gramsci, aydınların kim olduğunu en genel haliyle şöyle ifade eder: “Bütün insanlar aydındır, denilebilir; ama toplumda bütün insanlar aydınların işlevini yerine getirmemektedir” (1971: 9). Gramsci, aydınların toplumsal düzeydeki katkılarının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Aydınlar, tarihsel blokun kurulması ve hegemonyanın sürdürülmesinde tarihsel bir rol oynarlar. Adeta bir ‘tutkal’ işlevi görerek hem yapı ve üstyapı kerteleri arasındaki

hem de üstyapı içerisindeki organik birliğin sağlanması süreçlerinde yer alırlar. Bu bağlamda, aydınlar hegemonyanın olmazsa olmaz örgütleyicileridir (1971: 418). Aydınlar kendilerince ayrı bir toplumsal tabakaya tekabül etmemekte; aksine sivil toplum, politik toplum gibi üstyapısal uğraklar ile yapısal kerte de işlev sahibidirler (1971: 5).

Gramsci'nin aydınlar konusunda “organik aydınlar” ve “geleneksel aydınlar” olmak üzere iki kategoriye başvurduğu görülmektedir. Organik aydınların yeni tarihsel blokun kurulmasına yönelik olarak geleneksel, yani eski tarihsel blokun aydınlarına karşı bir konumda yer alırlar (1971: 6). Organik aydınların “organiklik ölçütü”nü toplumsal temel sınıflarla kurdukları ilişki ve toplumsal katkıları belirlemektedir (Yetiş, 2009: 159). Portelli'ye göre yeni bir tarihsel blokun kurulması sürecinde organik aydınların da katkısıyla geleneksel aydınların soğurulması ya da ‘ortadan kaldırılması’ gerekmektedir (Portelli, 1982: 106). Bu bağlamda, aydınların toplumda “egemen sınıfın aracıları” olarak hegemonik ilişkilerin yeniden sağlanmasında ve siyasal hükümet alt işlevlerinde rol aldıkları görülmektedir (Gramsci, 1971: 12; Yetiş, 2002: 224; 2009: 160). Aydınların görevleri sadece toplumsal rızanın sağlanması bağlamında ideolojik ve kültürel alanlarla sınırlı görülmemelidir. Aynı zamanda aydınlar, sivil toplum alanı dışında, devlet içerisinde de bağımlı toplumsal sınıflar üzerindeki baskı işlevinde yer almaktadırlar.

Aydınlar konusu yeni bir tarihsel blokun kurulmasına yönelik olarak geliştirilecek stratejilerde başat ‘aygıtlar’ arasında yer almaktadır. Aydınlar, hem yapısal hem de üstyapısal kertelelerdeki etkinlikleriyle, işçi sınıfının karşıt hegemonya mücadelesinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Yönetici sınıfın organik aydınları ideolojiden ahlaka kadar farklı toplumsal konularda tekel pozisyonundadırlar (Gramsci, 1971: 7). Bu bağlamda, yeni bir tarihsel blokun kurulması sürecinde hem yapısal hem de üstyapısal kertenin belirleyici uğraklarındaki hegemonik ilişkilerde güçlü pozisyonlar almaları gerekmektedir. Bu bağlamda, Gramsci organik aydınların siyasal parti formu ile oluşum

ve gelişim sağlayacağını belirtir (1971: 15). Gramsci “kolektif aydın” olarak gördüğü siyasal partinin aydınlar üzerindeki etkisini çok önemli görür. Çünkü, devletin politik toplum içerisindeki etkinliğine paralel bir biçimde siyasal partinin de sivil toplum uğrağında örgütlü bir aydın faaliyeti oluşturduğunu vurgular (1971: 15-16). Bu bağlamda, siyasal parti hem organik aydınların oluşturulmasında hem de geleneksel aydınların soğurulmasında tarihi bir yere sahip olarak konumlandırılır (Portelli, 1982: 142; Yetiş, 2002: 242-243; 2009: 161).

Hegemonya ve karşıt hegemonya ikiliği bağlamında egemen sınıf her daim hegemonik ilişkileri korumayı ve hatta daha güçlü yönetsel bağları sağlamayı hedeflerken, yönetilen sınıflarsa hem mevcut toplumsal formasyonu bir arada tutan bağları koparmayı hem de kendi hegemonyasını kurma yolunda karşıt bir mücadeleyi örgütlemelidir. Yeni bir tarihsel blokun kurulması sürecinde aslolan hedef devlet olarak somutlaşan hükümetin ele geçirilmesidir (Portelli, 1982: 141; Yetiş, 2009: 161). Gramsci’nin siyasal düşüncesinde aslolan hedef devlet aygıtının ele geçirilmesi olsa da yeni bir tarihsel blokun kurulmasının yolu sivil toplum alanındaki mücadeleden geçmektedir. Çünkü, sivil toplum alanı hegemonik ilişkiler tarafından belirlenmekte ve kontrol edilmektedir. Burada kritik olan husus modern bir toplumsal formasyonun belirgin bir özelliği olan sivil toplum uğrağının gelişmişlik düzeyinin karşıt hegemonya stratejisi üzerinde belirleyici olacağıdır. Gramsci bu sorunsalı “doğu” ve “batı” toplumları arasındaki formasyon farklılıkları üzerinden ele almaktadır.¹⁴ Ekim Devrimine giden süreçte Rusya’da devletin çok güçlü bir yapıda olması ve diğer taraftan sivil toplumun ise

¹⁴ Niccolò Machiavelli’nin Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa Krallığı üzerinden tartıştığı yönetim biçimlerinde “doğu” ve “batı” toplumları arasında bir ayrım yaptığı görülmektedir (Machiavelli, 1994: 52-55). Bir “doğu” toplumu olarak Osmanlı’da hükümdar egemenlik erkini ülke sınırlarının tamamında kendinde toplamıştır. Diğer taraftan, bir “batı” toplumu örneği olarak Fransa’da ise kralın etrafında da ayrıcalıklı sınıflar erk sahibidirler. Dolayısıyla, bu toplumsal formasyonlardan ilkinin ele geçirmek görece zordur ama hükümdarın etrafında farklı toplumsal güç odakları olmadığından ele geçirilirse yönetilmesi görece kolaydır. İkinci formasyondaysa yeni bir toplumsal düzenin oluşturulması daha zordur. Çünkü, Krallık’ın ele geçirilmesi yeterli değildir, etrafındaki güç sahibi toplumsal yapıların da ele geçirilmesi gerekmektedir.

henüz olgunlaşmamış bir hal sergilemesi söz konusuysa, Batı’da ise sivil toplumun devlet ile dengeli bir yapılanmaya sahip olduğu gözükmemektedir (Gramsci, 1971: 238). Sonuç olarak, düşünür’e göre gelişmiş kapitalist Batı toplumlarında devletin olası bir bunalımında sivil toplum yapısı kendisini gösterir ve adeta devletin etrafında güçlü siperler ağıyla hegemonik ilişkilerin korunmasına dönük bir savunma hattı oluşturur (1971: 235).

Hegemonyanın korunması için ittifaklar kurulabilir. Temel toplumsal sınıflar arasındaki mücadele sonucunda herhangi bir başat sınıfın hükümeti ele geçiremediği koşullarda, -görece bağımsız olan üçüncü bir taraf olarak- karizmatik bir lider devreye girebilmektedir. Diğer taraftan, yeni bir hegemonik sistemin kurulabilmesi için yönetilen gruplar arasında bir ittifaka ihtiyaç duyulmaktadır. İşçi sınıfının, bağlaşıklarla yeni rejim üzerine uzlaşması siyasal kazanımın anahtarı olarak görülmektedir. Gramsci’nin siyasal kuramında “doğu” ve “batı” toplumlarında yürütülecek karşıt hegemonya mücadelesinin izlekleri askeri terimlerle açıklanmaktadır. Bunlar ‘manevra savaşı’ ve ‘mevzi savaşı’dır.

Ekim Devrimi öncesinde Rusya’da sivil toplumun olgunlaşmamış olduğu bir ortamda karşıt hegemonya mücadelesinin doğrudan devlete yöneltilmesi manevra savaşına bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, manevra savaşı mevcut tarihsel formasyonun yıkılıp yeni bir hegemonik düzenin kurulmasına giden süreçte doğrudan devlet aygıtına yönelik bir mücadele yürütülmesini ifade etmektedir. Bu tarz toplumlarda devlet aygıtının etrafında mevzilere benzetilecek olan sivil toplum yapıları olmadığından ötürü devletin doğrudan hedef halini aldığı görülmektedir.

Gramsci’ye göre sivil toplumun gelişmiş olduğu modern toplumlarda devlet aygıtının etrafının ‘siperler’ gibi mücadele alanlarına sahiptir. Dolayısıyla, bu tarz toplumsal formasyonlarda, devlet aygıtı etrafında yönetici sınıfın ideolojisini koruyup

geliştiren bir yapı arz eden, siperler ele geçirilmeden doğrudan devlet aygıtına yöneltilecek bir karşıt hegemonya mücadelesi başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Hem devletin doğrudan kendisine karşı hem de ideolojik, kültürel, etik ve ahlaki olarak güçlü toplumsal yapılarına karşı yürütülecek mücadelelerin uzun bir süreç olacağı da ortadadır. Çünkü, Portelli'nin de vurguladığı üzere (1982: 148-150), Batılı toplumlar tarihsel blokun güçlü organik birliğini çözmek için çok detaylı kuramsal analizi, eş zamanlı olarak da pratikte mücadeleyi gerektirmektedir. Dolayısıyla, mevzi savaşının yürütülmesi gerektiği toplumlarda sivil toplum bir mücadele alanıdır ve işçi sınıfının önderliğinde sürekli olarak yeni toplumsal alanlar kazanılmasını gerekli kılar. Bu noktada, daha önceden bahsedildiği üzere, işçi sınıfının ideolojik ve politik düzeyde örgütlenmesinde ve toplumsal olarak bağımlı sınıfların karşıt hegemonya mücadelesinde seferber edilmesinde “kolektif aydın” olarak siyasal parti ve “eleştirel düşünme yeteneğine sahip olan organik aydınlara” önemli görevler düşmektedir (Gramsci, 1971: 9-10, 15, 332-334; Yetiş, 2002: 241).

Son tahlilde, Gramsci'nin mevzi savaşı bağlamında praksis felsefesinin de önemi ortaya çıkmaktadır. Gramsci'ye göre, yürütülecek olan karşıt hegemonya mücadelesinin kuram ve eylem ayakları her zaman bir bütün halinde düşünülmelidir. Çünkü, egemen sınıfın somut varlığının yanı sıra mevcut hegemonik ilişkinin çözülmesine yönelik olarak da mücadele yürütülmesi ve yönetilen sınıfların işçi sınıfıyla ittifak halinde eğitilmesi ve örgütlenmesi gerekmektedir (Gramsci, 1971: 334, 392). Tüm bu süreçler de beraberinde hem kuramsal hem de pratikte yürütülecek bir mücadeleyi gerektirmektedir.

Laclau ve Mouffe'un (1992: 218) da vurguladığı üzere, Gramsci'nin mevzi savaşı kavramı sosyal ve siyasal mücadelelerin tartışılacağı bir zeminde önemli bir araç setini sunmaktadır. Modern toplumlar karşıt hegemonya mücadelesinin odağında yer alan mevzi savaşı kavramı 2008 krizi sonrasındaki çok çeşitli toplumsal hareketlilik içerisindeki sınıfsal ittifakları ve farklı mücadele alanlarını anlamak için yapı taşı

niteliğindedir. Giderek artan sayıdaki farklı toplumsal grupların taleplerini örgütlemek ve bunun da öncesinde bu talepleri siyasallaştırmak ve olabildiğince çok ‘siperde’ mücadeleyi sürdürmek önemini korumaktadır. Gramsci’nin siyasal kuramında işçi sınıfının toplumsal olarak ‘belirlenen’ pozisyonundan çıkıp ‘özne’ halini alabilmesi süreci 2010’lu yıllarda -farklı çıkar odaklarına hem ödünler verilerek hem de bu grupların taleplerini siyasallaştırılarak- tüm bağımlı sınıflarla müttefik olarak topyekûn bir hareket halini almasıyla mümkün görülmektedir.

1.4 Kapitalist Sistemin Birikim Rejimleri ve Hegemonya Krizi

Kapitalist sistem tarihsel olarak, sermaye birikiminin düzenli bir şekilde yapıldığı, yeni yatırım alanlarının ve teknik ilerlemelerin gerçekleştiği, bütüncül bir şekilde sistemin işlediği genişleme dönemleri ve bunun tersine sistemin bir bütün olarak durağanlaştığı, sermaye birikimin kesintiye uğradığı, bir depresyon hali olarak görülebilecek daralma dönemlerine ayrılabilir. Bu dönemselleştirmeler arası geçişte de kriz mefhumuyla ele alınabilecek süreçler yaşanabilmektedir. Hirsch’e (2011: 116) göre, kapitalist krizler her daim toplumsal uzlaşmazlıklar etrafında belirlenen ve belirli bir birikim rejimine özgü ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler bağlamında hegemonik ilişkilerle ilintili okunmalıdır.

Kapitalist sistemin tarihsel gelişimi ele alınırken “devletlerin zaruri çoğulluğu” gerçeğinden hareketle toplumsal üretim koşulları ve sınıfsal güç dengelerindeki değişiklikler dikkate alınmalıdır (Hirsch, 2011: 69). Küresel kapitalist sistemde sermaye birikimi kamusal ve özel girişim ağları temelinde devletler ve savaşlar üzerinden anlam kazanmaktadır (Arrighi, 2000: 140). Bu bağlamda, sermaye birikim rejimlerinin oluşmasının arkasında, gücünü diğer devletlere kabul ettirmiş güçlü devletlerin varlığı

gerekmektedir (Braudel, 1996: 63). Sermaye birikim rejimleri güçlü devletlerin her daim savaşıma hazır bulundurduğu askeri güçleri sayesinde sürdürülebilmektedir. Arrighi'ye (2000: 142) göre, sermaye birikim rejimlerinin birbirlerinin peşi sıra ilerleyebilmesi her yükselme döneminin bir öncekinden daha güçlü bir örgütlenme yeteneğini de bünyesinde toplamasına tekabül etmektedir. Her yeni rejim kendine özgü örgütlerini ve yönetim yapısını hayata geçirmektedir.

Hirsch (2011: 93-95), “birikim rejimi” kavramını en temelde belirli bir üretim biçimi üzerinden ele alır ve ona göre kapitalist sistemin her tarihsel formasyonu belirli bir süre sağladığı istikrarı birikim rejimi ve düzenleme tarzı aracılığıyla sağlar. Kapitalist sistemin birikim döngüleri beraberinde siyasal iktidar ilişkilerini de gerektirmektedir. Bu bağlamda, birikim döngülerinin toplumsal olarak düzenini kurup sürdürecektir hegemonik ilişkilerden bağımsız düşünülemeyeceği ortadadır.

Arrighi (2000: 142-143), kapitalist dünya sisteminin sistemik birikim dairelerini incelemeye 13. yüzyıldan başlar ve bu dönemde henüz bir sermaye birikim döngüsünden bahsedilemeyeceğini ifade eder. Braudel'in (1996: 63, 86, 194) de vurguladığı üzere, sermaye birikim döngüleri açısından kritik olan 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarına denk gelen mali genişleme süreçleridir. Braudel'e göre, 14. yüzyılın başından itibaren güçlenmekte olan İtalya kent devletleri Avrupa'nın ticaret merkezi ve tartışılmaz siyasal gücü haline gelecektir (1996: 86). Dönemin Kuzey İtalya kent devletleri arasındaki ilişki küresel ekonomi üzerinde belirleyici bir güç kazanmalarını sağlamıştır ve küresel ticaretin risk ve maliyetlerini azaltmıştır. Kent devletleri arasında çıkan sorunlar ve akabinde bu sorunlar gündeme savaşları getirmiştir. Braudel, İtalyan kent devletleri arasındaki bu savaşlara “Yüz Yıl Savaşı” adını vermektedir (1989: 261). Arrighi'nin “Birinci Sistemik Birikim Dairesi” adını verdiği dönem Ceneviz egemenliğini ifade etmektedir. Jacques Heers, bu tarihsel formasyonu şöyle özetlemektedir: “... tüm biçimleriyle kusursuz ve çağdaş teknikleriyle; bütün ekonomik

faaliyetlerin sermaye tarafından kontrol edildiği; bankaların çok önemli bir konuma sahip olduğu (bir kent haline geldi). Böylece hızla zengin ve güçlü bir işadamları sınıfı kurulmasına tanıklık eden kent ...” (Arrighi, 2000: 173).

18. yüzyıl itibarıyla Hollanda’nın küresel hegemonyası sarsılmaya başlamış ve Britanya tarafından Hollanda’nın ticaret yollarının temelinde yer alan deniz gücünü zayıflatmasıyla mevcut sermaye birikim döngüsünün sonunu getirmiştir (Arrighi, 2000: 241-242). Bu süreçte küresel finans merkezi Amsterdam’dan Londra’ya geçmiştir. Kapitalist sistemde, Britanya’nın küresel hegemonyası altında, imalat ve demir-çelik sanayi ile demiryolu yatırımlarının artışıyla sermaye birikiminin ve yeni yatırım ağlarının işlediği bir genişleme evresi olarak 1848-1873 yılları arasını, 19. yüzyılın sonlarına kadar sürecek bir daralma evresi izler. Arrighi bu dönemi “büyük buhran” olarak niteler ve “‘aşırı’ rekabet ve ‘kabul edilemeyen bir düzeydeki’ düşük kârları” krizin nedenleri olarak gösterir (2000: 261). Bu evrede özellikle ABD merkezli büyük sermaye grupları birleşir. Dolayısıyla, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşmasından söz edilebilir. 20. yüzyıla gelindiğinde; bu evreyi, Birinci Dünya Savaşı’na kadarki yaklaşık 20 yıllık bir genişleme evresi takip eder. 1914’te gündeme gelen kapitalist sistemini krizi, toplumsal ve siyasal olarak temel bir dönüm noktası, burjuva uygarlığı denebilecek şeyin çöküşüne tekabül etmektedir.

Genel olarak iki dünya savaşı arasına denk gelecek bir daralma evresinde, savaş ve savaşın yarattığı toplumsal ve ekonomik yıkımlarla, sermaye sahibi sınıfın birikim olanağı daralır. Bu daralma döneminde Almanya örneğine bakarsak, yüksek enflasyon ortamında işçi sınıfının hayat koşulları daha da kötüleşmekte, işsizlik artış göstermektedir. Sosyal demokratların bu koşullara yönelik olarak çözüm üretmediği görülmektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 94). Bu bağlamda, ABD’den borçlanarak ekonomisini ayakta tutmaya çalışmışlardır. Bu daralma döneminin ardından sermaye sınıfının yeni birikim rejimi faşist siyasal düşüncelerle birlikte hayat bulmaktadır. Bu

tarihsel formasyonda, batıdaki karşıt hegemonya mücadelesinin başarısızlıklarının pek çok nedeni vardır. Laclau ve Mouffe'a (1992: 95) göre, işçi sınıfının hegemonya mücadelesinde sınıfsal ittifaklara yönelik adım atmaması diğer toplumsal ast sınıfların çıkarlarının temsil edilmemesi en büyük nedendir Laclau ve Mouffe'un bu savlarının yanı sıra, dönemin işçi sınıfı temsilcileri olan aydınlar ve sosyalist partilerin görüş ayrılıkları ve birlik oluşturmamaları da hegemonya kurulumunu engellemiştir.

1929 yılı haziran ayı itibarıyla *Wall Street*'te başlayan durgunluk sonucunda, ekim ayı itibarıyla borsada hisse satılamaz bir durum ortaya çıkmıştır. Bunun ardından *City of London* da iflas eder. İflasların sonucunda ABD'de hükümet değişikliği olur ve Franklin D. Roosevelt'in seçilmesiyle bu süreç sonlanır. 1930'ların başına kadar hem ABD'de hem de İngiltere'de işsizlik artmaya devam etmiştir. 1931 yılında *City of London*'ın iflası sonucunda, işçi sınıfı üzerinde baskı daha da artırılmıştır. İngiltere'de krize karşı işçi ücretlerine müdahale edilmiş ve kemer sıkma politikaları uygulamaya koyulmuştur. Özellikle 1931 yılında İngiliz sterlini “dünya parası” olma özelliğini yitirmeye başlamış ve İngiltere altın standardını kullanmayı bırakmıştır. Arrighi (2000: 263, 398) bu gelişmeleri İngiltere'nin nihai krizi olarak nitelendirmektedir. Alman kapitalizminin gelişmesi de İngiliz rejiminin nihai krizinde etkili olmuştur. Mandel (1991: 69), bu dönemin kapitalist sistemin en vahim krizi olarak, sistemin iç çelişkilerinin patlayıcı boyutlara ulaştığı, Ekim Devrimi'nden sonra sistem için 1914 öncesine kıyasla kabul edilemez ölçüde daha tehlikeli sosyal ve siyasal tehditler eşlik etmektedir.

1930'ların sonundan 1970'lerin başına kadarki tarihsel dönemdeyse, kimilerince “kapitalizmin altın çağı” olarak ifade edildiği üzere, sistemin çok parlak bir işleyiş ağını kurduğu, birikim rejiminin işlediği Fordist kapitalist formasyonda işçi sınıfının kazanımlarından bahsedilebilir: sermaye sınıfı ve işçi sınıfı arasında gergin bir uzlaş hali

sağlanmıştır.¹⁵ Bu tarihsel formasyonda seçme ve seçilme haklarından sendikal haklara kadar çeşitli demokratik kazanımlar söz konusu olmuştur. Streeck (2021: 118), bu dönemde çok farklı coğrafyalarda emekçilerin güçlendiğini, refah devleti taleplerinin arttığını ve yönetilen sınıfların giderek daha fazla ‘mevzi’yi ele geçirdiğini ifade etmektedir. Refah devleti uygulamaları bağlamında hâkim olan Keynesyen görüş işçi sınıfının kazanımlar elde etmesine ortam hazırlamıştır. Bu politikalar bütününe hayata geçirilmesi aslında burjuvazinin tarihsel blokunu korumaya dönük organik çözümüne tekabül etmektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 96). Dolayısıyla, mevcut tarihsel formasyonda Batı coğrafyasında gündeme gelen bunalıma yönelik olarak yönetilen sınıflara ‘ödünler’ verilerek çözüm geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu formasyonda yönetilenlere ödünler verilmesi, refah devleti anlayışının yerleşmesi somut koşullarda gündeme gelen güç dengelerinin böyle bir uzlaşyı dayatmasından ileri gelmektedir (Hirsch, 2011: 49).

ABD’nin bu tarihsel formasyonun anlatımında iyi bir örnek olduğu görülmektedir. 1935 yılı ABD’li işçi sınıfı açısından bir dönüm noktası olmuştur. *Amerikan İşçi Federasyonu* (*American Federation of Labor, AFL*) kurulmuştur. Yine aynı dönemde *New Deal* ile ABD’li işçi sınıfı önemli ekonomik, sosyal ve siyasal kazanımlar elde etmiştir. Bu dönemki kazanımların kökeninde 1891 yılında kurulan ve ömrü kısa süren Halk Partisi’nin etkili olduğu görülmektedir (Mouffe, 2019: 91). Emekçilerin elde etmiş olduğu bu kazanımlar arasında ücret artışları, istihdam olanaklarının artırılması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve çocuk işçiliğinin yasaklanması yer almaktadır.

Roosevelt döneminde devlet maliyesine ilişkin –uzun vadeli olmasa da– genişlemeci politikalar tercih edilmiş ve kamusal yatırımlara ağırlık verilerek istihdam ve

¹⁵ Immanuel Wallerstein (2019: 28-47) de ABD hegemonyası altındaki bu formasyonun kapitalist sistemin en güçlü olduğu dönem olarak kabul eder ve bu dönemin ardından ABD hegemonyasının süregelen bir güç kaybına ve yapısal krize girdiğini ileri sürer.

gelir artırıcı önlemler alınmıştır. Bunun yanı sıra *Wall Street*'in riskli işlemlerini sınırlayıcı önlemler de bu dönemde hayata geçirilmiştir. Bu önlemler arasında belki de en dikkat çeken 1933 tarihli *Glass-Steagall Yasası*¹⁶ olmuştur. Bu yasayla birlikte bankaların riskli işlemleri sınırlanmış ve bankalara halkın güveni yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra yine ABD'de 1933 yılında kabul edilen *Ulusal Endüstriyel Kurtarma Yasası* (*National Industrial Recovery Act*, NIRA) ile sanayi kesimi de belirli kurallar silsilesine bağlanmıştır. Bu dönemde artan sendikal hareketlerin sosyal ve siyasal kazanımları destekleyerek toplumsal eşitsizliklerin görece azaltıldığı ve toplumsal sınıflar arasından bir konsensüsün yaratıldığı görülmektedir (Mouffe, 2019: 37-38). Bu bağlamda, işçiler örgütlenme hakkı elde etmiş, iş yerlerinde temsilcilerini seçip toplu iş sözleşmesi imzalama hakkı elde etmiştir. Bu anlaşma sonucunda işçi ve işveren örgütleri kurulmuştur. Yine bu dönemde ABD'de emeklilik haklarında iyileştirmeler ve işsizlik sigortası düzenlemeleri yapılmıştır. *American Federation of Labor*'ın (AFL) kurulmasıyla birlikte sendikalaşma artsa da, sendikanın içerisinde iş kolları ve iş yerleri bazında örgütlenme talep edenler olmuştur ve bu talebin sonucunda ABD'de 1940'larda işçiler arasında %30'luk bir sendikalaşma oranına ulaşılmıştır (Kuruç, 2012: 144). Bu örgütlenme tarzı, daha 'radikal' işçiler başta olmak üzere karşıt hegemonya mücadelesinin fitilini ateşleme arzusunu da içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca bu örgütlenme türü Gramsci'nin siyasal düşüncesindeki fabrika konseylerine tekabül etmektedir.

İşçi sınıfının alternatif bir hegemonya mücadelesinin 1945'li yıllara kadar yeterince güçlü olmamasındaki en büyük nedenlerden biri toplumsal bir ittifakı kuramaması ve kendi sınıfsal çıkarlarının ötesine geçememesinde aranmalıdır. Streeck, savaşların yaratmış olduğu bunalım koşullarının ülke içi hegemonya kuruluşunu

¹⁶ Bu yasa günümüze kadar önemini korumuştur. 1999 yılında yürürlükten kaldırılrsa da 2008 kriziyle birlikte kapitalist sistem açısından önemi bir kere daha anlaşılmış ve yasa tekrar tartışmaya açılmıştır.

güçleştiğini, bunda işçi sınıfının piyasa ekonomisini ve mülkiyet haklarını kabul etmesiyle beraber sonlanıp işçi sınıfının da karşılığında sosyal ve siyasal haklarını güvenceye aldığını ifade eder (Streeck, 2021: 117). Bu tarihsel formasyonda yeşeren planlama düşüncesinin ve reformist hareketlerin de etkisiyle alternatif arayışların da önemsizleştirildiği görülmektedir. İşçilere verilen sosyal ve siyasal haklarla burjuva demokratik düzen içerisinde kalınmasına yönelik toplumsal rıza daha da güçlendirilmiştir. İşçi sınıfının sendikalar başta olmak üzere sosyal ve siyasal alanlarda burjuva demokratik kazanımları aslında yeni bir tarihsel blokun kurulması ihtimalini baskı altına almıştır denilebilir.

1970’li yıllarda ABD hegemonyasının, uluslararası ilişkilerden ekonomiye kadar, çeşitli nedenlerle krize girmesiyle bu tarihsel formasyon sonlanmıştır.¹⁷ Yaklaşık 30 yıllık bu genişleme dönemini Hayekçi neoliberal çağa geçiş bunalımı izler. 1970’li yıllar ABD rejiminin nihai krizi olarak değerlendirilemez; Arrighi’den yola çıkılarak bu dönem Ancak, bir gösterge krizi olarak ifade edilebilir. Hirsch ise “fordizmin krizi” olarak ele aldığı bu dönemi hegemonyanın krizi olarak belirtir. Bu dönemde, ideolojik olarak süregelen değer yargıları çökmüş, politika yönünden ABD’nin küresel hegemonyası sorgulanır hale gelmiş ve kurumsal olarak da küresel düzeyde devletlerin ve örgütlerin dönüşümleri gündeme gelmiştir (Hirsch, 2011: 135).

Sermayenin yönetici bloku hem yüksek kârlılık oranlarını sürdürüp hem de karşıt sınıfların sisteme itaat etmelerini sağlayabilmiştir. Mevcut tarihsel blok içerisinde ekonomi kertesinde, üretimde verimlilik ve ücretlerin bir arada artışına dayanan bu yapı bozulmaya başlamış ve bu bozulma üst yapı kertesine de yayılmıştır. Örneğin Birleşik Krallık’ta 1970’lere, özellikle 1973 yılına, %20’lere varan işsizlik ve yüksek enflasyon oranlarıyla girilmiştir ve bu sorunlar üst yapı kertesini de etkileyerek ekonomi politik bir

¹⁷ Arrighi, ABD hegemonyasının 1970’li yıllardaki sinyal krizinin en önemli sebebini Vietnam Savaşı üzerinden okunması gerektiğini belirtir (Arrighi, 2008: 163, 186).

dönüşümün miladı olacak olan 1979 genel seçimleriyle sonuçlanmıştır. Ülkede sermaye sınıfı tarihsel blokunu yeniden örgütlenerek korumayı başarmıştır. Küresel boyutta da Birleşik Krallık'tan pek farklı gelişmeler olmamıştır. Özellikle 1960'lar itibarıyla dünya çapında artan toplumsal hareketlilikler ve etkili olan 1968 öğrenci hareketleri de göz önüne alındığında mevcut tarihsel blok kendisini yenilemekte zorlanmaya başlamıştır.

Fordist birikim rejiminin krize girdiği 1970'li yıllar hem mevcut formasyonun neden yıkıldığını anlamak için hem de ardından gelen post-fordist kapitalist formasyonun anlaşılması için önem arz etmektedir. Fordist kapitalist formasyonun küresel hegemonyası konumunda olan ABD'nin bu gücü 1970'ler itibarıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Bunda belli başlı bazı gelişmeler etkili olmuştur. İlk olarak, ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaşı büyük bir zayıflık vererek kaybetmesi egemenliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca, 1960'lı yıllar itibarıyla, Almanya'nın yabancı iş gücü destekli olarak devlet müdahalesiyle sürdürülen verimlilik hedefli üretim düzeni ve Japonya'nın da ağır endüstri ve ileri teknoloji alanlarına yaptığı yatırımlar ABD'nin mevcut hegemonyasını sarsmıştır. Üçüncüsü, ABD'nin Vietnam Savaşı giderlerinin büyüklüğü sonucunda ödemeler dengesi açığının ve dış borcunun artması ve gelişen Avrupa'nın ve Japonya'nın doların hegemonyasına meydan okuması sonucunda dolar zayıflamış ve ABD, 1973 yılında Bretton Woods sistemini terk etmek zorunda kalmıştır. Sonuçta doların küresel çapta değerini yitirmesi ABD'nin hegemonyasını da etkilemiştir. Dördüncüsü, Yom Kippur Savaşı'nda (1973), ABD'nin İsrail'in yanında yer alması gerekçesiyle, Arap ülkelerinin petrol ambargosu uygulamaları sonucunda küresel petrol fiyatlarında artışlar yaşanması da etkili olmuştur (Hirsch, 2011).

Bazı Asya ülkelerinde 1960'lı yıllar itibarıyla, Nazi Almanyası uygulamaları kadar olmasa dahi, devletin olağan dışı baskıcı yönetimi altında üretim ve sanayileşme atağı başlatılmıştır. Bu kalkınma atağı da küresel hegemonyanın krizi tartışmalarında etkili olmuştur. Ha-Joon Chang (2012) tarafından detaylıca anlatılan Güney Kore'nin

ekonomik kalkınma atağı önemli bir ekonomi politik gelişmedir. Güney Kore, 1960’lar itibarıyla Ekonomik Kalkınma Planları aracılığıyla ve yoğun devlet müdahalesiyle, 1970’li yıllarda üretimini, ihracatını, kişi başına düşen milli gelirini artırmış ve “gelişmiş kapitalist ülkeler” arasına girmeyi Chang’ın (2012: 14) deyişiyle “saplantı” haline getirmiştir. Asya’daki bu hızlı kalkınma atağı da ABD’nin küresel nüfuzuna meydan okuma olarak görülebilir.

ABD’nin hegemonyası altında süren fordist kapitalist formasyon, 1970’ler itibarıyla sayılan gelişmeler sonucunda krize girmiştir. Ekonomi kertesinde başlayan kriz tarihsel blokun üst yapısını da etkisi altına almış ve bu süreç hegemonyanın kriziyle sonuçlanmıştır. Ekonomik, politik ve toplumsal yönlerden 1970’li yılların Gramscigil anlamda “organik kriz” halini aldığı görülmektedir. Wallerstein (2019: 31-47) de bu dönemde yapısal bir krizin başladığını savunan düşünürlerden biridir ve bu yapısal krizin 2008 krizinin sonrasında da sürdüğünü ifade eder. Wallerstein (2019: 32-47) genel hatlarıyla iki temel nedenle bu dönemi yapısal bir kriz olarak kavramıştır: “uzun vadeli yapısal eğilimler (kapitalistlerin sonsuz sermaye biriktirmesinin zorlaşması)” ve “jeokültürde merkezci liberallerin hâkimiyeti”ne son verilmesi. Bu nedenler doğrultusunda Wallerstein’e göre kriz hali sürmektedir. Streeck (2021: 82, 87) de mevcut tarihsel formasyonun büyümenin yavaşlaması, borçluluğun artması, artan toplumsal eşitsizlik gibi temel sorunların süreklilik kazanması üzerinden 1970’lerden beri kapitalizmin kriz halinin sürdüğünü savunmaktadır.

Hem Wallerstein hem Streeck 1970’lerin önemli bir tarihsel kırılmaya tekabül ettiğini ve yeni bir kapitalist formasyondan ziyade sistemin sonu ve alternatifleri tartışmasının buradan filizleneceği konusunda hemfikirdirler. Her ikisi de bu yapısal kriz başlangıcının nasıl sonuçlanacağı konusunda fikir ayrılığına sahiptirler. Wallerstein (2019: 47) toplumsal olarak ‘tarafardan’ birinin kazanacağından emin; Streeck (2021: 58-62) ise, Gramsci’nin “eskinin öldüğü ama yeninin henüz doğmadığı” bir

bunalım hali anlatımına atıfla, bir fetret devrinden bahsederek kapitalizme alternatif bir güç odağı göremediğini belirtir). Randal Collins (2019: 48-83) de Streeck ve Wallerstein'in yapısal kriz tezine katılmaktadır ama ona göre kapitalist sistem büyümesinin sınırlarına ulaşmış ve hatta onu zorlamakta olduğu için sona erecektir. Streeck, kapitalizme karşıt bir toplumsal güçten kaynaklı değil de bizatihi kapitalizmin kendi başarısı ve bunun sonucunda büyümesinin sınırlarına ulaşması kaynaklı sona ereceği öngörüsünde bulunmaktadır. Collins (2019: 48-83) ve Craig Calhoun (2019: 152-188), Streeck'in 'fetret devri' tarifine katılmaktadır ve Calhoun kapitalizmin kemer sıkma çağında doğrudan bir çöküşle veya devrimle yenilmesinden ziyade durağan bir döneme evrileceğini belirtir. Calhoun'a (2019) göre, kapitalizm esas olarak karşıt görüşlerin baskısından değil, kendi iç dinamikleri neticesinde zayıflamaktadır. Michael Mann (2019: 85-116) ise kapitalist sistemin yapısal bir krizde olduğu fikrine katılmakla birlikte diğer yazarlardan daha 'çekimser' bir pozisyonda yer alır ve sistemin yenilikçi yanının sonunun gelmesini öteleyebileceğini savunur.

1960'ların sonları itibarıyla sınıfsal mücadeleler örgütlü bir şekilde ortaya çıksa da yönetici sınıf bu hareketleri devletin türlü aygıtlarıyla bastıracak ve 1970'lerin sonu itibarıyla yeni tarihsel blokunu yeniden kurmaya başaracaktır. ABD hegemonyası 1980'li yıllarda sermaye yanlısı politikalarını sert bir şekilde hayata geçirerek bunalımı yatıştırmıştır. Dolayısıyla, 1970'li yıllardaki hegemonik bunalım, egemen gücün organik çözüm metodunun başarıya ulaşmasıyla birlikte sona erdirilmiştir.

Neoliberal çağa geçilmesiyle birlikte gelir dağılımının sermaye lehine olacak bir şekilde bozulduğu görülmektedir. İşçilerin toplumsal gelir içinden aldıkları payın azaldığı, toplumsal sınıflar içerisinde en zengin kesimin aldığı payınsa önemli oranda arttığı görülmektedir. Arrighi (2008: 168), bu dönemi "monetarist karşıdevrim" olarak nitelendirir ve ABD'nin hegemonyasını sağlama almasının yolunu "finansal genişlemeye talep cephesinden müdahale edilmesi" olarak ortaya koyar. Bunun yanı sıra bu dönemde

kapitalistlerin faaliyet dışı kârlarında artış yaşanmıştır. Bu bağlamda, 1980 sonrasında giderek artan finansallaşmayla birlikte kapitalistler fiziki yatırımlar yapıp uzun vadeli getiri elde etmekten ziyade finans piyasaları üzerinden kısa vadeli kazançlara yönelmişlerdir. Aslında bu noktada, reel sermayeden bir kopuş şeklinde finans sermayeyi ele almamak önemlidir. Çünkü, neoliberal dönemde sermaye yine kâr elde etme ekseninde bir bütün olarak hareket etmektedir ve fiziki yatırımların azaltılıp küresel finans piyasasına yönelmenin de sınıfsal olarak alınan bilinçli bir tercih olduğu görülmelidir. Chris Harman (2012: 9), bu sistemi “zombi sistem” olarak adlandırır. Bu adlandırmayla birlikte, sermayenin yönetici blokunun artık somut olarak bir çıktı üretemeyecek halde olduğunu ama finans piyasası ile tüm dünya yaşamını tehdit ettiklerini belirtir. Bu zombi sistem içerisinde, emek gücüyle geçinen geniş toplumsal sınıf hem ücretlerin düşüşü hem de kapitalistlerin yatırım iştahının azalması bağlamında artan işsizlik ortamıyla birlikte çift taraflı bir saldırıya maruz kalmıştır.

ABD’nin küresel konumu üzerinden 1980 sonrası dönemin geleneksel anlamıyla “emperyalist” olup olmadığını tartışma konusu olmaktadır (Hirsch, 2011: 178-179). Kojin Karatani (2017: 256, 374-375), neoliberalizmin sermayeyi ulus-devlet zincirlerinden kopardığını ve özgürleştirdiğini ve bu sürecin liberal olmaktan ziyade emperyalist özellikler taşıdığını belirtmektedir. Hirsch (2011: 187) ise emperyalizmin tarihsel özel bir anı simgeleyemeyeceğini, onun kapitalizmin temel bir yapısal özelliği olduğunu ifade etmektedir.

Kalyan Sanyal (2017: 132-133) ise bir devlet projesi olarak sermayenin özgürleşmesinin; vergi politikaları, sömürgecilik, korumacılık, devletin askeri aygıtları, hukuk gibi geniş bir düzenleme alanıyla ilerlediğini vurgulamaktadır. Post-kolonyal çağda yeni bir sermaye birikim rejimine girildiğini ve “sermaye-gayrisermaye karşıtlığı” kapsamında sermaye sahibi sınıfın hayatın her veçhesini ekonomikleştirmeye çalıştığını düşünür (2017: 132-133). Brown (2018) da Sanyal ile aynı fikri desteklenmektedir.

Sanyal'ın neoliberalizmle birlikte hala tam olarak kapitalistleştirilmeyi bekleyen, Hindistan gibi, coğrafyalar olduğunu düşünmesi Karatani'nin neoliberalizmin empyalist özelliklerle taşıdığı düşüncesini desteklemektedir. Sanyal'ın bahsettiği, Gramsci ve Foucault'nun çalışmalarına referansla fazla nüfusun yaratılmasıdır. Bu da Marksist anlamdaki yedek iş gücü ordusundan farklı bir anlamdadır. Gayrisermaye alanını oluşturan fazla nüfusun idaresi 1970'ler sonrasında yönetimselliğinin anlamını ortaya koymaktadır. Bu fazla nüfusun yoksulluğunu ortadan kaldırmak değil; sürdürmek hedeflenmektedir.

Sanyal'ın birikimi değil de ilkel birikimi vurgulamış olması sürekli bir gayrisermaye alanı yaratılmasını ifade etmektedir. Buradan da Foucault'nun yönetimselliğine, fazla nüfusun idaresine ve diğer taraftan da Gramscigil bir şekilde karşıt hegemonya kuramı kapsamında bir karmaşık hegemonya tartışmasına bağlanmaktadır. Sanyal'ın post kolonyalizm tartışmasının Foucault'nun yönetimsellik düşüncelerine varması açıklanmalıdır. Bunun için de Sanyal'ın gerisinde konuyu ele alan Partha Chattarjee'nin nüfusu ele alışına bakmak gerekmektedir. Chattarjee (2016), toplumu ikili bir ayrımla ele alıp sivil toplum alanında sınıf kimliği olmadığını ve nüfustan bahsedilebileceğini ifade eder. Nüfusun barındırdığı özneler birey veya sınıf denilemez. Hükümetler de bu nüfusu yönetmek için istatistiklerden, gündelik hayat bilgilerinden yararlanır. Sanyal, Chattarjee'nin anlatımını bir nevi ekonomikleştirerek sermayeyi tartışmaya dâhil eder ve neoliberalizmle birlikte fazla nüfusu ("dışarıda kalanları") sermaye-gayrisermaye ikiliğinde ele alır. Son tahlilde, bu dönemde Gramscigil anlamda yönetilen sınıflara verilen 'ödünler' giderek azalmış ve siyasal iktidarın baskıya daha fazla dayalı bir yönetim anlayışıyla topyekûn bir şekilde yönetilenleri yoksullaştıran bir formasyon ortaya çıkmıştır.

Yeni dönemde emek gücüyle geçinen toplumsal sınıflar en başta artan işsizlik ve enflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemin 'emek karşıtlığı' temelinde kurulduğu

belirtildi. Örneğin, Birleşik Krallık'ta Muhafazakâr Parti 1979 Genel Seçimlerine, slogan dolaylı olarak İşçi Partisi'ni vurgulanmış olsa dahi, "İşçi Çalışmıyor!" ("*Labour Isn't Working!*") sloganıyla gitmiştir (*Campaign*, 20 Şubat 2014). 1980'lerin sonuna kadar inşası süren yeni birikim rejimi; artan finansallaşma, bilgi teknolojileri ve iletişim ağlarıyla genişlemesini sağlamıştır. Tüm bireylerin ve doğanın sisteme dâhil edilmesi temelinde mevcut tarihsel blok, 'istisna' halinde hiçbir bölge, devlet ve toplum bırakmamayı hedeflemiştir.

Bu formasyonda devlete bakış da neoliberal politika yapıcılar tarafından yeniden düzenlenmiştir. Devlet artık piyasa karşıtı olarak ifade edilmekten ziyade; doğrudan doğruya piyasanın ihtiyaç ve çıkarlarına uygun bir yapıyla daha güçlü bir konuma oturtulmuştur. Bu bağlamda, devletler sermayenin artan gücünü ve hareket özgürlüğünü destekleyici yeni aygıt ve kurumlara sahip olmuştur. Liberal ve mufazakâr hükümetlerin yanı sıra, sosyal demokrat iktidarlar da neoliberal politikaların uygulayıcısı konumuna evrilmişlerdir. İspanya'da, 1979 yılındaki Olağanüstü Kongre'de o güne kadar sosyalist ideolojiye dayanan İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (*Partido Socialista Obrero Español*, PSOE) mevcut ideolojisini terk etmiş; sosyal demokrat bir parti haline gelmiştir (Butler, 1980). Ardından ülkede neoliberal politikaların yerleşmesine katkı sağlamışlardır. Fransa'da 1981 yılında başkanlık seçimlerini kazanan sosyal demokrat ideolojideki Sosyalist Parti'nin başkan adayı olan François Mitterrand, iki yıl içinde serbest piyasa ekonomisi yanlısı politikalar uygulamış ve kemer sıkma politikalarını desteklemiştir. Son tahlilde, Avrupa'da sosyal demokrat partiler işçi sınıfı karşıtı politikaların uygulayıcısı konumuna gelerek bu politikaların iyice yaygınlaşmasını sağlamışlardır.

Bu dönemde küresel kuzey ülkeleri tarafından kabul edilen *Washington Konsensüsü*, neoliberal politikaların uygulanmasına dönük Bretton Woods kurumları olan Uluslararası Para Fonu'nun (*International Monetary Fund*, IMF), Dünya Bankası'nın (*World Bank*, DB) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (*World Trade*

Organization, DTÖ) yeni birikim rejimine uyum dayatmalarını ifade etmektedir. Başta Şili olmak üzere, küresel güney ülkeleri bu yapısal uyum politikalarının denekleri olmuşlardır. IMF ve DB, borç krizi yaşayan ülkelerin küresel hegemonyaya tam bağlılığını sağlayacak bir şekilde, yapısal uyum politikaları dayatmaları karşılığında ekonomik yapılarını düzenleme ve yeniden kredi kullanabilir bir yapıya kavuşmalarını sağlamayı garanti ederler. Yani yapısal uyum politikaları, çoğunluğu küresel güney ülkesi olan, borç krizindeki ülkeleri hedef almaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan krizler için ana akım anlayışın temsilcileri tarafından “konjonktürel kriz” türüne atıfla “finansal kriz” olarak açıklanırken, heteredoks yaklaşımlar açısından ise bu krizler daha çok neoliberal düzenin krizleri olarak görülmektedir.

Neoliberal rasyonalitenin temsilcileri tarafından sıklıkla ifade edilen “tarihin sonu” benzeri ideolojik ifadelerle esas amaç, kapitalist sistemin neoliberal damarının krizlere uğramasında şaşırılacak bir durum olmadığını ortaya koymaktır. Çünkü, bu krizlerin sistemle ilgili sorunlardan değil de neoliberal uyum politikalarını tam olarak ifa etmeyen ülkelerden kaynaklandığını ve etkilerinin de daha çok belirli ülke veya bölgelerle sınırlı kaldığını göstermektir. Bu düşünce tarzı 2008 krizine kadar ayakta durabilmiştir. 2008 kriziyle birlikte ana akım anlayışın temsilcileri tarafından krizlerin sistemle ilgili olabileceğini kabul etmişlerdir.¹⁸

2008 krizine gelen süreçte hem geliri azalan işçi sınıfı hem de iş bulmakta zorlanan geniş toplumsal kitle; temel yaşam ihtiyaçları olan barınma, giyinme, yeme-içme gibi ihtiyaçlarını borçlanarak sürdürmeye mecbur bırakılmışlardır. Bu noktada neoliberalizm, özellikle 2000’li yıllarla birlikte sınıfsal bir tahakküm rejimi olarak işçi sınıfının tüketmek için gelir elde etmesi yapısını alt üst edip tüketmek için kredi kullanması yapısıyla onları küresel finansal sisteme dâhil etmiştir. 1980’lerden itibaren

¹⁸ Willem Buiter’in (20 Eylül 2008) 2008 krizi ardından yayınladığı “The end of American capitalism (as we knew it)” adlı yazısı örnek olarak gösterilebilir.

sermaye sınıfının giderek güçlenmesi karşısında sendikal haklarından ücretlerine kadar giderek baskılanan işçi sınıfı yeni rejime bağımlı hale getirilmiştir. Üstelik bu süreçte emekçiler kredi kullanıp kullanmamakta ‘özgür’ bırakılmışlardır. Bu özgür bırakılma halinin bir tarafında tüketim yapabilmek için sisteme katılmak; diğer tarafında ise yoksulluk, açlık ve en uç noktada ölüm bulunmaktadır. Dolayısıyla, emekçiler için onlara tanınan ‘tercih hakları’nın ikisi de mevcut yaşam koşullarından daha kötü bir noktaya varmaktadır. Bu ikili ‘özgürlük hali’ni kırabilecek yeni bir bakış açısı ise karşıt hegemonya mücadelesinin kavranmasından geçmektedir.

Buradan çıkarılan esas sonuç neoliberalizmin, kelimenin gerçek anlamıyla kapitalist sistemin ‘vahşi’ bir evresi olduğudur. Bu çağda sermaye, “altın çağ”a göre, emek gücüyle geçinen toplumsal sınıfa çok yönlü bir şekilde saldırıda bulunmuştur. Artık geniş toplumsal kitleler ya kredi kullanarak hayatta kalmayı tercih edecek ya da açlıkla sınanacaktır. Bu devrin vahşiliği burada yatmaktadır. Sistem artık sadece dünyanın bir parçası olan bireylerle de yetinmemektedir. Borçlandırma ile sisteme tam bağımlılık ya da ölüm arasında bırakılan insanlığın yanı sıra doğa da neoliberal dönemde sınırsızca sömürülmektedir. Kapitalist sistemin kendi sınırlarını ifade eden olgulardan biri olan doğanın sömürüsü de artık varıp varabileceği noktaya ulaşmış gözükmektedir.

ABD hegemonyasının bu yeni dönemini bunalımı tam olarak çözüme kavuşturmuş bir dönem olarak değil, tam aksine bir kriz halinden bir başka kriz haline geçiş yapılarak sadece nihai krizin ötelenmesi olarak görülmelidir ve Arrighi’nin (2000: 478; 2008: 169) de vurguladığı gibi nihai krize ilişkin bir tartışma da sadece zaman sorunundan ileri gelmemektedir. 2008 krizinin öncesinde ABD’nin nihai krizine doğru gidildiğinin önemli göstergeleri arasında doların diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesi, 11 Eylül olayları ve akabinde mevcut hegemonyanın, “teröre karşı savaş” adı altında, küresel olarak askeri gücünü daha sert bir şekilde kullanmaya başlaması yer

almaktadır. Tıpkı Vietnam Savaşı'nda olduğu gibi aslında mevcut ABD yönetimi de bu süreçte başta Irak olmak üzere toplumsal ve küresel rızayı tam olarak sağlayamamıştır.

1.5 Bir Sınıf Projesi Olarak Kemer Sıkma

1.5.1 Kemer Sıkma Kavramının Etimolojisi

20. yüzyılda Kuzey ve Güney Amerika'dan Orta Doğu'ya kadar farklı ülkelerde başvurulan ve de 2008 krizinden günümüze kadar özellikle Güney Avrupa ülkelerinde hükümetler tarafından kurulu hegemonyanın bir aracı ve hükmetme rejimi olarak uygulanan kemer sıkma politikaları güncelliğini korumaya devam etmektedir. Kemer sıkma kavramının tam olarak anlaşılabilmesi ve günümüz politika yapımcılarının sıkça bu argümana başvurmasının nedenlerinin anlaşılabilmesi için ilk olarak bu kavramın kökenlerine bakmak gerekmektedir. Bu bakış kapsamında kavramın çok farklı kullanım alanlarından kesitler verilmesi düşünülmüştür. Çünkü, kavram günümüzde tek bir anlama çağrışım yapmamakta; devletten devlete, bölgeden bölgeye farklı şekillerde kullanılmaktadır.

Kemer sıkmanın sosyal ve siyasal içeriğini anlamak için kavramsal ve felsefi bir bakış açısına da ihtiyaç duyulmaktadır (Gürkan, 2024: 219). Kemer sıkma (*austerity*) kelimesi *austere* kökünden türemektedir. *Austere* kelimesi de sade, sert, ciddi, ağırbaşlı, haşin, yasaklayıcı, hoşgörüsüz, süssüz gibi anlamlara gelmektedir. Bunun yanı sıra perhiz ve dünyevi yaşamdan uzaklaşma gibi anlamları da olan kavram zamansal olarak uzun bir dönem imlemekte (2024: 219-220) ve anlam içeriklerinden görüldüğü üzere kökenlerini de siyasal düşünce tarihinin uzak geçmişinden almaktadır. Kavramın kökeni Antik Yunan dönemine kadar geriye uzanmaktadır denilebilir. Kemer sıkma kavramının kökeni Eski Yunancadan *austērótēs* kavramından gelmektedir. Acı ve sert anlamlarına gelmektedir

ve de şarap yapımında kullanılan meyveler için kullanılmıştır. İtalyancada *austerità* kelimesiyle karşılanan kemer sıkma; arzuları, ihtiyaçları, alışkanlıkları içeren katı ve zaman zaman ödün vermeyen kişisel tutum ve davranışlar, bireysel tüketimin daralması ve kamu kurumlarının harcama politikasının kısılması, hayati bir şeyin zorla sınırlandırılması, katılık, sertlik ve acılık anlamlarına gelmektedir (*Cambridge*, 06 Temmuz 2020). İzlandacada ise önleme, frenleme, kısıtlama ve durma gibi anlamlara gelmektedir. Bu dilde genel olarak dört ayrı anlamına ulaşılmaktadır. İlk olarak, performans ve itaat için izleme ve gereksinimler anlamına gelmektedir. Örneğin, ödev teslimi kuralları öğrencilerin çalışmalarını kısıtlaması gibi. İkinci olarak, tasarruf anlamına gelmektedir. Örneğin, hükümetlerin maliye politikasını sıkılaştırması gibi. Üçüncü olarak, kilo kaybı anlamına gelmektedir. Son olarak, eskiden kullanılan anlamıyla, sadece hayvancılık için yapılmış olan bir yapıdır. Örneğin, koyunların çitle çevrilmiş bir arazi içerisinde kısıtlı tutulmasıdır (*Wordhippo*, 06 Temmuz 2020).

Hindistan asıllı düşünür Jiddu Krishnamurti'nin kemer sıkma ile ilişkili 'mistik' görüşleri öne çıkmaktadır. Düşünür'e göre (1980), *austere* kül anlamına gelen *ash* kökünden türemektedir. Ona göre, dünyadaki tüm keşişler "kemer sıkma pratiği"ni uygulamaktadır. Örneğin Hindistan'da bir keşişin kemer sıkma pratiğini uygulaması demek onun; seksten, uyuşturucudan ve içmekten vazgeçerek ve bunların yanı sıra günde sadece bir öğün yemek yiyerek yaşaması anlamına gelmektedir. Bu bakış açısında kemer sıkma, bir ritüel şeklinde, bireysel veya örgütlü olarak "daha iyi bir yaşamın felsefesi" düşüncesi bağlamında uygulanmaktadır. Bu kavrayışta kemer sıkma dünyevi zevklerden vazgeçmenin bir aracı olarak düşünülmekte ve ancak, kemer sıkma pratiğiyle bu dünyadan 'gerçekten' vazgeçilebileceğine inanılmaktadır. Krishnamurti'nin ortaya koymuş olduğu bu anlayışta kemer sıkma, maddi dünyadan tamamen vazgeçmek anlamına gelmemekte; bu dünyada tam bir disiplin içinde yaşamayı ifade etmektedir. Bu düşüncede kemer sıkma argümanının yaşamsal amacı, "gerçek kemer sıkma pratiği"

olarak, insan zihnini dünyevi uğraşların yoğunluğundan kurtarmaktan ileri gelmektedir. Düşünür, bireylerin “kontrollü” yaşamaları için eğitildiklerini savunmaktadır. İnsanların hayatlarını kontrol etme halleri başta arzuları olmak üzere kendilerini maddi yaşamda baskı altında tutma temelli bir düşüncedir ve ancak, bu şekilde bireyler derin düşünce dünyasına erişilebilir. Son tahlilde, insanlar bu yolu takip ederek anlayış sahibi ve zeki varlıklar haline gelebileceklerdir.

Kemer sıkma kavramının birçok dilde doğrudan ideolojik bir kavramla karşılandığı görülmektedir. Kavramın bu dillerin genelinde kısıntı, tasarruf, personel sayısını azaltma, kırpma, ihtiyatlılık, tutumluluk, hazırlıklı olma, dünyevi zevkleri azaltma, azla yetinme, perhiz, disiplin gibi karşılıkları bulunmaktadır. Latincedeki kullanımı *austeritas* olarak karşılanmaktadır ve de kemer sıkma temel anlamının yanında; şiddet, kesinlik, katılık ve sertlik gibi anlamları içerisinde barındırmaktadır. Terimin Latincede zıt anlamı karşılığıysa, çekici ve tatlı gibi olumlu ifadelerle kaynaklık etmektedir. Fransızcada kemer sıkma kavramı, *austérité* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Sözcük; tasarruf, şiddeti içerisinde barındıran, işten çıkarma, yoksulluk, çoğul yıkımlar, terk etme, kaynaklardan yoksun bırakma ve aşırı yoksulluk gibi anlamlara gelmektedir. Almandada ise *Sparmaßnahmen* kavramı kemer sıkmayı karşılanmaktadır. Kavram dilde maliyet azaltıcı önlemler, kesintiler, ekonomik tedbirler, bütçe kesintileri, harcama kesintileri, tasarruf, tüketimi ve maliyeti sınırlamak için tedbir alma anlamlarına gelmektedir. Almandada kemer sıkma kavramı ve literatürü tarihsel olarak kavramın ekonomi politik yönünü daha net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yakın geçmişte ve günümüzde ise *austerity* kavramının genel olarak dört farklı tanıma karşılık geldiği görülmektedir (Wiktionary, 08 Kasım 2020). Birincisi, görgü kuralları veya yaşamın şiddeti, aşırı titizlik veya katılık ve sert disiplindir. İkincisi, süsleme özgürlüğü, açıklık, son derece basit olma halidir. Üçüncüsü, bir ekonomi terimi olarak; daha düşük harcama, daha yüksek vergiler veya her ikisini birden gerektiren bir

açığı azaltma politikasıdır. Son olarak, antikitede kullanıldığı anlamıyla, tatsızlık ve sertlik anlamlarına gelmektedir. Bu güncel tanımlar kavramın ekonomi politik yönünü tam olarak ortaya koyamamaktadır. Çalışma boyunca kemer sıkmanın anlamı ekonomi politik olarak genişletilecektir.

1.5.2 Kemer Sıkmanın Siyasal İktisadi Yazındaki Kökenleri

Kemer sıkmanın siyasal iktisadi yazındaki kökenleri kapitalist sistemin çok daha öncesinde ortaya çıkmakta ve güncel kullanımı antikitedeki anlamlarını dahi bünyesinde barındırmaktadır. Antik Yunan ve Hint coğrafyalarında erdemli bir hayatın orta halli ve ihtiyatlı yaşayarak sağlanabileceği savunulmuştur. Antik dönemlerde daha çok bireylere salık verilen kemer sıkma, daha sonraları bireysel düzeyin yanı sıra devlet maliyesi ve toplumsal disiplin mekanizması işlevini de kendinde toplamıştır. Jean Bodin’le (1530-1596) birlikte kamu kesiminin israftan kaçınması, harcamalarını kamusal yararı gözeterek yapması ve nüfusun yönetilmesi sorunu öne çıkmış ve Alman kameralistler de öncelikle mali disiplinin sağlanması hedefiyle toplumsal düzenin bekçileri olarak görev almışlardır. Doğal hukuk kuramcıları döneminde erken kapitalist sistemin kuramsal dayanakları ortaya çıkmaktadır. Kendi çıkarına önceleyen ve rasyonel bir birey anlayışı temelinde özel mülkiyet ve ‘sınırlı devlet’ nosyonlarının çerçevesi bu dönemde belirlenmiştir. Daha sonraları Adam Smith’in (1723-1790) ekonomi politik düşüncelerinde toplumsal olarak üretken bir tasarruf politikasına sadık kalarak bireylerin ihtiyatlı bir şekilde harcama yapmaları erdemli bir hayatın sırrı olarak sunulmaktadır. Jean-Jacques Rousseau’yla (1712-1778) birlikte hem kemer sıkmaya yönelik eleştirel bir yaklaşıma ulaşılırken hem de 2008 sonrası kemer sıkma rejimlerinin eleştirisinde kullanılacak kavram setleri ortaya çıkmaktadır. Rousseau’nun siyaset ve iktisat ikiliği üzerinden yürüttüğü tartışmaların

ardından kemer sıkma karşıtı iktisadi öneriler temelinde John Maynard Keynes'in (1883-1946) düşüncelerinden yararlanılmaktadır.

Bu bölümde özellikle kemer sıkmanın uzun tarihi dikkate alınarak, Blyth (2017) tarafından “kemer sıkmanın entelektüel tarihi” olarak belirtilen 1692-1942 dönemine odaklanılmaktadır. 20. yüzyıldan bugüne kemer sıkmanın “gerçek tarihi”nin siyasal iktisadi yazındaki kökenlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

1.5.2.1 Antik Çağdan Reform ve Rönesans’a Kemer Sıkma

Antik Çağ ve Orta Çağda bir iktisat biliminden bahsetmek mümkün değildir; ancak zorunlu olarak belirli türlerdeki devlet yapılarının kaynaklarını nasıl yöneteceğine dair azımsanmayacak bilgiler mevcuttur (Nalbantoğlu, 2022: 24). Bu doğrultuda, Amartya K. Sen'in ekonomiye dair “etik” ve “mühendislik” olarak birbirinden son derece ayrışan iki yöntem söz konusudur. H. Ünal Nalbantoğlu, ilkinin modeli olarak Aristoteles'in (MÖ 384-MÖ 322) *Nikomakhos'a Etik ve Politika*'sını ve ikincisinin modeli olaraksa Hindistan coğrafyasından Kautilya'nın (MÖ 375-MÖ 283) *Arthashastra*'sını (*Maddi Refah Üzerine Açıklamalar*) gösterir ve Kautilya'nın bu çalışması “devlet idaresine matematiksel (*logistic*) yaklaşım” olarak ifade edilir (2022: 24). Bu bakımdan, Nalbantoğlu'nun “etik yaklaşım” yöntemi olarak ifade ettiği temelde bir çalışma yürütüldüğü belirtilmelidir.

Kemer sıkmanın Antik Çağ siyasal düşüncesine kadar geriye götürülebilecek bir kavramsal geçmişi olmasına rağmen güncel siyasal iktisadi yazındaki anlamına ulaşması için belirli tarihsel koşulların olgunlaşması gerekmektedir. Kemer sıkma, sözcüğün bilinen anlamıyla vücudun olduğundan daha ince bir forma girmesi gerekliliğine işaret

etmektedir. Kavramın günümüze kadar gelen bu temel anlamı, Antik Çağ'daki siyasal ve mitolojik düşünüm ortamının yoğunluğuyla uyumludur. Dönemin düşünürleri; düşünce ve eylem, dünyevi yaşam ve ötesi vb. ikilikler bağlamında, beden ve ruh arasında bir dengenin oluşturulmasını önermişlerdir. Bu doğrultuda, Sokrates ve Antik Dönem Hint keşişleri gibi düşüncenin ve düşüncede yoğunlaşmanın ön plana çıkıp dış görünüşün ve maddiyatın arka planda olması gerektiğini düşünen Aristoteles gibi, düşünce ve beden ikiliğinde ölçülü oluşun veya bir denge hâlinin olması gerektiğini savunanlara kadar farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Aristoteles doğrudan kemer sıkma kavramını kullanmasa da siyasal yaşama ilişkin düşüncelerinde kemer sıkma ve mali disiplinle ilişkilendirilebilecek önerilerde bulunmaktadır. Aristoteles (1975: 19-23), *Politika*'da, para kazanmayı ve servet artırmayı zorunlu olan ve olmayan biçimleriyle ele alır. Çalışmanın krematistiği (*chrematistike*) ele aldığı bölümünde, servet artırma isteğinin sınırlı bir arzu olmaması üzerinden, bazı bireylerin 'iyi' yaşamı, mal ve mülkten ziyade doğrudan para şeklinde servetlerini artırma üzerine oluşturduklarını ifade eder, bu zorunlu olmayan bir krematistiktir; diğer taraftan, yönetime yönelik zorunlu servet yaratma biçimi söz konusudur. Marx (2011 [1867]: 156-157), Aristoteles'in krematistik üzerine düşüncelerini Kapital'in Birinci Cildinde derinlemesine tartışmaktadır. Marx, Aristoteles'in krematistiği ekonomik olanın karşısında konumlandığını ve krematistiğin ekonomik olandan hareketle anlaşılabilirliğini ifade eder. Aristoteles'in ekonomik olanı "yaşamak için gerekli ve ev ekonomisi ve devlet için yararlı nesnelerin tedarik edilmesi" faaliyetleriyle sınırlıdır. Krematistik ise ekonomik olandan farklılaşan ikinci bir iktisat sanatı olarak zenginlik ve mülkiyet için hiçbir sınırın mevcut olmadığı bir görüntüyü sunmaktadır (2011: 156). Bu bakımdan, para yapma sanatı olarak krematistik için "hedefinden kaynaklanan sınırlar yoktur; onun hedefi mutlak zenginleşmedir" (2011: 157). Yönetim düzeylerinde çalışanlar açısından servet yaratma bilgisi bir gereklilik olarak görülmektedir. Son

tahlilde, Aristoteles idarecilerin maliyeye yönelik genel bilgilere sahip olmasını önermektedir.

Aristoteles, siyasal hayat üzerine olan düşüncelerinin merkezine ölçülü, dengeli ve sonuç olarak ‘orta’nın odağa alındığı bir sistematigi yerleştirmektedir. Bu doğrultuda, “siyasal bir hayvan” olarak gördüğü insanın ihtiyatlı bir hayat sürmesini erdemliliğin temel koşulu olarak görmektedir. Burada yönetime ve lüks içerisinde yaşayanlara yetingenlik, günümüzde Serge Latouche’un (2018) ‘küçülme’ (*de-growth*) yaklaşımı temelindeki argümanlarına tekabül eden bir anlayış, salık verilmektedir. Erdemlilik, hayat boyu bilmek veya haz almaktan öte orta halli olmakla ilgilidir. Bu bağlamda, düşünür, bireylerin harcama yaparken ‘erdemli’ olmasını önerir (1975: 42). Aristoteles’e göre ne gereğinden fazla ne de gereğinden az harcama yapılmalıdır. Siyasal hayata ilişkin düşüncelerinde temel oluşturan ihtiyatlılık, orta hâllilik veya ölçülülük, harcama konusunda da kendisini gösterir. Bu düşünceden çıkan temel sonuç, bireylerin gereğinden fazla harcama yapmamaları ve tasarruflarını artırmaları gerektiğidir. Son tahlilde, ‘tasarruf’un sosyal ve siyasal olarak önemli görülmesi Antik Yunanistan’a kadar geriye götürülebilen bir düşüncedir.

MÖ 200-MS 200 arasında yazıldığı düşünülen Manu Kanunları o dönem ve sonrasındaki Hint yönetim anlayışında etkili olmuştur. Manu Kanunlarında iktidar ilişkilerine, kamu maliyesine ve sosyal konulara yönelik tarihsel gelişmelerin temelini ortaya koyan maddeler bulunmaktadır. Kanunnamenin 8. Kısımında toplumsal sorunlarla ilgili verilecek cezalara, toplumsal ilişkilerde uyulması gereken kurallara ve vergi toplama yöntemlerine yönelik hükümlere yer verilmektedir. Kanunnamede verginin günümüze kadar gelen bir tanımı da yer almaktadır: Liberal güvenlik anlayışının nüvelerini ortaya atan bir şekilde, verginin kral tarafından tebaasını koruması karşılığında aldığı ücret olduğu kaydedilir (Manu, 1886: 10. Kısım, 119 ve 120. madde). Kanunnamede kamu maliyesine yönelik vergi ve cezaların yanı sıra kemer sıkmaya

ilişkin maddeler de yer almaktadır. Bilge insanlar tarafından sürdürülen iyi bir hayatın temelinde kemer sıkmanın olduğu belirtilmektedir (1886: 1. Kısım, 110. madde). 2. Kısımda ise kemer sıkma pratiğinin ‘en iyi yolları’ itaat, çileye dayanıklı olmak ve sadelik olarak sıralanmaktadır. 12. Kısım kemer sıkma ile ilgili birden fazla madde içermektedir: Günahlardan arınmanın bir yolu (228. madde), tanrıların ve insanların mutluluğunun “formülü” (235. madde), toplumsal yönden saygın makamlara gelmenin ve sağlıklı ve eğitilmiş bir birey olmanın aracı (238. madde) öne çıkan maddelerdir. Bu metinde kemer sıkmanın mali disiplin, sadelik, çile çekme, tutumlu olma, perhiz yapma, disiplinli olma gibi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan yetingenliğin ötesinde, kemer sıkmaya yaklaşan, acı verici bir disiplinin salık verildiği düşünülmektedir.

Epikuros’ta (MÖ 341-MÖ 270) her haz (*hedone*) iyi ve her acı (*pathe*) kötüdür (Ağaoğulları, 2015: 156). Bahse konu acısızlık anlamındaki haz beden sağlığı ve ruhsal dinginliğe denk gelmektedir. İnsanlara gereksiz ve aşırı arzulardan kaçınılması tavsiye edilmektedir. Arzunun ise üç ayrı biçimi bulunmaktadır (2015: 157). İlk olarak, hayatın idamesi için zorunlu ve doğal olan beslenilmesi gerekliliğidir. İkincisi, gereğinden fazla beslenilmesinde olduğu üzere, doğal ama zorunlu olmayan arzudur. Üçüncüsü, zenginlik, şan ve şöhret hırsı gibi sürekli kaygı yaratan arzular, gereksiz olarak görülen ve bireyi mutsuz eden ne zorunlu ne de doğal olan arzudur. Epikurosçuluktaki ahlak felsefesinde, kamusal yaşamdan uzaklaşarak huzurlu, dingin ve bilge bir hayat sürdürülebileceği savunulmaktadır (Uslu, 2021: 162). Epikurosçuluktaki bireylerin gerkesiz ve aşırı arzulardan kaçınıp haz alabilecekleri bir hayat tavsiyesi günümüzdeki anlamıyla kemer sıkmadan ziyade daha çok yetingen bir hayata denk gelmektedir. Epikurosçu düşünce sistematığında haz konusunda aşırılıklardan kaçınılması temel argüman olurken, Stoacılıkta Aristotelesçi ‘orta yol’ ve ölçülü bir yaşam düşüncesine yakın bir ilkesellik öne çıkmaktadır. Stoacılığın “birincil erdemleri” arasında adalet ve ölçülü bir hayat yer

almaktadır (Ağaoğulları, 2015: 162-163). Bu çerçevede hayatın ölçülü bir şekilde yaşanması erdemlilik, tersi ise akıldışı bir kötülük olarak “kusur”dur. Stoacı düşünce sisteminde birey tutkularını kontrol altında tutmalı, yazgısına ve bu doğrultuda, tanrı yasasına itaat etmelidir. Sade bir hayat sürdürülmesi üzerinden kavranan erdemlilik bağlamında lüks ve aşırılıkların diğer bir eleştirisi de Hint Yarımadasında kendisine yer bulmaktadır.

Hem Epikürosçuluk hem de Stoacılık Roma döneminde de sürdürülmüş siyasal düşüncelerdir. Stoacılığın Roma’nın fetih anlayışına bir idealizm kattığı ve fetihlerini yücelttiği düşünülmekte ve ayrıca Stoacı düşünce sistematigindeki bireyin disiplinli, kendi kendine yeterli ve kamuya yararlı olması gerektiği düşüncesi Roma yöneten sınıflarının çıkarlarına da uygun düşmektedir (2015: 173). Bu bakımdan Stoacılığın Epikürosçulukta yetingenliğin ötesinde disiplinin öne çıktığı görülmektedir.

Marcus Tilius Cicero’nun (MÖ 106-MÖ 43) kamusal hayata katılım üzerinden şekillenen erdem anlayışı, Aristoteles’in siyasal düşüncelerinden ve daha çok Stoacı düşünce geleneğinden temellerini almaktadır. “Onurlu olmak neden meydana gelir” sorusunu adalet, bilgelik, yiğitlik ve ölçülülük erdemleri üzerinden yanıtlar (Ağaoğulları, 2015: 187). İmparatorluk dönemi Roma’sında siyasal alanın yanı sıra özel yaşam alanı da önem kazanmaya başlamaktadır. Bu dönemde, Roma Stoacı düşünce geleneği çerçevesinde bireysel bir disiplin düşüncesi temelinde kişilerin arzularını dizginleme ve yöneticinin sunduğu modele uygun bir şekilde isteklerini biçimlendirmeleri öne çıkmaktadır. Bu bakımdan, Stoacı düşüncede bireylerin kendine yeterlilik temelinde erdemli bir hayat yaşayabilmeleri için eğitilmeleri gerekmektedir. Stoacı düşüncenin toplumsal disiplin ve hukuk alanında öncü oldukları tam da bu noktada Roma’da ahlakla donatılmış bir akla başvurdıkları görülmektedir.

Hristiyanlığın ortaya çıkmasının akabinde küresel çapta etkili olabilmesi Roma İmparatorluğu'nun güçlenmesiyle gerçekleşmiştir. Hristiyanlığın o dönemki inanç çerçevesi, ruh ve beden ikiliği üzerinden perhiz yapmak vb. yöntemlerle kişisel arzuları dizginlemek temelinde kemer sıkma düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Kemer sıkma düşüncesinin kurumsal karşılığı Manastır sisteminde kendisini çok daha iyi bir şekilde göstermektedir. Orta Çağda savaşlar ve siyasal gelişmelerin de etkisiyle Manastırların toplumdan uzak yerlerde kendi kendine yeterli bir şekilde örgütlendiği görülmektedir. Toplumdan bu şekilde izole olmalarının esas nedeni kemer sıkma anlayışında saklı görülmektedir. Manastırlarda ruh ve bedenin terbiye edilmesi amacı çerçevesinde perhiz yapılması, dünyevi yani bedensel arzulardan uzaklaşarak gerekirse acı çekmeyi de göze alacak bir şekilde çalışıp aza kanaat getirilmesi deneyimlenmektedir. Hristiyanlık inancının yaygınlaşmasıyla birlikte kemer sıkma deneyimlerine pratikte alan açmanın yanı sıra bu dünyada her türlü acının 'öte dünya'da telafi edileceği belirtilerek başkaldırının yerine itaat edilmesi salık verilmektedir.

Hem zihinsel düzeyde bir disiplini hem de vücudun disipline edilmesini salık veren Lucius Anneus Seneca (MÖ 4-MS 65), toplumsal ve siyasal sorunlara ahlakçı bir temelde olan yaklaşımı, insanların "günahkâr" bedensel arzularından mümkün olduğunca uzaklaşmasını ve bu doğrultuda çilecilik pratiklerini hayata geçirmesini gerektirmektedir (Ağaoğulları, 2015: 211). Seneca'nın ahlakçı düşüncelerinden hareket eden Pavlus da tam anlamıyla 'kemer sıkma pratiği'ni uygulamaya geçirmiş ve bireyleri belirli davranışlar çerçevesinde hareket ederek acı çekmeye davet etmiştir (2015: 213).

1500'lü yıllara gelindiğinde Jean Calvin (1509-1564), çalışmayı kutsayarak, Tanrı yolunda olanların bu dünyadan uzaklaşmak bir kenara dünyevi işlerinin gereklerini en iyi şekilde yerine getirmeleri gerektiğini savunmaktadır (Ağaoğulları, 2015: 312). Bu

bakımdan, Calvin her ne kadar düşünce sistematliğinde dünyevi hayata yer verse de asıl amacı Tanrı tarafından kutsanmanın öneminde saklıdır. Dindar bir düşünür olan Calvin aynı zamanda erken dönem burjuva düşüncelerini de ortaya koymakta ve bireysel bir disiplin temelinde kemer sıkmayı salık vermektedir.¹⁹

Son tahlilde, Hristiyanlıkla birlikte katı bir tüketim sınırlaması ve diğer taraftan üretimin sistematik bir şekilde yoğunlaştırılması ile sermaye birikiminin hedeflendiği görülmektedir (Hunt, 2005: 60). Bu bakımdan, Calvin’ın bir burjuva temsilcisi olmasa bile, “yeni dini bireycilik” bağlamında “kârların ... lütfunun bir belirtisi ve insanın işindeki başarının bir kanıtı olarak, Tanrı’nın arzuladığı gibi görünen” bir din bulduğu vurgulanmaktadır (2005: 60).

1.5.2.2 15. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Kemer Sıkmaya İlişkin Gelişmeler

Antik Çağın ve Hristiyanlığın ele alınışının ardından siyasal iktisadi bir düşünce olarak kemer sıkmanın izlerinin en belirgin biçimde görüldüğü yer 15. yüzyıl İtalya’sıdır. Bu bağlamda, Fadıl Hakkı Sur’un maliye disiplininin kökenlerine odaklandığı çalışmasında (Sur, 1949: 252-253), mali disipline ve kemer sıkmaya dair tarihsel kırılma anlarına ilişkin gelişmelere de yer verilmektedir. İtalya’da hem somut hem de düşünsel anlamda mali gelişmelerin yaşandığı 15. yüzyılda, Napolili devlet görevlisi Diomedea Carafa’nın (1406-1487) siyaset ve devlet maliyesi üzerine tavsiyeleri arasında, devlet harcamalarının belirli sınıflara ayrıldığı ve bu bağlamda, devletin tutumlu olması önerisi yer almaktadır. Bu dönemde mali disipline yönelik adımlar atılmasının temelinde kralın

¹⁹ Calvin, çocuk yaşlarından itibaren zayıf ve sürekli hasta olması itibarıyla en başta kendi kendini takıntı düzeyinde disiplin altına almayı hedefler (Ağaoğulları, 2015: 312). Dahası, 1555 seçimlerinin ardından kentsel yönetimde içki içilmesinden, dans edilmesine ve tiyatro ve giyim kuşama kadar toplumsal sınırlamalar getirmiştir (2015: 312-313).

gelirleri toplarken tebaasını zora sokmaması gerekliliği yatmaktadır. Bu dönemde mali disiplinin daha çok kentler düzeyinde örgütlenen toplumların yöneticilerine salık verildiği görülmektedir.

16. yüzyıla gelindiğinde büyük devlet formlarının ortaya çıkması itibarıyla, merkezi gelir ve giderlerin hesaplanması, görece daha büyük harcama kalemlerinin doğması gibi nedenlerden ötürü kamu maliyesinde de gelişmeler yaşanmıştır. Jean Bodin, *Devletin Altı Kitabı*'nın (*Six Books of the Commonwealth*, 1955 [1576]) 6. Kitabında, mali disipline ilişkin önerilerini sunmaktadır. Bodin (1955, 6. Kitap, Bölüm 1), öncelikle “nüfusun bireyler temelinde tanınması”nı salık vererek düşüncelerini açıklamalarına başlar. ‘Nüfusun bilinmesi’yle birlikte toplumun iş kollarında, toplumsal sorumluluklarda vb. nasıl görevlendirmelere tabi olacaklarını belirtir ve bu bağlamda, bireylerin nüfus sayımı gibi mal bildirimlerinin de toplum açısından önemli olduğunu belirtir. Bodin, gelirlerle ilgili Bölüm 2’de devletin gelir kaynaklarının neler olduğunu ve vergilendirme konusuna değinir. Kamu gelirlerini ele aldıktan sonra devletin harcamalar konusunda dikkatli olması gerektiği belirtilir (1955: 197). Devletin yapacağı harcamalarda kamusal yararın gözetilmesi ve harcamanın gerçekten gerekli olup olmamasının değerlendirilmesi beklenmektedir. Bu noktada Bodin’in; hükümdarı devlet maliyesini, örneğin yıllık hesaplamalar yoluyla, disiplin altına alarak israftan ve popüler harcamalardan uzak durmasını tavsiye ettiği görülmektedir. Bu dönemki tasarruf ve mali disiplin tartışmalarının devletin tasarrufu anlamında *retrenchment*’a yakınlığı düşünülmektedir (Gürkan, 2019: 200-201).

Bodin’in nüfusun ‘bilinmesi’ ve mali disiplin gibi düşünceleri toplumsal düzenin sağlanması adına öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, özellikle Almanca dilinin baskın olarak kullanıldığı ülkelerde hayat bulan kameral bilimler (*Kameralwissenschaften*) de yönetim, sosyoloji ve devlet maliyesi alanlarında toplumsal düzeni sağlamayı hedeflemektedirler.

Kameral döneme ait kuramsal ve somut gelişmeler kemer sıkma kavramının hem etimolojik kökenini hem de tarihini aydınlatması bakımından önemlidir.

Günümüz kapitalist tarihsel blokunun politika tercihlerine ışık tutan kameralizm, düzenleme ve disiplini hayatın her alanına uygulamayı hedeflemektedir. 16. yüzyıl itibarıyla üniversitelerde kürsüleri kurulan kameral bilimler çerçevesinde asıl amaç hükümdarın hazinesinin belirli kurallar çerçevesinde idare edilmesidir. Önemli kameralist düşünürlerden von Justi'ye göre, “uygun bir biçimde kurulmuş devlet kesinlikle tüm çarkları ve dişleri birbiriyle tam olarak uyumlu bir makineye benzer ve hükümdar –bir deyim kullanmak gerekirse- tüm hareketi başlatan ustabaşı, ana yay ya da ruh gibidir” (aktaran Gürkan, 2024: 122). Kameral geleneğin özellikle devlet maliyesine ilişkin olan ilk dönemleri, günümüzdeki mali disiplin ve kemer sıkma politikalarının anlaşılması için önemli bir tarihsel yere sahiptir. Sur (1949: 257) ve Gürkan (2007: 221, 227) tarafından belirtildiği üzere, Almanya’da 17. yüzyılda mali zorluklar gündeme gelmiştir. Bunun esas sebebi 1618-1648 yılları arasında süren Otuz Yıl Savaşları’dır. Almanya bu savaşlardan en büyük yenilgiyle ayrılan devlet olmuştur. Bu yenilginin sonucunda Alman devlet maliyesinde daralmalar yaşanmıştır ve tam da bu dönemde kameralistler devletin ihtiyacı olan mali düzen başta olmak üzere, devletin egemenlik alanının genelinde düzeni sağlama görevine soyunmuşlardır. Bu bağlamda, kameralistlerin “düzenin sağlayıcısı / bekçisi” oldukları ifade edilebilir.

Kameralistler, Bodin tarafından da önemsenen, nüfusun düzenlenmesi veya idaresi ile de ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda devlet gelir ve giderlerinin etkin ve ihtiyatlı kullanılmasından nüfusun üretimde bulunabilmesi için gerekli ihtiyaçlarının düzenli olarak karşılanmasına kadar farklı yönetim konularıyla ilgilenmeleri gerekmiştir. Bu gelişmelerin de en büyük sebebi, yaşanan savaşın sonucunda halkın geçim zorluğu çekmesi ve devletin de savaş sonrası dönemde bir şekilde toplumsal birliği yeniden sağlamak zorunda olmasıdır. Bu zorunluluklar

karşısında kameralistler, başta devlet maliyesi düzenlemeleri olmak üzere tüm toplumsal konular üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir (Gürkan, 2024: 73-78).

Alman kameral geleneğinin kemer sıkmanın bir nevi kuramsal dayanak noktası olduğu görülmektedir. Kameralizm savaş sonrası dönemde, toplum açısından ivedi çözüm gerektiren mali sorunlarla baş edilebilmesi için ve ardından da tüm topluma dönük bir şekilde etkin ve verimli bir üretim düzeninin sağlanmasına yönelik çalışmalar ve eylemler bütünlüğü oluşturmuştur. Alman kameralist gelenek mali ve sosyal disiplini kilometre taşı olarak benimsemiş ve yönetim anlayışlarını da kuramda ve pratikte bunun üzerine kurmuştur.

1.5.2.3 Toplum Sözleşmesi Kuramından Klasik İktisada Kemer Sıkma

Kameralizmde ve çok daha öncelerinde, Antik Çağ siyasal düşüncelerinde öne çıkan sosyal ve siyasal olanın önemli görülmesi ve Aristoteles'te temelleri atılan krematistiğin sınırları doğal hukuk kuramcılarıyla birlikte sorgulanmaya başlanmaktadır. Kemer sıkma argümanı, liberal iktisadın devlet ve egemenin borcunun önemli sorunlar yarattığı tezinden ilham almaktadır ve bu bağlamda, kapitalist sistemin erken dönem düşüncelerini ortaya koyan doğal hukuk kuramcıları (toplum sözleşmecileri) Thomas Hobbes (1588-1679) ve John Locke'un (1632-1704) eserleri kemer sıkmanın düşünsel kökenlerini teşkil etmektedir. Ekonomik büyüme ya da sermaye birikimi için tasarruf düşüncesi liberal iktisadın hiçbir zaman vazgeçmediği bir düşünce olmuştur ve bu düşüncenin söylemsel kökenleri, sermaye birikiminin sömürü koşullarını gizleyen bir yapı oluşturmuştur (Gürkan, 2017: 177). Blyth (2017: 103), kemer sıkmanın kuramsal başlangıç noktasını doğal hukuk kuramcılarına dayandırmaktadır. Oysa, doğal hukuk kuramcılarını başlangıç noktası olarak almak kemer sıkmanın tam olarak anlaşılmasını

engellemektedir. Bu kuramcılarının çalışmalarında yararlandıkları ve eleştirdikleri polisten sonraki düşünsel ve pratik katkılar göz ardı edilmektedir. Doğal hukuk kuramcıları, çıkar sahibi ve rasyonel birey anlayışı temelinde özel mülkiyet ve sınırlı devlet nosyonlarının çerçevesini çizmişlerdir. Blyth (2013: 100), kemer sıkma söylemini John Locke'un özel mülkiyet teorisi ve minimalist devlet teorisine, David Hume'un (1711-1776) para ve tüccarların erdemi hakkındaki fikirlerine ve Adam Smith'in ekonomik büyüme ve vergiler hakkındaki teorilerine dayanarak geniş bir kuramsal çerçevede ele almaktadır. Düşünür, "Bu üç öncü liberalin kemer sıkma düşüncesiyle ilişkisi, liberal düşüncede devlet sorununa benim 'onunla yaşayamam, onsuz yaşayamam, bedelini ödemek istemem' adını verdiğim bakış açısı eğiliminde olmalarından kaynaklanır" der ve bu sözün kemer sıkmayı oluşturan ikilem olduğunu ileri sürer (Blyth, 2013: 100, 105).

Thomas Hobbes'un (2007 [1651]: 48-49) bireyler açısından "vaat edilen şey olarak iyi yani *pulchrum*" ile "araçlar bakımından kötü: yararsız, faydasız ve zararlı olarak gördüğü *turpe*" zıtlığında düşünülebilir. Kemer sıkma *turpe* kavramına yaklaşan bir biçimde olumsuzluğunu bildirmekte ve açıkça toplumu 'rahatsız' etmektedir. Bu bakımdan kapitalist sistemin sınıflı toplumsal yapısında kemer sıkma politikalarının toplumsal olarak 'zararlı' olduğu düşünülmektedir.

Leviathan'dan yola çıkıldığında, 2008 krizi sonrasındaki kemer sıkma politikaları suçlu ve masum ayrımı yapmayan bir politika olduğundan doğa yasalarına aykırı görülecektir. Çünkü, "masum uyrukların cezalandırılması doğa yasalarına aykırıdır" (2007: 223). Hobbes'a göre masum bireylerin cezalandırılması devlete hiçbir katkı sağlamaz. İkinci olarak en temel uyrukların itaat etmeleri karşılığında egemenin masumları cezalandırması doğa yasalarına aykırıdır. Son olarak, masumların cezalandırılması "adaletin eşit dağıtılmasını emreden yasanın bir ihlali"ni teşkil etmektedir. Ancak yine Leviathan'dan yola çıkıldığında, çalışan ve tembel insan gibi

klasikleşmiş ayrımla Hobbes'un adeta kapitalizmin erken dönem sözcülüğü yapılmaktadır denilebilir (Gürkan, 2017: 177).

Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtında siyasal iktidarın başlıca görevleri arasında özel mülkiyetin korunmasını sayar ve özel mülkiyet kapsamında ücretli emeğe de yer verir (Locke, 2012 [1689]): 8, 11). Özel mülkiyet kapsamında birey bir başka bireyin emek gücünü mülkiyeti altına alabilir (2012: 25). Locke'un düşüncesinden şu sonuca varılabilir: bir kişinin mülkiyeti altında, emek gücüyle geçinen birinin ürettikleri ile kendi fiziki varlığı ve emek gücü de sahibinin varlığında vücut bulmaktadır.

Locke'un siyasal kuramında özel mülkiyet, yaşam hakkı ve kişi hak ve özgürlükleri siyasal iktidarlar tarafından müdahale edilemez alanlar olarak belirlenmiştir. Özel mülkiyet tüm toplumsal düzenin kökeni olarak görülmektedir. Düşünürün çalışmasında özel mülkiyet paranın devreye girmesiyle farklı bir anlam kazanmaktadır. Aristoteles'te kökenlerini bulan krematistiğin bir devamı niteliğinde olduğu ileri sürülebilecek bir şekilde servetin ve mülk edinmenin sınırları ortaya koyulmaktadır. En temelde, kişinin emeğinin olduğu şey mülkiyetine dâhil olabilir. Bunun yanı sıra doğada başkalarının da ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri adına geriye yeterli düzeyde nesne bırakmalı ve birey ihtiyaç duyduğu miktardan fazlasını da edinmemelidir. Locke, bu sınırların paranın tedavüle girmesiyle artık son bulduğunu belirtir. Birey hem kendisinin hem de kendi egemenliği altında çalışan kişinin emeğini kendi mülkiyetinden sayabilir. Bu andan itibaren de özel mülkiyetin ve erken dönem kapitalizmin kuramsal dayanaklarını oluşturur. Çünkü, artık bireyler ne ihtiyaçları kadar tüketmek ne de bir malın bozulma ihtimalini düşünmek zorundadır. Bu noktada para, bahse konu kuralları gereksiz kılmakta ve toplumda bireysel servetin sınırsız bir şekilde artırılması arzusunun önünde hiçbir engel kalmamaktadır.

Görölmektedir ki, Locke tarafından en temelde burjuvazinin maddi haklarının korunması hedeflenmekte ve bunun kuramsal dayanakları oluşturulmaktadır. Siyasal iktidarın başlıca sorumluluğu özel mülkiyetin korunmasından ileri gelmektedir. Hatta siyasal iktidarın var oluş sebebi özel mülkiyetin korunmasıdır denilebilir. Bu bağlamda, Locke'un siyasal iktidara bir sınırlandırma getirildiği görölmektedir. Bireyler çıkarlarının bilincinde olan rasyonel varlıklardır ve dolayısıyla, siyasal iktidarın görevi de bireylerin yukarıda sayılan hak ve özgürlüklerinin güvencesi olmaktan ibarettir. Doğal hukuk kuramcılarının, erken dönem kapitalist düzenin kuramsal dayanaklarını oluşturdukları görölmektedir. Bu doğrultuda, bireyin, siyasal iktidarlardan dokunulamaz haklara (negatif haklar) sahip kılınması ve devlete göre birincil düşünölmesi söz konusudur. Aristoteles'teki *polis* temelli bir siyasal düşünce ve yaşamın yerini piyasa merkezli bir hayatın kökeni olarak birey merkezli bir düşünce ve yaşam almaktadır.

Locke'un ekonomi politik düşüncesinde doğa durumundan devletli bir topluma geçişle birlikte, Aristoteles'e atıfla, krematistiğin sınırlarının yıkıldığđ görölür. Bu bağlamda, Locke'ta servet birikimine yönelik olan toplumsal kurallar bütünüünün aşılmasıyla birlikte kapitalist toplumsal düzenin de temelleri atılmış olur.

İskoç Aydınlanmasının önemli temsilcilerinden David Hume, Locke'un düşünce dünyasından beslenmektedir. Hume'a göre "sürekli olarak mal biriktirme ve sahip olma aç gözlölüğü" çok güçlü ve kontrol altına alınması gereken bir tutkudur (Sarfati, 2010: 207). Hume, mal ve mülk biriktirme arzusunun tatmin edilmesinin yolunun dizginlenmekten geçtiğini belirtir (Hirschman, 2008: 44, 68). Hume, *Of Money* adlı makalesinde parayı, emeğin ve emtiaların temsilinden başka bir şey olmadığını düşüncesinden yola çıkarak bir araç olarak görür (Hume, 1752a). Düşünür, bir toplumun ticaretle zenginleşebileceğini, Dolayısıyla, bir toplumda kamu kesiminden daha çok tüccarların korunması gerektiğini belirtir (1777: 8). Locke'un siyasal iktidarın yetki alanını kısıtlamaya yönelik önerileri Hume tarafından da sürdürölmektedir. Hume'a göre,

devletlerin büyüme arzuları sınırlandırılmalıdır ve hükümdarlar tutumlu olmalıdırlar (1777: 9). Düşünür, “İskoç cimriliği” olarak da tabir edilen ve Adam Smith tarafından da sürdürülecek olan kemer sıkmanın klasik düşüncede kökenleri ortaya koyulmaktadır. Bir toplumda tüccarların çalışma ve tasarruf etme şevkini artıran başlıca toplumsal sınıf olduğu savunulmaktadır. Devlet ise “gerekli bir kötülük” olarak sınırsız bir harcama ve borçlanma yetkisine sahip olmamalıdır. Düşünürün *Of Public Credit*’te (1752b) anlattığı üzere, siyasal iktidarların vergi salınması gibi doğrudan halka dayandırılmadan yapılan borçlanması yabancıların ellerinde biriken tahvillerde artışa neden olacak ve bu durum eninde sonunda bir toplumun aciz ve sefil kalmasına yol açacaktır.²⁰

Hume’un ticarete olan övgüleri temelinde tüccar sınıfının toplumda yüceltilmesi Montesquieu (1689-1755) tarafından da sürdürülmektedir. Montesquieu’nun kuramsal çalışmalarında kemer sıkmanın düşünsel kökenlerinin yanı sıra doğal hukuk kuramcılarında nüvelerini bulan burjuva düşüncelerin de sürdürüldüğü görülmektedir. Düşünür, *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı yapıtında (Montesquieu, 2015 [1748]): 5. Kitap, Konu 6; 7. Kitap, Konu 1, 2 ve 5), lüksü tümüyle reddetmese de azla yetinme üzerine kurulu bir düşünce sistemi olduğu görülmektedir. Azla yetinmeme hâlinde “asıl kötülük” ortaya çıkar ve toplum için olumlu gördüğü ticaret ve demokrasinin yaratmış olduğu toplumsal düzen de bozulmaya yüz tutar, hatta yok olur. Lüks ise bireyin maddi ihtiyaçları temelinde hesaplanabilir bir şey olarak ihtiyaç duyulanın fazlası olarak kademe kademe ortaya çıkar. Lüksün, rehavetten kaynaklandığı ve toplumsal servetin adaletsiz dağılımıyla da doğrudan ilişkili olduğu kabul edilir (2015: 7. Kitap, Konu 1). Bir toplumda lükse olan talep ne kadar artarsa o toplumda bireysel çıkarlar, toplumsal çıkarlar ve kanunlardan o denli önemli hâle gelir, bu da toplumsal düzeni bozar (2015: 7. Kitap,

²⁰ Hume’un kuramsal çalışmalarında, kamu borcunun olumsuzlanması ve kamu kesiminin büyümesinin sınırlandırılması gibi kemer sıkmacı argümanlar, 2008 krizinin ardından ana akım düşünürler ve siyasal temsilcileri tarafından Güney Avrupa ülkelerine yönelik sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle İtalya ve Yunanistan’da kamu borç oranlarının yüksekliği, borç veren Kuzey Avrupa ülkeleri tarafından, borçlu ülkelerin kamu maliyesine ve siyasal süreçlerine müdahale aracı olarak kullanılmıştır.

Konu 2). Çin örneği üzerinden lüksün “özel nedenlerle bazı ülkelerde” olmaması gerektiği düşüncesini savunan Montesquieu, doğurganlığın fazla olduğu ülkelerde –ki düşünöre göre ülkenin coğrafi konumu bunu etkiler- lüksten uzak durulması gerekmektedir. Çin gibi görece kalabalık bir nüfusa sahip olan ülkelerde, tasarruf ve çalışkanlık faydalı, lüks ise zararlı görülmektedir. Bahse konu lüks ise sadece tüketimle ilgili değil, sanatsal etkinliklerle de yakından ilişkilidir.

Montesquieu’nün (2015), Aristoteles’in ölçülü bir hayat savunusunu ve krematistik hakkındaki düşüncelerini sürdürmüş olduğu da ileri sürülebilir. Düşünür, servet artışının “orta halli bir düzey”in üzerine çıkmamasını savunur; aksi hâlde, toplumsal çalışma düzeni bozulur. Miras konusunda dahi zengin bir kişinin çocuğunun rahat yaşamasını doğru bulmaz ve kişiye ne kadar servet kalırsa kalsın lüksten uzak bir hayat sürüp çalışmak zorunda kalması gerektiğini belirtir. Düşünür, bir cumhuriyette toplumun ticaretle uğraşmasını destekler ve ticaretin de bir toplumu zenginleştirip geliştireceğini ileri sürer. Bu konuda Antik Yunanistan’dan bir örnek verir: Lakedemonya’nın askerliğe dayalı toplumsal yapısına karşılık Atina ticaret merkezli bir toplumsal yapıya sahiptir ve bu yapısal koşullarda, Atina’nın çalışkan, Lakedemonya’nın ise tembel bir toplum olduğu savını ortaya atar. Dolayısıyla, Hume’un da vurguladığı gibi, ticaretin bir toplumu çalışmaya sevk edip hem zenginleştirdiğini hem de gelişmeye açık bir hale getirdiğini ileri sürer. Ticaret yapılması, bireyleri çalışmaya sevk ederek, toplumsal barışı sağlayacaktır, hatta devletlerarası ticaret farklı toplumlar arasında ilişkileri artırıp hem devletleri hem de toplumları, yerel ve küresel ölçekte barış içerisinde bir yaşama kavuşturacaktır.

Montesquieu’nün çalışma ve azla yetinme savları temelindeki servet artırmanın toplumsal düzene zarar getirmemesi üzerine kurulu olan düşünceleri, siyasal iktidar üzerine düşüncelerinde yerini tam anlamıyla kapitalist bireyci bir savunuya bırakmaktadır. Montesquieu (2015: 26. Kitap, Konu 15), özel mülkiyetin ve bireylerin

özçıklarlarının toplumsal açıdan korunması ve siyasal iktidarın özel mülkiyete müdahale etmemesi gerektiğini savunur. Aynı konu başlığı altında, bireysel çıkarların kamusal çıkarlardan daha önemsiz gibi gösterilmesini de kesin bir biçimde reddeder ve sonuç olarak bireyin kamusal yarar adı altında zarara uğratılamayacağı düşüncesini savunur.

Montesquieu'nun kamu borcuna karşı oluşunun ve azla yetinme düşüncesinin kökenleri iktisadi olmaktan ziyade siyasaldır (Hirschman, 2008: 87). Devletin sınırsız bir güce sahip olmasından çekinmekte olan düşünür, kamu harcamalarının, hatta daha genelde kamu kesiminin kurallara tabi olmasını savunmaktadır.

Montesquieu'nün Antik Yunan düşünürlerinininkine koşut ticaret, lüks, servet birikimi hakkındaki yaklaşımı ve onu “burjuvazinin bir düşüncüsü” hâline getiren savlarının ardından, aynı yüzyılda yaşayan klasik ekonomi politik geleneğin önemli ismi Smith'in birey ve piyasa temelli düşüncelerine bakılması gerekmektedir. Montesquieu'da devletin büyümesinden siyasal yönden duyulan çekince, Smith'te yerini iktisadi argümanlara bırakmaktadır. Doğal hukuk kuramcılarının tarih dışı bir doğa durumu varsayımı ile siyasal iktidar karşısına bireylerin haklarını koymalarına karşılık, Smith'e göre birey tarihsel bir belirlenime sahiptir. Bireyi *homoeconomicus* olarak kavramsallaştıran Smith (2014), toplumun kendi kendini yönetebileceğini ileri sürer.

Hume'un devlete, kamu borcuna ve tasarrufa ilişkin görüşlerini paylaşan Smith, bireyin temelde girişimci olduğunu tespit edip piyasa merkezli bir üretim ve iş bölümü çerçevesinde toplumsal düzene geçildiğini belirtmektedir. Aristoteles'in düşüncesinde esas olan siyasal yaşamken, Smith'te ekonomi alanı toplumsal ilişkilerde asıl belirleyici alan hâlini almaktadır ve siyasal yaşam ikincil önemde kalmaktadır. Hirschman, Smith'in bireysel çıkarları 'kutsarken' tutkular ve çıkarlar arasındaki farklılıklarla ilgilenmediğini, Dolayısıyla, bireysel kazançların iktisadi yararlarına odaklanıp, siyasal yönden olumsuz sonuçlarıyla ilgilenmediğini belirtmiştir (Hirschman, 2008: 81). Bu bakış açısıyla

kapitalist üretim biçiminin ve burjuva toplumsal koşullarının düşünsel temelleri atılmaktadır. Kemer sıkmanın kökenleri açısından en önemli husus, günümüz kapitalist birikim rejiminin ahlaki argümanlarını Smith'ten alıyor olmasıdır. Smith de tıpkı Hume gibi tasarruf etmenin yatırımları artıracığı, borçlanmanın da sefillik yaratacağı düşüncesini devletin müsrifliği üzerinden ele almaktadır.

Smith'in siyasal iktisadi düşüncelerinde, kendi çıkarlarına göre piyasa alanında devinen rasyonel bireyin merkezde olduğu görülmektedir. Bu birey kendi gereksinimlerinin farkında olup bunu toplumun geri kalanından bağımsız düşünebilecek yetiye sahiptir. Lakin bireylerin birbirlerine ihtiyacı da yok değildir; bireyler, piyasa merkezli olacak şekilde, iş bölümü çerçevesinde devinirler. Bu bakış açısına göre, bireylerin mübadele içinde yer almalarının sebebi de kendi çıkarlarının bunu gerektirmesidir. İnsanlar gereksinimlerini karşılayabilmek için toplumsal iş bölümüne dâhil olmak zorunda kalırlar. Bu da toplumsal olarak bireylerin birbirlerine bağımlı olduğu ve bireysel çıkar ile toplumsal çıkarın birbiriyle uyuştukları anlamına gelmektedir. Smith'in kuramında, “görünmez el prensibi” sayesinde her birey kendi çıkarını güderse toplumsal çıkar da bundan olumlu etkilenecektir. Ayrıca, piyasada herhangi bir aksamanın olması halinde, piyasa kendi kendine dengeye gelme yetisine de sahiptir.

Smith'e göre, piyasanın olduğu yerde devletin asgari işlevlerle sınırlı, küçük ölçekli bir varlığı fazlasıyla yeterlidir. Hatta “akılsızlığına üst sınır getirilmiş bir devlet” yeğlenmektedir de denilebilir (Hirschman, 2008: 108). Bu durum “devlete ilişkin liberal ikilem” olarak Blyth'in özetlediği, “onunla yaşayamazsınız ve onsuz da yaşayamazsınız...” sözlerini çağrıştırmaktadır (Blyth, 2017: 110). Bu doğrultuda da kamu maliyesi, devlet ve toplum ikiliği bağlamında bir “çıkâr sistemi yönetimi”dir (Gürkan, 2020: 629). Smith'e göre dizginsiz her kişisel çıkar, kamusal bir refah artışıyla sonuçlanmamaktadır (Öziş ve Dönmez Atbaşı, 2019: 767). Smith'te kamu maliyesi, devletin, toplumun ve bireylerin çıkarlarının temsil edildiği yönetim alanını ifade

etmektedir. Hirschman, Smith'in "çıkar" kavramının 19. yüzyıl liberalizminin temel dayanağı olduğunu ve dizginlenmesi / yönlendirilmesi gereken tutkuların devlet aygıtının görev tanımını ortaya koyduğunu belirtir (Hirschman, 2008: 36-39). Son tahlilde, piyasa sisteminin ihtiyaçları doğrultusunda, devletin gerekliliği Smith tarafından kabul edilir. Ancak, Smith kamu kesiminin israfa meyilli olduğunu düşünür ve bu yüzden devlet borçlanması konusuna ayrı bir önem atfeder.

Hume gibi Smith de kamu borcundan rahatsızlık duyduğunu ifade eder; ancak, Hume'dan farklı olarak kamu borcundan duyduğu rahatsızlığın sebebi iktisadi gerekçelerinin ötesinde ahlaki gerekçelere de dayandırır. Smith, borç alanın borç veren çalışkan bireyin sırtından geçindiğini düşünmektedir (Smith, 2014 [1776]: 1061-1063). Kamu borcu, Smith'in savunduğu tasarrufa dayalı ekonomik büyüme düzeninde sorun yaratmaktadır. Düşünür, Hume'un vurguladığı sefaletten ziyade, kamu borcunun ahlaki bir sorun olarak, çalışkan ve tasarruf sahibi bireylere yönelik bir haksızlık olarak görür. Dolayısıyla da hem devlet hem de bireyler için tasarruf etmeyi önemseyen ve israf etmeyecek bir yaşam sürmek, adalete ve hayırseverliğin kurallarına tam anlamıyla uymak erdemliliklerdir (2014: 315-370; Öziş ve Dönmez Atbaşı, 2019: 768). Tam tersine harcama yapılması ve borçlanması ise 'kusur' olarak kabul edilmektedir. Bir toplumda refah seviyesinin artışının üretimle söz konusu olacağı düşüncesi temelinde üretimin artırılabilmesi için de bireylerin harcama yaparken tutumlu olmaları beklenmektedir. Smith'in kuramsal yaklaşımında da Aristoteles ve ardından ele alınan düşünürlerde görüldüğü üzere krematistik önem arz etmektedir. Bireylerin, nasıl ki üretime aktarılan paranın artması amacıyla tutumlu olmaları savunulmaktadır; buna paralel bir şekilde, servetlerini de artırmayı hedeflemeleri gerekmektedir. Smith'te servet artışının hedeflenmesi, üretimin artması için emek gücüyle geçinenlere aktarılması gereken ücrete yansımaktadır ve bu bağlamda, üretken bir tasarruf politikası savunulmaktadır.

Doğal hukuk kuramcılarının klasik iktisat kuramcılarına kadar kemer sıkmanın doğrudan ileri sürüldüğü söylenemez. Bu dönemde günümüz kapitalist formasyonundaki sosyal devlet harcamaları ve kamu kesimi borç oranlarına yönelik ana akım itirazların iktisadi ve ahlaki temellerinin atıldığı görülmektedir. Locke'un devletin işlevlerini sınırlama çabası, piyasa tahakkümünün temelini oluşturmaktadır. Locke'ta temel kamusal ihtiyaçlarla sınırlı bir devlet nosyonu söz konusudur. Hume ise Locke'un ortaya koyduğu kuramsal temelden hareketle devlet maliyesini kamu borcunun kötülüğü üzerinden sınırlandırmaya çalışmıştır. Hume'la birlikte toplumda tüccar sınıfının yüceltiildiği ve bunun Montesquieu'de de sürdürüldüğü görülmektedir. Toplumda tasarrufun ve çalışmanın yegâne gücünü bu sınıf oluşturmaktadır ve bu yüzden saygındırlar. Smith'le birlikte ise kemer sıkmaya yönelik iktisadi temellerin yanı sıra ahlaki temellerinde ortaya koyulduğu görülmektedir.

1.5.2.4 Kemer Sıkma Yönelik Siyasal İktisadi Yazında Temel Eleştiriler

1.5.2.4.1 Kamusal Ekonominin “Halkçı” ve “Despot” İkiliğinde Rousseau'da Devlet Maliyesi

Rousseau'nun *Ekonomi Politik* (2015 [1755]) adlı yapıtında devlet, genel irade ve yurttaşlık kavramları ve aralarındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu ilişkiler ağından yola çıkıldığında kemer sıkma politikalarına yönelik eleştirel bir bakış açısı geliştirilebilir. Rousseau'ya (2015) göre, genel irade bir devlet içerisinde aslolan amaç olmalıdır. Hem devlet çalışanları hem de bireyler genel iradeye uygun bir hayat sürmelidirler. Bu bağlamda, erdemli bir hayatın da genel iradeye sadık kalınması suretiyle somutlaştığı

görülmektedir. Bireyler ise toplumsal yapıda eğitime verilen önem sayesinde iyi bir yurttaş olarak genel irade çerçevesindeki hak ve sorumluluklarını bilirler.

Düşünür, özel ekonomi alanından farklılığını önemle vurguladığı “kamusal ekonomi alanı”nı²¹, bir vücut olarak betimlediği “siyasal toplum” a sağlamış olduğu fayda üzerinden ifade eder (2015: 12-13; Üşür, 2011: 212). Toplum içinde herhangi bir grubun çıkarının ‘özel çıkar’ olduğunu vurgulayarak bu çıkarlar silsilesinin siyasal toplumun çıkarlarına uyup uymadığının ele alınmaması ve sanki genel iradeye de uygunmuş gibi düşünülmesinin “büyük toplum” için son derece zararlı olabileceğini düşünmektedir. Sonuçta, Rousseau’dan yola çıkarak, siyasal iktidarlar tarafından alınan her kamusal kararın genel iradenin dışavurumuna tekabül etmeyeceği ileri sürülebilir.

Rousseau’nun devlet ve toplum ikiliği bağlamındaki düşünceleri temel alındığında günümüz küresel güney ülkelerine dayatılan kemer sıkma politikalarının kamusal bir karar olduğu rahatlıkla ileri sürülebilirken; diğer taraftan genel iradeye aykırı bir şekilde özel çıkarların bir sonucu olduğu görülmektedir. Günümüzde kemer sıkma politikalarının uygulanmasının beklendiği devletlerin neredeyse tamamı toplumsal olarak sınıflı bir yapıya sahip olduklarından bu politikaların yürütücüleri, Rousseaucu anlamda, “despot” bir kamusal ekonomi anlayışındadırlar: Halkın çıkarlarıyla yöneticilerin çıkarlarının farklılaştığı bir toplumsal yapı söz konusudur. Son tahlilde, günümüz kemer sıkmacı siyasal iktidarları, “meşru ve halkçı” görülemezler; aldıkları kamusal kararlar da belli bir sınıfın çıkarına bağımlı; genel iradeye aykırıdır.

Yine Rousseaucu anlamda kemer sıkmanın adaletsiz olduğu düşünülmektedir. Çünkü, Rousseau’da (2015: 20) adaletli olmak ancak, yasalara ve genel iradeye uygun bir kamusal ekonomi anlayışıyla mümkün olabilir. Ekonomik ve toplumsal koşulları

²¹ Rousseau, ekonomi kavramını günümüzdeki anlamından görece farklı bir şekilde, “toplum veya devlet idaresi” anlamına yakın ele almaktadır (Rousseau, 2015: 15).

gözetilmeksizin, her bireye veya toplumsal gelir grubuna yönelik olarak uygulanan kemer sıkma politikaları da kamusal çıkarın ‘en lehinde’ bir kamusal karar olmadığından adaletli görülemeyecektir.

Günümüzde siyasal toplumların genel iradeyi temsil edebilecek bir kamusal ekonomi anlayışını ortaya çıkarması bir o kadar zor görülmektedir. Çünkü, Rousseau’da genel iradenin sağlanmasının yolu özel iradelerin ona uygun oluşmasından ibaret olduğundan ve erdemin de ancak, bu şekilde bir toplumda var olabileceğinden; günümüz sınıflı toplumsal yapısının çıkarlarının derin farklılıklar içermesinden ötürü mümkün değildir. Düşünüre göre, bunun değişmesi de yasalarla veya -uygarlığa da aykırı olan- zor yoluyla yapılamaz. Erdemin var olmasının yolu iyi bir toplumsal eğitimden geçmektedir. Erdemli bir hayat yaşamak isteyen her yurttaş, hak ve sorumluluklarının bilgisine sahip olmalıdır. Erdemli bir hayat ancak, bireysel ve örgütsel çıkarlar, siyasal toplumun çıkarlarıyla örtüştüğünde mümkün olmaktadır. Sonuç olarak, Rousseaucu anlamda, günümüz toplumlarında erdemli bir hayatın da yerini özel iradenin aldığı ileri sürülebilir.

Rousseau’nun düşünce sistematığında (2015: 34-37), her ne kadar ‘tutumlu’ bir hayat tavsiye edilse de; kamusal ekonomi yönetiminden, halkı bolluğa da erişebilecekleri bir şekilde yaşatmaları beklenmektedir. Bir siyasal iktidarın ihtiyatlı olmasının cimrilik olmadığını belirten düşünüre göre, halkın geçimini sağlayacak düzenlemeler yapılmalı ve siyasal toplumun zenginlikleri halktan saklanmamalıdır. Diğer taraftan, mülkiyeti “bütün yurttaş haklarının en kutsalı” olarak görür ve servet edinmenin de sınırlarını yaşam süresiyle çizer. Ağaoğulları (2015: 66-67) tarafından da vurgulandığı üzere, Rousseau’nun mülkiyete bakışı Locke’tan farklılaşmaktadır. Rousseau’da mülkiyet siyasal toplumun çıkarlarına aykırı bir şekilde yönetilemez ve doğal olarak bireyin yaşamıyla sınırlı bir hak sahipliği söz konusudur.

Rousseau, günümüz ana akım düşünürleri tarafından savunulan kamu kesimi harcamalarının faydasızlığı üzerine de eleştirel bir temel argüman oluşturabilecek nitelikte tartışma yürütmektedir. Düşünür, siyasal toplumun ortak harcamalarının israfa yer vermeden, açgözlülük yapabilecek kamu görevlilerinden de sakınarak yapılmasının vazgeçilmez bir gereklilik olduğunun altını çizerek (2015: 38). Halkın ihtiyaçlarının devlet maliyesi kaynakları tarafından yeterli olarak karşılanması beklenir ve bunun yanı sıra kamu gelirlerini ve kamu parasını, yönetimin siyasal toplumu ayakta tutan en önemli alanlardan biri olarak görür.

Rousseau'nun *Ekonomi Politik*'inde “meşru ve halkçı” bir yönetimin olması için devlet maliyesinin de belirli kurallara göre idare edilmesi beklenir. Öncelikle, devlet maliyesi görevlileri kamu gelirlerini artırmaktan ziyade kamu harcamalarında artışa neden olabilecek yeni kamusal ihtiyaçların ortaya çıkmasını engellemelidirler (2015: 41). Rousseau'nun siyasal toplumun mali yapısıyla ilgili en büyük kaygılarından birini de toplumun borcu nedeniyle batma riski oluşturmaktadır. Siyasal iktidarlardan temel beklentisi, borcun dikkatlice çekip çevrilmesi ve gerekli hâllerde de kamu harcamalarından tasarruf etmekten geri durulmamasıdır. Düşünür, günümüzde de kesintilerden genelde en az etkilenen harcama türü olan, savunma harcamalarının ve fetih politikalarının devlet maliyesi açısından ‘tehlikeli’ olduğunu ifade eder (2015: 42-44). Buradan da devletin genel iradeyi iyi analiz etmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Askeri harcamaların bir toplumda yükselmesinin sonucunda, devlet maliyesi disiplininin sağlanması için halka yönelik kamusal harcamaların baskılanması gerekmektedir. Rousseau'ya (2015: 44) göre, bu gelişmeler de siyasal toplumun geleceği açısından tehlikelidir. Siyasal iktidarlar artan kamu harcamalarını karşılamak üzere halktan vergi alırken adaletli olmalıdır. Kamu gelirleri, yurttaşların gelirleriyle orantılı bir biçimde toplanmalıdır. Bunun yanı sıra düşünür servet vergisi (2015: 46) ve mülkü görece fazla olandan fazlalığıyla orantılı olarak vergi alınmasını öğütler. Diğer taraftan, geçimlik gelir

elde eden yurttaşların vergilendirilmesinin adaletli olmayacağını düşünmektedir. Rousseau, siyasal toplum içerisinde hiçbir sınıfın veya bireyin de “ihtişam ve debdebe” içinde yaşamaya hakkı olmadığını savunmaktadır. Çünkü, düşünürün kutsal kabul ettiği mülkiyet hakları ve yasalar buna müsaade etmemektedir.

Rousseau’da kemer sıkma karşıtı olarak görülebilecek bir başka tartışma da “yoksulların zenginlere göre” kamusal ihtiyaçlarının daha önemli olduğu üzerinedir (2015: 48-49). Bir toplumda yoksul bir yurttaş kamusal gelirlere katılırken zenginden görece daha çok etkilenir; aynı şekilde kamusal harcamalardan yararlanmaya daha çok ihtiyaç duyması sonucunda da kamu harcamalarındaki kesintilerden de zenginlere göre daha olumsuz etkilenir. Buradan da Rousseau’nun “yalancı sözleşme” olarak kavramsallaştırılan düşüncesine ulaşılmaktadır. Siyasal toplumdaki yoksullar, zenginlerin kendilerini kandırması sonucunda, günümüzde ana akım neoliberal politikacılar tarafından sıklıkla kullanılan ‘aynı gemideyiz’ söylemine benzer şekilde, zenginlerin özel çıkarlarının bütün toplumun da çıkarına olduğuna kanaat getirirler ve yoksullar zenginler olmadan var olamayacaklarına; onların kazanç ve tüketim artıklarıyla yaşamak zorunda oldukları şeklinde bir düşünceye inanırlar.

Günümüzdeki kemer sıkmacı düşünceler de siyasal toplumlar açısından bir nevi yalancı sözleşme örneği teşkil etmektedir. Sermaye sahiplerinin çıkarlarının tüm toplumun çıkarına olduğu, onlar servetlerine servet kattıkça aslında tüm toplumun da zenginleşeceği gibi bir ideolojik tutkal kullanılmaktadır. Bu bağlamda, işçi sınıfı da kemer sıkmanın siyasal toplum açısından vazgeçilmez olduğunu, kendi çıkarlarının sermaye sahiplerinin servetlerini artırmalarından geçtiği gibi yanlış bir bilinçle donanmaktadır. Sermaye sahipleri tarafından genel iradeye yansıtılan özel çıkarların kamusal çıkarmışçasına ifade edilmesi sonucunda tüm toplumsal sınıfların da desteği sağlanmaktadır. Sermaye sahiplerinin özel çıkarları sonucunda zarar gören siyasal toplum, hatanın tüm topluma ait olduğu düşüncesine sadık kalarak, zararın faturasını da

toplumsal gelir dağılımını gözetmeksizin, adaletsiz bir biçimde, tüm topluma eşit bir biçimde dağıtmaktadır.

Rousseau (2015), kamu gelirleri ve kamu harcamalarında toplumsal yönden adaletli bir devlet maliyesi sisteminin olması gerektiğini ifade eder. Kamu harcamalarında bir kesinti yapılacaksa bunun yolu öncelikle kamu gelirlerindeki adaletli bir artıştan geçmektedir. Siyasal toplum içerisinde zenginlerin lüks harcamalarından devlet bir şekilde yararlanmalı ve topluma dönük bir aktarım mekanizması olmalıdır; çünkü, bu harcamaların topluma neredeyse hiçbir faydası bulunmamaktadır. Devlet bu ‘fazlalık’ harcamaları “en iyi gösteriş karşıtı” bir şekilde vergilendirdiği zaman vergilendirme daha adaletli olacaktır. Bu vergilendirme zenginlerin tüketim miktarlarını azaltarak, siyasal toplum açısından yararsız özel kesim harcamalarının kısılması ve sonuçta devletin de hem gelirlerinde hem de harcamalarında bir azalma meydana gelecektir. Son tahlilde, Rousseau’ya göre siyasal toplum içerisinde lüks harcamaları ya sert vergilendirme usulleriyle dizginlenmeye çalışılmalıdır ya da kamu harcamaları kısılmadan zenginlerin lüks yaşamları üzerinden alınan vergiler yükseltilerek tüm toplum çıkarına harcanmalıdır. Görülmektedir ki Rousseau kemer sıkma politikalarından ziyade toplumun kendisinde ve yönetim kademelerinde yetingenlik temelinde ‘küçülme’ (*degrowth*) yaklaşımının ve hareketinin temellerine katkı sağlamaktadır.²²

²² Latouche (2018) küçülme kuramıyla sınırsız büyüme modeline dayanan kapitalist sistemin insan, toplum ve doğa üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin karşısında farklı bir ekonomi politik sistemin temellerini ortaya koymaktadır. Küçülme kuramı, Rousseau’nun (2015) toplumsal bir düzen için öngördüğü sadeliğe yakın görülmektedir.

1.5.2.4.2 Keynesyen Düşünce: Kemer Sıkmayı Tersine Çevirmek

1929'da New York Borsasının çöküşüyle başlayan kriz, küresel bir boyuta ulaşarak kapitalist sistemin buhrana girmesine neden olmuştur. 1929 Buhranının ardından krizin çözüm yolları piyasa sistemi içerisinde çözemeyince aktif devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmuştur. Keynes *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1964 [1936]) adlı kitabında Buhranın yıkıcı etkilerine karşı kapitalist sistemin korunmasına yönelik olarak, neler yapılması gerektiği konusunda savlarını öne sürmüştür. Aynı zamanda, kemer sıkma politikalarına karşı argümanlar geliştirmiştir. 1929 Büyük Buhranı, 20. yüzyılın en büyük krizi olarak, ABD'den dünyanın neredeyse tamamına yayılmış ve küresel ticarete büyük bir durgunluğu, üretim oranlarında düşüşleri, işsizlik oranlarında artışları gündeme getirmiş; faşist siyasal partilerin iktidarları ele geçirmelerine kadar bir dizi ekonomi politik gelişmeyle sonuçlanmıştır. Liberal ideoloji, 'Keynesyen Devrim' ile krize yanıt vermeye çalışmıştır (Clarke, 1988: 220). Bu bağlamda, klasik ekonomi politik düşünürlerin öne sürmüş oldukları üzere piyasaların dışarıdan herhangi bir müdahaleye gerek olmaksızın kendi kendisine dengeye geleceği vb. düşüncelerin de geçersiz olduğunu görülmüştür.

Keynes'e göre, toplam talepteki yetersizlik krizin en büyük nedeni olmuştur. Klasik ekonomi politik düşünürlerin aksine, piyasa sistemi arz ve talebin her zaman dengede olduğu ve tam istihdamın sağlandığı bir düzene sahip değildir. Yine klasiklerin aksine, piyasanın bu başarısızlıkları ancak, hükümetlerin müdahalesiyle giderilebilir. Keynes, kapitalist sistemde maliye politikalarının ana hedefinin tam istihdamın sağlanması olduğunu ve beklentilerin kötüleştiği, belirsizliklerin çoğaldığı kriz dönemlerinde, ekonomiyi canlandırmada etkisiz kalacak olan para politikası araçlarından ziyade müdahaleci maliye politikalarına başvurulmasını salık vermektedir (Albayrak, 2019: 308).

Keynes ve neoklasikler, gönüllü işsizlik durumunda piyasanın tam istihdamda olduğunu kabul etmektedirler (Hunt, 2005: 504, 507). Bu bağlamda, örneğin ücret oranı 2 dolardan 100 işçi çalışırken, 125 işçi istihdam edilmek istenirse ücret oranı 1,75 dolar olacaktır ve bu ücret oranından çalışmayı reddedenler gönüllü işsiz sayılacaklardır (2005: 504). Keynes, bu sürecin işçilerin ücret-malların fiyatları karşısında reel ücret düzeylerinde bir azalmayla değil; reel ücretleri sabitken ücret-malların fiyatında bir artışla gerçekleşmesini kabul etmektedir (Hunt, 2005: 508). Hunt (2005: 508) da işçilerin para-ücretleri kadar hayat pahalılığı da ücret pazarlıklarında gündeme geldiğinden Keynes'in neoklasiklerden ayrılmaya dönük bu tartışmasını yeterli ve gerçekçi görmemektedir. Hem kuramsal olarak hem de 1930'lu yılların kapitalist düzeninde işçiler geçimlik bir ücret düzeyinde çalışmaktadır. Dolayısıyla, işçi ücretlerindeki kesintiler, tasarruf edecek bir gelir düzeyleri olmadığından, geçimlik düzeydeki tüketim miktarlarını kısarak yanıt vermelerine denk gelmektedir.

Keynes, mevcut ekonomik düzenin sürmesi, yatırımların yapılabilmesi ve dolayısıyla, bireylerin tüketim seviyelerinin düşmemesi için hükümetlere tüketicilerin satın alma gücünü artıracak maliye politikaları izlenmesini tavsiye eder (Albayrak, 2019: 305). Keynes, *Genel Teori'nin Tasarruf ve Yatırımın Anlamı Üzerine İlave Düşünceler* adlı 7. Kısımında bireysel ve toplumsal tasarrufla ilgili şu açıklamayı yapar:

Tasarruf ve yatırım arasındaki özdeşlikle, bir bireyin kendisinin ya da başkalarının yapacağı yatırıma bakmaksızın... özgür iradesiyle yaptığı tasarruf..., esasen harcama gibi tasarrufun da iki yönlü bir mesele olmasına bağlıdır. Kişinin yaptığı tasarruf miktarının, gelirin üzerinde önemli sayılabilecek bir etkisi olmasa da, yaptığı tüketim miktarının diğer kişilerin gelirlerinin üzerinde yarattığı etki, herkesin eşanlı olarak... tasarruf etmesini imkânsız hale getirir. Tüketime azaltılmasıyla daha fazla tasarruf yapma yolunda ortaya konan her girişim..., kişilerin tasarruf ettikleri toplamaların yatırımlara tam anlamıyla eşit olduğu noktaya kadar yükselteceğinden, bu durum toplumun tümü açısından cari yatırım düzeyinden daha az tasarruf yapmakla tabii ki aynı şeydir (Keynes, 2010: 81).

Özetle, herkesin tasarruf etmeye davet edilmesi bir akıl tutulmasından ibarettir (2010: 81, 316). Tüm toplumun tasarrufa sevk edildiği bir ortamda toplumsal gelir akışı sektöre uğrar ve ekonomik büyüme kaydedilemez. Kriz dönemlerinde firmaların ve işçilerin harcamalarını azaltmaları en uygun yöntemken tüm ekonomik aktörlerin harcamalarını azaltması toplam talebin daralmasına neden olur ve bunun sonucunda firmaların iflası, işsizliğin artması gündeme gelir. Ha-Joon Chang'ın (2012: 202-203) vurguladığı üzere, Keynes'e göre, böylesine dönemlerde hükümetler, ekonomik aktörlerin yaptıklarının tam tersini yapmalıdır. Dolayısıyla, kemer sıkma uygulamalarını değil, harcamaları artırmayı tercih etmelidir. Keynes'e göre, iktisadi çevrimler boyunca kamu kesimi özel sektörü dengeleyecek politikaları izler ve ekonomik daralma dönemlerinde bütçe açığı ve ekonomik büyüme dönemlerinde bütçe fazlası verir (2012: 215). Diğer taraftan tasarrufun artırılmasının yegâne sonucu yatırım olmayabilir. Çünkü, en temelde tasarruf sahipleriyle yatırım yapanlar aynı kişiler değildir. Bireyler tasarruf yaparak doğrudan yatırım yapmayı hedeflemezler; daha iyi bir tüketim sepeti oluşturmayı, hayat koşullarını iyileştirmeyi de düşünürler. Keynes (1964: 95-97), faiz oranlarının etkisini kabul etmekle birlikte, bireylerin tüketim miktarlarının ve tasarruf yapmalarının temel belirleyeni olarak gelir düzeylerini görmektedir.

Keynes (2010: 63-64), tasarrufu tüketim harcamaları ve vergi ödemeleri çıktıktan sonra gelirden artakalan miktar olarak görür ve yatırım kararlarının iki şekilde etkinleştirilebileceğini belirtir. Bunlardan ilki tüketicinin kısılmasını, ikincisi ise gelirin artırılmasını gerektirir. Tüketim yapıp yapmamak ise bireysel bir karar olduğundan Keynesyen düşüncede yatırıma karar verme de bireysel bir karar sürecine denk gelmektedir. Keynes'e göre bireyin tüketim eğilimi üzerinde etkili olan başlıca faktörler şunlardır:

Ücret biriminde meydana gelen bir değişme, gelir ve net gelir arasındaki farkta meydana gelen bir değişme, net gelirin hesaplanmasında hesaba katılmayan sermaye

değerlerinde meydana gelen beklenmedik değişimler, zaman açısından iskonto yapılmasını sağlayan oranda meydana gelen değişimler yani bugünkü mallar ve gelecekteki mallar arasında mübadele oranı, maliye politikasında meydana gelen değişme, bugünkü ve gelecekteki gelir arasındaki ilişkiyle ilgili beklentilerdeki değişimler (Keynes, 2010: 87-90).

Dolayısıyla, gelirden artakalan ve tasarrufa tekabül eden miktar doğrudan yatırıma eşit bir katkı sağlamayacaktır. Çünkü, en temelde tasarruf sahipleriyle yatırım yapanlar aynı kişiler değildir. Keynes (1964: 104) buna karşılık tüketimin ekonomik hayatta yatırımı ve yatırım beklentilerini etkileyen esas faktör olduğunu söyler. Bireyler tasarruf yaparak doğrudan yatırım yapmayı hedeflemezler; daha iyi bir tüketim sepeti oluşturmayı, hayat koşullarını iyileştirmeyi düşünürler. Bireylerin tüketim miktarlarının ve tasarruf yapmalarının temel belirleyeni de gelir düzeyleridir. Sermayenin marjinal etkinliği ve faiz oranı da bireylerin yatırım yapıp yapmamaları üzerinde etkili olmaktadır.

Keynes, bireylerin tüketim eğilimlerinin yanı sıra neden tasarruf etme güdülerinin olduğunu da ortaya koymaya çalışır. İnsanlar, ilk olarak, beklenmedik gelişmelere karşı ihtiyat amaçlı tasarrufta bulunabilirler. İkinci olarak, kişiler bugün ile gelecekteki ihtiyaçlarını göz önüne alarak kendileri ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin hayatlarını sürdürmek için tasarruf ederler. Üçüncü olarak, kişiler gelecekte daha fazla tüketim yapmalarına katkı sağlayacak faiz geliri gibi getirileri tercih edebilir. Dördüncü olarak, bireylerin içgüdüsel olarak ileride daha iyi bir yaşam standardına sahip olabilmek adına bugüne göre daha fazla harcama yapabilme imkânından yararlanmak isteyebilir. Beşincisi, gelecekte herhangi bir konuda başarı gösterme veya bağımsız olma niyeti olabilir. Altıncısı, spekülatif veya işle ilgili konularda daha güçlü bir rekabet göstermek istenebilir. Yedincisi, servetini miras olarak bırakmak isteyebilir. Son olarak, herhangi bir mantık aranmaksızın sadece cimrilikten kaynaklanan bir anlayışla tüketimden kaçınılabilir (2010: 99-100).

Keynes, bireyleri tasarruf etmeye sevk eden sekiz motifi şu şekilde sıralar: “ihtiyat, öngörü, hesaplama, iyileştirme, bağımsızlık, girişim, gurur ve para hırsı” (2010: 100). Bunun karşısında da bireyleri tüketime teşvik eden altı motif şunlardır: “haz, öngörüsüzlük, cömertlik, yanlış hesaplama, gösteriş ve savurganlık” (2010: 100). Öte yandan, kişiler bazı durumlarda gelir düzeylerinin üzerinde harcama yapmak durumunda da kalabilirler. Ayrıca, bireyler bugün yapmış olduğu tasarrufu gelecekte tüketmek veya yatırıma çevirmek zorunda da değildir. Bu da sürekli bir tasarruf etme veya kemer sıkma halinin de söz konusu olabileceğini göstermektedir. Hunt, Keynes’in kapitalist kriz koşullarının temel nedeni olarak iktisadi büyümenin oluşturduğu artan tasarruf düzeylerini dengeleyecek düzeyde yatırım ortamının oluşmamasında gördüğünü ve tasarruf ile gelir ilişkisinin kriz ortamındaki işsizlik koşullarında düşük gelir düzeyinde istikrara kavuşturduğunu gösterir (Hunt, 2005: 514).

Keynesyen kuramda hükümetlerin özellikle kriz ve durgunluk dönemlerinde kemer sıkmak yerine genişletici maliye politikaları izlemesi savunularak toplumsal talebin canlı tutulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Keynesyen düşünce, klasiklerin aksine, piyasa başarısızlığının devletin ekonomiye müdahalesini gerektirdiğini savunmaktadır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde harcama kesintilerinin durgunluğu daha fazla derinleştireceği; azalan toplumsal talebin, artan işsizlik oranlarının ve azalan yatırım oranlarının ancak, devletin harcama artışları, vergi indirimleri gibi genişletici politikalarıyla yeniden düzeltilebileceği gösterilmektedir.

1.5.2.5 Hayek'in Perspektifinden Mali Disiplin: Serbest Piyasa Ekonomisinin Kutsanması

Avusturya Okulunun önde gelen isimlerinden Friedrich Hayek (1899-1992) serbest piyasa ekonomisinin önemli bir savunucusudur. Avusturya Okulunun tarihine bakıldığında, İspanya'daki Salamanca Üniversitesi'nde ders veren ve yazılar kaleme alan Thomas Aquinas'nın takipçilerinin, insan eylemlerinin ve toplumsal örgütlenmenin tüm kapsamını açıklamaya çalıştıkları 15. yüzyıla dayanmaktadır (Mises Institute, 04 Temmuz 2024). Bu temeller üzerinde yükselen Avusturya Okulu, marjinal fayda teorisine, sermaye ve faiz teorisine ve mali disipline dayanmaktadır. Hayek de bu kapsamda devletin ve merkezi planlama ve karar alış süreçlerinin tehlikelerine dikkat çekmektedir ve siyasal yaşamda görüşlerinden sıklıkla yararlanılmıştır.

Alexis de Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi* (1835) adlı çalışmasında modern refah devletinin olumsuz etkilerini önceden görerek sık sık “yeni kölelik”ten söz etmesinden esinlenerek başlığını *Kölelik Yolu* (1999 [1944]) olarak seçtiğı çalışmasında ve *Özgürlüğün Anayasası*'nda (2013 [1960]) merkezi planlamanın yıkıcı etkilerini ortaya sermektedir (Hayek, 1944: iii-iv, 2013). Hayek, bu çalışmasında devletlerin planlamacı özelliklerinin güçlenmesi sonucunda Avrupa'nın ekonomik özgürlükten uzaklaşarak köleliğe savrulduğunu savunmaktadır. Hayek kolektivizmi ve sosyalizmi kölelik olarak kavramaktadır. Ona göre devlet sadece küresel boyutta savaşları ve tiranlığı engellemek ve dünyanın her yerinde asgari hukuk kurallarını dayatmak için müdahale etmelidir ve bu küresel federatif rejim Avrupa'da euro ile denenmiştir (Lemieux, 2021, Streeck, 2016a: 129-134).

Avrupa'da 20. yüzyıl ekonomi ve politik düzeninin şekillenmesinde düşüncede ve pratikte önemli bir yeri olan Hayek, neoliberal kemer sıkma çağında da serbest piyasa ekonomisinin savunucularının temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Hayek (1999),

Köleliğin Yolu'nda merkezi planlamanın tehlikeleri, totaliter rejimlerin yükselişi, bireysel bir zeminde kavradığı ekonomik özgürlüklerin önemi ve kamu kesiminin veya bürokrasinin verimsizliği üzerine düşüncelerini sıralamaktadır.

Hayek (1999: 250), devletin ekonomi üzerindeki belirleyiciliğinin, özel sektör monopollerinden daha tehlikeli olduğunu savunmaktadır. Ona göre, devlet halkın çıkarından çok “monopol makinası” olarak devletin kendi görevlilerinin çıkarlarını korumaya yönelmektedir. Hayek’in liberalizm kavrayışı ‘pasif’ bir devlet anlayışına tekabül etmemektedir. Tersine, devletin şeffaf bir şekilde piyasaya olan müdahalelerini, bireylerin çıkarlarını korumak doğrultusunda, önceden belirlenmiş prensiplere göre yapmasını salık vermektedir (1999: 110-111, 2013: 333-339). Devlete burada biçilen görev, piyasada ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözen, hilekârlık ve dolandırıcılık gibi düzeni bozan unsurları bertaraf eden, işçi sınıfının olası başkaldırılarını bastıran bir işlevden ibarettir. Bu bakımdan Hayek’in (1999: 151, 190) liberal ve -sosyalizm gibi- totaliter rejimler arasındaki farkın en bariz şekilde iktisadi kararların siyasal karar alma mekanizmalarından bağımsızlığı ölçüsünde belirginleştiğini savunduğu görülmektedir. Merkezi planlamanın baskın olduğu devletlerde bireylerin, hükümetlerin “vahşi eylemlerini” onaylayan hale getiren, bireylere “iğrenç görünen”, bir ideale kayıtsız şartsız teslimiyettir (1999: 198). Son tahlilde Hayek’e göre hükümetlerin ekonomi üzerindeki aşırı müdahalesi ve planlaması bireylerin özgürlüklerini tehdit etmektedir. Planlama, bireylerin alışık olmadıkları bir şekilde pek çok konuda uzlaşmış gibi yapmalarına sebep olmaktadır (1999: 85). Bu bakımdan, hükümetler hukuk zemininde sınırlanmış bir alanda işlev görmeli ve temel amaçları bireylerin özgürlüklerini korumak olmalıdır.

Hayek’e göre, refah devleti ve “topluluk” düşüncesi bireysel sorumluluk duygusunu körelttiğini ve hükümetlerin zaman içerisinde bireyler üzerindeki aşırı kontrol mekanizması kurmasına yol açmaktadır (1999: iii, 190, 2013: 383). Bu doğrultuda, ekonomik kararların da -kriz dönemleri dâhil- merkezi olarak alınması ve hükümetlerin

ekonomik hususlarda yönlendirici davranmaları bireysel özgürlükleri tehlikeye atar ve bireysel özgürlüklerin de olmadığı yerde hiçbir özgürlük barınamaz (1999: v, 169). Hayek'te devletin piyasaya müdahalesi en temelde kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasına engel olacak ve ekonomik büyümeyi sekteye uğratacaktır.

Hayek, devletin sadece piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda asgari görevlerle sınırlanması temelinde kamu harcamalarının da bireysel özgürlüklerin korunması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi adına sınırlanması gerektiğini savunur. Hayek' e (1999: 169-170) göre, kamu kesiminin yatırım harcamaları rekabet ortamına ve ekonomik istikrara zarar verecektir. Kamu harcamalarının kontrol altında tutulması gerektiğini savunmakta, aksi takdirde kamu borç oranlarının artarak ekonomik krize sebep olacağından çekinmektedir. Bu bakımdan mali disiplin, kamu kesiminin aşırı genişlemesinin önündeki zaruri bir mekanizmadır.

Hayek (2013: 479-480), kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payının büyük bir kısmını teşkil etmesinin sonucunda, hükümetin zorunlu olarak para politikasını da hâkimiyeti altına alacağını ve bunun da ekonomik özgürlüklere zarar verdiği temelinde yegâne çözümün kamu harcamalarının önemli ölçüde azaltılması olduğunu ileri sürmektedir. Hayek (2013: 462-470), kamu kesiminin harcamalarının yanı sıra gelirlerinin de azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle artan oranlı vergilendirmenin çalışan insanların ve aynı zamanda tasarruf sahiplerinin cezalandırılmasına sebep olduğunu ifade etmektedir (2013: 466).

Hayek, bireysel ve toplumsal refahın temelinde temelinde kemer sıkmayı görmektedir. Ona göre bireysel özgürlükler ve sorumluluklar çerçevesinde devletin harcamalarını azaltmasının (*retrenchment*) yanı sıra bireylerin de bugünden kemer sıkarak (*austerity*) gelecekteki belirsizliklere karşı kendi güvencelerini sağlaması gerekmektedir. Tasarruf ile tüketim eyleminin ertelenerek gelecekte daha verimli

yöntemlerle üretim yapılması ve son tahlilde kaynakların üretken sermayeye dönüşümü hedeflenir (1975 [1939]: 157-158). Hayek, tasarruf ve yatırım dengesizliğinin krizlere neden olabileceğini vurgular (1975: 262-263). Tüketim mallarına yönelik talebin artışı, üretim araçlarının fiyatlarının yükselmesine ve yatırımların karlılığının uzun vadede azalmasına neden olabilir. Bu bakımdan bireylerin tasarrufa yönlendirilmesi gereklilik olarak sunulmakta; aksi durumda üretimin azalmasının ve ekonomik krizlerin kaçınılmaz olduğu ileri sürülmektedir. Devletin küçültülmesi temel hedefi doğrultusunda ekonomik istikrar adına kamu harcamalarının kontrollü bir şekilde yapılması, kamu borçlarının minimize edilmesi salık verilmektedir. Hayek'in düşünce sisteminde bireysel ve toplumsal refahın uzun vadeli artışı için bugünden 'fedakârlıklar' yapılmasından kaçınılmaması önemlidir.

Neoliberal değişimin kuramsal temellerini atan düşünürlerden birisi olarak Hayek (2005 [1936], 2013), serbest piyasa sistemini, sadece mal ve hizmetin ticaretinin yapıldığı bir alan olarak değil; hakikatin merkezi olarak görmektedir. Hayek, serbest piyasa sisteminin topluma dair ne varsa sunabilecek, dolayısıyla da kamusallığın yerini alabilecek bir yaşam alanı olarak görmektedir. Hayek, 1936 yılında yayınlanan *Economics and Knowledge* adlı makalesinde mükemmel işleyen bir piyasa sistemi varsayımını savunmaktadır. İnsanları da serbest piyasa sistemi içerisinde tam bilgiye sahip rasyonel varlıklar olarak tahayyül etmektedir (Hayek, 2013: 131; 2005).

Hayek, yeni bir dünya düzeninin temellerini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu sistem, Adam Smith'in klasik ekonomi politik düşüncelerinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Smith, *Milletlerin Zenginliği* (2014) adlı temel yapıtının Birinci Kitap'ının sonunda ve Beşinci Kitap'ında toplumsal analizler yapmaktadır ve özellikle Beşinci Kitap bölümünde devletin gerekliliği üzerine adeta piyasa sisteminin toplumun her ihtiyacına yanıt veremeyeceği düşüncesi temelinde yazar. Smith'in bu bölümde bayındırlıktan, jüri sistemi üzerinden adalet ve oradan da halkın eğitilmesine varıncaya

kadar piyasa sisteminin yetersizliklerini gözler önüne serip adeta piyasa sistemine karşı temkinli bir yaklaşımı gözler önüne sermektedir.

Hayek ise, Smith'in tersine, serbest piyasa ekonomisine tam bir güven içerisinde olup devleti ise bu sistemin etkinliğinin sağlanabilmesi için sorumlu tutar (Hayek, 2013: 50-52). Hayek, bireysel özgürlüklerin korunması için devletin gerekli önlemleri alması gerektiği kanısındadır ve de bu gerekli önlemler dışında devletin zor gücünün hukuk kuralları çerçevesinde sınırlandırılması gerektiğini savunur. Devletin zor gücü ancak bireylerin özgürlüklerinin korunması için kullanılabilir. Hayek'in devlete ilişkin düşüncelerinin özeti aşağıda yer almaktadır (2013: 228): "...görünen odur ki, hükümetin –ferdin, faaliyetlerine tutarlı, rasyonel bir şekilde verebileceği en iyi koşulları sağlama gayeli bilinen kuralları tatbik etme şeklindeki biricik maksatla- zorlama kullanması hariç; özgürlük, zorlama ve şiddet, hile ve sahtekârlığın önlenmesinden öte bir şey istemez." Hayek, devletin zor kullanımını çok detaylı bir şekilde sınırlandırır.

Hayek (2013: 234), toplumsal yasaların ve kuralların "hayvan topluluklarına özgü" olduklarını söyler ve devlete getirdiği sınırlandırmaların devamında toplumsal kuralların da bir eleştirisini sunar. Hayek (2013: 237), toplumsal kurallara; bireysel özgürlüklere, mülkiyet hakkına ket vuracağı ve özel alanı sınırlandırılacağı ve sonuç olarak "şefin, grup üyelerini" kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirebileceği gerekçeleriyle karşı çıkar.

Hayek'in serbest piyasa sistemine dayalı bir ekonomi politika anlayışında, siyasal katılım ve siyasal özgürlük yerine; piyasaya girme özgürlüğü, piyasada işlem yapma hakkı bulunmaktadır. Burada da toplumsal çıkardan ziyade bireysel çıkarlar öne çıkmaktadır. Bireysel çıkarların korunması temelinde bu sistemin Malthusçu sosyal Darwinist bir çizgiye sahip olduğu belirtilmelidir. Hayek'in siyasal iktidarlara tanımladığı

görev de aslında “bireysel özgürlük” söylemi altında sermaye sahibi sınıfın birikim rejiminin sürdürülmesinden ileri gelmektedir.

1.5.2.6 2008 Krizi Bağlamında Kemer Sıkmanın Siyasal İktisadi Yazındaki Tarihinin Değerlendirilmesi

Bu bölümde siyasal iktisadi yazında “kemer sıkmanın düşünce tarihi” olarak anlatılan uzun tarihsel döneme odaklanılmıştır. Günümüzde kemer sıkmanın sıklıkla ‘acı reçete’ olarak kullanılması, onun antikitede şarap yapımında kullanılan meyve, acı ve sert gibi anlamlarını koruduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, geniş anlamıyla kemer sıkma yönetilen toplumsal sınıflara yönelik acı verici bir disiplin mekanizmasını ifade etmektedir. İnsanların ‘erdemli’ bir hayat sürmesi, toplumun daha iyi tanınması ve devlet maliyesinin gelir ve giderlerinin disiplin altına alınması gibi ekonomik ve siyasal amaçlarla tarih boyunca kemer sıkmaya başvurulduğu görülmektedir.

Doğal hukuk kuramcılarıyla birlikte kapitalist sistemin nüvelerinin atıldığı ve bu bağlamda, tasarruf sahipliği ile çalışkanlığın kutsandığı görülmektedir. Montesquieu’nün, Lakedemonya ve Atina ikiliğinde, tembel ve çalışkan toplumlara ilişkin düşünceleri erken dönem kapitalizme katkı sağlamıştır. 2008 sonrasında Yunanistan ve Almanya örneklerinde yeniden vücut bulan bu kıyaslama metodu Yunanistan’ın tembel bir toplum olduğu ve rehavet içinde yaşadığı, Almanlarinsa çalışkan ve tutumlu bir toplum olduğu dolayısıyla, Yunan toplumunun kemer sıkarak daha fazla çalışması gerektiği ana akım anlayışın temsilcileri tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Kemer sıkmanın siyasal iktisadi yazında eleştirel kökenlerine ise Rousseau ve Keynes üzerinden ulaşılmıştır. Rousseau’nun yönetim üzerine olan tartışmalarından yola çıkıldığında kemer sıkmanın siyasal toplumda genel çıkarın en lehine bir kararlar

bütünü olmadığı görülmüştür. Keynes de 1929 Buhranını analizi çerçevesinde kriz ve durgunluk dönemlerinde kemer sıkmanın işe yaramayacağını iktisadi temelleriyle ortaya koymuştur. Keynes'te görüldüğü üzere, tüm toplumun tasarrufa yönlendirilmesinin sonucunda toplumsal gelir akışı sekteye uğrayacak ve ekonomik büyüme de gerçekleşmeyecektir. Son olarak Hayek'le devletin küçültülmesi ve serbest piyasa ekonomisinin kutsanması temelinde neoliberal kemer sıkma rejiminin temelleri ele alınmıştır.

1.6 Birikim Krizi, Hegemonya Mücadeleleri ve Kemer Sıkma

Ekonomi politik bir sistem olarak kapitalizm belirli tarihsel dönemlerde sermaye birikiminin sürdürülmesinin kesintiye uğradığı ve kendine has üretim biçiminin düzensizleştiği dönemler olarak krizler yaşamaktadır. Kapitalist sistemin krizleri, bir yandan sistemin kendini yenilemesine ve hatalarını ve eksiklerini düzeltmesine olanak tanırken, diğer yandan alternatif hegemonya oluşumları açısından da yeni bir ekonomi politik tarihsel bloka zemin hazırlayabilmektedir.

Kapitalist sistemde emek sömürüsü üzerinden sermayedarlar arasında şiddetlenen 'rekabet'in sonucunda daha fazla kâr elde etme hırsı, piyasa içerisinde daha kritik konumlara ulaşma gayreti hâkim düşünce olarak belirginleşmektedir. Bu bakımdan kapitalist sistem bir birikim rejimi üzerinden ilerlemelidir. Her birikim döngüsü de hâkim bir toplumsal sınıfın ve küresel çapta bir devletin yönetimi altında sürmektedir. Bu bakımdan, modern dünya sistemi altında devletler arasında 'hâkim' bir devlet 'önderlik' yapar. Arrighi'nin (2000: 56) ortaya koyduğu üzere, hegemonyacı devletler sistemine beklenen yönde liderlik etmesi ve genel çıkarı koruması bağlamında hegemonya işlevini

yerine getirmesi gerekmektedir. Küresel ölçekte, Arrighi tarafından devletlerarası bir hegemonya okuması, Gramsci’de toplumsal ve tekil devletler ölçeğinde okunmaktadır. Gramscigil kuramda toplumsal temel sınıflar hegemonya kurabilmek için ast sınıflarla müttefiklik yapabilir, toplumu “doğrudan tahakküm” altına almanın yanı sıra toplumsal düzeyde “rıza”yı da sağlayabilmelidir (Gramsci, 1971: 12, 181-182, 244; 1978: 443). Hegemonyanın örgütlenmesi süreklilik arz etmektedir ve temel sınıfın toplumu sürekli yönlendirme gücüne sahip olduğunu somut bir şekilde göstermesi gerekmektedir. Bu temel işlevin yerine getirilemediği koşullarda, alternatif hegemonya oluşumuna dönük mücadeleler kendini gösterebilir ve hegemonya da bu saldırılardan kendini korumaya çalışarak yeniden üretilmeyi gerektirir. Karşıt hegemonya oluşumları en temelde hegemonyanın kalıplaşmış pratiklerini analiz ederek ortadan kaldırmayı ve akabinde yeni bir hegemonik toplumsal ilişkiye zemin hazırlamak adına kendi pratiklerini örgütleyip harekete geçirmeyi hedefler.

Leninist hegemonya anlayışını ‘Batılı’ ülkelerin ekonomi politik koşullarına uyarlanışına tekabül eden Gramscigil hegemonya analizine göre, gelişmiş kapitalist batı toplumlarında devletin olası bir bunalımı halinde sivil toplum yapısı güçlü bir şekilde kendisini gösterir ve adeta devletin etrafında güçlü siperler ağıyla hegemonik ilişkilerin korunmasına dönük bir savunma hattı oluşturur (1971: 235). Tam da bu noktada, Gramscigil sosyal ve siyasal kuram 2008 krizinin ardından Avrupa’da geniş bir coğrafyada somutlaşan kemer sıkma pratiklerinin neden tercih edildiğini aydınlatmaktadır.

2008 krizi, hegemonya işlevinin tekil devletler düzeyinde ve küresel ölçekte sorgulanmaya başlandığı tarihsel bir formasyona kapı aralamıştır. Bu bağlamda, birikim rejiminin sürdürülemediği, hegemonik ilişkilerin tartışmaya açıldığı ve Akdeniz ülkelerinden Kuzey Avrupa ülkelerine kadar alternatif sosyal ve siyasal hareketlerin yaygınlaştığı görülmektedir. Gramscigil analizler çerçevesinde, hegemonya krizine

tekabül ettiği belirtilen 2008 krizinin ardından “organik bunalım” koşulları baş göstermiş ve bu somut koşullara bölgesel hegemonya olarak Almanya, diğer merkez ülkelerin de desteğiyle kıtaya sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmayı dayatarak yanıt vermeye çalışmıştır. Bu bakımdan kemer sıkma projesinin Gramscigil anlamda “organik çözüm” metodu olarak toplumsal düzeyde sermayenin yönetici bloku ve bölgesel düzeyde egemen devletler ve ulusüstü neoliberal yapılar tarafından üzerinde uzlaşıldığı belirginleşmektedir. Son tahlilde, 2008 krizinin ardından sınıfsal bir proje olarak üzerinde uzlaşılmış olan kemer sıkma politikalarıyla hedeflenen birikim krizi koşullarında emek gücüyle geçinen toplumsal sınıflardan sermaye sınıfına yönelik bir gelir aktarım mekanizması kurmak olmuştur. Ayrıca, Mattei (2022) tarafından da vurgulandığı üzere, kemer sıkma politikaları sadece mali bir boyutla sınırlı kalmamış, emekçiler üzerinde sosyal ve siyasal bir disiplin mekanizması olarak da işlev görmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM: AVRUPA ÜLKELERİ DÜZEYİNDE KEMER SIKMA POLİTİKALARININ SOSYAL VE SİYASAL ETKİLERİ

2.1.ABD’de Krizin Kurumsal ve Olgusal Kökenleri

2008 krizine giden süreçte ABD’de işçi sınıfına ve daha genelde yoksul halk tabakalarına ev sahibi olma ‘kolaylığı’ sağlanmıştır. İşçi sınıfının giderek zorlaşan hayat koşullarının yanı sıra, gelirine göre daha zorlu finansman koşullarına tabi, örneğin daha yüksek faiz oranları gibi, bir kredi sistemiyle ev sahibi olması planlanmıştır. Bu sistemde, gelir düzeyi düşük toplumsal sınıflara yönelik yüksek faizli geri ödemesi olan, *subprime* kredi sistemi kullanılmaktadır. Hanehalkı borçluluğu 2008 öncesi son beş yılda iki katlık bir artış yaşamıştır (New York Fed, 2024). Bu artış oranında en büyük payın konut kredilerinde olduğu görülmektedir. Genel olarak, sosyal ve siyasal hak ve özgürlükleri sürekli baskı altında olan, özel olarak satın alma gücü düşük çoğunluğu Afrika kökenlilerden, işçilerden, Latin Amerikalılardan oluşan toplumsal kesimler temel bireysel ihtiyaçları için bu kredilere yönelmek zorunda bırakılmıştır. ABD’de uygulanan bu kredi sistemi sınıfsal ve ırkçı bir uygulama örneği teşkil etmektedir. Amanda Logan ve Christian E. Weller (2009) tarafından ortaya koyulduğu üzere, ülkede işçi sınıfının en yoksul kesimlerine tekabül eden azınlıklar krizden en ağır biçimde etkilenen toplumsal grup olmuştur.

Bu dönemde hanehalkı borç faizlerindeki düşüşü bir fırsat olarak görüp, reel ücretlerdeki düşüşe karşı refah seviyelerini korumayı hedeflemişlerdir. Anwar Shaikh’e (2012) göre bu finansal düzen emek sömürsünün artırılmasına dayalıdır. *Subprime* kredi sistemi giderek daha çok sayıda bireyi sisteme dâhil etmeye başlamıştır. Bu kapsamda *subprime* kredi türlerini piyasaya sunanlar, farklı risk gruplarına göre farklı faiz oranları belirlemektedir. Türev piyasalar olarak ifade edilen bu piyasalarda risk ve getiri daha

yüksektir. Bu piyasaların içinde yaratılmış olan türev araçlarla değerli kâğıtların barındırdıkları mali değerlerin başka kâğıtlara bağlanması şeklinde oluşturulan iç içe geçmiş bir değerler ağı söz konusudur. 2008 krizinde de gerçekleştiği üzere, bir değerli kâğıdın veya şirketin iflası halinde sistemin akıbeti domino taşlarının silsile halinde devrilmesinden farksız olmaktadır. *Bank for International Settlements* (BIS) (2021) verilerine göre, türev ürünler piyasası 1990'lı yılların sonundan başlayarak 2008 krizine kadar yaklaşık sekiz katlık bir büyüme sergilemiştir. 1990'lı yıllarda daha da büyüyerek 80 trilyon dolar seviyesine çıkan türev piyasalar, 2008 yılında yaklaşık 600 trilyon dolar seviyelerine ulaşmıştır ve bu sürece paralel bir şekilde gelişmiş kapitalist ülkelerde refah ve gelir dağılımı adaleti ise giderek azalmıştır (BIS, Eylül 2021).

1990'lı yıllarla birlikte sermaye sahiplerinin özellikle finans piyasalarına ilişkin düzenlemelerden kaçınma hamleleri ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, türev piyasasının öne çıkmasını sağlamıştır. Ana akım yazarlar, politika yapıcılar ve büyük sermaye grupları türev piyasalar için herhangi bir riskten bahsedilemeyeceği hususunda hemfikir olmuşlardır. Bu doğrultuda, türev piyasalarla birlikte, finansal piyasalar güvenli ve istikrarlı olmaya devam etmektedir.

1998 yılında ABD'de Clinton iktidarında, türev piyasaları denetlemeye dönük politikalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. *Vadeli İşlemler Ticaret Komisyonu* (*Commodity Futures Trading Commission*, CFTC) üzerinden bu piyasaların olağanüstü riskli olduğu vurgulanmaya başlanmış ve aynı yıl içerisinde bu piyasalara yönelik düzenleme adımlarının atılması hedeflenmiştir (CFTC, 7 Mayıs 1998). Buna karşılık finansal alanda faaliyet gösteren banka ve diğer sermaye gruplarının savunuculuğunu yürütmekte olan ABD Hazine Bakanı, FED ve *ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu* (*Securities and Exchange Commission*, SEC) başkanları tarafından ortak kaleme alınan bildiri ise düzenleme karşıtlığının manifestosu niteliğindedir:

7 Mayıs'ta CFTC, tezgâh üstü türev ürünlere ilişkin bir kapsam açıklaması yayınladı. Bu eylem ve olası sonuçları hakkında ciddi endişelerimiz var. OTC (*Over the Counter*, OTC) türev piyasası, büyük ve önemli bir küresel piyasadır. CFTC'nin bu alandaki yargı yetkisinin kapsamını ciddi olarak sorguluyoruz ve CFTC'nin eyleminin belirli tezgâhüstü türevleri türlerine ilişkin yasal belirsizliği artırabileceğine dair raporlar konusunda çok endişeliyiz (*US Department of the Treasury*, 7 Mayıs 1998).

Bu bildirinin önemi, 3 büyük politika belirleyici kurumun CFTC'yi eleştirmesinden, CFTC'ye verilen denetim hakkının kınanmasından ibaret görülmemelidir. Bu bildiri, düzensiz gelişme olanakları bulmakta hiç zorlanmayan finans piyasalarının, hükümetler tarafından nasıl korunduğunun ve bu piyasaların barındırdıkları riskli yapılarının nasıl göz ardı edildiğinin de bariz bir göstergesi olarak da önemli bir belge niteliğindedir.

CFTC'nin türev piyasaların riskli yapısına yönelik denetim talebi Clinton iktidarı ve ABD Kongresi tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra, türev ürünlerin denetlenmemesine yönelik yasal dayanak hazırlanmış ve bunun akabinde, küresel hegemonya olarak ABD'de türev piyasaları dizginleyebilecek kayda değer herhangi bir yazılı veya kurumsal önlem kalmamıştır. Bu düzenleme karşıtı politika adımlarında rol alan bürokratların pek çoğu 2008 krizinde iflas eden şirketlerde -devlet kademelerindeki görevlerinden önce veya sonra, doğrudan veya dolaylı olarak- görev almışlardır.²³

2000'li yıllarda, ABD merkezli olmak üzere; devasa yatırım bankaları, finansal sigorta şirketleri ve kredi derecelendirme kuruluşları finans piyasalarını ele geçirmiştir ve bunun temeline konut piyasasına dayalı bir finansal düzenek yerleştirilmiştir. Az sayıdaki bu büyük sermaye grupları ve onların risk oranlarını halka arz eden kredi derecelendirme kuruluşları, kamusal denetimin olmadığı bu ortamda, daha fazla geri ödeme riski barındıran kredi kullandırıp, çok rahatlıkla bir balon oluşmasına neden olmuşlardır.

²³ Türev piyasalarını düzenleme karşıtı yasal çalışmaların öncüsü Kongre Bankacılık Komisyonu Başkanı Phil Gramm, 2002 yılında UBS'de yönetici olarak çalışmaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra, bu dönemde bankaların kaldıraçlı işlem oranları da artmıştır. Bu artışta da SEC'in²⁴, internet sitesinde yer verilen görev tanımlarıyla çelişen bir şekilde, politika tercihleri etkili olmuştur.

Riskli finansal araçların yaygınlaşması ve kaldıraçlı işlemlerin oranlarındaki sınırın gevşetilmesinin yanı sıra sigorta şirketleri de ayrı bir risk grubunu ifade etmektedir. Sigortalanan bir malın sigorta değeri karşılığında sigorta firmaları karşılık ayırmamayı tercih etmekte ve sigorta bedellerini finans piyasalarında değerlendirmeyi tercih etmektedirler (Gaviria, Hamilton ve Jennings, 2012). Bunun sonucunda da iç içe geçmiş bir türev piyasası yaratılmış ve sigorta firmaları sigortalanan ürünlerin zarar görmesi halinde işlevlerini yerine getiremeyecek durumda kalmıştır. Sigorta şirketlerinin asıl faaliyet alanlarının ötesine geçtiği ve sigorta bedellerinin riskli yatırım alanlarına aktarıldığı görülmektedir.

2000'li yıllarda, daha fazla getiri elde etmek isteyen sermaye sahipleri risk algılarını olağanüstü bir şekilde artırmışlardır. Devlet ise 'gerekli' düzenlemeleri yapmayarak ya da kararlarında kısmi boşluklar bırakarak risk iştahının daha da kabarmasına zemin hazırlamıştır (Blyth, 2017: 33-34). Yaratılan ve denetlenmeyen bu risk algısı, 'finans mühendisleri' tarafından farklı adlarda parçalara ayrılıp dünyanın birçok ülkesine servis edilmiştir. Şöyle ki, ev almak için bankaya kredi başvurusunda bulunan bireyin borcu banka tarafından yatırım bankalarına satılmakta, yatırım bankaları da bu borcu alt borçlara ayırıp -teminatlı borç yükümlülükleri (*collateralized debt obligation* CDO'lar)- otomobil kredilerinden konut kredilerine kadar, bunları yatırımcılara satmaktadır. Sonuç olarak, konut almak üzere kredi kullanan bireyin geri ödemesi dünyanın başka ucundaki bir yatırımcıya ulaşabilmektedir. *Inside Job* (2010)

²⁴ SEC (2021), web sitesinde, kurumunu şu şekilde tanımlamaktadır: "Yatırımcıları korur, menkul kıymetler piyasalarında adaleti teşvik eder ve yatırımcıların bilinçli kararlar vermesine ve güvenle yatırım yapmasına yardımcı olmak için şirketler ve yatırım uzmanları hakkında bilgi paylaşıp."

filminde de vurgulandığı üzere, S&P ve Moody's gibi risk derecelendirme kuruluşları başta olmak üzere, devlet denetleme kuruluşları vb. kurum ve kişilerin bu piyasalar ile ilgili herhangi bir ciddi sorun olduğunu düşünmemeleri ve bunu topluma ilan etmeleridir. Kredi / risk derecelendirme kuruluşları uzun yıllar boyunca bahse konu yatırım bankalarının kredi notunu 'en iyi' derecesinde göstermişlerdir. Derecelendirme kuruluşları, bu kredi türlerinin risklerini kriz iyice belirdikten sonra açıklamış ve notlarını ancak o zaman düşürmüşlerdir. IMF (2007: xiv) tarafından sunulan rapora göre, finansal piyasa koşulları giderek daha riskli bir boyut kazanmıştır. Ekim 2007 tarihli *Küresel Finansal İstikrar Raporu*'na (*Global Financial Stability Report*, GFSR) göre, ABD'de söz konusu olan yüksek faiz oranlarına sahip ipotek piyasasındaki görülen gerilimlere ilişkin artan endişe hali, bu tür krediler ile teminatlandırılmış menkul kıymetlerin getirilerinde ve diğer yüksek faiz oranlarında yarattığı artış kredi koşullarını daha fazla sıkılaştırmıştır. Raporda risk koşullarında artış olduğu vurgulanmıştır. 1997 itibarıyla *subprime* kredilerin toplam kredi ağı içerisindeki oranı giderek artmaktadır: 1997 yılında yaklaşık olarak %6 civarındayken, 2004 yılında %20'yi geçmiştir ve 2007 yılına kadar aynı bantta kalmıştır. *Subprime* kredi kullanımının kredi sistemi içerisinde giderek payını artırması finansal sistemin riskli büyümesinin en önemli işaretlerinden biri olmuştur. Tonak (2009), 1980 sonrası dönemde finans şirketlerinin kâr oranlarının katlanarak artmaya başladığını ve üretim şirketleriyle aralarındaki kâr oranlarının da giderek açıldığını vurgulamıştır.

Yukarıda vurgulandığı üzere, *subprime* kredilerin en önemli riski, gelir düzeyi görece daha düşük olan, işçi sınıfının en yoksul kesimlerine bu kredilerin sunulması ve dolayısıyla, da geri ödeyebilme konusunda riskin yüksek olmasıdır. 2001 yılında Joshua Rosner, *Housing in the New Millennium: A Home Without Equity is Just a Rental with Debt* (2001) adlı çalışmasında ABD'de konut sektöründeki riskleri ortaya koymaktadır. Konut sektörünün ABD'nin GSYİH'sinin çok üzerinde bir büyüme kaydettiğini ve bunun

süreceğini belirten yazar, bu büyüme patikasının içerisinde barındırmış olduğu bazı risklerin de büyüdüğü vurgulanmaktadır (Rosner, 2001). 1990'lı yıllar itibarıyla konut sektöründeki canlanmanın büyük bir kısmının kredi kullandırım süreçlerindeki esnek düzenlemelerle sağlandığı görülmektedir. Konut alımındaki asgari peşinatın %20 gibi önemli bir oranken kaldırılması, özel sigorta gerekliliklerinin azaltılması ve konut değerlendirme sürecindeki değişiklikler düşük gelirli toplumsal kesimlerin hedeflendiğinin göstergelerindendir (Rosner, 2001). Yazar, bu eğilimlerin sürmesi halinde 2000'li yıllarda konut sektöründeki genişlemenin sürecini belirtmektedir.

Son tahlilde, 2008 krizine giden süreçte kredi kullandırılmasındaki düzenlemelerin yetersizliği, bireylerin, konut piyasasında görece önemli düzeydeki fiyat artışlarını da göze alarak, bu piyasalardan kredi kullanıp ev almaya yönelmeleriyle sonuçlanmış ve 2000'lerin ilk senelerinde bu süreç gelir düzeyi düşük toplumsal kesimler arasında giderek yaygınlaşmıştır. Konuta olan talepteki artış konut fiyatlarını daha da artırmış ve bu durum fiyatların sürekli artacağı beklentisini yaratarak kredi kullanımlarında dizginlenemeyen bir artış başlatmıştır.²⁵ Kredi geri ödeme sorunları başladığında ise durum tersine dönmüş ve *subprime* piyasalarda iflaslar ve değer kayıpları korkusuyla olağanüstü bir panik ortamı oluşmuştur. Tonak (2009: 37) tarafından da belirtildiği üzere, konut piyasasındaki bu gelişmeler, finans piyasasındaki olağandışı büyümenin dışavurumudur. ABD Başkanı Barack Obama 14 Eylül 2009 tarihinde yaptığı konuşmada, finansal alanda risk düzenlemesi ve sermaye gerekliliklerini artırdıklarını, tüketici koruma kanununu getireceklerini belirtmiştir (*The New York Times*, 14 Eylül 2009). Ancak, iktidarı döneminde atamaları ve politika tercihleriyle sermaye sınıfının çıkarları korunmaya devam edilmiş, finansal alanda denetimler sıkılaştırılmamıştır.

²⁵ ABD'de konut fiyatları 1997 yılından 2008 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır (Blyth, 2017: 37).

2008 krizi, 1980’ler itibarıyla oluşturulmaya başlanan neoliberal politikalar çerçevesinde biriken ekonomi politik sorunların toptan gün yüzüne çıkması olarak değerlendirilebilir (Harman, 2012; Seymour, 2014: 42-43). Bu bağlamda, 2008 krizi uzun bir kriz döneminin doruk noktası ve aynı zamanda nihai krizine tekabül etmektedir. Ekolojik krizden siyasal krizlere kadar farklı kriz türleri bir arada veya peşi sıra ortaya çıkmaya devam etmektedir.

Krizin küresel hegemonyal ilişkinin merkezi olan ABD’de çıkması, sistemin yapısal uyum programları adı altında özellikle küresel güney ülkelerine dayatılan politika setlerine uygun davranılmaması sonucunda krizlerin ortaya çıktığı iddialarını da boşa çıkarması itibarıyla önemlidir. ABD’de 2008 krizine verilen temel yanıtlar piyasanın içine düştüğü iflaslar silsilesinin mali kurtarma politika setleriyle önlenmeye çalışılması üzerine kurulmuştur. Sigorta şirketlerinden bankalara, bankalardan otomotiv devlerine kadar “batamayacak kadar büyük” şirketler ABD yönetimi tarafından kurtarılmıştır. Bu dev şirketlerin kurtarılmaması halinde, ana akım anlayışın temsilcilerinin de farkında olduğu üzere, kapitalist sistemin çöküşü hızlanacaktır. Bu bağlamda, ABD tarihi açısından şaşırtıcı büyüklükte denilebilecek kamusallaştırmalar yapılmıştır (Blyth, 2017: 63-64).²⁶

Kamusallaştırmaların yanı sıra sermaye destekleriyle de büyük şirketlerin batması engellenmeye çalışılmıştır. Devreye giren FED 2008 yılında, faizleri %0,25 seviyesine kadar indirmiş ve bu oran 2016 yılına kadar değiştirilmemiştir. Sermaye sahipleri için ikinci bir hamle de parasal genişleme ile gerçekleştirilmiştir. Tüm bunların yanı sıra toksik varlıklar FED tarafından satın alınmıştır. FED, 1929 Büyük Buhranı ardından ilk defa piyasaya bu denli yoğun müdahalelerde bulunmuştur. Hükümet ve FED tarafından başlatılan mali önlemler kapsamında sermaye sınıfı açısından bir genişleme politikası

²⁶ 2008 krizine çözüm önerileri olarak ABD’de küresel Keynesçilik talep edilirken Almanya ve Birleşik Krallık’ın hükümetleri ise küresel kemer sıkma talep etmektedir (Blyth, 2017: 64).

takip edilirken; öte yandan konut balonu ve krizin sonucunda hayat koşulları bozulan geniş halk kitlesiyle ilgili benzer bir politikalar seti ise üretilmemiştir.

2.2.Avrupa’da 2008 Krizi: Kemer Sıkmanın Görünürdeki Nedenleri

Avrupa kıtasına bakıldığında, bütün kıtanın benzer kapitalist gelişmişlik düzeyinde olmadığı görülmektedir (Akçay ve Güngen, 2019; Altvater, 2013; Blyth, 2013; Streeck, 2021). Almanya ve Birleşik Krallık gibi kuzey ülkelerinin karşısında İspanya, İtalya, Yunanistan ve Portekiz gibi güney ülkeleri farklı ekonomi politik koşullar sunmaktadır. En temelde, Almanya gibi ihracat temelli bir yapının karşısında, kıtadaki Akdeniz ülkeleri merkez ülkelere olan yüksek borçluluk oranlarıyla onlardan belirgin bir biçimde farklılaşmaktadırlar. Krizin ardından gelişmiş kapitalist ülkeler, *Troyka* olarak bilinen IMF, Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) üçlüsünden oluşan bir yapıyla -neoliberal dönemle birlikte IMF ve DB tarafından yürütülen- yapısal uyum politikaları benzeri bir süreç üstlenmişlerdir. Bu noktada güney ülkelerinin para politikasında bağımsız olmamaları onları politika üretmede çok sınırlı bir rotaya sokmaktadır. Şöyle ki, euro kullanımına geçilmesiyle birlikte ulusal para birimlerini terk etmeleri devalüasyona başvurmalarını engellemektedir.

2008 krizinden sonra Güney Avrupa ülkelerine yönelik olarak *Troyka* tarafından ‘önerilen’ politika setleri beraberinde teknokratik hükümetleri de getirmiştir. Dayatılan katı kemer sıkma politikalarının mevcut hükümetler açısından uygulanması halinde arkalarındaki halk desteğini kaybetmelerine neden olacağından ötürü, kemer sıkma programının istenildiği sertlikle uygulanabilmesi ve toplumsal tepkilerin bastırılabilmesi için teknokratların iktidara gelmesi desteklenmiştir. Teknokrat idareciler kemer sıkma politikalarını, Yunanistan’da yaşandığı üzere (BBC, 3 Kasım 2011), halk oylamasına

götürmekten kaçınmışlardır. Çünkü, krizin ardından yaşanan toplumsal hareketlerin büyüklüğü kemer sıkma politikalarının reddedileceğini göstermektedir. Yunanistan'da kemer sıkma politikalarının hayata geçirilmesi *Troyka* açısından kritik düzeyde önemlidir. Borç veren ülkelerin korkularının yanı sıra kıtada toplumsal hareketlerin görece güçlü olduğu diğer güney ülkelerine sıçramasından endişe edilmekte ve Mattei (2022) tarafından da vurgulandığı üzere, kemer sıkma projesiyle sosyal ve siyasal bir disiplin rejimi öngörülmektedir.

Krizin ardından dönemin Almanya Başbakanı Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy *Troyka* yapılanmasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmişlerdir.²⁷ Güney ülkelerinde genelde bütçe kesintilerinin özelde ise eğitim, sağlık, sosyal yardım, çalışma ve emeklilik haklarının törpülenmesi istenmiştir (Blyth, 2017; Mattei, 2022; Streeck, 2021; Zamponi ve González, 2017: 68). Merkel ve Sarkozy ikilisi, Yunanistan başta olmak üzere, AB yardımlarından yararlanmanın koşullarını talep etmiş oldukları kemer sıkma paketinin tam olarak uygulanmasına bağlamışlardır. Bu şekilde hem kıtada hegemonyal ilişkiler ağını hem de bu bağlamda Güney Avrupa ülkelerinin ulusal egemenlik haklarını rahatlıkla yok sayabildiklerini göstermişlerdir.

Yunanistan başta olmak üzere güney ülkelerinde uygulanması istenen kemer sıkma projesi kamusal gelirlerin adaletli bir artışına değil, kamu harcamaları içerisinde refah devleti kazanımlarının kısılmasını hedefleyen bir içeriğe sahiptir. Krizle mücadelenin büyük sermaye sahiplerini etkilememesine özen gösterilmiştir. Sermayedarların vergi oranlarının yüksek olduğu ülkelere daha düşük oranlara sahip ülkelere yatırımlarını götürerek kamu gelirlerine katılımdan kaçınabilmeleri ve bunun ekonomi üzerindeki olumsuz etkiler yaratacağı düşüncesi ideolojik bir tutkal olarak sürekli kullanılmıştır. Esasen kemer sıkma projesiyle birlikte kamu kesiminin

²⁷ 2008 krizinin ardından Avrupa Birliği ve Euro Bölgesi yönetiminin ekonomi politik tercihleri açısından bu iki ülke hükümetlerinin çıkarlarının ortaklaşması Angela Merkel ve Nicolas Sarkozy'ye atfen *Merkozy* kısaltmasıyla bilinmektedir.

küçültülmesi hedefi temelinde uygulanan bütçe kesintilerinin yanı sıra vergi gelirleri başta olmak üzere kamusal gelirlere katılımı da sermaye sahiplerinin katılımdan kaçınma davranışları işçi sınıfı ve diğer ast sınıfların hayat koşullarını olumsuz etkilemektedir. Tüm bunların yanı sıra hükümetler, politika tercihlerinde ekonomik büyüme fetişizmi temelinde sermayedarların ülkelerinde kalmalarını sağlamak için onların sınıfsal çıkarlarına yönelik, gelir ve servet vergilerinde artışlara görece daha az başvurma gibi yöntemlerle, kamu gelirlerini düzenlemektedir. Sonuç olarak, toplumsal gelir dağılımı dikkate alınmamakta ve bunun sonucunda hükümetler kendi egemenlik alanlarını sınırlayan bir dizi ekonomi politik tercihe bağlı kalmaktadırlar (Blyth, 2017; Stiglitz, 2015: 210).

Devlet maliyesi temelindeki politika tercihleri göstermektedir ki “kemer sıkma çağı”nda kamusal olanın yerini özel olan; Rousseaucu anlamda yurttaşlık bilincinin yerini ise Brown (2018, 2021) tarafından betimlenen ‘girişimci birey’ almaktadır. Bu dönemde toplumsal ve siyasal olanla ilgili söz söyleyen ve kamusal alanlarda aktif olan yurttaş olarak birey sönümlenmeye yüz tutmuştur. Bu tarihsel düzen içerisinde örgütsüz ve dağınık haliyle dikkat çeken bireyler özel alanı daha çok önemser olmuş; baskılanmış olan refah düzeylerinin ve kamusal yaşam alanların sonucunda tasarruf etme ve girişimci bir hayat sürerek refah seviyelerini yükseltme tahayyülleri bireylere eşlik etmeye başlamıştır.

21. yüzyılın ilk büyük ekonomi politik krizi olan 2008 krizi bir ülke veya bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Mevcut kapitalist formasyonun küresel finansal bağları nedeniyle, silsile halinde neredeyse tüm dünya ekonomileri krize girmiştir. Ayrıca, bu kriz, sadece ekonomi kertesine ilişkin de değildir; aynı zamanda siyasal, ekolojik ve toplumsal olmak üzere çok yönlü sonuçları olmuştur. 2008 kriziyle birlikte kapitalist sistemin bir daralma dönemine girdiği düşünülebilir veya daha yüksek ihtimalle, daha önce vurgulandığı üzere, Streeck’in (2016b: 35-37, 2021) *interregnum* olarak dönemlendirdiği, Gramscigil

anlamda “eskinin öldüğü ama yeninin henüz doğmadığı” organik bunalım hali olarak görülmelidir.

2008 krizi sadece ekonomi kertesine dair bir konjonktürel kriz türü olarak nitelendirilemez. Bu kriz aynı zamanda, kapitalist sistemin neoliberal dönemine özgü yapısal sorunları içerisinde barındırmakta olduğu ve sonuçları itibarıyla de toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Ayrıca, krizin sebebi olarak sadece *subprime* kredi sistemi ve türev piyasasındaki yeterli düzenlemelerin ve önlemlerin alınmamasının sunulması da yeterli bir kriz analizi değildir.

2008 krizi nedenleri ve sonuçları itibarıyla hem konjonktürel hem de organik kriz içeriklerine sahiptir. Finansal kaynaklarının uzun dönemli gelişiminin ekonomik büyümeye zarar verdiği görülmektedir. Bu da bir toplumsal formasyona dayanmaktadır. fordist kitlesel üretim ve tüketim formasyonunun krize girmesinin ardından finansallaşma ekonominin gündemine oturmuştur. 2008 krizinin nüveleri aslında Fordist formasyonun krize girmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu oluşum da Thatcher ve Reagan’ın iktidarıyla somutluk kazanmıştır. Bu somutlaşmayla birlikte kapitalist sistemde düzensiz ve riskli bir birikim rejimi safhası başlamıştır. Bu safha beraberinde toplumsal gelir dağılımında bozulmadan borçlanan ve yalnızlaşan bireye, menkul kıymetleşmede artıştan ‘finans mühendisleri’nin yasal sorumluluklarının azaltılmasına kadar bir dizi gelişmeyi getirmiştir. Bu gelişmeler ve kaldırılan piyasa düzenlemeleri kapitalizmin nihai krizinin habercisi olmuştur.

Neoliberal düzenin büyük / nihai krizi finansallaşmayla artan kârların, düşen ücret düzeyleri ve sosyal harcamalar sonucunda talebin düşmesi ve ücretlilerin borçlanmak zorunda bırakılması ve borçlarını geri ödeyememesiyle sonuçlanmıştır. Bu birikim rejimi ücretlerin ve genel olarak emekçilerin çıkarlarının baskılanması üzerine kurulmuştur.

1980 sonrasında emekçiler ücretlerin baskılanması, sendikaların sindirilmesi, önceki kapitalist formasyon kapsamında kazanılmış çeşitli çalışma haklarının

kaybedilmesi gibi çok yönlü bir karşıt tepkiye maruz kalmıştır. Bu gelişmelerin sonuçlarından biri de güvenceli çalışma hakkının kaybı olmuştur. Bu bağlamda, kayıt dışı çalışma, kısmi zamanlı çalışma, güvencesiz veya dar kapsamlı sözleşmeler ile sınırlı süreli istihdam vb. şekillerinden oluşan, işçi sınıfından farklı olarak sendikasızlığın ve örgütsüzlüğün sonucunda daha fazla sömürünün yer aldığı kırılgan bir yapı olarak, prekarya gündeme gelmiştir.

Keynesyen kuramın ücret-talep bağlamında ekonomik büyüme tezinin neoliberal birikim rejimi altında borçlandırmayla sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak, bu baskılama ve borçlandırma rejimi sürdürülebilir değildir. Hayekçi piyasa söylemi doğrultusunda, hayatın her alanının piyasalaştırılması ve sermaye birikiminin sınırsız bir büyüme öngörüsüne geçmesi sistemin bunalıma gireceği sonucuna yol açmaktadır.

Streeck (2021), 2008 krizinin ardından Gramscigil anlamda hegemonyanın krizinden bahsedebileceğimizi ifade eder. Küresel egemen sistem olarak kapitalizm fetret devrine girmiş olmakla beraber; yerini doldurabilecek alternatif hegemonya ihtimalinin güçlü bir biçimde ortaya çıkamadığı bir yönetim boşluğu hali söz konusudur. Gramscigil kuram bağlamında, mevcut ekonomi politik tarihsel blokun yönetici sınıfı olarak sermaye sınıfı krizin etkilerini minimuma indirmek ve egemenliklerini sürdürmek için mücadele yürütürken, karşıt sınıf ve etrafında örgütlenen ast sınıflar ise bu krizden, özellikle sistemsel bir krizden, yararlanarak kendi tarihsel bloklarını inşa etmek için bir mücadele yürütmesi beklenir.

Bertell Ollman (2013), hegemonyanın 2008 öncesindeki organik çözüm yöntemlerinin artık işe yaramadığı ve toplumsal rızanın yeniden sağlanmasının koşullarının zorlaştığı ileri sürmektedir. Ollman'a (2013) göre, 2008 kriziyle birlikte kapitalist sistemin sonuna gelinmiştir. Buna karşılık, Mattei (2022), Streeck (2021) ve Harman (2012) ise bu krizin ardından gelecek krizlerle birlikte ele alınması gerektiğini belirtirler. Bu bağlamda, krizin kapitalist sistemin sonunu ifade ettiği tezine karşı çıkış

söz konusudur. Bu tartışmalar krizin ardından gündeme gelen hegemonya bunalımı koşullarında sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın organik çözüm metodu olarak başarılı olup olmadığı ve bu doğrultuda, alternatif hegemonya tartışmalarını gerektirmektedir. Bu tartışmaların yürütülebilmesi için tekil ülke analizleri üzerinden 2008 krizinin etkileri ve kemer sıkma projesinin sosyal ve siyasal yansımaları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Avrupa’da bölgesel hegemonya olarak Almanya’nın başı çektiği kuzey ülkelerin Avrupa Birliği’nin politika oluşturma süreçlerinde tarihsel etkileri kemer sıkmanın pratikteki yerine ve mevzuat setleriyle ideolojik olarak nasıl hâkim kılındığı gösterilmeye çalışılacaktır.

2.3.AB ve Kemer Sıkma

2.3.1. Faşizm ve Ordoliberalizm Bağlamında Avrupa’da Kemer Sıkmanın Kuramsal ve Olgusal Kökenleri

AB tarihinin, kıtasal düzeyde bir kemer sıkma tarihi olarak da okunabileceği düşünülmektedir. AB’nin bugünkü ekonomi politik düzenini almasına varan tarihsel süreçte kemer sıkmacı argümanlar her daim yer almıştır. 2008 sonrasında emekçilerin disipline edilmesine yönelik olarak görünürdeki ekonomik amaçlarının ötesinde kemer sıkmanın sosyal ve siyasal olan asıl hedefleri Avrupa’nın faşizm tarihinden ve “Alman liberalizmi”nden yola çıkılarak görülebilmektedir. Mattei’nin (2022) ortaya koyduğu üzere, Avrupa’da faşist ideolojinin tarihi, Birlik’in kuruluşundan bugüne kemer sıkmanın görünürdeki amaçlarının ötesinde toplumsal bir disiplin mekanizması olma hedefiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Çünkü, 1920’li yıllarda uygulanan kemer sıkma politikaları faşist ideolojilerin iktidara gelmelerini sağlamış ve dahası faşist hükümetler

egemenlikleri döneminde de kemer sıkma temelli rejimleri hayata geçirmişlerdir. Bu bağlamda, kemer sıkmanın yakın geçmişteki tarihi faşist ideolojiyle dirsek temasındadır.

Avrupa tarihinde 1920’li yıllarla birlikte giderek güç kazanan faşist toplumsal oluşumlar İtalya’dan Almanya’ya kadar farklı ekonomik, sosyal ve siyasal etkilerin ve fırsatların sonucunda iktidara gelmişlerdir. Özellikle İtalyan faşizm deneyiminde, günümüz ve yakın geçmişin kemer sıkma politikalarının düşüncede ve pratikte örgütleyici adımları ortaya atılmıştır. Faşist toplumsal oluşumlar, kemer sıkma politikaların sosyal ve siyasal etkilerinin etkileriyle iktidara gelmişler ve kemer sıkmayı hayatın her alanına yaygınlaştırmışlardır. Benito Mussolini, iktidarı ele geçirmesinin hemen ardından yaptığı ilk konuşmasında kemer sıkmanın vazgeçilmez argümanları olan tasarruf, çalışma ve disiplini vurgulamış, liberalizmle dirsek temasını kaybetmeyeceklerini ve özel sektörü büyüteceklerini bildirmiştir (Mattei, 2022: 205). Bu dönemde, kemer sıkmanın uygulama tarihinin her döneminde olduğu üzere, aslında devletin piyasaya müdahalesizliği gerçekleşmemiş, aksine emekçilerin yaşam koşulları ve özellikle *İki Kızıl Yıl*’daki (*Biennio Rosso*) kazanımları ortadan kaldırılarak sermaye sınıfı lehine devletin müdahaleleri sürdürülmüştür.

İtalya ve Almanya örneklerinde faşist liderler, ülkelerini ve toplumlarını “yeniden şaha kaldırmak” gibi, günümüz radikal sağ parti liderleri tarafından da kullanılan, slogan ve söylemlerle iktidara yürümüşlerdir. Toplumun her bir ferdinin, devletin ve ırklarının geleceğinin güvence altına alınabilmesi için, ivedilikle faşist liderlerin belirlediği fedakârlıklarda bulunmaları gerektiği gibi doğrudan kemer sıkmacı ideolojik aygıtlara başvurulmaktadır. Faşist yönetimlerde, toplumun kemer sıkkan üyeleri, ahlaki ve ulusal bir amaca hizmet etmekte olup, erdemli birer yurttaş halini almaktadırlar. Faşist iktidar altındaki her bir üyenin fedakârlığının yanı sıra devletin baskı aygıtları da kemer sıkmacı ideolojinin pratikte tamamlayıcısı ve güvencesi olarak kullanılmaktadır. Tam da bu noktada faşist toplumsal hareketlerin önderlerinin ‘karizmatik’ oluşları ön plana

çıkılmaktadır. Toplumsal koşullardaki zorluklar / sorunlar, ‘karizmatik lider’ tarafından, fırsata çevrilerek bireylerin gelecekte ümitli olmalarını sağlayacak vaatlerde bulunmaları ve bunu etkileyici bir şekilde yapabilmeleri faşist liderlerin ortak özelliklerinden biridir. Örneğin, Alman işçi sınıfının hayat koşullarının giderek kötüleştiği bir dönemde, Hitler’in ‘karizmatik’ kişiliği çok kısa zamanda büyük bir toplumsal desteği yaratabilmiştir. Peşinden kitleleri sürükleyebilen faşist liderler topluma fedakârlığa ihtiyaç olduğunu ve kemer sıkma politikalarını bunu sağlayacağını savunmuşlardır.

İtalya’da Mussolini’nin hükümeti ele geçirmesinin ardından kemer sıkma temelli bir ekonomi politik düzen yaratılmıştır. İşçi sınıfının *İki Kızıl Yıl*’daki ekonomik, sosyal ve siyasal kazanımları 1922 yılı itibarıyla budanmaya başlanmış, en somut göstergelerinden biri olarak 1923 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı lağvedilmiş, kamu harcamalarında ve devlet desteklerinde emekçiler aleyhinde kesintiler hayata geçirilmiştir. 1922-1926 yılları arasında, GSYİH içerisindeki kamu harcamaları %27,6’dan %16,5’e düşürülmüş ve örneğin, aynı dönemde, başta demiryolları olmak üzere işten çıkarmalar ve ulaşım ücretlerinde birinci sınıf fiyatları sabit tutulurken ikinci ve üçüncü sınıf bilet fiyatları artırılmıştır (Mattie, 2022: 380).

Bu dönemde, Alberto De Stefani ve Luigi Einaudi gibi kemer sıkma yanlısı iktisatçılar etkin olmuşlardır. De Stefani, kemer sıkmanın yasal temellerini atmıştır ve Hazine ve Maliye Bakanı olmuştur. Einaudi de tutumlu bir yaşam tavsiyesiyle; çok yemek yenmemesinin, gereğinden fazla tüketim yapılmamasının toplumsal bir görev olduğunu savunmaktadır. Faşist ideolojinin hâkimiyetinde, her alanda ahlaki ve toplumsal kurallar yerleştirilmiş ve bu doğrultuda, ekonomik kemer sıkma kararlarıyla da ulusal ve uluslararası kapitalist kurum ve kuruluşlarının rejimlerine desteğini kazanmışlardır. Grev yasaklarından kamusal etkinliklerle ilgili yasaklara kadar bir dizi siyasal ve sosyal yönlerden sınırlı bir yaşam yaratılmıştır. Bunların yanı sıra ırkçı

anlayışla gençlerin bedenlerinin belirli bir ‘form’da olması ve ruhen uygun görülen ahlaki normlara sahip olmaları; toplumun her alanında herkesin belirli kalıplara uygun hayatlar sürmesi gibi kemer sıkmacı düşünceler hayata geçirilmiştir (Mattei, 2022).

İtalya’daki devlet merkezli faşizme karşılık; Hitler egemenliğindeki Nazi Almanyası’nda ırkın merkeze alındığı siyasal bir rejim söz konusudur. Almanya’da Birinci Dünya Savaşı’nın sonrası ülke için ekonomi politik kırım dönemi olmuştur. 1920’li yıllarda savaş tazminatları ve dış açıklar kötü gidişatta başta olmak üzere, sermaye sahiplerinin birikiminin azalmasına bağlı olarak işsizlik oranları artmış, hiperenflasyon söz konusu olmuştur ve işçi sınıfının hayat koşulları her geçen yıl daha da kötüleşmiştir. Bu dönemdeki enflasyon ve dış açıklar Almanya’nın uzun yıllar boyunca en büyük ekonomik kaygısı olarak kalmaya devam etmiştir (Blyth, 2017: 61-63). Siyasal alanda sol-sosyalist hareketlerde görüş ayrılıkları ve 1929 Buhranı’nın ülkeye ulaşmasıyla 1930’lu yıllara toplumsal bunalım haliyle girilmiştir. Küresel düzeyde mevcut kapitalist formasyonun bunalımı ve ülke içindeki siyasal gelişmeler Hitler’in egemenliğine ortam hazırlamıştır. İçinde bulunulan bunalım koşullarına karşılık Naziler yönetilen toplumsal sınıflara yönelik vaatleriyle kendilerini yeni bir hegemonik düzenin en güçlü adayı olarak sunmuşlardır.

Almanya’da kemer sıkma politikaları, İtalya’dakinden daha sert bir biçimde, ırkın kutsanması sonucunda, beden çok sert bir biçimlerde disipline edilmesine kadar varmıştır. Hitler’in düşünce sisteminde, beden ırkın dışavurumu olduğundan hem ahlaki olarak hem de dış görünüş olarak belirli normlara uygun çerçevede terbiye edilmelidir. Vücudun terbiyesi sadece “üstün ırk” olarak gördükleri Aryan ırk için geçerli değildir; toplumun geri kalanı açısından da kemer sıkma kendisini soykırıma uzanan bir süreçte göstermektedir. Dolayısıyla, sadece devlet maliyesiyle sınırlanamayacak olan bir kemer sıkma anlayışı, insanlık dışı bir politikalar bütünü haline alabilmektedir. Bunun da kuralları ve sınırları devlet tarafından belirlenmektedir. Bunların yanı sıra Nazilerin

yönetimindeki Almanya’da, anti-komünizm ve ırkçılık temelli, Açlık Planı vb. ekonomi politik adımlar kemer sıkmanın somut göstergelerini oluşturmuştur.

Faşist hükümetler ile kemer sıkmanın bağının ele alınmasının ardından AB ve kemer sıkmanın kuramsal kökenlerine ışık tutacak olan ordoliberalizm ve Weberyen Protestan ahlakı bağlamında Alman ideolojisinin güçlü varlığına dikkat çekilmelidir (Blyth, 2017: 61-63). Kemer sıkmanın sabretme ve acı çekme gibi manevi yönünü de öne çıkaran anlamları temelinde, belirlenmiş bir yaşam tarzına sadık kalınması Avrupa toplumlarından beklenmektedir. Bu toplumsal düzenin kurucu düşüncesi ordoliberalizm bağlamında anlaşılabilir.

Ordoliberalizmin 16. yüzyıla kadar geriye götürülebilecek bir ahlaki dayanağı vardır. Alman liberal geleneği, devlet maliyesi politikaları üzerinde gayet güçlü bir terbiye etme düşüncesi barındırmaktadır. Almanya gibi ülkelerde devlet politikaları ve ahlaki dayanaklarla toplum şekillendirilmeye çalışılırken; kıtanın güneyinde ise disiplin daha çok devletin baskı aygıtlarıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Kuzey ve Güney Avrupa ayrımı temelinde farklı disipline etme tekniklerinin olmasının en büyük sebebi güneydeki işçi sınıfı ve genel olarak karşıt hegemonya aktörlerinin görece daha güçlü olması olabilir. Kuzeye dönersek, Almanya ve Avrupa’nın geneline yayılan bir şekilde, piyasanın düzenli bir şekilde işleminin -Foucault’nun önemle belirttiği üzere sosyalist planlama ile ilişkisiz- temelinde toplumun belirli bir kurallar bütününe uygun yaşaması ve gerektiğinde piyasanın risklerini üstlenebilecek “erdemli davranışı” gösterebilmesi yatmaktadır (Foucault, 1993: 114). Bu bağlamda, AB’nin kemer sıkmacı tarihi toplumun disipline edilmesine, ordoliberalizme, ahlakçı bir anlayışa ve biyopolitikaya dayanmaktadır. ABD liberalizminde, 2008 krizi sonrasında her ne kadar bu düşünce alt üst olsa da bireyler kendi ekonomik kararlarının sonucundan kendi sorumluyken; Avrupa’da piyasa riski toplumsal bir sorumluluk olarak görülmektedir. Bunun da temelinde ordoliberal anlayış vardır. Piyasanın kusurları devletlerin kusurlarıdır ve

devletler de bunu kendi toplumlarına yansıtmalıdır. Toplumun erdemli her bir üyesi de yaratılan riskten payına düşeni ödemelidir.

AB’de ücretlerin belirlenmesinden gerekirse piyasa için kurban olunmasına kadarki kemer sıkma temelli ahlakçı düşünce ve pratiğin temeli faşist dönem İtalya’sının yanı sıra Almanya’ya dayanmaktadır. Tam da bu noktada ordoliberal temellere dayalı bir şekilde devlet-piyasa ilişkisinin çözülmesi AB’nin tarihi kırılmasını aydınlatmaktadır. Kemer sıkmanın dayandığı liberal duyarlılık “onunla yaşayamam, onsuz yaşayamam, bedelini ödemek istemem” (Blyth, 2013: 100) şeklinde özetlenen devlet-piyasa gerilimini ilk çözen ordoliberaler olmuştur.

Ordoliberalizmin ana çıkış noktasında veya resmi olarak doğuşunda 1936 yılında Franz Böhm, Walter Eucken ve Hans Grossman-Doerth tarafından *Ordnung der Wirtschaft* (Ekonominin Düzeni) adlı kitap serisi için başyazı olarak kaleme alınan *Ordo Manifestosu* yer almaktadır. Yazıda Almanya’ya da sirayet ettiğini belirttikleri hukuk ve ekonomi politik disiplinlerinin hak ettikleri değeri kaybettiği düşüncesine karşılık ekonomi politik sistemin yeniden inşa edilmesi temel amaç olarak sunulmaktadır (Böhm vd., 2017: 35). Bunun için de temel parçasının hukuk bilimi olduğu bir ekonomi anayasası hazırlanması odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik özgürlüklerin bir düzen içerisinde kullanımının devlet otoritesine bağlı olduğu ileri sürülmektedir (Böhm vd., 2017).

Eucken, ordoliberalizmin kurucu kaynakları arasında yer alan *Structural Transformations of the State and the Crisis of Capitalism* (2017a [1932]) adlı çalışmasında 1929 Buhranı üzerinden kapitalizmin krizini tartışmakta ve kapitalizmin kendi kendisini yenileme potansiyeli olduğunu iddia etmektedir. Dönemin devlet yöneticilerinin ekonomik düzen açısından müdahalelerinin kaosla sonuçlandığını ve bu bakımdan devlet yönetiminin eğitimli uzmanlara bırakılması düşüncesi hem Eucken’in

1932 tarihli çalışmasında hem de 1936 tarihli manifestoda belirtilmektedir (Böhm vd. 2017; Eucken, 2017a: 70). *Competition as the Basic Principle of the Economic* (2017b [1940]) adlı çalışmasından görüldüğü üzere, Eucken’in en büyük saldırısı hiç kuşkusuz planlamacı / sosyalist hükümetlere yönelik olmuştur. Ona göre, savaş dönemlerinde belirli bir süreliğine planlamacı bir anlayış ihtiyaç olabilir (2017a: 59) ama savaş sonrasında üretim ve talebin karşılanması yetersiz kalmaktadır ve girişimciliğin ötesinde son tahlilde kapitalist mekanizmanın gelişimini sınırlamaktadır (2017b: 83). Çözüm Eucken için nettir: “mükemmel rekabet” düzeninin kurulması.

Ordoliberalere göre, devlet-piyasa ilişkisi her zaman gerilimli olmak zorunda değildir. Bahse konu gerilim piyasa yanlısı bir şekilde çözülmüştür ve piyasanın çıkarlarına uyumlu bir yönetim anlayışı olması gerektiği savunulmuştur (Biebricher ve Vogelmann, 2017: 8; Bonefeld, 2012; Eucken, 2017b; Röpke, 1960: 90-103). Hobbesçu anlamda insanın temel sosyalliğini sürdürmek için Leivathan’a ihtiyaç duyması gibi, tam rekabet de kendi çıkarlarını düşünen girişimcilerin düzenli davranışlarını güvence altına alacak güçlü bir devlet otoritesini gerektirmektedir (Biebricher ve Vogelmann, 2017; Bonefeld, 2012: 6). Bu düşünce bağlamında piyasa sistemi belirli kurallar ve düzenlemeler ile yönetilmelidir. Bu kurallar ahlakidir ve toplumu bağlamaktadır. Eucken de devleti “mükemmel rekabet” (2017b) düzeninin düzenli çalışabilmesi doğrultusunda hastalık olarak görülen tekellerle ve sermaye birikiminin sürdürülmesine dönük sorunlarla mücadeleye davet etmektedir.

Bir diğer önemli ordoliberal Wilhelm Röpke’ye (1960: 130) göre, Eucken tarafından da sıklıkla vurgulandığı üzere (2017a: 58, 66, 68, 69), piyasa sisteminin başarılarının “kitlelerin isyanı” tarafından kesintiye uğratıldığı dönemler olarak krizlere, “seçkinlerin isyanı”yla karşı durulmalıdır. Ordoliberal düşünürler refah devletini işçi sınıfının sosyal ve siyasal alandaki hâkimiyeti olarak görmektedirler ve toplumun bu “proleterleşme”den (1960: 154) arındırılması talep edilmektedir. Bunun yolunun sosyal

konumu ve ekonomik durumu ne olursa olsun “sorumlu girişimci bireyler” temelinden yükselen bir “girişim toplumu” kurmaktan geçtiği ileri sürülmektedir (Biebricher ve Vogelmann, 2017: 7; Bonefeld, 2012: 4).

Ordoliberalizm toplumsal kurallarla yönetmeyi hedeflemektedir ve yönetmenin maliyetini azaltarak, kuralların ihlali halinde de yaptırımlar ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere, Alman ekolü temelinde bir ‘Avrupa öznesi’ yaratılmaktadır. Bu bağlamda, hükümetlerin ‘pasif’ bir yönetim yapısı olarak değil; aksine tüm piyasa ve toplum ilişkilerinde bizatihi müdahaleci bir şekilde yer alıp ahlak, çalışma, tüketim, tasarruf gibi hususları belirlemesi beklenmektedir. Avrupa’da kemer sıkma faşist siyasal ideolojinin iktidara gelişiyle somutlaşmakta, ordoliberalizmle birlikte kemer sıkma politikalarının yeri sağlamlaşmaktadır (Biebricher ve Vogelmann, 2017; Bonefeld, 2012: 4).

Faşist hükümetlerin Avrupa tarihinde sahne alabilmesinin altında ahlaki bir boyut yer almaktadır. O günlerden bugüne kemer sıkma ahlaki yönü güçlü bir devlet aygıtı olarak kullanılmıştır. Bu tartışmalar Foucault’nun (1993) kuramsal çalışmalarına doğru uzanmakta ve kemer sıkmanın sosyal ve siyasal içeriği / yönü daha net bir biçimde ortaya çıkarılmaktadır. Bu doğrultuda, liberalizm de Foucault’ya atıfla bir özne inşasını esas almaktadır. Liberal ideoloji, ahlaki bir boyutu ve kemer sıkmayı hep içinde barındırmıştır. Avrupa’nın tarihi de bunun üzerine şekillenmiştir. Foucault’nun (1993: 114-115) bahsettiği üzere, Almanya, liberal gelenek kapsamında devlet destekli bir şekilde toplumu detaylıca düzenleme anlayışıyla -ekonomik olsun ya da olmasın- aileden doğuma, cezalandırmadan konut politikalarına kadar müdahil olmaktadır. Foucault (1993: 113), bu tarz toplum düzenlemesini yeni bir yönetim şekli olarak görmektedir: “1948-1962 yılları arası Alman liberalizmi” yeni bir yönetim teknolojisinin Avrupa ayağını oluşturmaktadır. Bu da, özetle, nüfusun yönetimine varmaktadır ki, kuramsal kökenlerini

Bodin'den (1955, 6. Kitap, Bölüm 1) temellerini aldığı düşünölen, nüfusun yönetimi de Alman ordoliberal gelenekte olduğu üzere, liberalizmin esas ilgi alanı kapsamındadır.

Siyasal iktidarlar nüfusu yani toplumu, Foucault'nun (1993: 101-102) biyopolitika çözümlemesine referansla, istatistikler başta olmak üzere pek çok metotla, toplumun her bir üyesine erişerek ve her birinin bilgisine sahip olarak yönetmektedir. Amaç, temeli 18. yüzyıl “Alman Polis Bilimi”ne (*Polizeiwissenschaft*) dayanan bir anlayışla, gözetleme dışı bir alan bırakmayarak, sistemin aksamasına olanak tanımamaktır. Aslında bunun da gerisinde kameralizme dayanılmaktadır. Kameralizmle birlikte önem kazanan nüfus hesaplamalarıyla beraber toplumun disipline edilmesi icat edilmiştir. Burada Jeremy Bentham'ın *panopticon* tipi hapisane anlatısının, Foucault'nun (1993: 66) bahsettiği gibi Avrupa toplumunun “gözetim uygarlığı” halini almasının temeli yer almaktadır. Kameralistler, toplumu ‘özgür’ olarak yönetmeyi veya devleti adeta bir açık hava hapisanesi gibi görüp toplumu bir yerlere kapatmadan yönetmeyi icat etmişlerdir. Toplumun bu şekilde kavranabilmesi, Avrupa tarihinde kemer sıkmanın temelini oluşturmuştur. Tüm bu tarihsel arka plan, ordoliberallerce piyasa-devlet-toplum ilişkisinde olası gerilimlerin şiddetlenmesine olanak vermeden çözümler sunulmasına katkı sağlamıştır. Bu ‘çözümler’ düşük ücrete çalışmayı kabul etmekten, toplum üyelerini tercih hakkı bırakmayan bir toplumsal düzene dâhil etmeye kadar özelden genele kemer sıkma argümanları içermektedir. Foucault'nun anlatımı itibarıyla siyasal iktidarlar tarafından “toplumun bilgisine sahip olmak” ile toplumun disipline edilmesinin amaçlandığı görölmektedir. Bu da doğal olarak kameral gelenek ve ordoliberalizmle ilintili görölmektedir.

2.3.2. AB ve Kemer Sıkmanın Yakın Tarihi

20. yüzyılın başlarından itibaren küresel hegemonya mücadelesinde ABD, Birleşik Krallık'ın nihai çözülüşünü yaşayan tarihsel blokunun yaratmış olduğu sistemik kaos ortamında güçlü bir ekonomi politik çıkış yakalamıştır (Arrighi, 2010: 408-410). Bu süreçte teknolojik gelişmeler kapsamında kimya, makine ve elektrik alanlarında ilerlemeler yaşanmıştır. 1930'lar itibarıyla küresel düzeyde ABD'nin ve Avrupa'da bölgesel düzeyde Almanya'nın hegemonyası belirginleşmiştir. 1940'lı yıllar itibarıyla ABD, Avrupa'nın Sovyetlerden iyice uzaklaştırılması için yeni bir düzenin temellerinin atılmasını hedeflemiş ve bu kapsamda Avrupa kapitalizminin güçlü bir şekilde kurumsallaşmasına dönük adımlar atılmıştır (Kuruç, 2012). Bu doğrultuda, 1944 yılında gümrük birliği uygulayan, üç Batı Avrupa ülkesi ilk adımı atmıştır. Benelüks ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) tarafından Ekonomik Birlik Antlaşması kabul edilmiştir. Ayrıca, 1948'de Fransa ve İtalya da Francital'i kurmuştur.

ABD, Avrupa'da kıtasal hegemonyanın Almanya olduğunu görerek, savaşlarla yıkıma sürüklenen ülke başta olmak üzere bütünleşik bir Avrupa'nın küresel hegemonya açısından acil bir gereklilik olduğu düşüncesindedir. Bunun yanı sıra ABD, Avrupa'daki siyasal seçim süreçlerine de mümkün olduğunca müdahil olarak, sol-sosyalist karşıt hegemonya mücadelelerinin kıta çevrelerinde güçlenmesini de engellemiştir. Bu bağlamda, ABD'nin Avrupa'daki yeni bir düzen isteğinin önündeki engeller büyük ölçüde kaldırılmıştır. Marshall, 1947 yılında yapmış olduğu konuşmada Marshall Planı kapsamında Avrupa'ya yapılacak yardımların koşul ve gerekçelerini sunmuştur (OECD, 2024). Bu açıklamasında savaşlarla dağılmış olan Avrupa'nın açlık ve yoksullukla mücadelesine katkı sağlamak istediklerini; ancak, Avrupa devletlerinin inisiyatif alıp bir bütün olarak ABD'den ihtiyaçlarını talep etmeleri gerektiği belirtilmiş ve bu amaçla da *Organisation for European Economic Co-operation* (OEEC) kurulmuştur. 1949 yılında

European Coal and Steel Community (ECSC) kurulmuştur. Avrupa’da yeni bir düzen 1948 yılında Marshall Yardımlarıyla başlamıştır denilebilir. Tüm bu gelişmeler Avrupa kapitalist sisteminin Soğuk Savaş döneminde kurumsallaştırılması ve güçlendirilmesi için atılmış kapitalist devletlerin birlik adımları olmuştur.

1950’li yıllar itibarıyla artık Almanya-Fransa merkezli bir Avrupa oluşmuş ve bu oluşum altında yüksek büyüme oranları temelli birikim ve düzenleme rejimi 1970’lere kadar kesintisiz sürdürülebilmiştir. Almanya, kıtanın güneyinden ve doğusundan vasıfsız işçiler getirerek düşük maliyetlerle ileri teknoloji ürünler üreterek ihracat odaklı bir büyümeyi sürdürmüştür. Almanya başta olmak üzere, Avrupa’nın genelinde sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte kentleşme ve kent nüfusları da bir o kadar hızlı artış göstermiştir. Bunun sonucunda da devlet maliyesinde kamu harcamaları artışı önem kazanmıştır. Ayrıca AB tarihinde önemli bir yere sahip olan Soğuk Savaş döneminde askeri harcamalarda artış da kamu harcamalarını artıran bir başka neden olmuştur. Nükleer silahlardan dünyanın farklı bölgelerinde yeni askeri üslerin kurulup savaşların yürütülmesine kadar pek çok farklı askeri harcama kalemi bütçeleri işgal etmiştir. Bu noktada kritik olan husus özellikle kıtanın güneyinde karşıt hegemonya mücadelesinin sönük olmaması ve her an sermayenin yönetici blokunun yenilgi korkusunun olmasıdır. Dolayısıyla, sosyal devlet harcamalarına bu dönemde önem gösterilmesi toplumsal rızanın sürdürülebilmesi açısından işlevseldir denilebilir. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması’yla birlikte Avrupa Ekonomi Topluluğu oluşturulmuş ve bu oluşumda esas belirleyici faktör, Almanya merkezli Avrupa’nın artan büyüme oranları temelinde düzenli bir piyasa sistemine duyulan ‘ihtiyaç’ olmuştur.

Almanya sanayisi, markın ABD doları karşısında düşük değeri itibarıyla ucuz iş gücü ve yüksek kâr oranı ortamına sahip olmuştur. Alman sanayisinin gelişmesi yüksek sömürü oranlarıyla gerçekleşmiştir. 1970’ler itibarıyla petrol fiyatlarının artmasıyla büyüme hızları düşmeye başlamıştır. Bu dönemde Japonya’yla birlikte ekonomi politik

olarak güçlenen ülkelerden biri olan Almanya, ABD'nin aksine, riskli bir mali sistemi benimsememiştir. Euro bölgesinin kurulmasına giden tarihsel süreçte hegemonya olarak Almanya'nın çıkarı bölgenin çıkarının önünde yer almıştır. Almanya, açık vermeyen ve ihracat temelli büyüme metodunu AB bünyesinde de sürdürmüş ve finansal sisteminde riskli bir yapıya sahip olmamasını hedeflemiştir.

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'yla Avrupa'da hegemonyanın Almanya olduğu bir kere daha tescillenmiştir. Kararlarda Alman maliye geleneği baskın olduğu görülmektedir. Kamu borçlanmasının milli gelirin %60'yla sınırlanması, ülkeler arası enflasyon farkları azaltılması, kamu açıklarının GSYİH'ye oranının %3'ü geçmemesi ve üye ülkelerin faiz oranlarının kısıtlanması gibi kriterlere yer verilmiştir. Bütçe disiplininin taviz verilmemesi hususu Maastricht Antlaşması'nın temelini oluşturmuştur.²⁸ Artık Avrupa'da büyümeden ziyade para biriminin istikrarına önem verildiği görülmektedir. Maastricht'le birlikte ülkelerin kendi para birimlerini diğer ülkelerin para birimlerine karşı devalüe etmeleri yasaklanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, 1999 yılında, ortak para birimi olarak euro doğmuştur. Almanya'nın, 1920'li yıllarda yaşadığı hiperenflasyon deneyiminin ruh haliyle, hem değerli bir para birimi isteği hem de yüksek teknoloji barındıran ürünler üretmeyi sürdürerek ihracat yapma hedefi euronun yaratılmasında etkili olmuştur.

1990'lı yıllar Avrupa'da kemer sıkmanın geçici politikalar bütünü olmadığını netleştirdiği yıllar olmuştur. Bu gelişmede hiç şüphesiz Alman hegemonyası etkili olmuştur. Maastricht Kriterleri'yle birlikte Avrupa devletleri, ihracata dayalı büyüme ve güçlü para

²⁸ Elmar Altvater (2013: 311), Maastricht Antlaşması'nda düzenlendiği şekliyle Avrupa Para Birliği'nin oluşumunu kabul etmenin Avrupa solu için tarihsel bir yanlış olarak görmektedir. Görüldüğü üzere, Antlaşma'yla olası bir ekonomik kriz halinde piyasa sistemi merkezli bir şekilde ücretler, maaşlar ve kamu harcamalarının baskılanacağı ortadadır. Wolfgang Streeck'in "kurucu halk" olarak *Staatsvolk* ve "piyasa halkı" olarak *Marktvolk* ikiliği temelindeki 2008 krizi ve sonrası borç devletini modellemesi (Streeck, 2016a: 114-123), piyasa sisteminin devletler tarafından kutsandığını, devletin kapitalist piyasayı kurtarmakla sınırlandığı bir döneme geçildiğini ve yurttaşların da demokratik taleplerinin sığlaştığını göstermektedir. Son tahlilde, Avrupa Para Birliği'nin kurumsallaşması, "piyasa halkı"nın "kurucu halk"ın önüne geçmesine tekabül etmektedir.

birimi fetişine dayanan Almanya hâkimiyetine teslim olmuşlardır. Bunun yanı sıra artık borçlanma temelli değil; borçların sınırlandırıldığı, bütçe disiplininin öne çıkarıldığı, Wolfgang Streeck'in (2021) "Avrupa konsolidasyon devletinin yükselişi" olarak tanımladığı döneme girilmiştir. Bu dönemde, finansal araçlara yönelim artmaya başlamış, kemer sıkma politikalarıyla baskılanan kamu harcamaları ve ücretlerin yanı sıra düşük faiz oranlarının tercih edilmesi sonucunda hane halkı tasarruf yapamaz ve krediyle tüketimde bulunabilir hale gelmiştir. Bu şekilde piyasada maliyetler kısılmış, işçi sınıfı ise borçlanarak geçimini sürdürmeye yönlendirilmiştir. 2008 krizinin de dinamosu olacak özel borçların kamusallaştırıldığı görülmektedir. Hane halkının reel gelirleri baskılanarak başta krediler olmak üzere riskli finansal aygıtlara yönlendirilmektedirler. Bu da özel sektörün riskli bir borç dinamiğiyle büyümesine işaret etmektedir.

1970'lerin sonunda sermaye hareketlerinin daha fazla özgür bırakılmaya başlanmasıyla beraber ekonomik eşitsizlikler de artmaya başlamıştır. Sermayenin küreselleşmesi sonucunda, sermaye sahipleri üzerindeki vergi yükü gibi yasal yükümlülükler de azalmaya başlamıştır. Hükümetler, vergi gelirlerindeki azalmayı borçlanma ve sosyal devlet harcamalarındaki kesintiler yoluyla gidermeye çalışmıştır. Küresel tarihsel blok çerçevesinde, hegemonya olarak ABD borcunu ödememe veya ödemeyi erteleme gibi politikaları tercih edebilir. Bunun başlıca sebebi, dünya rezerv parası olarak ABD dolarının geçerli olması ve ABD'nin gerekli durumlarda, dünyanın geri kalan para birimlerine göre kendi para birimine rahatlıkla müdahale edebilmesi yatmaktadır. Bu bağlamda, Streeck'in (2011, 2021: 163-174) "borç devleti" olarak dönemlendirdiği 1980'ler itibarıyla, hükümetler hem sermaye birikimini korumak hem de artan eşitsizlikler sonucu çıkan sesleri dizginlemek için gerekli gelir kaynağını borçlanarak karşılamışlardır. 2008 krizi de 1970'lerde tanınmış olan krizin zaman içerisinde sürekli yeni biçimlere bürünmüş nihai kriz halidir, bu bakımdan 1980'ler

kapitalizm için tarihsel bir dönüm noktasıdır (Streeck, 2016a: 45, 47). AB kurum ve mevzuatları da bu sürecin akabinde şekillenmeye başlamıştır.

1990'lı yıllara kadar süren borçlanmanın sonucunda doğan finansal riskler sonucunda kredileri kapatma sorunları hükümetlerin kamu gelirlerinde bir artış yaratmanın yerine harcamaları azaltmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu gündemle birlikte hükümetlerin borçlanmayı sadece olağan dışı dönemler için düşünmesi, giderek borç oranlarını düşürmeyi kabul etmesi hâkim ekonomik görüş olarak yerleşmeye başlamıştır.

Kemer sıkma projesinin küresel boyutta yeniden gündeme gelmesiyle birlikte ekonomik olan sosyal ve siyasal olana üstünlüğünü ilan etmiştir. Bu bağlamda, hükümetler, sermaye sahipleri için gerekli bölgesel ve küresel istikrarı görece daha fazla önemsemiş ve yönetilen sınıfların refah devleti kazanımları törpülenmeye başlanmıştır. 20. yüzyılın sonu itibarıyla gündeme gelen yeni düzenleme rejimiyle birlikte demokrasi, yurttaşlık bilinci vb. siyasal olana dair ne varsa önemini kaybetmeye başlamıştır (Hennette vd., 2017; Streeck, 2021).

1990'lı yıllarda kurulan euro bölgesiyle birlikte kemer sıkmanın tam olarak kurumsal bir boyut kazandığı ileri sürülebilir. Tek para biriminin hükümetler tarafından kabul edilmesiyle birlikte para politikası AMB'ye devredilir; ancak, maliye politikası ulus-devletler düzeyinde belirlenmeye devam eder. Euro bölgesinin üyesi olabilmek için 1990'lı yıllarda çıkarılan kriterlerin karşılanması beklenmektedir. Bölge kurumlarının en önemlileri arasında yer alan AMB, *Bundesbank* gibi ulusal merkez bankalarının siyasal karar alma mekanizmalarından bağımsızlıklarından daha fazlasına sahiptir denilebilir. Bunun sonucunda, aslında euroyu kabul eden ülkeler arasındaki ekonomi politik farklılıkların olması sonucunda, AMB'nin bu farklılıklardan uzak olması / durması ve kuruluşundan bu yana ulusal merkez bankalarına kıyasla çok daha 'pasif' bir kurum olması sonucunu yaratmıştır. Almanya'nın fiyat istikrarı temelli güçlü para politikası

Frankfurt merkezli AMB'nin de ana hedefini oluşturmaktadır. AMB, piyasanın çıkarları doğrultusunda euro kullanan ülkelerin Alman ekonomisiyle benzeşmesine dönük politikalar uygulamaktadır. Bu süreçte, AMB ile bölgenin merkez ülkelerinin çıkarına uygun düşen kemer sıkma politikalarının diğer ülkelerin de uygulaması için 2000'li yıllarla birlikte giderek baskı artırılmıştır.

Troyka gibi IMF destekli müdahalelerden, memorandumlar gibi maliye politikalarına yön veren yapısal uyum planlarına kadar farklı müdahale ve gözetim metotları kullanılmıştır. Üstelik bu süreç, anti-demokratik bir şekilde ilerletilirken, bölgenin çıkarından öte, belli başlı kuzey ülkelerinin tekil çıkarlarından ibaret olmaktadır. Maastricht'le başlayan piyasa istikrarının fetişleştirilmesi süreci Avrupa İstikrar Mekanizması (*European Stability Mechanism*, ESM) ile sürdürüldüğü görülmektedir. Borcunu ödemekte zorlanan bölge devletlerinin moratoryum sürecine girmesini önlemek adına kurulan bu mekanizma ile yapısal uyum programları, "memorandum" adı altında, istikrara kavuşturulacak olan devlete imzalatılmaktadır. Memorandumdan 'yararlanan' devletten bir takım ekonomi politik kararları ülkelerinde uygulamaları ve bu süreçte kemer sıkma politikalarını ivedilikle hayata geçirmesi talep edilmektedir. Yapısal uyum programlarında fiyat istikrarı ve piyasaların düzenli işleyişi gibi politika tercihleri önem arz etmektedir. Öte yandan, sınıfsal bir ayrım yapılarak kalkınma, istihdam, sosyal devlet harcamaları vb. ekonomi politik konular baskılanmaktadır.

Merkez ülkelerin çıkarları temelinde ve demokratik olmayan bir işleyişin Avrupa Birliğine egemen olduğu görülmektedir. Hennette vd. (2017: 6) tarafından vurgulandığı üzere, yapısal uyum programlarına ilişkin karar alım ve uygulama süreçlerinin Avrupa Parlamentosu'yla yürütülmesi anti-demokratik bir yöntemdir. Bölge ülkelerinin bütçe süreçleri, vergi politikaları gibi doğrudan devlet maliyesinin merkezine müdahaleler olduğundan ötürü ulusal siyasal güç dağılımlarını da temsil edebilecek etkin bir meclis gerekmektedir. Ancak, ulusal meclislerde temsil kabiliyeti bulunan siyasal görüşlerin

karar alma süreçlerine dâhil edileceği bölgesel bir meclis yapısı süreci kısa vadede daha demokratik bir yapı haline getirebilir. Asıl sorun bölgede karar alma süreçlerinde baskın gelen Almanya gibi kuzey ülkelerin karşısında kendisine uygulanan yaptırım niteliğindeki memorandumlara güneyin yeterince müdahil olamamasıdır. 2011 yılında Yunanistan’da Yorgo Papandreu’nun yerine merkez bankası içerisinden Lukas Papademos; İtalya’da da Silvio Berlusconi’nin yerine Mario Monti geçirilmiştir. Bu iki değişiklik de güneyde mevcut hükümetlerin yerine teknokratların geçirilmeye çalışılması ve bu bağlamda, bir sınıf projesi olarak kemer sıkmanın ivedilikle hayata geçirilme arzusu olarka okunmalıdır.

İstikrar ve Büyüme Pakti (1997) koşulları olarak 2011 ile 2013 yılları arasında çıkarılan “Altılı Paket” (*Six-Pack*) ve “İkili Paket” (*Two-Pack*) ile kemer sıkmanın daha da güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu paketler, 1992 Kriterleri ve Pakttaki koşulları daha da sıkılaştıran, denetim ve gözetimi artıran bir süreci başlatmıştır (EC, 11 Aralık 2011; AB Başkanlığı, 17 Mayıs 2023). Bunun yanı sıra Avrupa Sömestri yapısı da oluşturularak AB üyesi devletlerin ekonomi politikalarının eşgüdümünün sağlanması amaçlanmıştır. Bunun için en temelde yapısal uyum programları kapsamında kemer sıkma politikalarının dayatıldığı ve bütçe disiplininin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu koşulları kabul eden euro bölgesi üye devletleri, gerekli istikrar mekanizmalarını hayata geçirip, taahhüt edilen borç oranlarına giderek yaklaştırmaya çalışmazlarsa mali yaptırıma maruz kalırlar (Hennette vd., 2017: 77). “Altılı Paket” ve “İkili Paket”in yanı sıra, 2012 yılında kabul edilen *İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Antlaşması* (*The Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union*, TSCG) “kemer sıkma bütçesi” olarak okunabilir.²⁹ Almanya’nın katı tutumu sonucunda TSCG’yle birlikte öncelikli olarak euronun istikrarının korunması, üye ülkelerden mali

²⁹ AB Bütçe Komiseri Janusz Lewandowski 2012 Bütçe Antlaşması’nı değerlendirirken böyle bir tanımlamayı tercih etmiştir (Dunmore, 19 Kasım 2011).

krizde olanların açıklarını kapatmaları ve kamusal harcamalarının kontrollü olması kabul edilmiştir. Bu antlaşmayla üye devletlerin bütçe kurallarında kemer sıkmacı eşgüdümün sağlanması hedeflenmektedir ve bu bağlamda TSCG, 1992 Kriterleri, 1997 Paketi, “Altılı Paket” ve “İkili Paket” mevzuat setlerinin bir devamını oluşturmaktadır. Akit devletler onaylanan kemer sıkmacı kararları ülkelerinde uygulamayı taahhüt etmişlerdir. Otomatik istikrar sağlayıcı düzenlemeler, denk bütçe kuralı, devlet maliyesinin izlenmesi için bağımsız gözetleme mekanizmaları, GSYİH’ye oranlar %3’lük bütçe açığı kuralı, %0,5’i aşmayan yapısal açık hedefi gibi “aşırı açıkların düzeltilmesi” kuralları getirilmiştir.

Bahsi geçen kurallar silsilesi, *AB’nin İşleyişine İlişkin Antlaşma’nın (The Treaty on the Functioning of the European Union, TFUE)* 121, 122, 126 ve 136. Maddelerini dayanak olarak almaktadır (TFUE, 2012). TFUE’nin 121. maddesinde ekonomi politikalarının ortak bir hassasiyet ve koordinasyon konusu olduğu, 122. maddede “belirli olağandışı koşullarda” üye devletlere mali yardım verilebileceği belirtilir.

Kemer sıkma politikalarının temel dayanağını oluşturan bir diğer madde de 126. maddedir. 126/1’de kamu açıklarının kriterler çerçevesinde kısıtlı tutulacağı belirtilmektedir. 2. fıkrada bütçe disiplini vurgulanıp, üye devletlerin bütçe süreçlerinin kamu açıkları (2/a) ve devlet borcu (2/b) üzerinden gözlemleneceğine yer verilmektedir. Madde kapsamında kamu açıklarının sürekli düşürülmesi veya belirli bir plan çerçevesinde azaltılması beklenmekte ve devlet borcunun da belirli bir referans düzeyini aşmaması ve giderek o referans düzeyine yakınsaması gerekmektedir. Bu durum, üye devletler arasındaki güney ülkelerinin politika belirleme sürecinde kuzey ülkelerinin politik çıkarlarına maruz kalmalarına neden olmaktadır.

126/3 ve devamında üye devletin bahse konu kriterlere uygun bir ekonomi politikası belirlemediği durumlarda Birlik kurumları tarafından nasıl bir süreç işleteceğine yer verilir. Bu kapsamda komisyon raporu üzerine, Birliğin en güçlü

yetkilere sahip yapılarından olan, *Ekonomik ve Mali Komite (Economic and Financial Committee, EFC)* görüş bildirir ve gerekli durumlarda üye devlete uygulaması gereken politikalar seti hakkında tavsiyelerde bulunulur. Tavsiyeler yetersiz kalırsa üye devlete bildirimde bulunulur ve tedbirler alması ve rapor sunması istenir. Tüm bunlara rağmen uyum sağlamayan devlete yaptırımlar uygulanmaya başlanır. Euro bölgesine özgü olan 136. Maddede bütçe disiplini kapsamında üye devletlerin izlenmesi, gerekli uyum süreçlerinin işletilmesi ve denetlenmesi yer almaktadır.

Bu düzenlemeler Avrupa’da kemer sıkmanın anayasallaştırılması çabaları kapsamında görülmelidir. Yürürlüğe giren düzenlemelerdeki ‘teknik’, ‘bilimsel’ vb. iddialardaki mali kuralların temel hedefi kemer sıkma projesine yönelik toplumsal meşruiyetin sağlanmasıdır. Düzenlemelerle birlikte kamu hizmetlerinin alanı sınırlandırılmaya çalışılmış, Washington Uzlaşmasının politikaları ise kesintisiz sürdürülmüştür. Yapısal uyum programları kapsamında ülkelerin en başta kamu harcamalarının çok yönlü bir şekilde kurallara bağlanması olmak üzere, güvencesiz çalışma koşulları –esnek çalışma, yarı zamanlı çalışma vb. adlandırmalar altında- piyasa yanlısı reformları hayata geçirmesi istenmiştir. Carlo Cotarelli tarafından onaylanan 2009 tarihli “*Fiscal Rules—Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances*” adlı IMF çalışmasına göre, 1990’da mali kuralları uygulayan ülke sayısı yediyken 2009 yılında bu sayı seksene çıkmıştır (IMF, 2009).

Avrupa Birliği’nin devlet maliyesine ilişkin kurumsal kökenlerinde genişletici maliye politikalarının sınırlandırılması üzerine odaklanılmıştır. Yapılan düzenlemeler, ulusal düzeyde hükümetlerin müdahil olmasını engelleyecek bir şekilde, belirli mali oranların sağlanamamasını otomatik olarak kemer sıkma politikalarıyla sonuçlandırmaktadır.

Maastricht Antlaşması ile ülkelerin yıllık bütçe açığı hedefleri belirlenmektedir ve bu hükümler, hükümetleri bütçe kesintileri yapmaya, borç oranlarını düşürmeye ve fiyat istikrarı odaklı bir ekonomik büyüme hedefine yönlendirmektedir. Kemer sıkma politikalarına uygun davranmayan ülkeler TFUE hükümleri kapsamında takip edilmekte, gerekli hallerde *Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyi* (ECOFIN) tarafından kamuoyunda küçük düşürülmeye kadar giden baskı unsurları devreye alınmaktadır. *İstikrar ve Büyüme Sözleşmesi* (1997) kemer sıkma kurallarına uyulmasına yönelik ‘önleyici’ ve ‘düzeltici’ adımları hüküm altına almaktadır (Hennette vd., 2019: 80). Dolayısıyla, ECOFIN’in siyasal baskılarının yetersiz kalması halinde 1997 tarihli bu sözleşmeye dayanarak da kemer sıkma politikalarının hayata geçirilmesi devletlerden talep edilebilmektedir. Son tahlilde, bu sözleşme Maastricht’in birlik düzeyinde geliştirilmiş ve otomatik önlemlerle kemer sıkmanın yaygınlaşmasını hedeflemiştir.

2008 krizi sonrasında Avrupa’da özellikle güney ülkeleri üzerinde Birlik kurumlarının müdahale gücü olağandışı bir şekilde sertleşmiştir. Birlik mevzuatlarının mevcut kemer sıkmacı yanları daha fazla sertleştirilmiş, yeni plan ve uygulama alanlarıyla genişletilmiştir. ESM, Yunanistan gibi borcunu ödeme problemi yaşayan euro bölgesi üye devletlerine mali yardım yapma karşılığında üye devletlerden doğrudan kemer sıkma talebinde bulunmuştur. ESM’nin yapısal uyum baskısıyla güney ülkeleri üzerinde kemer sıkma politikaları yaygınlaştırılmıştır.

Yapısal uyum kararları esas olarak kamusal çıkarlardan uzak ve piyasa yanlısıdır; Birlik içerisinde gerçek bir ekonomi politik yakınsamadan ziyade merkezdeki ülkelerin güneye politik dayatmasından ibarettir. Bu politikalar üye devletlerin birbirleriyle dayanışma halinde olduğunu göstermemekte; aksine hegemonyal sürecin sonucu olarak anti-demokratik bir dayatmayı ortaya sermektedir. Söz konusu kararlar, kriterler ve paketler üye devletlerin ulusal boyuttaki siyasal söz haklarını da baskılamakta, kendi kendilerini yönetme süreçlerini baltalamaktadır.

Yapısal uyum programları kapsamında siyasal iktidarların seçilme süreçleri de boyunduruk altına alınmakta, Papademos ve Monti gibi liderlerle teknokratik rejimler kurulmaktadır. Teknokratların hükümeti yapısal uyum programlarının, toplumsal muhalefet hareketlerini bastırarak, ivedilikle uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Kemer sıkmanın uygulanması için teknokratik hükümetler bir gereklilik arz etmektedir. Aksi durumda, mevcut hükümetler bu politika setleriyle arkalarındaki halk desteğini giderek kaybederler. Kıtada söz konusu olan, *Troyka* ve memorandumlar yoluyla kuzey ülkelerin aldığı kararların, güneyin fikrine yer verilmeksizin onlara dayatılmasıdır. Bu süreç ulusal siyasal iktidarları da baskı altına alan ve bunun yanında hem bölgesel hem de ulusal düzeyde toplumsal sınıfların tercihlerini yansıtmayan bir düzlemde ilerlemektedir.

Avrupa ülkeleri, Almanya'nın tasarrufu ve ihracatı merkeze alan, istikrarlı para birimini önceleyen bir ekonomi politikaları çerçevesinde enflasyon, kamu harcamaları ve devlet borcunu kontrol altında tutma gayreti içerisinde. Hennette vd. (2017) ve Streeck (2021) tarafından da belirtildiği üzere, Avrupa'nın mevcut tarihsel bloku kemer sıkma rejimini merkeze almaktadır. Kemer sıkma rejiminin kalıcılığı, faşizm anlatısında yer verilen fedakârlık vb. söylemlere benzer şekilde, ahlaki temellerle de donatılmıştır. Bireyler ve devletler borçlarını ödeyebildikleri ölçüde erdemli görülmektedirler.

2008 sonrasında, artan oranlı vergilendirme gibi toplumsal gelir dağılımını dikkate alan metotlardan ziyade krizden çıkmak için kemer sıkma politikalarının öncelenmesi hükümetlerin sınıfsal tercihlerini yansıtmaktadır. Kemer sıkma rejimi, işçi sınıfı başta olmak üzere mevcut tarihsel blokun yönetilen geniş toplumsal tabakasına dönük sosyal yardımları, ücretleri, emeklilik hakları, sendikal kazanımları vb. törpülemektedir. Bu politikalar ekonomik kerteyi etkilediği kadar siyasal kerteyi de etkilemektedir. Artan oranlı vergilendirme veya servet vergisi gibi bir metot tercih edilirse sermaye sahibi sınıf; bunun aksine devlet borcunun ve harcamalarının sert bir şekilde kısıtlanmasından ise en çok işçi sınıfı olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca devlet

bütçelerinde yapılan düzenlemelerle hükümetler; eğitim, sağlık, altyapı gibi temel kamusal alanlardan giderek çekilmektedir ve bu çekilmenin sonucunda temel kamusal hizmetlere daha fazla gereksinim duyan -gelir seviyesi orta ve düşük olan- yurttaşlar daha da baskılanmaktadır. Devletin eğitim ve sağlık gibi alanlardan çekilmesiyle birlikte toplumsal sınıflar arasında bir gelir aktarımı mekanizması da yaratılmış olur. Toplum üyelerinin yararlanmak zorunda olduğu bu alanlarda devletin yerini dolduran sermaye sahipleri daha da zenginleşme imkânına sahip olurlar. Öte yandan, gelir dağılımı itibarıyla başta işçi sınıfı olmak üzere alt gelir grupları da yeterli eğitim ve sağlık hizmetinden mahrum kalırlar.

Özetle, tüm bu anlatılan süreçte kemer sıkma rejiminin zeytinin birden çok defa sıkılıp olabildiğince yağının ortaya çıkarılması sürecindeki gibi işlemektedir. Bir zeytinin en dolgun ve verimli olduğu halinden posa halini alıncaya kadar geçen süreçte envai çeşit zeytinyağı çıkarılmaktadır ve posası bile sıkılıp pirina yağı elde edilmektedir. Kemer sıkma rejimi de bir zeytinin işlenmesi sürecine benzer şekilde toplumun refah düzeyini kademe kademe azaltmakta ve toplumsal alanın da ötesine geçerek yurttaşları bir bireyin biyolojik yapısının dayanabileceği son noktaya kadar yoksullaştırabilmektedir.

Kemer sıkma politikası sadece bir devlet maliyesi politikaları setinden ve bireylerin yoksullaştırılmasından ibaret değildir. Kemer sıkma politikaları sonucunda kamu kesiminin çekildiği alanları sermaye sahipleri doldurmaktadır. Kamu kesimindeki küçülme bağlamında sermaye sahipleri, devletin aksine, kâr elde etme temelli hareket ettiklerinden, söz konusu hizmetleri daha pahalıya üretilip bireylere sunacaklardır. Özel sektöre bırakılan alanların birçoğu zorunlu kamusal ihtiyaçları içerisinde barındırmış olduğundan ötürü bireyler daha fazla çalışarak ve gerektiğinde borçlanarak bu temel hizmetlerden yararlanmaya çalışacaklardır. Bu süreçte sermaye sahipleri girdikleri her kamusal alanda hegemonyal çıkarlarına uygun düzenlemeleri hayata geçirir ve aldıkları yetkilerle adeta yeni bir yönetim düzenini yaratırlar.

Avrupa’da bütünleşme sürecinin başından 2008 krizinin ardına kadar geçen süreç bir bütün olarak düşünüldüğünde görülmektedir ki kemer sıkma politikalarından sürekli olarak yararlanılmıştır. 2008’in ardından Güney Avrupa’da iktidara getirilen teknokratlarla birlikte dayatılan kemer sıkma politikalarının yanı sıra devletin kamusal hizmet alanlarından çekilmesine kadar geniş çaplı bir ekonomi politik dönüşüm, yurttaşları da politika belirleme süreçlerinden uzaklaştırmıştır. Kamusal alanların sermaye sahiplerince ele geçirilmesi, yurttaşların da siyaseten daha pasif hale gelmelerinde etkili olmuştur. Piyasanın güçlendiği, kamusal ve siyasal olanın önemsizleştirildiği bu dönemde, bireyler Rousseaucu anlamda yurttaşlık bilincinden giderek uzaklaşmış, girişimci bireyler halini almışlardır. Alternatif hegemonya mücadelesi yürütülmesi, yaratılan piyasa merkezli düzende olabildiğince baskılanmıştır. Emekçilerin yaşam kalitelerinin giderek düşmesi, çalışma koşullarının ağırlaştırılması sonuç olarak siyasal katılımı da olumsuz etkilemekte ve siyasal iktidarların otoriterleşmesine de zemin hazırlanmaktadır.

2.4.2008 Krizi Sonrasında Avrupa’nın Merkezinde Kemer Sıkma

2.4.1. Birleşik Krallık: Merkezde “Kemer Sıkma Çağı”

Birleşik Krallık’ta krizin öncesinde, Gordon Brown’un başbakan olduğu İşçi Partisi hükümeti döneminden itibaren refah devleti kazanımlarının törpülenmesine yönelik bir politika alanı açılmış bulunmaktadır. İşçi Partisi hükümeti kamu istihdamını azaltmayı ve ücretleri baskılamayı hedeflemiştir (Albo ve Evans, 2012: 323). Krizle birlikte ülkede kemer sıkmacı argümanlar İşçi Partisi tarafından daha sık dile getirilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan, 2010 seçimlerine doğru Muhafazakârların seçim sloganı

haline getirdiği kemer sıkmanın ülkeyi bunalıma sürükleyebileceği korkusu da bulunmaktadır. Dönemin Maliye Bakanı Alistar Darling seçimlere az bir süre kala, Thatcher döneminden daha sert bir kemer sıkma programı uygulayacaklarını övünerek beyan etmiştir (Elliott, 25 Mart 2010).

Ülkede 2008 krizinin nedenleri çarpıtılmış ve bunun sonucunda emekçilere yönelik bir karşıt saldırı başlatılmasının yolu açılmıştır. 2008 krizinin ardından, ulusüstü neoliberal kurumların ve küresel hegemonyanın da etkisiyle özel sektörü kurtarma planları hayata geçirilmiştir. Bu da “sahte Keynesyenizm” denilebilecek bir ideolojik argümanı beraberinde getirmiştir. Ana akım içerisinde krizle birlikte Hayekçi düşünce sisteminin yerini kamulaştırmalar, kurtarma operasyonları vb. metotlarla devlet müdahalesi almıştır. Birleşik Krallık da bu gündeme sahip kuzey ülkelerinden biri olmuştur. Kurtarma paketlerine yönelik toplumsal rıza, Keynesyen argümanlara başvurularak bu politikaları uygulamanın devletin görevi olduğu üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır.

Ülkede sermaye sınıfının kemer sıkma politikalarını coşkuyla karşılamasının ötesinde sendika temsilcilerinden dahi krizin ardından devletin verdiği politik tepkilere destek açıklamaları gelebilmiştir. Harman (2012: 275) tarafından aktarıldığı üzere, ülkenin en büyük sendikası olan Unite’in yöneticisi Derek Simpson da kurtarma politikalarını sevinçle karşılamıştır. Kemer sıkma politikalarının David Cameron’la birlikte emekçiler aleyhinde keskince gündeme getirilmesiyle birlikte sendika temsilcilerindeki bu vb. ideolojik yanılğı hali de son bulmuştur. Cameron, krizin faturasının uzun bir sürece yayılacağını ilan ederek, kamusal hizmetleri küçülterek yanıt vermiştir. Dolayısıyla, işçi sendikaları temsilcilerinden ülkedeki solun farklı temsilcilerine kadar Keynesçilik olarak anlaşılan politika setleri aslında sermaye sınıfının çıkarı için kamusal olanın kullanılmasına tekabül eden, Rousseau’nun yalancı sözleşme anlatısını andıran, “sahte Keynesyenizm”den ibarettir. Hugo Radice’in (2012: 58)

vurgulamış olduğu üzere, özel sektörün 2008 sonrasında “bir sınıf halini almış toplum” tarafından kurtarılması anlamına gelen politikalar en temelde zorunlu sayılabilecek kamusal hizmetlere yönelmiştir.

Küresel boyutta olduğu üzere, Birleşik Krallık’ta da krizin sebebini kamu kesiminin yüksek borç oranlarında ve kamu çalışanları ile emeklilerinin haklarında bulmuştur. Bu bağlamda, neden-sonuç ilişkisi çarpıtılarak, kamu kesimi krizin faturasını üstlenmesi hedeflenmiş ve kemer sıkma politikaları için toplumsal rıza sağlanmaya çalışılmıştır. İngiltere Merkez Bankası (*Bank of England*, BoE) Başkanı Mervyn King’in 2007 tarihli bir konuşması ekonomik krizin kökenlerini aydınlatmaktadır:

Daha yüksek kazanç isteğinin klasik yatırım fırsatıyla karşılanması olanaklı değildir. Bu durumda, yenilikçi ve kaçınılmaz olarak daha riskli finansal araçlara, daha yüksek kaldıraç oranlarına yönelik bir talep doğmakta. Finans sektörü ise, daha da büyük riskler karşılığında getiriyi artıracak, daha da karmaşık yollar sunarak yanıt vermekte (Bryan ve Refferty, 2012: 242).

2000’li yıllarla birlikte kapitalist sistem içerisinde kâr oranlarının korunmasına ve artırılmasına yönelik yeni finansal varlıklar ve bununla birlikte risk oranı yüksek işlemlere yönelik ilgi giderek artmaktadır. 2008 krizine giden süreçte sermayenin yönetici bloku giderek daha büyük riskler almıştır. Her ne kadar 2008 krizine yönelik çalışmaların çoğunda ‘reel’ olanla ‘finansal’ olan arasında bir ayrıma gidilse de, bu ayrım “en iyi olasılıkla işlevselci bir bakış açısını” ifade etmektedir (Bryan ve Rafferty, 2012: 244, 251; Saad-Filho, 2012: 284; Soederberg, 2012: 270). Dolayısıyla, kriz üzerine yapılan araştırmalarda çözümlemeler ve analizler için finansal sektör ve reel sektör ayrımı yapılarak ilerlenebilse dahi, krizin sadece finansal sektör üzerinden çözümlenmesi, krizin nedenlerinin çarpıtılması anlamına gelecektir. Dolayısıyla, kriz kapitalist üretim ilişkileri ve mülkiyet ilişkileri sisteminden bağımsız düşünülemez.

Birleşik Krallık’ta 2008 krizinin bir kamu kesimi krizi olduğu ve krizin ardından finans piyasalarının ülke ve toplum açısından vazgeçilemez derecede önemli olduğu

söylemleri ana akım tarafından vurgulanmaya başlanmıştır. 2009 yılının temmuz ayında *Finans Piyasalarında Reform (Reforming Financial Markets)* adlı çalışma Hazine tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada finans piyasalarının küresel boyutta ne kadar önemli olduğu ve buradan yola çıkarak Birleşik Krallık'ın da bu alanda önemli bir yere sahip olduğu savunulmaktadır. Froud vd. (2012: 115-139), Birleşik Krallık'ta finans sektöründeki büyümenin ülke ekonomisine katkısının abartıldığını ve ülke ekonomisinin büyük finans sektörüne ve *City of London*'a aşırı bağımlı hale getirildiğini ileri sürmektedirler.

2010 yılının mayıs ayında düzenlenen genel seçimler, yeterli çoğunluğun elde edilememesi sonucunda Muhafazakâr Parti ile Liberal Demokratlar koalisyonuyla sonuçlanmış; İşçi Partisi iktidarı sona ermiştir. Muhafazakâr-Liberal Demokrat koalisyon iktidarı ilk adım olarak haziran ayı itibarıyla harcama kesintilerine dayalı kemer sıkma politikalarını hayata geçirmiştir. Koalisyon hükümetinin başbakanı David Cameron seçimlerden yaklaşık bir yıl önce yapmış olduğu bir konuşmada, ülkede II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşanan döneme atfen, “kemer sıkma çağı”nı başlatacağını ifade ederek, “önümüzdeki birkaç yıl içerisinde; vergilendirme, harcama ve borçlanma konularında -bireylerin hayatlarını gerçekten etkileyen- inanılmaz derecede zor kararlar almamız gerekecek” demiştir (Summers, 26 Nisan 2009). Cameron, kemer sıkmacı bakış açısını, kamu harcamalarının ve özelde kamu sektörü çalışanlarının maaş ödemelerinin kontrolsüz bir şekilde sürdürüldüğü teziyle gerekçelendirmektedir.

Koalisyon hükümeti iktidara gelir gelmez kamu harcamalarında kesintileri içeren bir programı hayata geçirmiştir. Hükümet programı açıklandıktan hemen sonra altı milyar sterlinlik bir kamu harcamaları kesintisine gidilmiş ve haziran ayında “Acil Durum Bütçesi” adı altında kamusal borç oranlarının azaltılacağı vurgulanmıştır. Maliye Bakanı George Osborne, bütçe konuşmalarında iki öncelikli hedeflerinin olduğunu ifade etmiştir (Osborne, 8 Haziran 2010). Birincisi, beş yıl içerisinde cari dengeyi sağlamak; ikincisi

ise ulusal borcun GSYİH'ye oranının düşürülmesidir. Hedeflerini beş yıl olarak belirlemişler ve bu doğrultuda, Acil Durum Bütçesiyle birlikte, pek çok kamusal hizmet alanında kesintiye gidilmiş; kamusal yardım kalemlerinde tamamen durdurulanlar olmuştur. Koalisyon hükümeti, gelir düzeyi en düşük toplumsal kesimleri daha olumsuz etkileyecek bir şekilde, kamu hizmetlerinde genel kesintilerin yanı sıra yerel yönetim hizmetlerinde kesintileri ve kamu kesimi çalışanların haklarında törpülemeyi tercih etmiştir.

Osborne'a göre, bütçe açığı Birleşik Krallık halkının en büyük sorunudur ve ekonomik tüm sorunların başlıca sebebidir; koalisyon hükümeti bütçeye bu yüzden “acil durum bütçesi” adını verme ihtiyacı hissetmiştir. Ülke içindeki farklı bölgelerin, farklı gelir gruplarının arasındaki farkların, işsizliğin vb. olumsuz toplumsal gelişmelerin artmasının da sebebi bütçe açıklarına bağlanmaktadır. Acil Durum Bütçesi, açık bir şekilde kamu sektörünü olabildiğinde küçültüp; özel sektörün genişletilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda, kamu kesiminin de özel sektörün genişletilmesi temelinde kullanılacağı belirtilmektedir.

Birleşik Krallık'ta 2010 itibarıyla başlatılan ‘kemer sıkma rejimi’, kamu kesiminin küçültülmesini, bireysel ve toplumsal düzeyde tasarrufların artırılmasını ve piyasa merkezli bir ekonomik büyüme modelini esas alan uzun vadeli bir ekonomi politik düzeni ifade etmektedir. Maliye Bakanı Osborne, devlet maliyesinin kesin bir şekilde toplumsal gerçeklikten koparıldığını; bütçe sürecinin de kredi derecelendirme kuruluşlarının notları gibi sayısal ifadelere indirgendığını ortaya koymuştur (Osborne, 8 Haziran 2010).

Muhafazakâr-Liberal Demokrat koalisyonla birlikte ülke uluslararası neoliberal kurumların politik argümanlarına teslim edilmiştir. G20 Toplantıları, IMF, Fitch vb. neoliberal kurum ve yapıların Birleşik Krallık ekonomisi üzerine raporları ve tahminleri

hükümet tarafından sıklıkla ilk başvuru kaynakları olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, “piyasanın güveninin sağlanması”, %3 bütçe açığı vb. hedefler ortaya koyulmuştur (Osborne, 8 Haziran 2010).

Ülkede kemer sıkma politikaları üzerinde söz sahibi olan *Birleşik Krallık Bütçe Sorumluluğu Ofisi* (*Office for Budget Responsibility*, OBR) verilerine ve başkanı Robert Chote’ye göre (2013a, 2013b), koalisyonun kemer sıkma politikalarının ekonomik büyümeye pozitif etkisi olacağı beklentilerin aksine, 2011-2012 yıllarında Birleşik Krallık’ın ekonomik büyümesini %1,4 oranında düşürmüştür. Chote, bütçe görüşmelerinden hemen önce yapmış olduğu bu çıkışla kemer sıkma politikalarını açık bir şekilde eleştirmiştir. Cameron ise, OBR’nin de iktidarla aynı düşüncede olduğunu belirterek, ülkede başlatılan kemer sıkma çağının ekonomiyi olumsuz etkilemeyeceğini hatta kemer sıkma olmasaydı mevcut durumdan daha da kötü bir sonuçla karşı karşıya kalınacağını savunmuştur. Seymour (2014: 31) tarafından da belirtildiği üzere, kemer sıkmanın genişletici olabileceği savını desteklemeye çalışan ana akım anlayışın temsilcileri, “mevcut olmayan etkileri de önyargılı bir şekilde kemer sıkma analizlerine ekleyerek” kemer sıkmanın ekonomi politik etkilerini bertaraf etmeye çalışmaktadırlar. Doğrudan kemer sıkma kaynaklı olduğu, hükümet kuruluşları ve ana akım içerisinde zamanla kabul edilen olumsuz ekonomi politik sonuçlar, çalışma kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilecek olan, Guajardo, Leigh ve Pescatori (2011) gibi kemer sıkmanın genişletici olabileceğini savunan deneysel çalışmalardan destek almaktadırlar. Birleşik Krallık’ın koalisyon hükümeti de bu argümanları kullanmaktadır.

Koalisyon hükümetinin devlet kurumlarından kemer sıkma politikaları kapsamında talep ettikleri araştırma soruları incelendiğinde,³⁰ en temelde devletin

³⁰ 2010 Bütçe Görüşmeleri ile kamu kesiminde kemerlerin sıkılması şu sorular çerçevesinde uygulanacaktır (Osborne, 8 Haziran 2010): “Faaliyet, Hükümet önceliklerini karşılamak için gerekli mi? Hükümetin bu faaliyeti finanse etmesi gerekiyor mu? Faaliyet önemli bir ekonomik değer sağlıyor mu? Faaliyet, en çok ihtiyacı olanlara hedeflenebilir mi? Faaliyet nasıl daha düşük maliyetle sağlanabilir? Etkinlik nasıl daha etkin bir şekilde sağlanabilir? Faaliyet, devlet dışı bir sağlayıcı veya vatandaşlar tarafından tamamen veya

mümkün olduğunca küçültülmesinin hedeflendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, kamusal harcamaların sadece ekonomik kertesıyla ilgili bir konuma indirgendiği, sosyal ve siyasal sonuçlarıyla ilgilenilmediği kullanılan kavram dağarcığından ortaya çıkmaktadır.

Cameron, 2013 yılında artık kemer sıkmanın kalıcı olduğunu belirtmiş; 2010 yılında ortaya koyulan hedeflere ulaşılsa dahi “*There Is No Alternative*” (TINA) şiarının ifade ettiği neoliberal ideolojik aygıtı bağlı kalarak, devletin küçültülmesinin mecburi olduğunu ifade etmiştir (Watt, 12 Kasım 2013). 2015 yılından sonra da ülkede kemer sıkma politikaları uygulanmaya devam edilmiştir. Savunma Bakanı, 2017 yılında kemer sıkmaya devam etmek zorunda olduklarını belirtmiş (Walker ve Asthana, 27 Haziran 2017); öte yandan 2019 yılına gelindiğinde, Başbakan Theresa May kemer sıkmayı sona erdirebileceklerini ifade etmiştir (Stewart, 3 Ekim 2018). Kamu kesiminin küçültülmesine dönük çok sayıda ekonomi politik gelişme sürdükten sonra kamu harcamalarında da artış olmadığı bir ortamda bu söylem gerçekçi durmamaktadır.

Birleşik Krallık’ın yakın tarihinde bankacılık ve finansal sistemin dizginsiz bir büyüme süreci söz konusu olmuştur. Froud vd. (2012: 138-139), krizin ana sebebi olan bankacılık ve finans sektörlerinin bir düzenlemeye tabi tutulmasını ve finansal işlemlere yönelik vergilendirmenin hayata geçirilmesi gerektiğini belirtilmektedir. Bu öneriler, kamusal gelir artışına dayalı bir metodun da tercih edilebileceğini gösterip harcama kesintilerine dayalı kemer sıkmacı çözümlerin zorunluluk olmadığını göstermesi yönüyle önemlidir. Bunun yanı sıra, reformcu bir yaklaşımı da aşacak bir şekilde, Rousseaucu anlamda sermayenin ‘genel irade’ yararına kullanılmasına yönelik kamusal düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

ortaklık içinde sağlanabilir mi? Devlet dışı sağlayıcılara, elde ettikleri sonuçlara göre faaliyeti yürütmeleri için ödeme yapılabilir mi? Merkezi yönetim yerine yerel organlar bu faaliyeti sağlayabilir mi?”

Froud vd. (2012: 138-139), *Cities Outlook* (2019) ve *Health Equity in England: The Marmot Review 10 Years on* (2020) çalışmalarında yer verildiği üzere, kemer sıkma insanların doğaya verdiği zararları daha da artırmaktadır. Bu kapsamda reformcu çözüm önerileri olarak, sermayenin daha doğaya zararını azaltacak bir şekilde, karbon salınımını dizginleyecek teknolojik gelişmelere yönlendirilmesi gerekmektedir. Yönetilen toplumsal sınıflar içerisinde çocuk ve yaşlı bağımlı nüfus, sosyal harcamaların azaltılmasına dayalı bir kemer sıkma rejiminde ekolojik sorunların da artışıyla görece daha fazla refah kaybı yaşamaktadır.

Froud vd. (2012: 138-139) tarafından da belirtildiği üzere; tüm bu kısa vadeli “mevzi kazanımlarının” yanı sıra, karşıt hegemonya mücadelesinin siyasal temsilcileri olabilecek toplumsal aktörlerin de ‘güçlendirilmesi’ gerekmektedir. Ülkede, krizin ardından, kemer sıkma karşıtlığı ve kamusallaştırma yanlısı olmasıyla bilinen Jeremy Corbyn’in İşçi Partisi’nin başına geçtiği zamana kadar çok güçlü bir siyasal karşıt hegemonya alanı olmamıştır. Ülkenin önde gelen siyasal partileri kemer sıkma çağında *City of London*’ın hegemonyasına tabi kalmışlardır.

Kemer sıkma çağına girildiği dönemde, Gordon Brown’un istifası, sosyal demokrat kanadın güçlü olduğu, İşçi Partisi’nin fetret devrine girmesiyle sonuçlanmıştır. 2010 seçimlerini kaybeden İşçi Partisi muhalefetin pasif kalması koalisyon hükümetinin neoliberal politikalarını daha rahat hayata geçirmesine olanak sağlamıştır. Hatta parti içerisinde Corbyn’in ve onunla birlikte güçlenen radikal sol damarın öne çıktığı döneme kadar parti, işçi sınıfından ziyade sermaye temsilcileriyle daha fazla temas halinde olmuştur. Froud vd. (2012: 126), İşçi Partisi’ndeki bu ideolojik kaymayı şu şekilde açıklamaktadırlar: “Yeni İşçi Partisi sendikalarla arasına mesafe koydu, *City* kökenli bağışçılara bağımlı ve onlarla içli dışlı hale geldi... Dolayısıyla, İşçi Partisi, kafası karışmış bir halde...”

Corbyn, 2015 yılında yapmış olduğu bir konuşmasında kemer sıkma politikalarının yerine artan oranlı vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi itibarıyla sermaye sınıfından daha yüksek oranlarda vergi alınması gerektiğini belirtmiştir (Wintour, 22 Temmuz 2015). Bunun yanı sıra, kurumlar vergisinin oranının yükseltilmesini, vergi kaçırma ve vergiden kaçınmanın önüne geçilmesi gerektiğini savunmakta; kamusal hizmet ve alanları genişletilmesini ve ivedilikle kamusallaştırmaların yapılmasını talep etmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak özelleştirilmiş olan demiryolu işletmeciliğinin ve enerji şirketlerinin yeniden devlet kontrolüne alınması gerektiğini savunur (Dathan ve Stone, 29 Temmuz 2015). Corbyn'in siyasal iktisada dair görüşleri ve seçim vaatleri İngiltere'de kemer sıkma karşıtlığı için bir kırılma noktasına tekabül ettiği düşünülmektedir. Açıkça kemer sıkma politikalarının durdurulmasını, kamusal harcamaların ve kamu yatırımlarının artırılmasını hedefleyen ekonomi politik bir düzeni savunmaktadır. Kemer sıkma hem yerel hem de ulusal düzeyde işçi sınıfı ve diğer ast sınıfların aleyhine işlemektedir. Bu bağlamda, yönetilen sınıfların tarihsel blok içerisinde 'demokratik gedikler' açması gerekmiştir.

2.4.1.1.Halk Sağlığı, Sosyal Hizmetler, Ölüm Oranları İle Kemer Sıkma Politikalarının İlişkisi

Sınıfsal bir proje olarak kemer sıkma toplum sağlığını olumsuz etkilediği ve ülkede ölüm oranlarını artırdığını ortaya koyulmuştur (Martin vd., 2021). İngiltere'yle sınırlı çalışma, 2008 krizinin ardından uygulanmaya başlanan kemer sıkma önlemleri kapsamında sağlık ve sosyal bakım harcamalarında hükümet tarafından yapılan harcama kesintilerinin sonucunda, 2010 ve 2014 yıllarında ölüm oranlarının arttığını ortaya koymaktadır. Kemer sıkma politikalarının hayata geçirildiği 2010 ve sonrasında sağlık ve

sosyal bakım harcamalarındaki %15,08 oranındaki harcama kesintisi etkisiyle ölüm oranlarında 23.662 kişinin öldüğü ortaya koyulmuştur. Kamu harcamalarındaki kesintilerin ‘beklenenden’ 57.550 fazla ölümle ilişkili olduğunu açığa çıkarmaktadır. Sosyal kamu harcamalarına karşı en duyarlı toplumsal kesim olarak emekçilerin sağlık sorunlarında artış gözlenmiş, diğer taraftan üst gelir gruplarında ise bu kesintiler özel sağlık hizmetlerinden yararlanarak görece daha rahat bir şekilde telafi edilebilmiştir.

Birleşik Krallık’ta kemer sıkmanın uygulamaya geçirilmesiyle birlikte intihar oranlarında artış eğilimi olduğu görülmektedir (DSÖ, 2022; OECD, 2021). Martin vd. (2021) tarafından yapılan çalışmanın yanı sıra kemer sıkma ve intihar oranları arasındaki ilişkiyi ele alan bir başka çalışma da Coope vd. (2015) tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada da 2010 ve 2011 yıllarında İngiltere’de bireylerin refah kayıpları ve başta işsizlik kaynaklı olmak üzere %13’ünün ölümünde kemer sıkma politikalarının etkili, intiharların %4’ü üzerinde ise doğrudan belirleyici olduğu görülmüştür. Haw vd. (2015) tarafından yapılan bir başka çalışmadaysa, 2008-2010 yılları arasında, İngiltere’de ekonomi politik gelişmelerden kaynaklı olarak bin kişinin intihar ettiği ve otuz binden fazla intihar girişiminin gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

Haw vd. (2015), bireylerin intihar etmelerinde en büyük nedenler arasında hükümetin kemer sıkma politikalarının yaratmış olduğu genelde refah kayıpları, özellikle işsizlik ve bireysel borç yükündeki artış olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmadan görüldüğü üzere, çalışma çağındaki erkek nüfusun intihar oranlarındaki artış kemer sıkma politikaları sonucunda artan işsizlik ve borçlulukla ilişkilidir. Çalışmanın yazarlarından David Gunnell’in, 20-40 yaş arasındaki erkeklerle yaptığı görüşmeler sonucunda söz konusu bireylerin iş bulamamaları nedeniyle ruh sağlıkları üzerinde olumsuz etki bıraktığını ve özgüvenlerinin azaldığını ortaya koymuştur (McVeigh, 12 Kasım 2015).

Sosyal hizmetler alanında yapılan kesintiler sonucunda özellikle çocukların ve çalışma çağındaki genç nüfusun gelecekleriyle ilgili kaygılarının arttığı görülmektedir. Sosyal hizmetlerdeki kesintiler, toplumsal eşitsizlikleri daha da artırmakta ve bunun sonucunda çocuk ve genç yoksulluğu, erken yaşta intihar oranları ve evsizlik oranları vb. toplumsal yönden olumsuz göstergeler de artış yaşanmaktadır.

İngiltere’de yayınlanan *Health Equity in England: The Marmot Review 10 Years on* (2020) adlı çalışmada kemer sıkma ile toplum sağlığı arasında doğrudan bir ilişki olduğu gösterilmektedir. Kemer sıkmayla birlikte başta çocuklar olmak üzere yoksulluk oranları artmış, çocuklara ve gençlere yönelik kütüphaneler ve çeşitli aktivite alanları gibi kamusal alanlar kapatılmış, eğitim destekleri ile iş ve sözleşme güvencesi azaltılmıştır. Sığınmacılara, azınlık etnik gruplara ve engellilere kadar farklı toplumsal gruplara yönelik kamusal harcamalar kesintiye uğramıştır. Bu çalışmanın önemi sağlık alanından yola çıkarak eleştirel bir ekonomi politik perspektife ulaşılarak kemer sıkmanın sadece uygulandığı tarihsel dönem aralığını etkilemediğini; orta ve uzun vadeli sosyal ve siyasal etkileri olduğunu ortaya koymasından ileri gelmektedir. Örneğin, kemer sıkma döneminde çocukluk çağını yaşayan birisinin tam olarak kişisel potansiyelini gerçekleştirememesi sebebiyle yaşamının geri kalanına dezavantajlı bir konumda devam etmektedir. Birleşik Krallık’ta, 2008 sonrasında sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın etkilerinin uzun vadeli olduğunun görülmesine olanak sağlamaktadır. Çocuklara ve gençlere yönelik olan sosyal hizmetlerin kesintiye uğramasının gerekçeleri ekonomik olarak gösterilemez ve etkileri sadece o dönemle ilişkilendirilemez. Özellikle, sosyoekonomik durumu görece daha kötü bölgelerde çocukların ve gençlerin kütüphane, spor salonları gibi temel kamusal hizmetlerden mahrum bırakılması sınıfsaldır ve etkileri uzun vadede ortaya çıkmaktadır.

Ülkede kemer sıkma politikalarının etkileri sadece yoksul toplumsal kesimlerle de sınırlı kalmamıştır. *The Marmot Review* (2020: 119) çalışmasında kemer sıkmayla

birlikte İngiltere'nin çevre politikalarında da gerilemeler olduğu kaydedilmiştir. Konut alanlarında ısı yalıtımları gibi enerji verimliliği iyileştirmelerinde hükümetlerin uzun vadeli planlamaları olmadığı görülmektedir. İngiltere'de evlerin %70'e yakınının enerji verimliliğinin iyi olmadığı; devletin de bunu düzeltmek için bir stratejiden yoksun olduğu belirtilmektedir.

Kamu kesiminin işçi sınıfı ve diğer ast sınıflara yönelik olan harcamaları azaltıldığında söz konusu olanın sınıfsal bir saldırı olduğu görülmelidir. Johanna Brenner (2012: 80-98), 2008 krizi ardından uygulanan kemer sıkma politikaları kapsamında kamu harcamaları ve kamu hizmetlerindeki kesintilerin işçi aileleri, gençler, çocuklar vb. toplumsal olarak kırılgan gruplar üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Brenner'in çalışmasından da görülebileceği üzere, kemer sıkma politikaları sonucunda, sosyal bakıma muhtaç bireylerden, anne ve babası işçi olarak çalışan çocukların kreş haklarına ve toplu taşımanın kalitesinin düşürülmesine ve azaltılmasına kadar alt gelir gruplarını daha çok ilgilendiren kamusal haklara yönelik çok yönlü bir saldırı söz konusudur (Brenner, 2012). Kemer sıkma projesinin sonucunda 2018 yılına gelindiğinde ülkedeki 4,1 milyon çocuk (ülkedeki çocuk nüfusunun %30'u) göreceli yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmektedir ve 2020 yılına gelindiğinde bu sayı 4,3 milyona ulaşmıştır (Mattei, 2022: 18).

İngiltere'de *Centre for Cities* adlı düşünce kuruluşunun yayımladığı *Cities Outlook* (2019) adlı çalışma, kemer sıkma politikalarının ülke içinde uygulanmasındaki bölgesel adaletsizlikleri ortaya koymaktadır. Kemer sıkmanın ülke sınırlarında hem toplumsal hem de bölgesel olarak adaletsiz bir politika seti olduğu belirtilmektedir. Çalışmada, kemer sıkmanın en olumsuz etkileri yoksul toplumsal kesimlerin yaşadığı coğrafi bölgeler üzerinde yarattığı gösterilmektedir. Bu bakımdan kriz sınıfsal olmasının yanı sıra aynı zamanda coğrafi bir olgudur. Kemer sıkmanın İngiliz yorumunda en çok yerel yönetim bütçelerinde kesintiler yapılmakla birlikte yerel yönetimler arasında ise

kesintilerin adil bir dağılıma sahip olmadığı görülmektedir (2019: 13). Hatta tam tersine, Oxford ve Luton gibi şehirlerde 2008 krizinin ardından 2016 yılına kadar geçen sürede kamu harcamaları artmıştır.

Cities Outlook (2019), kemer sıkmanın en çok Güney Yorkshire'daki Barnsley bölgesi gibi yoksul bölgelerde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Barnsley'in yanı sıra, Liverpool ve Blackburn gibi görece daha yoksul bölgelerin yerel yönetim harcamalarında yapılan kesintiler, gelişmiş bölgelere göre daha fazla olmuştur. Kemer sıkma politikaları bağlamında en genel belediyeçilik faaliyetlerinde, altyapı çalışmalarında, sosyal bakım ve destekler ile kütüphane hizmetlerine kadar farklı kamusal hizmetlerde kesintiler yapıldığı görülmektedir.

Barnsley örneğinde olduğu gibi görece yoksul bölgelerde yerel yönetim harcamalarının yarısından fazlasını genelde sosyal bakım harcamaları oluşturmaktadır ve kemer sıkma politikalarından en çok sosyal bakıma muhtaç yetişkin ve çocuklar olumsuz etkilenmektedir. Öte yandan, *Cities Outlook* (2019) adlı çalışma, İngiltere örneği üzerinden, göstermektedir ki, yoksul yaşam bölgelerinin yerel yönetimlerinden yapılan kesintilere paralel bir şekilde zengin bölgelerde kesintiler aynı oranda yapılmamakta; merkezi yönetim yatırım ve çevre düzenlemesi gibi gerekçelere dayanarak zengin kent bölgelerine yönelik harcamalarını sürdürmektedir.

İngiltere örneğinde, gelir düzeyi görece düşük olan kuzey bölgelerinde yerel ve merkezi yönetimlerin kamusal hizmet alanlarından geri çekilmeleri sonucunda sosyal, kültürel ve ekonomik olarak halkın yaşam koşullarının zarar gördüğü ve eşitsizliklerin arttığı ortadadır.

Sonuç olarak, kemer sıkma politikalarının kentsel yaşam alanları içerisinde de adil bir şekilde uygulanmadığı görülmektedir. Gelir düzeyinin görece daha düşük olduğu toplumsal yaşam bölgelerinde yapılan harcama kesintileri üzerinden merkezi

hükümetlerin, refah düzeyinin görece yüksek olduğu kent alanlarına gelir aktarım mekanizması kurmaları kemer sıkmanın sınıfsal yönünü gösteren bir diğer uygulama biçimidir.

Yerel yönetimler merkezi hükümetlerin dayattıkları kemer sıkma politikalarına alternatif olacak şekilde gelir kalemleri yaratarak ve rezervlerini tüketerek yanıt vermeye çalışmaktadırlar (*Cities Outlook*, 2019). Yerel yönetimlerin birikimlerini kullanarak merkezi hükümetin kesintilerine karşı çıkmaya çalışmaları hizmetlerin sürekliliği ve maliyet açısından bir süre sonra yetersiz kalacağından dolayı rezervlerin yanı sıra vergi gelirlerini de artırmaya çalışmışlardır. Üçüncü olarak, hem rezervlerin hem de vergi gelirlerinin yeterli olduğu durumlarda bazı yerel yönetimler belediye şirketlerinden olan gelirlerini artırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, belediye şirketleri tarafından sunulan kamusal hizmetlerden yararlanma ücretleri, harçları vb. üzerinden elde edilen gelirlerin payı artırılmıştır.

Ülkede her yerel yönetim kemer sıkmacı dayatmalara karşı aynı güçle yanıt verememiştir. *Cities Outlook* (2019) ve *Health Equity in England: The Marmot Review 10 Years on* (2020) çalışmalarında ortaya koyulduğu üzere gelir düzeyin görece düşük kuzey bölgelerinin yerel yönetimleri güneydekiler kadar merkezi hükümetin kemer sıkma politikalarına karşı yaratıcı çözümler üretememiştir. Bunun ana sebebi de yoksul kuzey bölgelerinin belediyelerinin de ekonomi politik olarak zaten güçsüz olmasıdır. Öte yandan, bu bölgelerde yaşayan toplumun kamusal hizmetlere olan bağlılığı ve ulusal kemer sıkma politikaları sebebiyle bu bağlılığın daha da artması etkili olmaktadır.

İngiltere örneğinden görüldüğü üzere, kemer sıkma Rousseaucu anlamda “genel irade”ye aykırı kamusal kararları ifade etmektedir. Kemer sıkmanın toplum üzerindeki etkileri açıkça olumsuzdur. Sağlıktan eğitime, kamusal alanlardan farklı etnik azınlıkların hayatlarına kadar farklı toplumsal konu ve gruplar üzerinde faydalı olmamaktadır. Sosyal

refaha ve altyapıya yönelik konularda devletin geri çekilmesi sonucunda, eğitim ve sağlık alanları başta olmak üzere toplumsal eşitsizlikler artmıştır. Devletler İngiltere özelinde görüldüğü üzere, yoksul kuzey bölgelerinde bütçe kesintileri yapıp, görece daha fazla kamu harcamasını, gelir seviyesi yüksek toplumsal grupların yaşadığı alanlara yapması sonucunda, toplumsal eşitsizlik daha da artmıştır. Özellikle, özelleştirmelerle birlikte kamusal olanın sermaye sınıfına açılması sonucunda gelir seviyesi yüksek olan bireyler özel kesimin ücretli hizmet sunumlarından rahatlıkla yararlanabilirken; işçi sınıfı ve diğer ast sınıflar ise temel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi sonucunda refah kaybı yaşamaktadırlar. Sonuçta, hükümet özelleştirmelerle birlikte toplumsal eşitsizliklerin daha da artmasına yol açmaktadır.

2.4.1.2. Birleşik Krallık'ta Kemer Sıkma Karşıtı Hareketler

Muhafazakâr-Liberal Demokrat koalisyon hükümeti tarafından, 2010 yılı itibarıyla başlatılan kemer sıkma politikalarına karşı toplumsal muhalefet hareketleri gerçekleşmiştir. *Kemer Sıkmaya Karşı Halk Meclisi (The People's Assembly Against Austerity)*, *UK Uncut*, *Ücretlere*³¹ ve *Kesintilere Karşı Ulusal Kampanya*, *Kesintilere Karşı Engelliler (Disabled People Against Cuts, DPAC)* gibi farklı sosyal ve siyasal örgütlenmeler kemer sıkma politikalarına karşı ortaya çıkmıştır. Kemer sıkma karşıtı hareketler ülkedeki işçi sendikalarından da destek almıştır. Birleşik Krallık'ta uygulamaya koyulan bütçe kesintileri İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en sert kemer sıkma dönemine girildiğini göstermektedir (Selva ve Edwards, 26 Mart 2011).

³¹ Öğrenim ücretleri kastedilmektedir.

Bir grup sendikacı ve politikacı tarafından hazırlanan *The People's Charter*'da (2009) yer alan talepler ülkede kemer sıkma karşıtları tarafından dayanak noktası olarak kullanılmış bir belgedir. Bu çalışmanın amacı da Birleşik Krallık'ta sol-sosyalist hareketleri birleştirmek ve kemer sıkmaya alternatif bir toplumsal düzen fikrini harekete geçirmek olmuştur. İçlerinde Jeremy Corbyn, John McDonnell gibi milletvekillerinin yanı sıra sendika liderlerinin de olduğu *The People's Charter*'da kamusal olanın önemi hatırlatılıp, kamusal alanlarda kesinti değil; tam tersine halkın en temel ihtiyaçlarından olan konut ve tüketim gücünün korunmasına yönelik kamusal yatırımlar ve adil bir kamu geliri sistemi talep edilmektedir. Bildirge ile finansın devletleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi, iş günü sayısının azaltılması, asgari ücretin ortalama saatlik ücretin yarısı düzeyine çıkarılması, 3 milyon adet ucuz konut inşa edilmesi, özelleştirmelere son verilmesi, özelleştirilmiş varlıkların yeniden kamu mülkiyetine dahil edilmesi ve emeklilik ödeneklerinin iyileştirilmesi talep edilmiştir (Albo ve Evans, 2012: 326). Albo ve Evans'ın (2012: 326) vurguladıkları üzere, Bildirge'nin İşçi Partisi içerisindeki hizipleşmenin bir dışavurumu olduğu görülmektedir. Çünkü aynı dönemde Gordon Brown hükümeti, Bildirge'nin tam tersi politikaları hayata geçirmektedir. Bu Bildirge daha sonra *Sendika Eşgüdüm Grubu* gibi kemer sıkma karşıtı oluşumlar tarafından gündemde tutulmaya çalışılmıştır.

2010 ekonomi politik dönemeciyle birlikte adından söz ettiren ve kendilerini bir “taban hareketi” olarak tanımlayan *UK Uncut*, kemer sıkma karşısında çeşitli ve yaratıcı eylemler yapmaktadır. Örgüt, vergi kaçırdığının ortaya çıktığı Vodofone'un büyük bir şubesini işgal ederek adından söz ettirmeye başlamıştır. Bu eylem kemer sıkma politikaları karşıtlığında yeni fikirleri ve -örgütlü veya örgütsüz- yeni eylem biçimlerini tetiklemiştir. *UK Uncut*'ın yanı sıra bir diğer kemer sıkma karşıtı hareketin temsilcisi ise *Kemer Sıkma Karşı Halk Meclisi*'dir. Kısa adı *Halk Meclisi* olan bu örgütlenme Kuruluş Bildirgesinin (2013) ilk maddesinde şöyle tanıtılmaktadır: “...kamusal

hizmetlerde kemer sıkma, kesinti ve özelleştirmeye karşı imzacılarla genel bir anlaşmaya dayanan geniş bir birleşik ulusal kampanyadır”.

Kemer sıkma politikalarının ülkede ivme kazandığı bir dönemde yatay bir örgütlenme düzeniyle kurulan ve ortodoks siyasal örgütlenme yapılarından farklılaşan *Halk Meclisi*, kemer sıkma karşıtlığı temelinde, tüm yönetilen sınıfların karşıt siyasal mücadelesini büyötmeye çalışmaktadır. Kuruluş Bildirilerinde göröldüğü üzere, refah devletinin ve demokratik taleplerin korunması, farklı sosyal ve siyasal mücadele alanlarının yan yana getirilmesi hedeflenmektedir. Hem *UK Uncut* hem de *Halk Meclisi* belirli bir siyasal partiye veya örgüte doğrudan bağı bir oluşum değıl; aksine kemer sıkma politikalarının başta işçi sınıfı ve diğıer ast sınıflar üzerinde yaratmış olduğı baskının bir sonucu olarak toplumsal çoğunluğun temsilcileri olarak görünmektedirler. Bu hareketler, yönetilen ve yöneten ilişkisinden öte alternatif hegemonya oluşumlarını teşvik etmeyi, ortak mücadele alanları yaratmayı, koordinasyon ve bilgi paylaşımlarını amaçlamaktadır. Kemer sıkma karşıtı hareketlerin ortodoks sosyal ve siyasal örgütlenme tarzlarından bir diğıer farkı da her türlü yaratıcı mücadele türüne açık olmalarıdır. Bu hareketler, sosyal medya çalışmalarından mitinglere, sivil itaatsizlik eylemlerinden lobi etkinliklerine ve uluslararası ortak hareketlere kadar farklı mücadeleleri desteklemekte; diğıer taraftan hem geleneksel yöntemlerden hem de teknolojik ilerlemelerden yararlanmaktadırlar.

Kemer sıkmanın toplumdaki dezavantajlı ve gelir düzeyin en düşük grupları etkilemiş olduğı DPAC’in kurulmasıyla daha fazla görölmeye başlanmıştır. DPAC, başta engelli bireyler olmak üzere kemer sıkmanın toplum içindeki “diğıerlerini” en kötü etkilediğı düşüncesiyle eylemler düzenlemiştir. DPAC’in kemer sıkma karşıtı hareketler içerisinde belki kitlesel olarak küçük ama yaratmış olduğı farkındalık açısından önemli bir yeri vardır. Çünkü, *Acil Durum Bütçesi* adı altında hükümetin başlatmış olduğı kemer sıkma politikaları toplumdaki en savunmasız grupları hedef almakta ve DPAC de bunu tüm topluma göstermeye çalışmaktadır. Kemer sıkma başta kamusal hizmetlere farklı

gerekçelerle görece daha fazla bağlı yurttaşlar olmak üzere; çocuklar, gençler, engelliler ve yaşlılar gibi nüfusun önemli bir büyüklüğünün refah kaybı anlamına gelmektedir.

Birleşik Krallık'ta kemer sıkma karşıtı hareketler, Gramscigil anlamda demokratik mevziler kazanma hedefindedirler. Bu doğrultuda, koalisyon hükümetini kemer sıkma politikalarından vazgeçirmek ve hükümeti istifaya zorlamak ana hedefler arasında olmuştur (O'Hagan, 22 Şubat 2017). Üniversite öğrencileri kamusal eğitime yönelik bütçe kesintilerine odaklanmıştır. Eğitim ücretlerine ve bütçe kesintilerine yönelik olarak pek çok farklı şehirde kitlesel eylemler yapılmıştır.³² Kemer sıkma karşıtı hareketlerde bir diğer talep de hükümetin sermaye sahiplerinin vergi kaçırma ve vergiden kaçınmasına yönelik olarak önlem alınmaması olmuştur.³³ Yerel yönetim bütçelerinde yapılan kesintiler ve çocuk bakım merkezleri, anaokulları, kütüphanelerin kapatılması toplumsal hareketlerde en çok tepki gösterilen konulardan olmuştur.

Sendikalar ise 2011 yılında emeklilik haklarına yönelik başlayan müdahalelerle birlikte kemer sıkma karşıtı toplumsal hareketlerde daha aktif yer almıştır. Yıl sonunda, *Trade Union Congress* başta olmak üzere, sendikalar tarafından büyük bir grev de örgütlenmiştir. Bu yıl içerisinde gerçekleştirilen eylemler, öğrenci ve emekçilerin başını çektiği, ülkenin yakın tarihi kapsamında görece büyük sayılabilecek bir toplumsal hareket olarak görülebilecek, adı daha önceden belirtilmiş olan gençlik örgütlerinin ve sendikaların yanı sıra çoğunluğu örgütsüz olan bireylerden oluşan toplumsal çoğunluk oluşturmaktadır. Mason, son 25 yılın en büyük kitlesel hareketi olarak ifade ettiği 26 Mart Eylemlerini, şu şekilde bildirmektedir (Mason, 2011): “belediye işçisinden sağlık çalışanına; pasifliğiyle nam salmış olan Unison'dan örgütsüz ailelere, terapi gruplarına kadar farklı örgütler ve bireyler hareketin içinde yer almıştır... Bugünkü eylemlerden

³² Pek çok şehirde kemer sıkma karşıtı miting düzenlenmiş, grev ve bina işgalleri gerçekleştirilmiştir. Örneğin Sheffield'da çocuk merkezlerinin kapatılmasına tepki göstererek kent konseyi toplantısı işgal edilmiştir (Bryant, 23 Şubat 2011).

³³ Birleşik Krallık'ta kemer sıkma karşıtı hareketin bir parçası olan *UK Uncut* vergi adaletsizliğine de tepkili olduklarını ifade etmektedir (UK Uncut, 5 Nisan 2022).

ıkarılması gereken ana sonuç, sendikal hareketin küçümsenmemesi ve yeri geldi mi siyasal partilerden³⁴ daha güçlü bir karşıt hareketi yaratabilmektedirler.”

Kemer sıkma politikaları karşıtlığında birleşmiş olan 26 Mart Eylemleri, örgütlü ve örgütsüz çok farklı toplumsal grupları bir arada mücadeleye dâhil etmesi yönüyle önemlidir. Ülkenin yakın tarihinde, sönümlenmeye yüz tutmuş olan siyasal partiler düzleminde, bu hareketlilik hem kemer sıkmacı önlemlere karşı pasif kalmış İşçi Partisi için hem de koalisyon iktidarı için beklenmedik bir boyuta ulaşmıştır.

Bu gösterilerin önemli bir yönü de Muhafazakâr-Liberal Demokratların henüz kemer sıkma politikalarını tam olarak hayata geçirmediikleri bir dönemde ortaya çıkmış olmasıdır. Dolayısıyla, devletlerin kemer sıkma projeleri tam olarak hayata geçirilmeden kemer sıkma karşıtı hareketlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Hükümet, kemer sıkma karşıtlığında birleşen ve tarihsel olarak önemli bir büyüklüğe ulaşan toplumsal eylemler sonucunda kemer sıkmaya yönelik toplumsal rızanın beklendiği üzere kolay sağlanamayacağını anlamış ve bu eylemler ayrıca muhalefetteki İşçi Partisi açısından da parti içinde bastırılmış olan sol-sosyalist damarın yakın zamanda kabaracağını işaret fişeği olmuştur.

Bu eylemlerde en büyük kitlelerden biri kamu sektörü çalışanları tarafından oluşturulmuştur. Kriz öncesinde kamudaki maaşların, çalışma saat ve koşullarının ve emeklilik haklarının özel sektöre göre daha iyi olması hali krizin ardından, özellikle yeni hkmetle birlikte, bozulmaya başlamıştır. Maliye Bakanı Osborne’nun 2010 bütçe görüşmeleri sırasında kamu sektörü çalışanlarının haklarına da müdahale edileceği açıklaması (Osborne, 8 Haziran 2010), kamu çalışanlarının kemer sıkmayla birlikte refah kayıplarına karşı harekete geçmeye itmiştir. Diğer taraftan, Brown hükümeti döneminden beri özel sektör çalışanlarının ücret ve emeklilik hakları kamu kesimine göre

³⁴ Kastedilen siyasal parti aslolarak İşçi Partisi’dir.

aşındırılmaya daha müsait olmuştur. Bu noktada sendikal faaliyetlerin devlet etkisi altında kalmaları veya örgütlenmedeki sorunları sebebiyle yetersiz kalmaları da etkili olmuştur denilebilir.

Osborne'nun kamu sektörü karşıtı açıklamaları, kemer sıkmanın sadece harcama kesintileri temelinde devlet maliyesine ilişkin ve kısa dönemli bir politika seti olmaktan öteye gideceğini ortaya sermektedir. Kemer sıkma politikalarıyla birlikte kamu sektöründe elde edilen kazanımların aşındırılması ve sendikaların bastırılmasıyla beraber özel sektördeki düşük sendikalaşma, güvencesiz ve daha kötü sözleşmelere maruz kalarak çalıştırılma koşulları hedeflenmektedir. Kemer sıkmanın sadece ekonomik ve teknik bir politika olduğu argümanının ana akım tarafından yaygınlaştırılması esasen bu sınıfsal hedeflerin üstünü örtmektedir. Dolayısıyla, 2008 sonrası kemer sıkma çağında amaçlanan, devletin küçültülmesi politikasına uygun bir şekilde, kamusal olanın baskılanması, kamu kesiminde çalışanların yıldırılması ve kamu kurumlarını bir şekilde işletme haline getirip, yaratılacak refah kayıplarının topluma kabul ettirilmesinden ileri gelmektedir. Hükümet bu sürece şeffaflık, harcama düzenlemesi vb. olumlayıcı adlandırmalar yapsa da kamu kesiminde emekçilerin kazanımları hızla aşındırılarak özel sektör çalışma koşullarında tüm emekçilerin eşitlenmesi hedeflenmiştir.

Öfkeli ve kitlesel bir boyut kazanan eylemlere karşılık kemer sıkmacı politikalarda ısrar edilmektedir. Başbakan Cameron ve Maliye Bakanı Osborne farklı tarihlerde yaptıkları konuşmalarda sık sık kemer sıkmadan vazgeçmeyeceklerini ve halkıda buna mecbur kalındığına ikna etmeye çalıştıkları görülmektedir (Burns, 5 Ekim 2011; Elliott, 6 Eylül 2011; Mangan, 19 Temmuz 2012). Kamu kesiminin sürdürülemez bir borç batağında olduğu, kamu çalışanlarının maaşlarının ve emekli haklarının gereğinden fazla yüksek olduğu ve bu iki temel gerekçenin devleti iflasa götürdüğü ileri sürülmeye devam edilmiştir.

2011 yılında, kemer sıkma karşıtı görece büyük eylemlerden hemen önce yapılan bir anket çalışmasında, halk arasında kemer sıkmanın benimsendiğine dönük bir algının her on kişiden yedisi tarafından kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır (*RAC Foundation*, 2011). Aynı çalışmada, kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan seçmenlerin de yarısına yakını, kemer sıkma politikalarının çok sert bir şekilde uygulandığını belirtmiştir. Bu anketin yapıldığı dönemde önemli olan bir husus, ülkede henüz kemer sıkmanın tam anlamıyla hayata geçirilmediği bir zamana tekabül etmesine rağmen mevcut iktidar seçmeninin dahi hoşnut olmadığı bir kamuoyunun belirginleşmiş olmasıdır. Toplumda oluşmuş olan kanaat, kemer sıkma çağıyla birlikte her geçen yıl durumlarının daha da kötüleşeceği şeklindedir.³⁵ Muhalif siyasal partiler alternatif bir hegemonya ihtimali yaratamadıklarından dolayı kemer sıkma politikalarını sürdürmekte istekli olan hükümet tam olarak baskı altına alınamamakta; mevcut iktidar partilerinin seçmenleri de alternatif bir tercihe yönlendirilememektedir.

Kemer sıkma eylemlerinde yer alan eylemciler, vergi artışları yerine harcama kesintilerinin tercih edilmesini, yerelde kreş ve kütüphane³⁶ vb. kamusal alanların kapatılmasını temel itirazları arasında sıralamışlardır. Diğer taraftan, kemer sıkma karşıtlığında birleşen ast sınıflar, toplumsal olarak, Rousseaucu anlamda yurttaşlık bilincinden giderek uzaklaşılmasına da tepkilerini göstermişlerdir. Bu eylemler sadece bir politika setine itiraz olarak okunmamalı; Gramscigil anlamda mevzi savaşının bir parçasına tekabül edecek şekilde, ideolojik bir karşıt mücadele olarak görülmelidir. Birleşik Krallık'ta kemer sıkma karşıtı eylemlerde, kesintilere karşı vergilerin artırılması

³⁵ Kemer sıkma karşıtı eylemlerde yer alan bir kadın söz konusu politikaların gelecekleri açısından yaratmış olduğu karamsarlığı şöyle ifade etmektedir (*Women's Views on News*, 26 Mart 2011): "Çocuklarımızın geleceğinden endişe duyuyorum... bu yaşa gelip de bu kadar endişeli olacağımı hiç beklemiyordum."

³⁶ Kütüphaneler sınıfsal olarak ve daha genelde toplumsal olarak önemli kamusal alanlardan biridir. Kütüphaneler, kamusal bir toplanma alanı olarak yurttaşların bir arada olma ve belirli kurallar çerçevesinde çalışmaları itibarıyla kamusal bilincini destekler. Bunun yanı sıra, yurttaşların -eğitim, iş hayatı vb.- amaçlarla mevcut gelir düzeyleriyle erişemeyecekleri kitap vd. materyallere ücretsiz erişim imkânı tanır. Günümüz koşullarında her gelir düzeyinin kaliteli internet erişimi olmayabilir; dolayısıyla, *online* materyallere erişmek için uygun bir ortamı sağlar. Son olarak, çalışmak için uygun koşullarda ortama sahip olmayan yurttaşlara gerekli alanı sunar.

-özellikle finansal kesimin vergilendirilmesi- gibi taleplerle, toplum olmanın getirdiği zorunlu hizmet ve ihtiyaçlar için gelir ve giderlere sahip çıkıldığını göstermeye çalışmışlardır. Eylemciler, kamusal hizmetlerin azaltılmasının aksine daha fazla ve kaliteli kamusal hizmet talep etmiş; kamusal gelir kaynaklarının servet vergisi ve artan oranlı bir vergi sistemiyle sürdürülmesini savunarak büyük sermaye gruplarının vergiden kaçınmasına itirazlar dile getirilmiştir.

2.4.2. Yasal Düzenlemeler Işığında Almanya ve Kemer Sıkma Rejimi

21. yüzyıl Almanya’ında kemer sıkma politikalarına yönelik kırılma anı olarak 2008 krizi değil, 2000’lerin başında ortaya atılan ve yıllar içerisinde hayata geçirilen “Gündem 2010” (*Agenda 2010*) reformları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, Almanya’nın 2008 krizine varan süreci 2003 yılı itibarıyla somutlaşmaya başlayan mevzuat düzenlemelerinden bağımsız düşünülemez. 2000’li yıllar itibarıyla düşünüldüğünde, Almanya diğer pek çok Avrupa ülkesinden farklı olarak 2008 krizinden sonra değil önce kemer sıkma politikalarını hayata geçirmeye başlamıştır.

2008 krizi Avrupa’nın hegemonik merkezi konumundaki Almanya’yı da önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak, bu etki Güney Avrupa ülkelerine oranla daha sınırlı kalmıştır. Krizin ardından Alman hükümeti de diğer pek çok Avrupa ülkesi gibi bankaları kurtarmayı tercih etmiş ve sermaye sahiplerini korumak üzere ekonomik önlemler almışlardır. Streeck’e göre, ekonomisi iyi olan Almanya sadece bankaları kurtarmayı düşündüğünden değil; bölgesel hegemonya olması dolayısıyla, Avrupa’nın da istikrarını sağlamak ve olası bir ülke çöküşü durumunda ortaya çıkacak olan genel bir kamu borcu krizine karşı hazırlıklı olmayı da hedeflemektedir (Streeck, 2021: 136). Ülke bu hedefine

ulaşmak için ise kalıcı bir kemer sıkma çağını hem vatandaşları için hem de euro bölgesi için başlatmaktadır.

Krizle birlikte Almanya'nın GSYİH'si Avrupa geneline göre daha az daralmıştır. Ülkede enflasyon oranları ve hane halkı borçluluğu da güney ülkelere oranla daha düşük kalmıştır. 2007 yılında %3,4 olan büyüme oranı 2008'de %0,9'a gerilemiş, 2009 yılında ise %5,1 oranında küçülme yaşanmıştır. Euro bölgesi ve birlik üzerindeki güçlü ekonomik ve siyasiyl yönlendirme kabiliyeti sayesinde ihracata bağlı ekonomik yapısını görece istikrarlı bir şekilde sürdürebilmiştir. Euro bölgesi ülkeleri, özellikle güney ülkeleri, ekonomik durgunluk yaşarken Almanya 2010 yılında %4, 2011 yılında %3,1 büyüme oranını yakalayabilmiştir.

Almanya'da iş gücü piyasasına bakıldığında krizle birlikte işsizlik oranlarında ciddi bir artış yaşanmadığı görülmektedir. %0,3 oranında artarak 2009 yılında %8,1 oranına yükselen işsizlik, 2010 yılında %7,7'ye, 2012 yılında ise %5,5'e kadar gerilemiştir. Alman hükümeti krizin ardından iş gücü piyasasında sermaye yanlısı önlemler olarak krizin etkilerini hafifletmiştir. Bu kapsamda iş gücü piyasasının gvencesizleştirilmesi, hizmetler sektöründeki bazı katı düzenlemelerin azaltılması, yarı zamanlı vb. esnek çalışma sistemlerinin artırılması ve işverenlere yönelik destek mekanizmaları yoluyla krizin etkisini sermaye sahipleri lehine azaltmayı hedeflemiştir (OECD, 2012).

Ülkenin ihracata bağlı ekonomik büyüme sistemi, ülke içi talebin disiplin altında tutulmasını ve bu bağlamda, mali konsolidasyonu gerekli kılmaktadır. Küresel bir kriz olarak 2008 krizi Almanya'nın ihracat yaptığı ülkeleri de etkilediğinden ötürü ihrac ürünlerine talebi de olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla, Almanya'nın krizle mücadelesi ülke sınırlarını aşmakta ve Güney Avrupa lkeleri üzerinde politika yapıcı rolünü gerektirmektedir. Euro bölgesi politikalarının belirlenme sürecindeki Almanya

hegemonyası Hennette vd. (2017: 4) tarafından da şu şekilde vurgulanmaktadır: “... olabildiğince dağınık görüntüsüne rağmen bu farklı politikalar bal gibi ‘yönetilmektedir’, zira ulusal ve Avrupalı ekonomi ve maliye bürokrasileri –Fransız ve Alman Hazine yönetimleri, AMB yönetimi, Avrupa Komisyonu üst düzey ekonomi görevlileri vb.- arasında giderek sıkılaştıran birlik nedeniyle sert bir çekirdek oluşmuştur.” Hennette vd. (2017) Avrupa Birliği ve euro bölgesi yönetim sistemlerinin demokratikleştirilmesi üzerine olan çalışmalarında Almanya’nın hukuki, ekonomik ve siyasal tüm süreçlerde baskın olduğunu ve kurumsal olarak antidemokratik yapıların ortaya çıkmasında en büyük paya sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Bölgesel hegemon olarak Almanya’nın ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli ‘yeni merkantilizm’ olarak da adlandırılmaktadır (Baudry, 2019; Bellofiore, Garibaldi ve Halevi, 2012: 152). Pierre Baudry’ye göre, 2000’li yıllarda Almanya klasik anlamıyla merkantalist bir ülke olmayıp “neo-merkantilist”, “post-modern merkantilist” veya “küreselleşmiş merkantilist” gibi sıfatlarla nitelendirilebilir (Baudry, 2019). Yazar, Almanya’nın yeni stratejiler geliştirerek ulusal politikasını bölgesel hegemonik gücüyle beraber ulusüstü bir uygulama alanı yaratabildiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Alman ekonomisi tam anlamıyla AB içerisinde ve küresel düzeyde etkili olmakta ve kendi çıkarını ülke dışında da kurumsal olarak belirli bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu kabiliyeti de çok düzeyli bir ekonomik ve politik yönetim yapı ortaya çıkarmaktadır.

2008 krizinin ardından Alman ekonomisinin güney ülkelerine göre daha az etkilenmesinin bir diğer sebebi ise euro bölgesi içinde ücretlerin en çok baskılandığı ülke olması ve üretkenlik artışının sağlanması temelinde oluşmaktadır (Akçay ve Güngen, 2019: 138). Kurumsal olarak emek gücünün baskı altında tutulması Almanya’nın küresel krizden diğer ülkelere göre daha istikrarlı çıkabilmesini sağlamıştır. İşçi sınıfının ülkedeki mevzi kayıpları da hem ülke içindeki hegemonya mücadelesine hem de

Almanya'nın Güney Avrupa ülkeleri üzerinde baskıladığı politika setlerinin daha rahat hayata geçirilmesine neden olmuştur (2019: 172).

21. yüzyıl Almanya'sında kemer sıkma politikaları iki temel döneme ayrılabilir. Birincisi, kemer sıkmanın 2000'lü yıllarda somutlaşmasına tekabül eden ve 2008 krizi ve sonrasında uygulanan politikalara yakın dönem temellerini oluşturan “Gündem 2010” ve Hartz IV Yasaları çerçevesinde 2003-2008 yılları arası dönemselleştirilebilir. 2008 krizi sonrası, önceki dönemlerde temelleri atılan kemer sıkmanın ekonomik istikrarı sağlamak adına süreklilik kazanması bağlamında dönemselleştirilebilir.

2.4.2.1.2003-2008 Arası Almanya'da Erken Dönem Kemer Sıkma: ‘Gündem 2010’ ve Hartz IV Reformları

Alman ekonomisinin 2008 krizinden görece hızlı bir şekilde toparlanmasının temelinde 2000'lerin başlarında hayata geçirilen işçi sınıfı karşıtı “Gündem 2010” politikaları yer almaktadır. Bu yapısal reformlarla birlikte Alman refah devletinin sonunun geldiği söylenebilir (Freier, 2022: 36). Ülkenin ekonomik yapısı daha rekabetçi ve esnek bir hal almış, işten çıkarma kolaylaştırılmış, emeklilik yaşı yükseltilmiş, sosyal yardım programları yeniden düzenlenmiş, sağlık sigortasından içi boşaltılmıştır. “Gündem 2010”, hedeflediği ekonomik büyüme sistemi ve bütçe disipliniyle birlikte, Almanya'da kemer sıkmacı yeni bir çağın başlatıldığını ve refah devleti uygulamalarının ortadan kalktığını ilan etmektedir.

“Gündem 2010” Programının bir parçası niteliğinde olan ‘Hartz IV Yasaları’ (*Arbeitslosengeld II*) katı kemer sıkma politikalarını hayata geçirmeyi hedeflemiştir. ‘Hartz IV Yasaları’ ile en temelde sosyal yardımlar kesilmeye çalışılmış, iş gücü

piyasaının yarı zamanlı çalışma vb. esnek bir yapı olarak yeniden örgütlenmesini sağlamıştır. Bu yasa ile işsizliğin, işsizlerin iş beğenmemesinden kaynaklandığı savunulmuş, işsizlik yardımları ile sosyal yardımlar yeniden düzenlenmiş ve daha düşük miktarlarda ödeme yapılmaya başlanmıştır. Sosyal yardımlardan yararlanma koşulları -iş aramaları teşvik etme, sosyal yardımların verimli ve etkin bir şekilde dağıtılması gerekçeleriyle- daha katı kurallara bağlanmıştır.

İşsizliğin toplumsal değil de bireysel bir sorun olarak gösterilmeye çalışılması, emekçilerin pazarlık gücünü zayıflatmış ve Almanya ekonomisi bir bütün olarak düşük ücretler temelinde kurulu bir düzen halini almıştır. İşten çıkarmaya karşı koruyucu yasal düzenlemelerin gevşetilmesi, emeklilik haklarının törpülenmesi ve sendika yardımlarının azaltılması ile sendikal faaliyetlere yönelik siyasal baskının artırılmasıyla zayıflatılması sonucunda işçi sınıfının refah düzeyi daha da azalmıştır.

21. yüzyılda ülkede uygulanan kemer sıkma politikalarının temelleri, Almanya Sosyal Demokrat Partisi (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) ve Yeşiller'den (*Die Grünen*) oluşan koalisyon hükümeti tarafından ortaya koyulmuştur. Bu politikaların hayata geçirildiği dönemde görevde olan Şansölye Gerhard Schröder'e atfen 'Schröder Reformları' olarak da anılmakta olan bu yasal düzenlemeler kapsamında sosyal yardımlardan yararlanma koşulları daha fazla koşula bağlanarak işsizler üzerindeki devlet baskısı artırılmıştır.³⁷

Bu politikalar temelinde Almanya sermaye sahiplerine krize karşı daha dayanıklı bir ortam sunmuştur. İkinci olarak bütçe disiplini hedefi doğrultusunda borç oranları düşük tutularak krize yanıt verme konusunda daha geniş bir politika sahası oluşturulmuştur. Üçüncü olarak, ülkenin ekonomik büyümesinin dayanağı olan ihracatı

³⁷ Gerhard Schröder'in ekonomi politikaları SPD içerisinde sürekli tartışma konusu olmuştur. Schröder, 2003 yılındaki 'Gündem 2010' öncesinde, 1994 yılındaki Aşağı Saksonya Eyalet Seçimlerinin ardından da katı bir kemer sıkma programını savunmuş ve parti içi tartışmaları ateşlemiştir (Chmura, Hartmann, Haunhorst, 2022).

artırıcı reformlar küresel rekabetteki konumunu da güçlendirmiştir. Görüldüğü üzere, Almanya kriz yıllarına işçi sınıfı karşıtı kemer sıkmacı reformları temelinde ‘hazırlıklı’ bir şekilde girmiştir.

“Gündem 2010” ile başlatılan kemer sıkma çağına yönelik sosyal ve siyasal hareketler de kısıtlı da olsa gündeme gelmiştir. Bu tepkilerin yönetilen toplumsal sınıfları örgütleme ve hegemonya mücadelesi yürüttüğünü söylemek gerçekçi olmayacaktır. Muhalefet partilerinin, sendikaların ve medya kuruluşlarının kemer sıkma projesine güçlü bir yanıt vermediği görülmektedir.

Önemli toplumsal tepkilerden ilki 500’den fazla bilim insanı tarafından yayınlanan bir bildiri ile başlamıştır. “Gündem 2010” paketine karşı “refah devletini parçalamak yerine reform yapın - işsizleri cezalandırmak yerine işsizlikle mücadele edin” sloganıyla bir metin yayınlamışlardır.³⁸ 2003 yılında ortaya konan tepki metni hükümetin istihdam yaratma hedefinin gerçekçi olmadığı, istihdamı artırma hedeflerinin, özellikle sosyal güvenlik alanındaki, kemer sıkma politikalarının üzerini örtmek için kullanıldığı savunulmaktadır. Hükümetin, toplumda sosyal yardımlardan aşırı yararlanma olduğu temelinden yola çıkarak refah devletini suçlaması en basit ifadeyle neden-sonuç ilişkisinin çarpıtılmasıdır.

Refah devleti harcamalarının bireyleri çalışmaktan uzaklaştırdığını düşüncesi temelindeki Alman örneğinde kemer sıkma projesinin istihdamı artıracığı savına dayanmaktadır. Öyle ki, Şansölye Schröder’in kemer sıkma yanlısı adımları Almanya Hristiyan Demokratlar Birliği (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*, CDU) ve ideolojik ortağı Hristiyan Sosyal Birliği (*Christlich-Soziale Union in Bayern*, CSU) tarafından sürekli desteklenmiştir.³⁹ Bu da göstermektedir ki, ülkede SPD ve Yeşiller

³⁸ *Aufruf von über 500 Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftlern Gegen “Agenda 2010”* (IAB, 2003).

³⁹ Angela Merkel, Almanya Federal Meclisinde yapmış olduğu bir konuşmada karşı çıkışlara rağmen “Gündem 2010” reformlarını savunan Schröder’e teşekkür etmiştir (Alman Federal Meclisi, Genel Kurul Tutanakları 16/4, 30 Kasım 2005: 78).

Koalisyonu muhafazakârlar ve sermaye grupları tarafından yönlendirilebilmekte ve bu doğrultuda, refah devleti kazanımları yok edilmektedir.

Refah devleti kazanımlarına yönelik siyasal müdahaleler sosyal ve siyasal tepkileri de beraberinde getirmiştir. 2004 yılı itibarıyla Hartz IV düzenlemelerine karşı “Pazartesi Gösterisi” (*Montagsdemonstration*) gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Pazartesi günü yapılması itibarıyla bu ismi alan eylemlerde kemer sıkma karşıtlığı dikkat çekmektedir. Sosyal yardımların kapsamının daraltılması ve yararlanma koşullarının zorlaştırılması toplumsal tepkilerin başlıca nedenlerindendir. Pazartesi eylemleri örgütsüz bir halk hareketi olarak gözükmeyle birlikte zaman içerisinde *Alman Sendikalar Birliği* (*Deutsche Gewerkschaftsbund*, DGB) ve radikal sol partiler tarafından sahiplenilmiştir.

Hartz IV karşıtı eylemlerin ilk zamanlarındaki örgütsüzlüğü radikal sağ tarafından değerlendirilmeye çalışılmış ve eylemlerin temel hedefi olan sosyal yardımların korunması hedefi neo-Naziler tarafından saptırılarak yabancı karşıtlığına ve şiddet eylemlerine dönüştürülmeye çalışılmıştır. İlerleyen dönemlerde eylemlerde etkisini artıran DGB ve sol-sosyalist partiler eylemlerin kemer sıkma karşıtlığı temelinde birleşip “Pazartesi Gösterisi” adı altında eylemlerin süreklilik kazanmasını sağlamıştır. 2007 yılının sonlarına doğru Hartz IV düzenlemeleri yoksulluğu daha da artırdığı görülmektedir (*Berlin Online*, 13 Ekim 2007; *Spiegel*, 13 Ekim 2007). Kemer sıkmanın hiçbir koşulda kabul edilmeyeceği, Hartz IV’in geri çekilmesi, emeklilik yaşının düşürülmesi, kısmi çalışma ve güvencesizliğin telafi edilmesi “Pazartesi Gösterisi”nin temel talepleri olmuştur.

2.4.2.2.2008 Krizi ve Sonrası: Kemer Sıkma Rejiminde Ekonomik Büyüme İçin Teşvik Paketleri

Bölgesel hegemonya olarak Almanya diğer euro bölgesi ülkelerine bütçe disiplini ve borçların azaltılması hedefiyle yapısal reformların hayata geçirilmesi konusunda öncülük yapmıştır. Almanya'nın 2008 krizine diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak 'önden yüklemeli' bir kemer sıkmayla girdiği belirtilmiştir. 2008 krizinin ardından ekonomik istikrar teşvik programlarıyla sermaye yanlısı bir biçimde korunmaya çalışılmıştır. Krizin etkilerinin artması itibarıyla giderek artan bütçe açıkları sonucunda başta sosyal yardımlar olmak üzere kamu kesimi harcama kesintilerine başvurmuştur.

2008 yılında "1. Teşvik Paketi" (*Konjunkturpaket I*) ve 2009 yılında "2. Teşvik Paketi" (*Konjunkturpaket II*) ile krizdeki ekonomiye müdahale edilmiştir. CDU/CSU ve SPD'den oluşan koalisyon bu programlarla hedeflerinin ekonomik büyüme ve istihdamı korumak olduğunu vurgulamıştır. CDU/CSU bu süreçte vergi indirimlerinin ekonomik krize çözüm olacağını savunurken, SPD ise vergi artışlarının yapılmasını ve üst gelir gruplarının krizde daha fazla sorumluluk yüklenmesini savunmuştur.⁴⁰ Partilerin bu görüş ayrılıkları, kemer sıkma projesinin ana akım tarafından sürekli iddia edildiğinin aksine sınıfsal bir proje olduğunu göstermektedir. Son tahlilde, teşvik paketleri kapsamında büyük sermaye gruplarına yönelik devlet desteği artırılmış, gelir vergisi oranı %15'ten %14'e indirilmiş, sosyal yardımlardan yararlanma koşulları daha katı bir şekilde

⁴⁰ 2009 yılının başında, CDU/CSU'nun görüşlerini açıklayan dönemin CSU lideri Horst Seehofer, en yüksek vergi oranlarında bir artışı asla kabul etmeyeceklerini, tüm toplumun krize karşı sorumluluk sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir (*CSU*, 05 Ocak 2009).

2008 yılının sonlarında açıklama yapan Şansölye Yardımcısı SPD'li Frank-Walter Steinmeier, Almanya'nın kriz öncesindeki kemer sıkma politikaları "sayesinde" krize diğer Avrupa ülkeleri kadar sert kemer sıkma politikalarıyla yanıt vermek zorunda olmadığını belirtmiş, istihdamın ve altyapı yatırımlarının korunması gerektiğini savunmuştur. Steinmeier'in açıklamaları CSU liderinin SPD ile kemer sıkma politikalarında anlaşmalarının zor olmayacağını belirtmesini destekler niteliktedir. Nitekim SPD liderinin bu açıklamaları 2008 krizi sonrasında IMF yazınında sıkça rastlanan "genişletici kemer sıkma" tezinden öteye geçmemektedir (*SPD*, 18 Aralık 2008).

düzenlenmiş, borçlanmaya sınır getirilmiş, yatırımların -özellikle altyapı yatırımlarının- desteklenmesi kararlaştırılmıştır.

İki *Konjunkturpaket*'in ardından üçüncü teşvik paketi de 2009 yılında *Mövenpick-Gesetz* olarak da bilinen *Ökonomik Büyüme Hızlandırma Yasası* (*Gesetz zur Beschleunigung des Wirtschaftswachstums*) adıyla hayata geçirilmiştir. Alman Federal Meclisindeki CDU/CSU ve Bağımsız Demokrat Parti (*Freie Demokratische Partei*, FDP gruplarının 09/11/2009 tarihli yasa tasarısı incelendiğinde, 2008 krizi “Federal Almanya Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana yaşanan en kötü mali ve ekonomik kriz” ve “çok ciddi ve benzeri görülmemiş bir kriz” olarak nitelendirilmektedir.⁴¹ Yasa tasarısında ekonomik büyümenin önündeki en büyük engel olarak vergi oranları gösterilmekte, büyük krize yönelik olarak acil çözüm önerileri ise vergi indirimleri ve sermaye gruplarına çeşitli teşvikler üzerinden oluşturulmaktadır. Kurumlar vergisi, veraset vergisi, konaklama vergisi gibi vergi oranlarında indirimler tasarlanmıştır. Ayrıca hane halkına yönelik de vergi indirimleri söz konusu olmakla birlikte bu indirimin de düşük gelir grubundaki aileleri kapsamadığı görülmektedir (*Tagesschau*, 9 Kasım 2009). Yasa tasarısında imzası bulunan FDP’nin otelcilik sektöründen aldığı bağışlar parti içerisinden dahi eleştirilmiş, yasa tasarısının krize çözüm üretmekten ziyade “sınıfsal olarak kayırmacı bir vergi politikası” olduğu savunulmuştur.⁴² Sosyal demokrat ve sol-sosyalist partiler ise bu yasa tasarısının kemer sıkmacı olduğunu, toplumsal sınıflar arasında yükü yönetilen sınıflar üzerine yaktığını ifade etmişlerdir.⁴³

Almanya’da hükümetler, 2008 krizi öncesinde başlatmış olduğu kemer sıkma politikalarını krizin ardından da perçinleyerek sürdürmüştür. 2013 yılında yapılan federal

⁴¹ Alman Federal Meclisi, *CDU/CSU ve FDP Gruplarının Ekonomik Büyüme Hızlandıracak Yasa Tasarısı* (*der Fraktionen der CDU/CSU und FDP, Entwurf eines Gesetzes zur Beschleunigung des Wirtschaftswachstums*, 9 Kasım 2009).

⁴² FDP’li eski bakan Hildegard Hamm-Brücher yasa tasarısını eleştirmektedir (*Spiegel*, 16 Ocak 2010).

⁴³ SPD, Die Linke ve Yeşiller’in temsilcileri yasayı toplumsal eşitsizlikleri artıracak endişesiyle eleştirmektedirler (*Tagesschau*, 04 Aralık 2009).

seçimlerde CDU/CSU'nun zaferi önemli bir kırılma anına tekabül etmektedir. Freier tarafından da belirtildiği üzere, CDU/CSU ve ideolojik olarak ortaklaştıkları FDP, parti yönetim kadrolarında sermaye sınıfından bulundurmakta, büyük ve orta ölçekli sermaye gruplarının siyasal temsilini sağlamaktadır (Freier, 2022: 22). CDU/CSU vergi artışı yapılmayacağı, servet vergisinin getirilmeyeceği, emeklilik yaşının korunacağı gibi seçim taahhütleri çerçevesinde mevcut kemer sıkma düzenlemelerinin artık kalıcı olacağını ortaya koymuştur.⁴⁴

Krizin ardından federal hükümetin yanı sıra eyalet yönetimlerinde de kemer sıkma politikaları uygulanmıştır. 2013 yılında özellikle yerel yönetimlerin birikmiş bütçe açıkları ve mali sorunları gündeme gelmiştir. Mali bir kştten kurtarılması için, Kuzey Ren-Vestfalya rneğinde grldği üzere, yerel yönetimlerden kemer sıkma programları uygulaması talep edilmiş, belediyelerin de baştta personel maaşları, eğitim ve kültürel faaliyetler olmak üzere harcama kesintilerine gittiği görülmüştür (Timm-Arnold, 11 Eylül 2013). Kuzey Ren-Vestfalya dışındaki diğer eyaletlerde de öncelikle sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık gibi kamusal harcamalarda kesintilere gidilmiştir.

2008 krizi bağlamında Almanya'da hayata geçirilen kemer sıkma politikalarına yönelik üç temel çıkarım yapılabilir. İlk olarak, bu çözüm yöntemleri toplumsal eşitsizlikleri daha da artırmıştır. İkincisi, refah devleti krizin sorumlusu olarak gösterilmiştir. nc ve son olaraksa büyük sermaye gruplarına verilen destekler ile artan altyapı yatırımları, ekolojik tartışmalarla beraber kemer sıkma karşıtı sosyal ve siyasal hareketleri de beraberinde getirmiştir.

Hükümetin sosyal harcamaları azaltıp altyapı yatırımlarına yönelmesi evre hareketleriyle kemer sıkma karşıtı hareketleri bir araya getirmiştir. 2008 krizinin ardından

⁴⁴ Federal bütçe aıklarından yola çıkarak kalıcı bir kemer sıkma çağına girileceği CDU temsilcisi Norbert Barthle tarafından dile getirilmektedir (*Deutsche Welle*, 20 Kasım 2012).

gerçekleştirilmek istenen Stuttgart 21 Demiryolu Projesine karşı bir halk hareketleri doğmuştur. Projeye karşı çok sayıda örgüt kurulmuş olup *Stuttgart 21'e Karşı Eylem İttifakı* ve *Park Koruyucuları (Aktionsbündnis gegen Stuttgart 21 und die Parkschützer)* bunlardan en bilinenidir. Eylemler, belirli bir zaman içinde yatırım tercihlerinin çevresel maliyetlerinin eleştirilmesinin ötesine geçerek refah devleti harcamalarının kesintiye uğratılmasına da tepki göstererek kemer sıkma karşıtı geniş bir halk hareketi olarak örgütlenmiş ve yıllarca sürdürülmüştür.

2008 krizi sonrasında ülkede kemer sıkma karşıtlığında ortaklaşan sosyal ve siyasal örgütler tarafından Frankfurt merkezli *Blockupy Hareketi* oluşturulmuştur. 2012 yılında başlayan eylemlerde hem ülke içindeki ekonomi politikalarına karşı çıkılmış hem de euro bölgesi yönetiminin faaliyetleri 'bloke' edilmeye çalışılmaktadır. Avrupa'nın ekonomi üssü Frankfurt'ta kemer sıkma karşıtlığı temelinde gerçekleştirilen gösteriler giderek tüm kıtadan destek görmeye başlamıştır. 2012 yılından 2016 yılına kadar gerçekleştirilen kitlesel eylemler kapsamında Frankfurt'taki banka merkezlerinin kapatılmasına, üniversitelerin tatil edilmesine, etkinliklerin yasaklanmasına ve ulaşım ağlarının kısıtlanmasına kadar bir dizi önlem alınmak zorunda bırakılmıştır.⁴⁵

Blockupy Hareketi, "Pazartesi Gösterisi"nden farklı olarak; ekonomik, sosyal ve siyasal hedefleri ortaklaşmış bir şekilde, baştan itibaren sol-sosyalist bir ideolojiyi dayanak almıştır (*Blockupy Frankfurt*, 17 Şubat 2015).⁴⁶ Bu kapsamda Avrupa genelinde örgütlenen hareketin temel hedefi karşıt bir hegemonya mücadelesini güçlendirmek olmuştur. Başta Avrupa Merkez Bankası olmak üzere, kemer sıkma politikalarının kurumsal temsilcilerine, sermaye sınıfının hükümet üzerinde artan nüfuzuna, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklere karşı mücadeleler yürütülmüştür.

⁴⁵ Frankfurt'taki eylemlere karşı çok sayıda önlem alınarak eylemlerin yaygınlaşması ve eylemlere katılım engellenmeye çalışılmıştır (Weaver, 18 Mart 2015; Kaul, 25 Ağustos 2016).

⁴⁶ Blockupy Hareketi kendisini hegemonya karşıtı bir mücadelenin parçası olarak tanımlamaktadır (*Blockupy Frankfurt*, 17 Şubat 2015).

Almanya 2008 krizi öncesinde başlatmış olduğu kemer sıkma düzenlemelerini krizden sonra da sürdürmüştür. “Gündem 2010”, Hartz IV Reformları 21. yüzyılda ülkenin ekonomi politikalarında yol gösterici kemer sıkma politikalarını ortaya koymuştur. Almanya yasal düzenlemeler yoluyla baskıladığı işçi sınıfı üzerinden ihracat temelli ekonomik büyüme yapısını sürdürmeyi başarmış ve diğer Avrupa ülkelerine oranla krizden daha az etkilenmişlerdir. Krizin faturasının sosyal yardımlara ve kamu harcamalarına kesilmesi ve sermaye sınıfının kriz sonrasında teşvik paketleri ile korunmasına yanıt olarak *Pazartesi Gösterileri* ve *Blockupy* gibi kemer sıkma karşıtı hareketler ülke gündemine oturmuştur. Bu hareketler en temelde ekonomik ve sosyal kazanımların korunması için mücadele etmişlerdir, refah devleti kazanımlarının geri alınması ve alternatif hegemonyaya yönelik sosyal ve siyasal oluşumlarının genişlemesini sağlamışlardır.

2.5.2008 Krizi Sonrasında Güney Avrupa’da Kemer Sıkma

2.5.1. 2008 Krizi Sonrasında İtalya

2008 krizinden en çok etkilenen ülkelerden biri, yüksek kamu borcuna sahip İtalya’dır. Ülkede büyüme oranları uzun süredir yatay bir seyir izlemektedir ve ülkenin ekonomi ve politika alanlarında yolsuzluklar, mafya, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma gibi süregelen sorunlar söz konusudur. Ülkede kriz, ABD’de Lehman Brothers’ın iflası sonrasında uluslararası kredi akışındaki kesintiyle birlikte şiddetlenmiştir. Kredi akışının kesilmesiyle birlikte, gayrimenkul ve otomotiv sektöründe başta olmak üzere (Di Quirico, 2010: 7), iflaslar yaşanmış ve 2009-2012 yılları arasında yaklaşık 45.000 şirket temerrüde düşmüştür (Petrelli, 2013). Bu gelişmelerin ardından, işsizlik ülkede en büyük toplumsal

sorun halini almıştır. Buna karşılık, hükümet ise büyük sermaye gruplarını desteklemeyi ve kamu harcamalarında sermaye yanlısı kesintileri tercih etmiştir. Ülkede giderek şiddetlenen iflas dalgası, beraberinde işsizlik oranlarında artışları getirmiş; kamu gelirleri ve GSYİH azalmış ve dolayısıyla, bütçe açığı ve kamu borç oranları artmıştır (IMF, Eylül 2023).

Kriz öncesi İtalya’da sol partiler içerisinde de kemer sıkma projesine sempatiyle bakıldığını gösteren ideolojik dönüşümler gündeme gelmeye başlamıştır. Liberal ve muhafazakâr partilerce savunulan finansal istikrarın kamu yararına önceliklendirilmesi, kamu borcunun ve bütçe açığının azaltılması hedeflerinin desteklenmesi, kemer sıkma hegemonyasının başarılı olduğu alanlardan bir diğeridir.

İtalya’da kriz öncesi yıllarda koalisyon hükümetlerinin ekonomik sorunlara uzun vadeli çözümler üretmediği görülmektedir. 2000’li yılların başından itibaren ülkede kemer sıkma politikalarının etkisi izlenmeye başlanmıştır. Esnek istihdam modelleri, düşük ücret politikalarının yanı sıra çalışma hakları kısıtlanmış, eğitim kalitesinin düşük olmasına rağmen eğitim alanında bütçe kesintilerine gidilmiş, sağlık hizmetlerinde kesintiler ve özelleştirmeler yapılmıştır (Di Quirico, 2010: 5). Silvio Berlusconi liderliğindeki radikal sağ hükümetin Eğitim Bakanı Mariastrella Gelmini, Eylül 2008’de kamu üniversitelerine sağlanan devlet finansmanını büyük ölçüde kesen, devlet üniversitelerinin özel araştırma vakıflarına dönüştürülmesine izin veren bir yasayı hazırlamasıyla tanınmaktadır (Zamponi ve González, 2017: 68). İleride daha detaylı tartışmaya açılacağı üzere ülkede krizin faturası genelden özele olacak şekilde kamu kesimine, sosyal devlet harcamalarına ve en özelindeyse eğitim harcamalarına yansıtılarak başlamış ve bu durum ‘Gelmini karşıtı’ olarak da bilinen kemer sıkma karşıtı hareketlerde gençleri toplumsal grupları seferber etmek için örgütleyici rolüne yönlendirmiştir. Devlet üniversitelerine sağlanan finansmanda 2009 yılında 63,5 milyon

euro, 2010’da 190 milyon euro, 2011’de 316 milyon euro ve 2012 ve 2013 yıllarında toplamda 872 milyon euroluk devasa kesintiler yapılmıştır.

Tüm bu gelişmeler ülkenin yoksul güney bölgeleriyle zengin kuzey kesimleri arasındaki toplumsal eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmuştur. Kemer sıkma politikaları ülkenin en çok güney bölgeleri, sektör bazında eğitim harcamaları özelinde üniversitelerin ve krizden kamu kesiminin sorumlu tutulması üzerinden kamu çalışanlarını olumsuz etkilemiştir. Berlusconi’nin özellikle kemer sıkma politikalarına yönelik siyasal desteği en az bu toplumsal gruplardan gördüğü belirtilmelidir (Di Quirico, 2010: 9). Ülkede kemer sıkma projesinin sınıfsal olduğu ve iktidarın siyasal desteği daha az gördüğü toplumsal grupları cezalandırma ve baskı altında tutma hedefleri olduğu görülmektedir.

İtalya’da Berlusconi’nin istifa etmesinin ardından, AB’nin desteğiyle acil durum hükümeti kuran Mario Monti, mevcut “Avrupa projesi”nin yapısal uyum programlarına uygun bir teknokrat olarak öne çıkmaktadır. Mario Monti’nin başbakanlığı dönemi ülkede mali konsolidasyonun kurumsallaşmasına ortam hazırlamıştır. Bocconi Okulu’nun yoğun etkisinin görüldüğü acil durum hükümeti, karşısında güçlü bir muhalefetin de bulunmamasının yarattığı siyasi boşluğu küresel neoliberal kurumların yapısal uyum programlarını hayata geçirmek için kullanmıştır. Monti’nin konsolidasyon döneminde bütçe açıklarının azaltılması ve kamu borcunun kontrol altına alınması hedeflenmiştir.

Başbakanlığı öncesinde, Goldman Sachs’a danışmanlık yapmış olan Monti, faşizm döneminde Eunadi’nin düşüncelerinin önemli bir yer edindiği ve kemer sıkma düşüncesinin kıtada üretim merkezlerinden biri olan, Bocconi Üniversitesi’nden mezun olmuş ve orada rektörlük yapmıştır. Monti döneminde Maliye Bakanlığı’na da Bocconi Üniversitesi’nden mezun Vittorio Grilli getirilmiştir. Grilli, Bakanlık görevinin ardından

da JP Morgan’da görev almıştır. Kemer sıkmanın en yoğun olduğu alanlardan biri olan Ekonomik Kalkınma, Altyapı ve Ulaştırma Bakanlığı’nda da Bocconi Okulu mezunu Corrado Passera getirilmiştir. Monti, 2011 yılının kasım ayında, iktidara getirilmesinin bir ay sonrasında, “İtalya’yı kurtarmak” için mecbur olduklarını söyleyerek ve kendi maaşından da vazgeçtiğini de vurgulayarak toplumsal rızayı sağlamaya çalışmıştır.

Krizin ardından kurulan yeni düzende demokratik mekanizmalar mümkün olduğunca baskı aygıtları kullanılarak engellenmiş, ekonomik kriz daha çok otoriter bir şekilde ‘çözölmeye’ çalışılmıştır (Seymour, 2014: 70). İtalya’da kabul edilen kemer sıkma paketiyle birlikte; emeklilik yaşı yükseltilmiş, sağlık hizmetlerinden yararlanma ücretleri artırılmış, bölgesel sübvansiyonlar kısılmış, dar gelirli ailelere yönelik vergi yardımları kesilmiştir. Bunların yanı sıra, rekabeti teşvik edici düzenlemeler getirilmiş ve vergi artışlarında, katma değer vergisi (KDV) başta olmak üzere, dolaylı vergilerde artışlar tercih edilmiştir. Kamu kesiminde istihdam olanakları azaltılmış ve memur maaşlarında kesintilere gidilmiştir.

Özel sektörde güvencesiz çalışma koşulları, işçi çıkarma kolaylığı, esnek ve *part time* çalışma modeli getirilmiştir. OECD (Kasım, 2021) verilerine göre, istihdamın korunmasına dönük hükümetin iş sözleşmelerinde, bireysel ve toplu işten çıkarmalara karşılık aldıkları önlemin katılığı krizin ardından kademe kademe azaltılmış ve ülkede yoksulluk oranı ise 2008 krizinin ardından artışa geçerek, beş yıl içinde, %20 artmıştır. 2008 öncesinde azalma eğilimine giren gelir dağılımı adaletsizliği de krizin ardından yeniden artış eğilimine girmiştir. Krizle birlikte toplumsal yoksulluktaki artışın görülmesi açısından önemli göstergelerden bir diğeri olan hane başına düşen birey sayısı da artış eğilimine girmiştir.

Fedakârlık talebinde bulunan Monti, kendi maaşından vazgeçme ‘özverisi’ ve güvenceli çalışmanın da bireyleri monotonlaştıracığı gibi söylemler ileri sürerek, esnek

ve güvencesiz istihdam yöntemleri üzerinden işgücü piyasasının kemer sıkma projesini benimsenmesini hedeflemiştir. Teknokrat hükümetler her ne kadar kemer sıkmanın “mümkün olduğunca adil” olmasını sağladıklarını beyan etse de; sendikalar kemer sıkma paketinin en çok işçi ve emekli haklarında kesinti yarattığını belirtmişlerdir (Scherer, 12 Aralık 2011). Sendikaların muhalefetine rağmen, açık bir şekilde sınıfsal kodlar içeren rekabetçi, ekonomik büyüme odaklı harcama kesintilerine dayalı kemer sıkma reform paketi hayata geçirilmiştir. İtalya’da kemer sıkma paketiyle birlikte 33 milyar euroluk kamu harcamaları kesintisine gidilmiştir (Jones ve Scherer, 5 Aralık 2011; Sisto, 2 Şubat 2012).

İtalya’da kriz sonrasında vergi gelirleri istatistiklerine bakıldığında, kemer sıkmanın hükümetin bahsettiği gibi toplumsal sınıflar bağlamında adil bir politika seti olmadığı görülmektedir. Ülkede gelir ve kurumlar vergisinin payı düşürülüp dolaylı vergilerin payı artırılmış, mülk üzerinden alınan vergilerde kayda değer bir vergi artışı yapılmamıştır (OECD, 2020).

Kamu harcamaları istatistiklerinde, özellikle refah devleti harcamalarında azalma eğilimi net bir şekilde görülmektedir. Eğitim, sağlık, barınma ve sosyal devlet harcamaları önemli ölçüde azaltılmıştır. Eğitimin genel bütçeden aldığı pay krizin hemen ardından %20 azalmıştır. Barınma ve sosyal devlet harcamaları da kemer sıkma paketinin uygulayamaya geçirilmesiyle beraber yaklaşık olarak %40 azalmıştır. Kamu harcamalarında genel olarak bir azalma olmasına karşılık, kamu düzeni ve güvenliği gibi bazı harcama kalemlerinin bütçeden aldığı pay ise artmıştır. Kemer sıkma paketiyle azaltılması hedeflenen yüksek kamu borç oranları daha da artmıştır. Kamu açıkları ise krizin ardından keskin bir azalma eğilimine girmiştir.

İtalya’da kamu borç oranları, OECD (2024) ve *IMF Fiscal Monitor* (2021) verilerine göre, 1990’lı yılların başından beri yüksekliğini korumaktadır. İtalya’da yüksek

kamu borç oranları 2008 krizinin doğrudan sebebi değildir. Blyth'in “devlet suç ortağı mıdır? Evet. Bu sorunlara devlet mi neden olmuştur? Hayır” şeklindeki soru cevapları İtalya'nın kamu borç oranlarıyla 2008 krizi arasındaki ilişkiyi özetlemektedir (Blyth, 2017: 74).

İtalya'da kuzey-güney ayrımı çerçevesi kamu borç oranlarının neden yüksek olduğu konusunda önemli bir analiz metodunu sağlamaktadır. Ülkenin kuzeyiyle güneyi arasında tarih boyunca önemli ekonomik, sosyal ve siyasal farklılıklar olmuştur. Kuzey İtalya, endüstrisi görece daha fazla gelişmiş teknolojinin, moda ve tasarımın öne çıktığı büyük kentlere sahipken, Güney İtalya ise tarıma dayalı üretimin yaygın olduğu ve endüstrisi görece daha zayıf kırılgan bir ekonomiye sahip bölgedir. Bu bağlamda, kuzeyde işsizlik oranları daha düşük, eğitim ve sağlık altyapısı daha güçlüdür. Ülke içindeki bölgesel farklılıklar, güney kesimlerin mali açığının kuzey kesimler tarafından kapatılmasıyla sürdürülmüş, siyasal nedenlerle vergilendirme sisteminin tam olarak işletilememesi sonucunda devalüasyonlarla borçların azaltılması hedeflenmiştir (Blyth, 2017: 73). Ancak, euro bölgesine girilmesiyle birlikte devalüasyon imkanı da ortadan kalkmıştır.

İtalya'da krizin ardından uygulanan kemer sıkma politikalarının, hükümetin söylemlerinin aksine, toplumsal gelir dağılımını dikkate almadığı görülmektedir. Kemer sıkmanın yükü, işçi sınıfı başta olmak üzere yönetilen toplumsal kesimlere yüklenmiştir. 2018 yılında nüfusun %8,3'üne (5 milyon kişi), 2020 yılında ise nüfusun %9,4'ü (5,6 milyon kişi) mutlak yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmekte ve insan onuruna uygun bir düzeyde bir gelir elde edememektedir (Mattei, 2022: 18). Hükümetin harcamalarını kısıtıldığı alanların; barınma, eğitim ve sağlık gibi temel kamusal hizmet alanları olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra işgücü piyasasına yönelik müdahaleleriyle de sermaye sahiplerinin daha rahat bir şekilde işçi çıkarmasının önünü açtığı, esnek ve güvencesiz çalışma koşullarını yaygınlaştırdığı görülmektedir. Sonuç olarak bütçede, toplumun

ücretle geçinen geniş kesimini ilgilendiren kamusal harcamaların kısılması, hem kamuda hem özel sektörde çalışma koşullarının işveren lehine bozulması sınıfsal olarak taraflı tercihlerdir. Kemer sıkma politikaları sonucunda sermayedarlar hem güçlendirilmiş yasal dayanaklarla emek sömürüsünü artırabilmiş hem de devletin çekildiği kamusal hizmet alanlarında yeni karlılık koşulları yaratabilmiştir.

Güney Avrupa'daki diğer ülkelere kıyasla kemer sıkma karşıtı hareketleri İtalya'da daha önce başlamış ve zamanla sönümlenmiştir. Kemer sıkma karşıtı hareketlerin giderek radikalleştiği ve ardından parçalanarak dağıldığı görülmektedir (Treré, Jeppesen ve Mattoni, 2017: 408). İlk aşaması 2008 yılında görülen kemer sıkma karşıtı hareketlerde öğrenci hareketlerinin baskınlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde “krizin bedelini ödemeyeceğiz” sloganı etrafında bütünleşildiği görülmektedir (Guarano, 27 Kasım 2008). Kemer sıkma projesi kapsamında dayatılan eğitim reformuyla hükümetin yerel ekonomiler ve ulusal eğitim sistemini feda ettiğini savunarak reform paketinin geçmemesi için haftalar süren eylemler gerçekleştirmişlerdir. Eylemler çoğunlukla barışçıl bir şekilde sürdürülmüş ve daha çok sivil itaatsizlik metodu tercih edilmiştir.

2010-2011 yıllarındaysa öğrenci hareketlerinin büyük çoğunluğunun daha fazla siyasallaşmasının da etkisiyle ortaöğretim sonrası eğitimin kemer sıkma projesi çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına, sosyal ve ekonomik güvencesizlikler temelinde radikalleşmiştir. Bu yıllarda alternatif hegemonya oluşumlarının ve tartışmalarının güçlendiği görülmektedir. Lorenzo Zamponi ve Joseba Fernández González (2017: 66), İtalya'da öğrenci hareketlerini “*early risers and brokers*” (“erken kalkışanlar ve aracılar”) olarak tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda, İtalya'da kemer sıkma karşıtı hareketler üzerinden radikalleşen sosyal ve siyasal hareketlerin ‘öncüsü’ veya örgütleyicisi olarak öğrenci hareketleri öne çıkmaktadır.

Öğrenci hareketlerinin kemer sıkma karşıtlığı üzerinden seferber ettiği yönetilen toplumsal sınıflara ilişkin bilişsel, örgütsel, kültürel ve stratejik içerikleri doldurduğu görülmektedir. Gençlik hareketleri aynı zamanda ekonomik ve demokratik mekanizmaların işleyişinden duydukları hoşnutsuzlukları da dile getirmektedirler (Zamponi ve González, 2017: 66). Ülkede kemer sıkma karşıtı gençlik hareketlerinin 1990'lı yıllardan miras alındığı ve Gramscigil bağlamda uzun vadeli bir mücadelede farklı toplumsal kesimleri seferber edebilen bir popülerliğe sahip olduğu ve bu bağlamda, öncülük ettikleri görülmektedir.

2010-2011 yıllarında üniversite işgalleri, otoyolların kapatılması ve polisle şiddetli çatışmalara varan kemer sıkma karşıtı hareketler 2011 yıllarının sonlarına doğru sönümlenmiştir. 15 Ekim 2011 tarihi, İtalya'da kemer sıkma karşıtı hareketlerin geniş kapsamlı bir karşıt hegemonyaya yönelik inşa sürecine yönelik her türlü olasılığın son günü olarak görülmektedir (Treré vd., 2017: 409). 2012-2013 yıllarındaysa kemer sıkma karşıtlığı toplumsal düzeyde parçalanmış ve dağınık bir hal alarak ayrı mücadele alanlarıyla karışmıştır. Ancak, Zamponi (2017) tarafından vurgulandığı üzere, kemer sıkma karşıtı hareketlerin ülkede yükselişi ve sonra parçalanmış bir hâle gelmesi herhangi bir kazanımın olmadığını da ifade etmemektedir. Kemer sıkma karşıtı hareketler, krizin nedenlerinin sorgulanmamasını, sosyal devlet harcamalarını kesintiye uğratılmasının ve bu bağlamda, yaratılan ekonomik ve sosyal güvencesizliğin uzun vadeli etkilerinin daha geniş toplumsal kesimler tarafından fark edilmesini sağlamış, yeni siyasal tartışma ve fırsatlara zemin hazırlamıştır. İtalya'da kemer sıkma karşıtı hareketlerin 15 Ekim 2011 sonrasında yaşadığı iç bölünmeler, Yunanistan'daki kadar güçlü bir alternatif hegemonya ihtimalinin gündeme gelmesini engellemiştir.

2.5.2. Yunanistan: Yüzyılın Kemer Sıkma Deneyimi

Yunanistan, neoliberalizmle birlikte refah devletinin kademe kademe ortadan kaldırılmasının en büyük deney sahalarından biri olmuştur. Yunanistan örneği, kemer sıkmanın teknik bir ekonomi kavramına indirgenemeyeceğinin, aksine Jessop'ın “geniş anlamıyla kemer sıkma” olarak belirttiği şekilde (Jessop, 2016: 416), kamu kesimini ortadan kaldırmaya yönelmiş olan yeni bir tarihsel düzene tekabül ettiğinin en net göstergesidir. Dolayısıyla, Yunanistan 2008 krizinin ardından hegemonya bunalımı koşullarının da en net görüldüğü Güney Avrupa ülkesi olmuştur. Bu bağlamda, krizin ekonomik kökenlerinden yola çıkılarak, ülkede kemer sıkma projesinin sosyal ve siyasal etkileri incelenecektir.

2.5.2.1. Krizin Ekonomik Temelleri: Kamu Borcu ve Kemer Sıkmanın Sınıfsallığı

20. yüzyılda kamu maliyesinin en büyük araçlarından biri olan borçlanma, 1980 sonrası neoliberal dönemde kamu maliyesinin en büyük sorunu olarak görülmeye başlanmış ve kamu borcunun yerini kemer sıkma politikaları almıştır. Refah devleti uygulamaları bağlamında kamu borcunun kamu maliyesi üzerinde sadece daha fazla yük oluşturduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Reinhart ve Rogoff'un daha sonra yürütülen kamu borç oranı hakkındaki çalışmalarına dayanılarak,⁴⁷ Yunanistan'da da kamu borç oranlarının yüksek olması ülkedeki krizin en büyük sebebi olarak gösterilmektedir. Ülkenin kamu borç oranlarının 2006'ya kıyasla 2010 yılında %42 artmış olması kemer

⁴⁷ Söz konusu makale Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff'un 2010 tarihinden hakemli olmayan “Growth in Time of Debt” makalesidir. Thomas Herndon, Michael Ash ve Robert Pollin tarafından 2014 yılında yayınlanan “Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff” adlı çalışmayla Reinhart ve Rogoff'un kamu borç oranları ile büyüme oranları arasındaki ilişkiyi yanlış yorumladıkları, verilerin seçici bir şekilde kullanılarak hatalı sonuçları varıldığı ortaya konulmuştur.

sıkma yanlılarının krize en büyük gerekçelerinden biri olmuştur (Plehwe ve Neujeffski, 2019: 14). Kamu maliyesinin böylesine sorunlu görüldüğü Yunanistan, 2007 yılına kadar kredi derecelendirme kuruluşları tarafından düşük kredi riskini ifade eden A harfiyle notlanmıştır. Amerikan yatırım bankası Goldman Sachs'ın büyük miktarlarda para karşılığı Yunanistan'ın mali durumunu olduğundan çok daha iyi gösterdiği daha sonra ortaya çıkarılmıştır (Streeck, 2016a: 158).

Krizin hemen öncesine kadar OECD'nin Yunanistan raporunda ülke ekonomisinin güçlü olduğu ve ekonomik büyüme sisteminin sürdürülebilir olduğu savunulmaktadır (OECD, 2007: 11). Ayrıca, raporda, 2004 yılından beri sürdürülen kemer sıkma programının özellikle kamu kesimi harcamalarına yoğunlaştırılmasının daha verimli olacağı tavsiye edilmektedir: Kamu harcamalarında sağlık sistemini de kapsayacak bir şekilde reformlara ihtiyaç duyulduğu belirtilerek bütçe disiplinin sağlanması salık verilmektedir (2007: 13). Emekçilerin ekonomik ve sosyal haklarının korunmasına yönelik kanunların esnetilmesi, esnek çalışma koşullarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Olumlu notlamaların ve açıklamaların aksine Yunan ekonomisi, Alman ekonomisi ile benzer politikalar ile yönetilemeyecek kadar kırılgan bir yapıya sahiptir. Yunanistan'da denizcilik, turizm ve bankacılık gibi kırılgan sektörlerle dayalı bir ekonomi söz konusudur (*T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 9 Şubat 2024; *Yunanistan Maliye Bakanlığı*, 2010). Dolayısıyla, euro bölgesinde uygulanan tekdüze bir politika, ihracata dayalı ekonomisi olan Almanya ile kırılgan sektörlerle dayalı bir ekonomisi olan Yunanistan için aynı sonuçları vermemektedir.

2010 yılının başlarında, Yunanistan Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan, *İstikrar ve Büyüme Programı* (Güncellenmiş Hâli, *Update of the Hellenic Stability and Growth Programme*) ülkedeki krizin temel nedenlerini kamu kesimi borç oranlarında

bulmaktadır ve ekonominin istikrara kavuşturulmasının yolunun kamu kaynaklarının daha verimli bir şekilde kullanılmasından ve “fazlalığın” azaltılmasından geçen “başarılı bir mali konsolidasyon” ile mümkün olacağını savunmaktadır (2010: 4). Kamu borç oranlarının azaltılması politikalarından taviz verilmeden ekonomik büyümenin sürdürülmesi hedeflenmekte, bunun için de kemer sıkma rejimi kabul edilmektedir. 2010 Programı, krizin beş temel nedenden kaynaklandığını iddia etmektedir: Kamu kesimi borç oranları, kamu kesimi açıkları, zayıf ekonomik büyüme, bütçe disiplininin sağlanamaması ve mali yapıya yönelik güven eksikliği. Bu tespitler sonucunda, sınıfsal bir tercihle, yapısal uyum programlarının hayata geçirilmesi hedeflenmektedir: Kamu harcamaları azaltılacak, kurumsal reformlar yapılacak, kamu gelirleri artırılacak, bütçe ve vergi sistemi güncellenecektir. Hükümet, bu raporuyla, Yunan halkının tüketim odaklı, dolayısıyla “tembel” olduğunu ilan edip, artık mal ve hizmet yatırımlarına dayalı sürdürülebilir bir büyüme modeline geçileceğini belirtmektedir (2010: 4).

Yunanistan ekonomisinin krizi ve ardından hayata geçirilen kemer sıkma uygulamaları sınıfsal temellere dayanmaktadır. Ülkenin temel sorunlarından bir diğeri kamu gelirlerindeki artışın beklenen düzeyin altında seyretmesidir. Bu bağlamda, ülkede vergi kaçakçılığının yüksek olduğu görülmektedir. 2000’li yılların başından itibaren artan vergi kaçakçılığı oranlarının 2007 yılında GSYİH’nin %27,5’ine ulaştığı ve AB içerisindeki en yüksek kayıt dışı ekonominin Yunanistan’da olduğu tahmin edilmektedir (Matsaganis vd, 2012: 26). Matsaganis vd., gelir vergisi temelinde yaptıkları bu çalışmaları vergi kaçakçılığının toplumsal gelir dağılımı eşitsizliğini artırdığını ortaya koymaktadır. Sermaye sınıfının kamusal giderlere katılmaktan kaçındıkları ve bunu en çok eksik beyan vererek, gerçek gelir düzeyini saklayarak ve sahte evrak düzenleyerek yaptıkları ortaya koyulmaktadır. Bu çalışmada gelir vergisi üzerinden bir analiz yapıldığı görülmekte olup, yazarlarında belirttiği üzere, kurumlar vergisi, sermaye vergisi ve KDV de dikkate alındığında sermaye sınıfının vergi ödemekten kaçınması oransal olarak daha

fazla yükselmektedir (2012: 31). OXFAM'ın 2013 tarihli *Yunanistan Vaka Analizi* çalışması ise vergi gelirlerindeki düşüklüğün ve kamu borç oranlarındaki yüksekliğin sebebini kamu kesiminde istihdam edilenlerin maaşlarının özel sektöre göre yüksek olmasına bağlamaktadır (OXFAM, 2013: 2). Son tahlilde, Yunanistan'ın euro bölgesine katıldığı 2001 yılından bu yana vergi oranları Batı Avrupa ortalamasının altında kalmaktadır. Bu süreçte şirket karlarından aldığı verginin en üst dilimi de %40'tan %20'ye indirilmiştir (Streeck, 2016a: 267).

Yunan hükümeti, 2010 yılının başında, maaşların dondurulmasının yanı sıra ödeneklerde de kesintiler yaparak kamu çalışanlarının hakları üzerinden kemer sıkma projesini hayata geçirmeye başlamıştır. Şubat ayındaki ilk programdan bir ay sonra çıkarılan ikinci program daha kapsamlı olmuştur. Bu programla birlikte devlet yardımlarında kesintiler yapılmış, maaş kesintilerinin kapsamı genişletilmiş ve dolaylı vergilerde artışa gidilmiştir. Nisan ayındaki kemer sıkma programında ise memur ve emekli haklarında kesintilerin yanı sıra dolaylı vergilerdeki artışa devam edilmiştir.

Mayıs ayında *Troyka* tarafından dayatılan radikal kemer sıkma politikaları hükümet tarafından kabul edilmiş ve meclise sunulmuştur. PASOK'un Mayıs ayında sunduğu tasarı kapsamında kamu kesiminin ekonomik faaliyetleri daha da daraltılmış, memur ve emekli haklarına müdahaleye devam edilmiştir. *Troyka* ülkedeki en büyük sermayedarlardan olan gemi sahiplerinin vergilendirilmesini, sermayenin kaçırılmasının engellenmesini veya sermaye sahiplerine yönelik bir vergi sisteminin hayata geçirilmesini değil; kamu kesiminde çalışanların maaşlarında kesintiler, işten çıkarmalar, emeklilik haklarında kesintiler, çalışma yaşının artırılması ve vergi reformu taleplerinde bulunmaktadır. Ülkede denizcilik sektörü ve özellikle gemi sahiplerinin finansal ve siyasal gücü vergilendirilmeyi reddetmelerini sağlamaktadır ve siyasal iktisadi çıkarları gereği *Troyka* tarafından dayatılan kalıcı kemer sıkma politikalarının ülkedeki sadık bekçileri olmuşlardır. Kamu borç oranlarının azaltılması hedefiyle 2010 ve sonrasında

hayata geçirilen kemer sıkma politikaları sonucunda, beklenenin aksine kamu borç oranları artmaya devam etmiştir (Eurostat, Ekim 2023). Streeck'e göre, Yunanistan'da kamu borcunun 1995'e kıyasla 2008'den sonra %60 artmış olmasının temel nedeni borçlanmanın teşvik edilmesi bağlamında euro bölgesine dâhil olunmasıdır (Streeck, 2016a: 158, 275). Parasal birlik içinde Yunanistan'ın aldığı borcun ekonomik büyümeye katkı sağladığı yaygın kabul görmekteyken krizle birlikte kesilen para akışı borç ödemelerinin kesilmesine neden olmuştur.

Kemer sıkma politikalarının hayata geçirildiği kriz sonrasında büyük sermayedarların vergi borçlarının ödenmesine yönelik hiçbir çözüm üretilmediği de Maliye Bakanlığı tarafından kabul edilmiştir. Yaklaşık olarak 13 milyar dolarlık vergi borcunun sadece 0,0014'üne tekabül eden 19 milyon doları tahsil edilebilmiş ve tahsil edilememesine gerekçe olarak şirket iflasları, müfettişlerin yolsuzluğu, sahte fatura düzenlenmesi vb. nedenler ileri sürülmüştür. Yunanistan Anayasasında yer alan bir maddeyle gemi sahipleri vergiden muaf tutulmaktadır (Streeck, 2016a: 259-260). Vergilendirme çabalarının ise sermayenin varlıklarını yurt dışına kaçırma tehditleriyle sonuçlandığı kabul görmektedir. Bahse konu vergi borcunun kümülatif olarak 70 milyar dolara ulaştığı belirtilmektedir (Boukas, 16 Mart 2013).

2.5.2.2.Krizin Ardından Artan Ölüm Oranları Bağlamında Kemer Sıkmanın İnsani Sınırları

Yunanistan'daki kemer sıkma politikalarının sınıfsallığı ve ağır toplumsal sonuçları, artan ölüm oranları ve sağlık hizmeti yetersizlikleri üzerinden de görülmektedir. Ülkede hükümet değişimlerinden toplumsal hareketlerin artmasına, işsizlik oranlarının ve intihar vakalarının artmasına varan gelişmeler kaydedilmiştir

(BBC, 31 Mayıs 2013; Gavris, 2015).⁴⁸ Tragaki ve Lenos (2017) tarafından Yunanistan’da resmi istatistiklerden yararlanarak yapılan bir çalışmada, 2008 krizi sonrasında intihar oranlarında bir artış olduğunu ve bunun da özellikle -yaş grupları ve cinsiyet farklılığının da etkisi altında- ekonomik gerekçelerle gerçekleştiğini belirtmektedirler.

Yunanistan’da hükümet sağlık alanında da önemli harcama kesintilerine gitmiş ve bunun sonucunda halk sağlığında olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. *Troyka* tarafından ülkeye dayatılan kemer sıkma programları, halkın sağlık sorunlarıyla baş başa kalmasına ve gelir düzeyi düşük toplumsal sınıfların ekonomik olanakları yetmediği için özel sağlık hizmetlerine de başvuramaması sonucunda hayatlarını dahi kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır. Hükümet, krizin ardından 2012 yılına kadar sağlık harcamalarını %25, ilaç harcamalarını %32 oranında azaltmıştır. Ayrıca hastane bütçelerinde de sert kesintiler yapılmıştır. Sağlık çalışanları işten çıkarılmış, yeni malzeme alımları ve doktor istihdamları azaltılmıştır. Bu tercihlerin sonucunda, gerekli sağlık tedbirlerini alamayan, düzenli sağlık kontrollerine gidemeyen ve ilaçlara erişemeyen emekçiler büyük refah kayıplarıyla baş başa bırakılmışlardır. Ülkede kemer sıkma rejiminden dolayı doğum oranlarında %15’e yakın bir düşüş gerçekleşmiş, 2018 yılına gelindiğinde ülkedeki ölüm sayısı doğum sayısının üzerine çıkmıştır (Ozoglu, 05 Şubat 2020).

Yunanistan, kemer sıkma projesinin emekçiler açısından ölümcül bir deney olduğunun en açık bir örneğidir. Yunanistan’da tüm toplumsal sınıflar krizden aynı oranda sorumlu olmadıkları gibi krizin sonuçlarından da farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Gelir düzeyi görece yüksek olan toplumsal gruplar ihtiyaçlarını piyasa sunumlarından

⁴⁸ Renos Gavris’in 2015 yılında çektiği *Austerity* adlı film kemer sıkma politikalarının toplum üzerindeki etkilerine dair Yunanistan’ın Atina kentinde geçen kısa bir anlatı filmidir. Olay, emekli Dimitris Christoulas’ın 4 Nisan 2012 sabahı Atina’nın ana meydanında “bilinçli ve motive edilmiş” intiharından ilham almaktadır. Filmin kahramanının bir eylem biçimi olarak Atina’da kamusal bir alanda intihar edene kadar krizin sarmaladığı hayatı gözler önüne serilmektedir.

karşılamayı sürdürebilmişken; emekçilerin geçimlik düzeydeki gelirleri özel sektöre yönelmelerine yetmemiş ve psikolojik sorunlardan eğitim sorunlarına kadar önemli refah kayıpları gündeme gelmiştir. Sınıfsal bir proje olarak kemer sıkma, emekçilerin sadece bugünkü refah düzeylerini değil, geleceklerini de belirlemiştir. Özellikle çalışma çağındaki erkek nüfusta intihar oranları, depresif sorunlar; genel olarak ülkede bebek ölüm oranlarında ve ölü doğum oranları, uyuşturucu kullanımı ve enfeksiyonlar artış göstermiş; en temel tıbbi hizmetler dahi alınamaz hale gelmiştir.⁴⁹

2.5.2.3.Ekonomi Kertesinde Ortaya Çıkan Kriz ve Krizin Üst Yapısal Yansımaları

Krizin ardından ekonomik istikrarın yeniden sağlanmasına hedefiyle büyük sermaye gruplarına yönelik vergi yükümlülüklerini artırmayı tercih etmeyen hükümet, borç veren kuzey ülkelerin antidemokratik taleplerine uyararak emekçiler aleyhine ekonomi politik önlemleri tercih etmiştir. Ülkedeki ekonomik politikalarındaki gelişmelerin politika kertesine de yansımaları olmuştur. 2010 kemer sıkma programının ardından sosyal güvenliğe yönelik siyasal mekanizmaları çökmüştür, ülkede sürekli artan işsizlik oranları ile harcama kesintileri birleşince yoksulluk, toplumsal olarak en önemli gündem maddesi haline gelmiştir.

Yunanistan’da 2008 krizinin ardından kemer sıkma politikalarının destekçileri ve karşıtları şeklinde siyasal hayat ve örgütlenmeler yeniden şekillenmiştir. Kemer sıkma projesi kapsamındaki yapısal reformlar siyasal partiler düzleminde bir boşluk yaratmıştır.

⁴⁹ Ülkede kemer sıkma politikaları kapsamında ilaç geri ödemelerinde de kesintiler uygulanmıştır. Yunanistan Kanseri Federasyonu, hükümetin kemer sıkma politikaları sonucunda kanser hastalarının ilaçlarının tedarik sürecinin sekteye uğradığını ve bunun sonucunda tedavilerinin sürdürülemeyeceği tehlikesi olduğunu belirtmiştir. Hükümetin ilaç ödemelerinde aldığı karar sonucunda Novo Nordisk gibi ilaç firmaları ülkeden çekilme kararı almıştır (Michopoulou, 16 Kasım 2017).

Hegemonya bunalımı koşullarında bu boşluk yeni siyasal partilerin doğuşuyla özellikle kemer sıkma projesinin destekçileri ve karşıtları ikiliğinde alternatif hegemonya tartışmalarını güçlendirmiştir. İşçi ve memur sendikaları, öğrenci hareketleri kemer sıkma karşı toplumsal hareketleri örgütleyici rol oynamışlardır.

2008 krizi ve ardından kemer sıkmanın kıtada en sert biçimde uygulandığı ülkede alternatif hegemonya mücadelelerine zemin hazırlamıştır. Siyasal partiler düzleminde uzun yıllardır güçlü pozisyonundaki geleneksel partilerin yerini popülist söylemlere sahip siyasal oluşumların aldığı görülmektedir. Ülkedeki ekonomik ve toplumsal sorunlar popülist ve radikal siyasal hareketler temelinde yeni siyasal örgütlenmeleri açığa çıkmıştır. Yeni Demokrasi (ND, *Néa Dimokratía*) krizin ardından eski oy oranı ve sandalye sayısına uzun yıllar ulaşamamıştır. Liberal-muhafazakâr ND'den daha da fazla etkilenen geleneksel parti ise Panhelenik Sosyalist Parti (*Panellinío Sosialistikó Kínima*, PASOK) olmuştur. PASOK iktidarında kemer sıkma programının kabul edilmesinin de etkisiyle parti neredeyse yok olmanın eşiğine gelmiş, eski siyasal gücüne bir daha ulaşamamıştır. PASOK, 2009'da %43,9 oy oranına ulaşmışken Haziran 2012 seçimlerinde partinin oy oranı %12,3'e kadar gerilemiş ve daha sonraki seçimlerde oy oranı bu seviyenin altında kalmıştır.

2012 yılında kurulan muhafazakâr ideolojideki Bağımsız Yunanlılar (*Anexartitoi Ellines*, ANEL), Radikal Sol Koalisyonun -bilinen adıyla SYRİZA'nın (*Synaspismós Rizospastikís Aristerás - Proodeftikí Symmachía*)- giderek güçlenmesiyle birlikte kemer sıkma karşıtlığı temelinde koalisyon hükümetlerinde yer almayı başarmıştır. SYRİZA ve ANEL göçmenler ve din gibi önemli sosyal ve siyasal ayrışmalara sahip iki ayrı ideolojinin temsilcileri olsa da *Troyka* müdahalesi başta olmak üzere ulusal egemenliğin tesisi temelinde ortaklaşmaktadırlar (Halikiopoulou ve Vasilopoulou, 2012).

Diğer taraftan ırkçı Altın Şafak da krizin ardından güçlenen bir diğer siyasal parti olmuştur. Krize kadar %1'in üstüne bile çıkamayan ve kamusal alanda güçlü bir varlık gösteremeyen parti, özellikle 2012 seçimlerinden sonra %10'a yaklaşan oy oranlarıyla ve şiddet eylemleriyle kendinden söz ettirmeye başlamıştır. Altın Şafak, Avrupa'daki diğer radikal sağ partilerin aksine, kapsayıcı bir milliyetçilikten uzak, açık bir şekilde ırkçılık ideolojisine dayanarak bu oy oranlarına ulaşmakta ve şiddet yanlısı bir siyaseti kullanmaktadırlar. Altın Şafak, ülkedeki krizin faturasını göçmenlere ve Yunan ırkından olmayanlara kesmekte ve sosyal kamu harcamalarının ise ırki ayrım gözetilerek sürdürülmesini savunmaktadırlar (Halikiopoulou ve Vasilopoulou, 2012).

Yunanistan'a dayatılan kemer sıkma programının politika kertesinde en büyük etkisi radikal solun güçlenmesine olanak sağlaması olmuştur. Ülkenin euro bölgesinden çıkış ihtimalinin ilk defa kuvvetli bir ihtimal halini alması Almanya merkezli borç veren kuzey ülkelerinde büyük bir yankı uyandırmıştır.⁵⁰ Diğer Güney Avrupa ülkelerinde ise euro bölgesinden çıkmaya yönelik bu denli güçlü bir talep doğmamıştır. 2008 krizi Avrupa'da hegemonyanın krizine tekabül etmektedir. Tarihsel blokun "organik birliği"nin çözüldüğü bu dönemde, bölgesel hegemon Almanya'nın ve borç veren diğer kuzey ülkelerinin "organik çözüm" metodu olarak üzerinde uzlaşma sağlayarak hayata geçirdiği kemer sıkma projesi ve bunun sonucunda Yunan emekçilerin karşıt hegemonya mücadelesi ve Gramscigil anlamıyla elde edilen mevzi kazanımları "organik bunalım" koşullarının en net örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, kemer sıkma karşıtı sosyal ve siyasal örgütlenmelerin ülkedeki gücü, Almanya başta olmak üzere, kuzey ülkelerinde ve ulusüstü neoliberal kurumlarda sarsıcı bir etki yaratmıştır. Gramscigil anlamıyla organik bunalım hali kapitalist sisteme içkin sorunların birikerek ortaya çıkması bağlamında beklenen bir süreç olsa da sonuçları açısından tarihsel blokun üstyapısal

⁵⁰ Yunanistan'da faaliyet gösteren ABD kökenli şirketler ülkenin eurodan ayrılışına yönelik hazırlıklar yapmışlardır (Schwartz, 2 Eylül 2012).

kertesinin dayanıklılığına, toplumsal olarak karşıt sınıfların gücü ve ast sınıfların stratejilerine bağlıdır (Portelli, 1982: 140-141). Kemer sıkma projesi organik bunalım halini sona erdirememiş ve alternatif hegemonya oluşumları ise henüz başarıya ulaşamamıştır.

Kemer sıkma politikalarına karşı, özellikle 2010-2012 yılları arasında, oturma eylemleri, işgaller ve grevler örgütlenmiştir. 2010 yılında ülkede başlayan grev ve kitlesel eylem dalgalarıyla ülkenin borcunu ödeyememesinin sonuçlarının siyasal katılım mekanizmalarından ve ödeyememenin gerekçelerinden bağımsız bir şekilde emekçilere yansıtılmasına karşı çıkmıştır. Şubat ayında maaşların dondurulması sonucunda ülke çapında kamu görevlileri greve gitmiştir. Mart ayındaki daha geniş kapsamlı ikinci kemer sıkma programına da grevler ve kitlesel eylemlerle yanıt verilmiştir. *Troyka*'nın Yunanistan'a yönelik kurtarma paketinin açıklanmasının hemen ardından, Mayıs ayının başında, kemer sıkmaya karşı en büyük toplumsal hareket düzenlenmiş, sendikaların tamamına yakını eylemlere destek vermiştir. 5 Mayıs protestolarında 3 işçi hayatını kaybetmiş, eylemlerin şiddetlenmesi sonucunda birçok ülke Yunanistan'a seyahat yasağı veya uyarısı getirmek zorunda kalmıştır.

2011 yılı haziran ayında dördüncü kemer sıkma programı hayata geçirilmiştir. *Orta Vadeli Program (mesoprothesmo)* veya "Haziran 2011 Tedbirleri" olarak da ifade edilen bu programla birlikte özelleştirmelerin yanı sıra gelir vergisi ve KDV düzenlemeleri hayata geçirilmiştir. Yıllık geliri 8.000 euronun üzerinde olanların gelir vergisi artırılmış, 12.000 euronun üzerinde olanlarınsa ekstra vergi ödemesi kabul edilmiştir. Yine bu program kapsamında işgücüne yeni katılacak olanlar için asgari ücret %20 düşürülmüştür. Ekim ayında ise devlet memurları ve emekli maaşlarında daha fazla kesinti yapılması için beşinci kemer sıkma programı uygulamaya konulmuştur. Okulların kapatılması ya da birleştirilmesi yoluyla da kamu kesiminin eğitim harcamalarında kesinti

kararları alınmıştır. Bu program *Troyka* tarafından ikinci bir yardım paketinin sağlanması için talep edilmiştir.

Euro bölgesi yönetiminin ve IMF'nin ana hedefi krizin yayılmasını önlemek ve bu programlarla bütçe açığının azaltılmasını sağlamaktır. Krizin ardından hayata geçirilen bir dizi kemer sıkma programına rağmen bütçe açığının devam ettiği görülmektedir. 2010 ve 2011 yılındaki mali disiplin önlemleri sonucunda kamu gelirleri azalmış, kamu borç oranları 2009 yılında %109'dan 2011'de %175'e yükselmiştir (Eurostat, Ekim 2023). Kamu borç oranları 2011'den sonra kronikleşerek aynı seviyelerde devam etmiştir. Ekonomi 2009 yılında eksi 4.3 küçülmüşken, kemer sıkma politikalarının yoğunlaştığı 2011 yılında bu oran eksi 10.1'e kadar yükselmiştir (DB, 2023). Diğer taraftan kredi derecelendirme kuruluşlarının kriz öncesindeki pozitif notlamalarının aksine ülkenin risk notlarını düşürmesi de borçlanma maliyetlerini artırmıştır.

Krizin ardından tercih edilen harcama kesintilerine dayalı bir kemer sıkma rejimi sermaye sınıfı açısından beklenen ekonomik 'başarı'yı getirmemiştir. Ekonomide büyümeyi teşvik edeceği beklenen kemer sıkma politikaları tam tersine ekonominin beklenenden daha hızlı küçülmesine neden olmuştur. Ülkede kemer sıkma karşıtı hareketlerin giderek güçlenmesi ve süreklilik kazanmasına karşılık, hükümet, kemer sıkma politikalarından başka bir alternatif olmadığı hipotezi temelinde toplumsal rızayı yeniden sağlamaya çalışmıştır.

2011 yılında kemer sıkma politikalarından taviz verilmeyeceği *Troyka* ve ülke yönetimi tarafından kabul edilse de Başbakan Yorgo Papandreu yeterli mali disiplini sağlayamadığı gerekçesiyle istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Ülkede karar alma mekanizmalarının nasıl şekilleneceği Avrupa Komisyonunun o dönemki başkanı José Manuel Durão Barroso tarafından eylül ayı içerisinde ortaya koyulmuştur (EC, 14 Eylül 2011). Barroso, kemer sıkmanın tek çözüm yolu olduğunu ve toplumsal rızanın tam

olarak sağlanması için mücadelenin ulusüstü kapitalist politikalara güvenden geçtiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda, Yunanistan'ın, beklenen hedeflere ulaştırılması için teknokrat bir hükümete ihtiyaç duyduğu ortaya koyulmuş olunur. PASOK liderinin yerine acil durum hükümeti kurması amacıyla Yunanistan Merkez Bankası'nın eski başkanı, AMB'nin de başkan yardımcılığını yapmış Lucas Papademos acil durum hükümeti kurması amacıyla getirilmiştir.

Papademos, *Troyka* yaptırımlarının planlandığı kriz sonrası dönemde AMB'de yöneticisiyken hayata geçirilen politikaları savunarak daha fazla kemer sıkma çağrısında bulunmuştur. Papademos liderliğindeki teknokratik hükümetten beklenen mevcut politikalarla beklenenin aksine yükselen kamu borç oranlarıyla mücadele edilmesidir. Bu ekonomi politik gelişmelerin ardından ülkedeki borç oranlarının azaltılması süreci, Barroso'nun ortaya koyduğu üzere, ulusal egemenlik haklarının kullanılması engellenerek antidemokratik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. *Troyka*'nın güçlü bir şekilde ulusal politikaları belirleyici olduğu bu yeni dönemde borç yapılandırmaya gidilmiş ve özel sektörün elindeki tahviller için indirim ve borçların vadesinin uzatılması hedeflenmiştir (Akçay ve Güngen, 2019: 147). Papademos dönemiyle birlikte ülkede ulusal egemenlik tartışmaları şiddetlenmiş, toplumsal hareketler ve grevler süreklilik kazanmıştır. Ülkede, "hangi siyasal parti iktidara gelirse gelsin", kemer sıkmanın ülkenin yeni yönetim rejimi olduğunun ve bundan vazgeçilmeyeceğini, ülkenin başka bir çıkış yolunun olmadığı AB tarafından ilan edilmiştir (Phillips, 21 Kasım 2011).

Papademos'un teknokrat hükümetinde yer alan siyasal partiler, 2012 yılı mayıs ayı seçimlerinde oy kaybetmiştir. Bu seçimlerde SYRİZA, kemer sıkma politikalarına ve *Troyka* anlaşmalarına karşı çıkışıyla %16,8 oy oranına ulaşmıştır. Hükümetin kurulamaması sonucu yenilenen seçimlerde oy oranlarını %26,9'a yükseltmeyi başarmıştır. Seçimlerin bu şekilde sonuçlanması, ulusal egemenliğe ve refah devleti kazanımlarına müdahaleye karşı emekçilerin siyasal bir alternatif arayışında oldukları

şeklinde okunabilir. *Troyka* tarafından alınan sert tedbirler, ulusal egemenliğin ihlalinden öte artık doğrudan insan hayatına müdahale içermektedir. Radikal Sol Koalisyon, 2014 yılında Yunanistan'daki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ND'yi geçerek %26,5 oy oranı ile birinci parti konumuna gelmiştir. 13 Eylül 2014'te açıklanan Selanik Programı SYRİZA'nın vaatlerini en net gösteren metindir. Bu program kapsamında Koalisyonun lideri Aleksis Çipras dört temel hedefleri olduğu açıklamıştır (*TO BHMA*, 15 Eylül 2014): Kemer sıkmanın yarattığı insani krizle yüzleşmek, ekonomiyi vergi adeleti temelinde yeniden düzenlemek, istihdam temelli bir ulusal plan geliştirmek ve siyasal sistemi demokratikleştirmek. Parti, ulusüstü kurumlarla yeni bir anlaşma yapılmasını ve ulusal egemenlik haklarına saygı duyularak demokratik çözümlerin kabul ettirilmesini hedeflemektedir.

Yeni bir tarihsel blokun kurulmasına yönelik öncü partisi konumunu elinde tutan ve irili ufaklı pek çok sol-sosyalist hareketi bünyesinde bulunduran SYRİZA, 2015 yılında hükümet kurabilmiştir. Ocak 2015 seçimlerinde %36,3'lük oy oranına ulaşan SYRİZA, ANEL ile koalisyon hükümeti kurmuş ve seçim öncesinde kemer sıkma karşıtlığı en büyük vaatleri olarak öne çıkmıştır. Bu vaatlerinin aksine *Troyka* ile Üçüncü Ekonomik Uyum Programını kabul etmesi, üniter bir parti gibi gözüксе de, içerisindeki radikal sol fraksiyonların tepkisini çekmiştir. 25 milletvekilinin istifasıyla sonuçlanan süreçte, parlamento çoğunluğu kaybedilmiş, parti, 149 olan vekil sayısı 145'e düşse de seçimden birinci parti olarak çıkabilmiş ve ANEL ile yeniden hükümeti kurmuştur. Bu süreçte ulusüstü kurumların ülkenin siyasal kararlarını belirlemesine ve dolayısıyla, kemer sıkmaya engel olunamamıştır.

Troyka ile yapılan anlaşmalarda başta vergi reformları ve emeklilik hakları olmak üzere gelir dağılımı düşük toplumsal sınıflar için katı tedbirler alınmıştır. Tedbirlerin içeriğine bakıldığında, hükümetin Selanik Programı başta olmak üzere, ulusüstü kurumların dayatmalarına direnemediğini göstermektedir. SYRİZA lideri bu süreçteki

hedeflerin en temelde euro bölgesinde kalmak olduğunu açıklamaktadır (Georgiopoulos ve Maltezou, 9 Mayıs 2016). Euro bölgesinden çıkış (*Grex*) en başta ulusal düzeyde bağımsız politikalar izlenmesine daha fazla alan tanıyacaktır. Ayrıca, İzlanda örneğinde de görüleceği üzere, para politikasının bağımsız bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Devalüasyon yoluyla bütçe iyileştirilmesi sağlanabilecektir. Diğer taraftan euro bölgesinden çıkış en başta ekonomik ve siyasal olarak büyük bir belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Ülkenin 300 milyar euroyu aşan borcunun büyük bir kısmı da IMF ve euro bölgesi ülkelerinedir (Moore ve Hope, 13 Ocak 2015). Ülke ekonomisinin resesyonda olması itibarıyla euro bölgesinden çıkış finansal piyasalar açısından bir güven kaybına işaret edecektir.

2009-2017 yılları arası kemer sıkma rejiminde ülkenin borç oranları uygulanan politikalardan beklenenin aksine %109'dan %179'a yükselmiştir (Eurostat, Ekim 2023). Kemer sıkma politikaları, ülkenin resesyona girmesine neden olmuş, en temelde GSYİH'nin kurtarma programlarıyla birlikte yaklaşık olarak %25'lik düşüşü borcun GSYİH'ye oranla artışında etkili olmuştur. Bu bağlamda, krizin ardından geçen süreçte kemer sıkma politikaları IMF yazınında vurgulandığı üzere genişletici bir etki yaratmamış, ekonomi kısır bir döngüye girerek durma noktasına gelmiştir. Antidemokratik bir biçimde alınan *Troyka* kararları Yunanistan'ın politika belirleme alanını olabildiğince daraltmış ve toplumsal gelir dağılımı dikkate alınmamıştır.

Kemer sıkma dayatmalarının kökeninde sınıfsal ve oryantalist bir bakış açısı yatmaktadır. Avrupa'da en uzun çalışma saatlerinin Yunanistan'da olmasına rağmen, ana akım medya ve yazarları tarafından 'çalışkan' ve 'ahlaklı' Almanlara karşılık, Yunanlılar 'açgözlü', 'tembel' ve dayatmalara tartışmaya açan 'güvenilmez' bir ulus şeklinde tasvir edilmektedir.⁵¹ Bu bakış açısı aynı zamanda kemer sıkmaya dönük Yunan toplumunun

⁵¹ Almanya'da yayın yapan Bild gazetesi bu damgalamaların başını çekmektedir (*Bild*, 26 Şubat 2015).

rızasının sağlanması için de seferber edilmektedir. Ancak buradaki ideolojinin hatalı olduğu görülmektedir. AB, en temelde dönemin Sovyetler Birliği karşısında bölgesel düzeyde siyasal birlik yaratılması hedefiyle, Almanya ve Fransa merkezli bir şekilde kurulmuştur. Bu bakımdan Birlik içerisindeki ideolojik blokun sağlamlığı tekil ülkelerin çıkarlarının ortaklaştığı düşüncesinin güçlü bir şekilde ileri sürülmesine katkı sağlamıştır. Çünkü, bölgesel hegemon olarak Almanya'nın ekonomik çıkarları Akdeniz ülkelerinin çıkarlarıyla uyuşmamaktadır ve mali konsolidasyon da destekleyici ideolojik aygıtlarla birlikte hegemon tarafından kullanılmaktadır. Yunanistan, Alman ihracatı için önemli bir pazardır. Yunanistan'ın borç oranlarının yüksekliği ve diğer taraftan Almanya'nın ödemeler dengesinin fazla vermesi bu durumu açıklamaktadır.

Kemer sıkma kararlarının siyasal sonuçlarının yanı sıra eğitim, sağlık, emeklilik hakları gibi temel sosyal haklar üzerinde de telafi edilemeyecek uzun vadeli etkileri olmuştur. Yaratılan yeni toplumsal düzende hem ekonomi resesyona girmiş hem de sosyal hakların içeriği zayıflatılmıştır. Ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler bir arada düşünüldüğünde bu kertelerdeki gelişmeler birbirini belirleyerek içinden çıkılması zor bir bunalım yaratmaktadır. Dolayısıyla, ülkeye 'kurtarma paketleri' adı altında sermaye gruplarını ve bankaları kurtarmaya odaklı bir müdahale gerçekleşmiştir. 'Kurtarma paketleri'yle birlikte havaalanları, postaneler, altyapı ve birinci sınıf gayrimenkuller başta olmak üzere pek çok kamusal varlık yok pahasına özelleştirilmiştir (Seymour, 2014: 107). Sadece kamu borç oranlarının istenilen seviyeye indirilmesi üzerinden okunan bir ekonomik istikrar anlayışı ekonominin sosyal ve siyasal olanla bağlantısını kopartmaya dönük sermaye yanlısı bir bakış açısını ifade etmektedir. Yapılan anlaşmaların çoğunda halkın ve meclisin karar alma süreçlerine katılımı baskı yoluyla engellenmiş, denendiği dönemde de hükümete el çektirilip kararları ivedilikle uygulayacak teknokrat bir hükümete geçiş istenmiştir.

Yunan emekçilerine dayatılan kemer sıkma projesi, ulusal düzeyde demokratik karar alma mekanizmalarını tarumar etmiştir. Sermayenin küresel temsilcileri ülkenin ekonomi ve siyasal karar alma mekanizmalarını ele geçirmişlerdir. İkinci olarak, ulusüstü kurumlara karşı gerekli direnişi gösteremeyen geleneksel siyasal partiler toplumsal desteğini büyük ölçüde kaybetmiş ve ortaya çıkan hegemonya bunalımı koşullarında radikal siyasal hareketler güç kazanmıştır. Kemer sıkma karşıtı sosyal ve siyasal hareketlerin kıtada en güçlü şekilde hissedildiği yer Yunanistan olsa da hegemonya mücadelelerinde karşıt toplumsal sınıflar henüz başarılı olamamıştır. Son tahlilde, kemer sıkma projesi ülkede insani bir kriz yaratarak emekçileri sefaletle sürüklemiş ve toplumsal bir disiplin mekanizması olarak kalıcı olmuştur.

2.6.İzlanda Örneği: Kemer Sıkmadan Vazgeçmek

2008 krizinden en çok etkilenen ülkelerden biri olan İzlanda, krizin ardından ekonomik ve siyasal bir bunalıma girmiş ve emekçiler açısından kritik önemdeki politika değişikliğiyle kemer sıkma konusunda eşsiz bir örnek oluşturmuştur. İzlanda, yaklaşık olarak 330.000 nüfusuyla küçük bir ada ülkesi olup temel geçim kaynağı da doğal olarak balıkçılıktır. Ayrıca alternatif enerji kaynaklarından jeotermal enerji de önemli doğal kaynaklarındandır. 1990'lı yıllarla birlikte küresel finansal kapitalist sisteme entegre olmaya başlaması ekonomisinin öncü sektörleri de değişmeye başlamıştır.

İzlanda'nın bankacılık sektörünün ülkenin ekonomisine oranla ne kadar riskli bir büyüme sergilediği gün yüzüne çıkmıştır. İzlanda'da 2000'li yıllar itibarıyla GSYİH'sine oranla devasa bir bankacılık sektörü oluşmuştur. Bankacılık sektöründeki bu gelişmede yabancı şirketlerin yaptıkları yatırımlar ve bankaların küresel finansal sisteme entegre bir

şekilde kredi kullanımı ve bu kredileri ülkede başta konut kredisi olarak kullandırımı etkili olmuştur. Krizden bir yıl önce ülkedeki banka varlıklarının GSYİH'ye oranı yaklaşık olarak %900'e ulaşmakta ve üç büyük banka (*Landsbank, Glitnir ve Kaupthing*) bankacılık sisteminde öne çıkmaktadır. Küreselleşen ekonomik düzene hızlıca dâhil olan İzlanda, 1990'lı yıllarda bankaları özelleştirmeye başlamış, özellikle bankacılık sektörüne yönelik düzenlemelerinin gevşek olması ve yabancı varlıkların hızla ülkeye girişinin ardından sektör krize kadar, riskli bir şekilde, aşırı büyüme oranları kaydetmiştir. 2008 yılında bankalar borçlarını ödeyemez hale gelmiştir.

Diğer Avrupa ülkelerine oranla düşük bir nüfusa sahip İzlanda'da finansal sektörün ülke ekonomisindeki boyutlarına bakıldığında 2008 krizinden en çok etkilenen ülkelerin neden başında geldiği anlaşılmaktadır. Krizden bu denli etkilenmesinin yanı sıra İzlanda'nın analiz edilmesini gerektiren bir diğer ekonomi politik husus, Avrupa'da kemer sıkmanın 'vazgeçilmezliği' için seferber edilen neoliberal "*There Is No Alternative*" söyleminin aksine kemer sıkmadan vazgeçilebileceğini göstermesi sebebiyledir.

2008 yılında, krizin İzlanda kıyılarına vurmasıyla birlikte üç büyük banka iflas etmiş, İzlanda kronunda büyük değer kaybı yaşanmıştır. 2008'in ilk yarısında ülkenin dış borcu yaklaşık olarak 10 trilyon İzlanda kronuna ulaşmakta ve bu miktar ülke GSYİH'sinin 7 katına tekabül etmektedir (CB, Kasım 2023; SI, Eylül 2023). Birçok şirketin bu dönemde iflas etmesi, ülkede işsizlik oranlarının da artmasına neden olmuş, 2008 yılının ilk yarısına kadar %2 seviyesine gerilemiş olan işsizlik oranları, yaklaşık bir yıl içinde %10'a kadar çıkmıştır (SI, Ekim 2023).

6 Ekim 2008 tarihinde, İzlanda hükümeti acil yayın yaparak, krizden kurtulmak için yeni bir süreci başlatacağını duyurmuştur. Yunanistan'da olduğu üzere, *Troyka*, İzlanda'dan da bütçe kesintilerini hayata geçirmesini talep etmiştir. Bunun üzerine,

‘İzlanda Devrimi’, ‘Tencere-Tava Devrimi’ gibi isimlerle anılmaya başlanmış ülkedeki protestolar ve eylemlerde referandum ve iktidar değişikliği talep edilmiştir. Ülkenin para biriminin büyük değer kaybı yaşaması, yabancı alacaklıların haklarına öncelik verilmesi ve işsizlik oranlarındaki büyük artış özellikle gençlerin önderliğinde süreklilik kazanan eylemlere ortam hazırlamıştır (McNally, 2013: 71).

Ülkede kemer sıkma karşıtı hareketlerin en önemli temsilcisi, herhangi bir siyasal partiye üye olmayan aktivist Hördur Torfason’dur.⁵² Torfason, kendisinin Sokrates’in Antik Yunan’daki diyalektik yöntemine sadık kalarak, yurttaşlara kemer sıkma hakkında sorular sorduğunu ve bu yöntemle kemer sıkma karşıtı toplumsal mücadeleyi kitleselleştirdiğini ifade etmektedir (Torfason, 2015). Haftalık olarak düzenlenmesiyle süreklilik kazandırılan protestolar beş ay boyunca devam etmiş ve sonucunda, 26 Ocak 2009’da, muhafazakâr başbakan Geir Haarde istifa etmek zorunda kalmış ve yeni hükümet çevreci-sol-sosyal demokrat çizgide kurulmuştur.

Bu dönemde Blyth’in (2017: 221) de belirtmiş olduğu üzere, İzlanda Merkez Bankası’nın rezervleri, son kredi mercii olarak, görev almasına yetmemektedir ve ülke euro bölgesinde olmadığı için AMB’den de yardım alınamamaktadır. Son tahlilde, bankaların iflas etmelerine izin verilmek zorunda kalınmış, borçları da kamusallaştırılmamıştır.

Kemer sıkma karşıtı toplumsal eylemlerin sonucunda yeni hükümet refah devleti harcamalarına geri dönmüş, refah devleti harcamalarının yerine büyük kamu harcamaları azaltılıp sermaye kontrollerine ağırlık verilmiştir. Yeni hükümet, uluslararası düzensiz finansal hareketler başta olmak üzere, sermaye sınıfına yönelik ekonomik ve siyasal tedbirler almıştır ve krizin faturası doğrudan emekçilere çıkarılmamıştır. Ayrıca,

⁵² Hördur Torfason kendisini sistem karşıtı olarak değil; yolsuzluklarla mücadele eden ve hükümetin hesap verilebilirliğini artırmayı hedefleyen biri olarak tanımlamaktadır (Torfason, 2011).

ekonomik krizin sorumlusu olarak ilan edilen bankacılara yönelik soruşturmalar açılmış ve piyasa manipülasyonu yapmak, güveni kötüye kullanmaktan dolayı yirmiden fazla bankacı tutuklanmıştır (Grettisson, 7 Şubat 2018).

İzlanda tarihindeki en kitlesel hareketlerden biri olan kemer sıkma karşıtı eylemler sırasıyla hükümetin, Merkez Bankası yöneticilerinin ve finansal denetim organlarının istifası etmesini sağlamıştır. 2010 yılında yapılan ilk referandumda kemer sıkma politikalarına halk %93'lük hayır oyuyla yanıt vermiştir. 2011 yılında yapılan ikinci referandumda da sonuç değişmemiştir. IMF ise demokratik karar alma mekanizmalarının işletilmesi ve akabinde ortaya çıkan bu kararlar üzerine ülkeye 'ekonomik desteği' durdurmuştur.

IMF'nin beklentilerinin ve önerilerinin aksine hareket eden İzlanda ekonomik büyümeyi sürdürmüştür. IMF Misyonu, daha sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması gerektiğini, kamu harcamalarındaki artış ihtimallerinden endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca sermaye kontrollerinin kaldırılması ve sermaye hareketlerinin genişletilmesi önerilmektedir (IMF, 2 Mart 2012).

2008 krizi sonrasında kemer sıkma politikalarının en sert halini tecrübe eden Yunanistan ile genişlemeci ve daha adil maliye politikalarına yönelen İzlanda'nın tercihlerinin karşılaştırılması kemer sıkma projesinin ve "kurtarma paketleri"nin organik bunalım koşullarına çözüm olup olmadığını ve bunun yanı sıra iki ayrı ülke örneği çerçevesinde sosyal ve siyasal etkilerinin daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. İzlanda örneği kemer sıkma uygulanmadığında ve hatta tersine genişlemeci devlet maliyesi araçlarının uygulanması sonucunda toplumun daha sağlıklı, adil ve topyekûn zenginleştiğini göstermesi açısından önemlidir (Blyth, 2017: 223). İzlanda, AB'ye ve euro bölgesine üye olmaması sayesinde, Güney Avrupa ülkeleri gibi politika belirleme

sürecinde antidemokratik ve ulusal egemenlik haklarını ihlale varan dayatmalara, Yunanistan kadar maruz kalmamıştır.

Yunanistan'ın tersine İzlanda'da genişlemeci mali politikalar tercih edilmiş ve kamusal hizmetlere erişim güvence altına almıştır. Örneğin, kemer sıkma politikalarıyla birlikte Yunanistan'da artan sağlık sorunları İzlanda'da gerçekleşmemiş, sağlık hizmetlerine erişim sürdürülebilmiştir. Yunanistan'da refah devleti kazanımlarının kemer sıkmayla kaybedilmesi özellikle çalışma çağındaki nüfus üzerine depresyon gibi psikolojik sorunları tetiklemiş, intihar oranlarını artırmıştır. Kemer sıkma, toplumsal gelir dağılımının orta ve alt tabakalarını hedef almış, sermaye sınıfı refah düzeyini piyasadan karşılayarak koruyabilmiştir. Gini katsayısı İzlanda'da 2003 yılından 2008 yılına kadar artarak 0,32'ye kadar yükselmiş, 2013 yılında ise 0,25 seviyelerine kadar gerilemiştir (DB, 2017). Kemer sıkmanın pilot ülkesi olan Yunanistan'da ise bu oran aynı dönemde 0,33'ten 0,36'ya yükselmiştir.

İzlanda'da ise daha adil bir krizden çıkış yolu seçilmiş ve alt ve orta gelir gruplarının refah seviyeleri korunmuştur. Buna paralel bir şekilde İzlanda ekonomik olarak toparlanmış ve işsizlik oranları %5 seviyesinin altına gerilemiştir. Artan oranlı vergi sistemine dayalı bir şekilde yüksek gelir gruplarının daha fazla ödeme yapması sağlanmıştır. Yunanistan'da ise işsizlik bu dönemde olağanüstü bir şekilde yükselmiştir. Ülkelerin refah düzeylerini ölçen değişkenleri içeren *World Happiness Report* [Helliwell, Layard, Sachs (ed.) (2013)] ve *The Sustainable Development Solutions Network (SDSN)* (2012) çalışmalarında da kemer sıkma politikalarından vazgeçen İzlanda insanların en mutlu olduğu ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Yunanistan ise bu endekste küresel güney ülkelerinin çoğundan daha geridedir.

Yunanistan ile İzlanda, 2008 krizinin ardından, politika belirleme süreçlerinde önemli bir farklılığa sahiptirler. Yunanistan, euro bölgesi üyesi olduğundan ulusal para

politikası işlevsiz kalmaktayken, İzlanda ise kendi para birimini kullanması sayesinde devalüasyon dahil ulusal düzeyde esnek para ve maliye politika seçeneklerini kullanabilmiştir.

İzlanda ekonomisi içerisindeki bankacılık sektörünün payıyla, ele alınan diğer Avrupa devletleri kadar 2008 krizi bağlamında önemli bir devlettir. Ülkenin euro bölgesinde ve AB’de yer almamasının getirdiği avantajla merkez bankasının da rezervlerinin devasa bankalarını kurtarmaya yetmemesi sonucunda kriz kamu kesimi tarafından toplumsallaştırılmamıştır. Krizin ardından geniş toplumsal kesimlerin hükümeti istifaya zorlama ve kurtarma paketlerini referanduma götürme iradesi etkili olmuştur. Yeni hükümetin sermaye kontrollerine ağırlık vermesi, vergi sisteminde artan oranlı vergi sisteminin ağırlık verilmesi, bankacılık sektörünün soruşturmalar ve iflaslarla baş başa bırakılması sonucunda toplumsal refah düzeyinin arttığı görülmüştür. Son tahlilde, İzlanda, 2008 krizinin ardından ana akım anlayışın temsilcileri tarafından savunulan kemer sıkmanın alternatifi olmadığı tezinin yürütülmesini sağlamış, dahası toplumsal refah seviyesinde ve ekonomik büyüme oranlarında eşgüdüm halinde bir artışı ortaya koymuştur.

2.7.Ara Değerlendirme

Kemer sıkma, hegemonyanın krizine tekabül eden, tarihsel blok açısından kritik dönemlerde sermayenin yönetici bloku tarafından uzlaşılı halde organik çözüm metodu olarak başvurulmuş politikalar bütünüdür. Avrupa’da 20. yüzyılda yaygın bir şekilde uygulama alanı bulan kemer sıkma politikalarının bölgesel düzeyde ‘Alman ideolojisi’

olarak da bilinen, tarihsel olarak da faşist ve liberal ideolojilerin müttefikliğinde somutlaşan ve uygulama alanı bulan politikalar olduğu görülmektedir.

2008 krizinin ardından sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın sadece kapitalist gelişmişlik düzeyleri üzerinden kuzey ve güney ayrımı çerçevesinde değil, aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkelerin içerisinde de toplumsal bir disiplin mekanizması olarak kullanıldığı görülmektedir. Kemer sıkma politikalarının emek gücüyle geçinen toplumsal sınıflar üzerinde sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal bir disiplin rejimine tekabül ettiği görülmektedir. 2008 krizi sonrasında, Avrupa’da en genel haliyle kamu borçları krizin esas sorumlusu olarak gösterilmiş, buna karşılık 20. yüzyılda Almanya’nın bölge üzerindeki belirleyici gücünün ifadesi olarak mevzuatlarda karşılığını bulmaya başlayan ve 2000’li yıllarda AB’nin ekonomik ve sosyal politikalarının ayrılmaz bir parçası halini alan bütçe disiplini itibarıyla özellikle sosyal kamu harcamaları ve kamusal hizmetler baskılanmıştır.

2008 krizi, mevcut sermaye birikim rejiminin işlemez hale geldiği ve bu bakımdan yeni bir sınıfsal düzenin hayata geçirilebilmesine zemin hazırladığı bir kırılma anına tekabül etmektedir. Kemer sıkma projesi sermaye sınıfı ve işçi sınıfı arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal hakları sermaye lehine yeniden düzenlemeye fırsat vermiştir. Bu doğrultuda, 2000’li yıllarla birlikte geniş halk kitleleri sistem tarafından bireysel düzeyde ‘yakalanmaya’ başlanmış, refah devleti kazanımlarının baskılanması sonucunda finansal piyasalardan ve özelleştirilen hizmet alanlarından kredi vb. finansal araçlara başvurarak yararlanmaları telkin edilmiştir.

Kemer sıkmanın gelişmiş kapitalist ülkelerde seyrine ilişkin çarpıcı sosyal ve siyasal sonuçları olan Birleşik Krallık ele alınan ilk ülke olmuştur. Ülkede krizin sebepleri kamu kesiminin yüksek borç oranları ve kamu çalışanlarının refah düzeylerinde bulunmuştur. Ülke ekonomisinin giderek büyüyen finans sektörüne ve *City of London*’a

aşırı bağımlı hale geldiği tespit edilmektedir. Kemer sıkma politikalarının muhafazakâr ve liberal ideolojilerin egemenliği altında uzlaşarak ilan edildiği görülmektedir. Dönemin başbakanı David Cameron'un "kemer sıkma çağı"nı başlatma sözü 2010'lu yıllarda sermaye ve emek arasındaki bölüşüm ilişkilerinin sermaye lehine yeniden düzenleneceğinin temel ifadesi olmuştur. Dönemin Maliye Bakanı George Osborne ise ülkede kemer sıkma literatürünün ve uygulama sürecinin başında yer almıştır. Bu dönemde çıkarılan *Acil Durum Bütçesi*, ülkede kemer sıkmanın dayanağını oluşturmuştur. 2015 yılına kadar iktisadi ve sosyal alanlarda yaygınlaşan kemer sıkma politikaları özellikle İşçi Partisi içerisinde Jeremy Corbyn önderliğindeki radikal sol kanadın yükselişine kadar siyasal partiler tarafından güçlü bir tepkiyle karşılaşmamıştır. Birleşik Krallık'ta sosyal ve siyasal düzeylerde örgütlenen kemer sıkma karşıtı oluşumların temel hedefleri bu politikaların uygulamasını sekteye uğratmak olmuştur. Bu doğrultuda demokratik mevziler kazanma hedefleri Gramscigil analiz bağlamında dikkat çekmektedir.

Avrupa'nın ekonomi politik merkezi olan Almanya'da 2000'li yılların başında hayata geçirilen, emekçilerin refah devleti kazanımlarını kısıtlayan "Gündem 2010" ve bu kapsamda çıkarılan Hartz IV Yasaları belirleyici olmuştur. Bu yasal düzenlemeler ile ülkede 2008 krizi öncesinde, 'önden yüklemeleri' bir şekilde emek karşıtı bir rejimin temelleri sağlama alınmaya başlanmıştır. Sağlık harcamalarından sendikal yardımların kesilmesine kadar ekonomik, sosyal ve siyasal kemer sıkma önlemleri Almanlar açısından gündelik hayata içkin bir hal aldığı tespit edilmiştir.

Ülkede sermayenin yönetici bloku CDU/CSU'nun yanı sıra SPD ve Yeşiller içerisinde de destekçi bulmuştur ve bu bağlamda, organik çözüm metodu olarak kemer sıkma politikaları üzerinde uzlaşa sağlanmıştır. Kemer sıkma döneminde teşvik paketleriyle devletin birikim rejimini korumaya çalıştığı görülmektedir. Gramscigil kuramda organik çözümün tarihsel blok için çok kritik dönemlerde uygulandığı, Almanya

örneğinde 2008 krizi için meclis konuşmalarında liberal ve muhafazakâr ideolojinin temsilcileri tarafından sıklıkla kullanılmıştır.⁵³ Kemer sıkma politikalarına karşı halk hareketleri ve kitlesel eylemler, çevre hareketleriyle iç içe ortaya çıkmıştır. *Stuttgart 21'e Karşı Eylem İttifakı* ve *Park Koruyucuları*, “Pazartesi Gösterisi” ve *Blockupy* gibi hareket ve eylemler ile en temelde emekçilerin toplumsal kazanımlarının iadesi için mücadele yürütülmüş, altyapı yatırımları gibi sermaye sınıfının çıkarlarına uygun ve ekolojik yönden sorunlu projelere karşı çıkılmış ve alternatif hegemonya oluşumlarına dönük tartışmalara zemin hazırlanmıştır.

2008 krizinden en çok etkilenen İtalya'daysa kuzeye göre daha kırılgan bir ekonomik yapı ve sosyal yapı dikkat çekmektedir. Uluslararası kredi akışının 2008 yılında kesilmeye başlaması ülkenin krize girmesinde önemli bir yer edinmiştir. Kemer sıkma politikalarıyla birlikte sosyal devlet harcamalarında kesintiler yapılmış ve bu kesintilerin eğitim harcamalarında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Kemer sıkma, ülkenin yoksul güney bölgelerinde halkın refah düzeyini kritik düzeyde olumsuz etkilemiştir. ‘Avrupa öznesi’nin ülkede yaygınlaştırılabilmesi adına Mario Monti liderliğinde teknokrat idare iktidara getirilmiştir.

Kemer sıkma düşüncesinin uzun siyasal iktisadi geçmişine atıflarla teknokrat idarenin fedakârlık / kurban verme anlayışı çerçevesinde yönetilen toplumsal sınıfları bireyler düzeyinde ‘sorumlulaştırdığı’ görülmektedir. Ülkede eğitim üzerinde yoğunlaşan kemer sıkma projesinin sonucunda öğrenci hareketleri kemer sıkma karşıtı alternatif sosyal ve siyasal oluşumların öncüsü olmuştur. Gramscigil bağlamda uzun vadeli bir siyasal mücadeleye yönelik öğrenci hareketlerinin farklı toplumsal kesimleri seferber

⁵³ Alman Federal Meclisindeki CDU/CSU ve FDP gruplarının 09/11/2009 tarihli yasa tasarısı incelendiğinde, 2008 krizi “Federal Almanya Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana yaşanan en kötü mali ve ekonomik kriz” ve “çok ciddi ve benzeri görülmemiş bir kriz” olarak nitelendirilmektedir. Alman Federal Meclisi, *CDU/CSU ve FDP Gruplarının Ekonomik Büyümeyi Hızlandıracak Yasa Tasarısı* (der Fraktionen der CDU/CSU und FDP, Entwurf eines Gesetzes zur Beschleunigung des Wirtschaftswachstums, 9 Kasım 2009).

edebilen bir önderlik yetisine ve toplum nezdinde popülerliğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak giderek güçlenen kemer sıkma karşıtı hareketin fraksiyonları arasındaki anlaşmazlıklar bu hareketlerin alternatif hegemonyaya dönük güçlü bir oluşuma zemin hazırlamasını engellemiş ve bu hareketler zamanla sönümlenmiştir.

Yunanistan, kemer sıkmanın kelimenin tam anlamıyla ‘can alıcı’ bir boyuta ulaşmasının en büyük örneği olmuştur. Ülkeye borç veren ülkeler tarafından dayatılan kemer sıkma politikalarının sınıfsal ve karar alış sürecindeki söylemler itibarıyla oryantalist bir bakış açısını bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Ana akım anlayışın temsilcileri tarafından Yunanistan ekonomisine dönük finansal olarak olumlu notlamaların ve açıklamaların aksine ülke, Almanya ile benzer politikalarla yönetilemeyecek kadar kırılgan bir sosyal ve ekonomik dokuya sahiptir. Bu bakımdan, Avrupa Birliğinde uygulanan ortak politikaların, ihracata dayalı bir ekonomisi olan Almanya ile denizcilik ve turizm gibi kırılgan sektörlere dayalı bir ekonomisi olan Yunanistan için aynı sonuçları vermeyeceği aşîkârdır. Ülkede krizin faturası çok sert içeriklere sahip yapısal uyum programları üzerinden emekçilere kesilmiştir. Genç erkeklerde artan intihar vakaları, ölüm oranlarının artışı, eğitim ve sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan sorunlar kemer sıkmanın toplumu tüm yönleriyle bireysel düzeyde yakaladığını bir kez daha göstermektedir. Kemer sıkma, ülkede radikal sol hareketlerin güçlenmesine olanak sağlamış ve ülkenin euro bölgesinden çıkma düşüncesi ilk defa kuvvetli bir ihtimal halini alarak kuzey ülkelerinde büyük bir yankı uyandırmıştır. Kemer sıkma karşıtı toplumsal ve siyasal hareketlerin örgütlediği alternatif hegemonya oluşumları Yunanistan’da olduğu kadar hiçbir Avrupa ülkesinde güçlü olamamıştır.

Kemer sıkma politikaları için ana akım anlayışın temsilcileri tarafından sıklıkla dile getirilen “*There Is No Alternative*” söylemlerinin aksine İzlanda kemer sıkmadan vazgeçilebileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İzlanda’da kemer sıkma karşıtı hareketler hükümetin istifa etmesini sağlamış ve kemer sıkmanın yerine

genişlemeci maliye politikaları uygulayarak toplumsal sınıflar arasında daha adil bir çözüme kapı aralamış ve emekçilerin refah kazanımlarının korunması ve ekonomik büyüme eşgüdüm halinde sağlanabilmiştir.

2008 krizinin ardından Güney Avrupa ülkelerine yönelik IMF destekli *Troyka* tarafından bölgesel karar alma süreçlerinde anti demokratik (Hennette vd., 2017) ve tekil ülkeler düzeyindeyse ulusal egemenlik haklarının ihlaline dayalı bir biçimde memorandumlar ve yapısal uyum programları gibi yöntemlerle kemer sıkma projesi hayata geçirilmiştir. Siyasal katılım mekanizmalarından koparılarak sürdürülen kemer sıkma projesi en temelde Almanya'nın fiyat istikrarı temelli güçlü bir para politikasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, Almanya'nın ticaret hadlerine yakınsayan bir Avrupa hayali, güneyin ekonomik ve sosyal gerçekliklerinden bağımsız bir şekilde kurulmuştur.

Son tahlilde, kemer sıkma projesinin Alman ekolüne dayalı bir 'Avrupa öznesi' yaratma gayretinin bir aracı olduğu görülmektedir. Hükümetlerin kamusal alanlardan el çekirildiği, özelleştirmelerin hız kazandığı bu dönemde liberal ve muhafazakâr ideolojik argümanların bir arada kullanıldığı ve kemer sıkmanın uzun tarihine atıflar yapıldığı görülmektedir. Brown (2018, 2021) tarafından da vurgulandığı üzere, piyasa sistemine tam uyum sağlanması hedefi doğrultusunda kamu kesimi, emekçileri ahlak ve erdem vurguları çerçevesinde bireysel düzeyde 'sorumlulaştırarak' varlık göstermektedir. Bahse konu sorumlulaştırmanın kemer sıkmanın siyasal iktisadi uzun tarihinden ve 20. yüzyıl faşist iktidarlarından ve söylemlerden nüvelerini aldığı görülmektedir. Ülke analizlerinden görüldüğü üzere, kemer sıkma emekçilerin fedakârlık / kurban verme anlayışı temelinde, Jessop (2016: 416) tarafından vurgulandığı üzere, yeni bir yönetim rejimine tabi tutulduklarını göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: “ORGANİK ÇÖZÜM” METODU OLARAK KEMER SIKMA

3.1.2008 Krizi bir Hegemonya Krizi midir?

Tarihsel blokta uzun bir sürece yayılı olarak ekonomi politik sorunlar ve çelişkiler sürüyorsa ve mevcut rejimde izlenen mali politikalarla bu sorunlar çözülemiyorsa Gramscigil anlamda “organik kriz” hâinden bahsetmek mümkündür. Organik kriz haline eşlik eden hegemonya krizi, bu sorunların tarihsel blokun üst yapısal süreçlerine yansımısını ifade etmektedir. Bu bakımdan hegemonya krizi, meşruiyet krizinden çok daha geniş ve yüklü bir anlama sahiptir.

Gramscigil analizde hegemonya krizi, mevcut rejimin artık ideolojik, kültürel, etik ve ahlaki olarak kendini yeniden üretemediği bir dönemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Yönetilen toplumsal sınıfların eskiden beri ‘inandığı’ siyasal partilerin bu toplumsal güveni kaybettiği ve yerlerini yeni partilerin aldığı görülmektedir. Hegemonya krizi, ekonomik boyutla sınırlı kalmayan, tarihsel bloku tüm yönleriyle etkisi altına alan mevcut sermaye birikim ve düzenleme rejiminin işlemez hale geldiğini ortaya serer. Gramsci *Modern Prens* adlı yapıtında organik çözüm metodunun tarihsel blokun görece çok daha önemli düzeydeki tarihsel sorunla karşılaştığı zaman başvurduğu bir metod olduğunu, bu bakımdan sermayenin yönetici blokunun uzlaşmasını şu şekilde ifade eder:

Birçok partinin tek bir parti bayrağı altında, aslında bütün sınıfın gereksinimlerini en iyi biçimde temsil eden ve özetleyen, geçişi, her ne kadar sakin devrelere göre çok hızlı, neredeyse şimşek gibi bir hızla olursa da, bu, organik ve olağan bir olaydır; çünkü bu, bütün bir toplumsal grubun, tek başına başat bir varolma sorununu çözmeye ve ölüm tehlikesini uzaklaştırmaya yetenekli olduğu kabul edilen, tek bir yönetimde erimesi anlamına gelir (Gramsci, 1984: 91).

2008 krizi sonrasında kemer sıkma politikaları, mevcut siyasal sistem ve rejimin niteliği korunarak uygulanmıştır. Bu bakımdan kemer sıkma politikalarının organik kriz

koşullarına yönelik geliştirilen ve organik çözüm metodu olarak sermayenin yönetici sınıfının üzerinde uzlaştığı açıklığa kavuşmaktadır. Kemer sıkma politikalarına karşı halk hareketlerinin ve kitlesel eylemlerin ortaya çıkması ve alternatif hegemonya oluşumlarının gün yüzüne çıkması hegemonya krizinin belirginleştiğini göstermektedir.

Hegemonya krizi, tarihsel blok bağlamında yapı ve üstyapı kerteleri arasındaki organik birliğin sürdürülemediği bir somut tarihsel döneme işaret etmektedir. Hegemonya krizi hem kuramsal hem de pratik düzeyde hegemonya analizlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Buci-Glucksmann, “hegemonya krizi (organik kriz) olmaksızın, hegemonya kuramı olamaz” sözleriyle hegemonya krizi tartışmasının önemini ortaya koymaktadır (Yetiş, 2009: 156).

Gramsci’ye göre hegemonya krizinin ortaya çıkabilmesi ‘sıradan’ yönetim hatalarına bağlanamayacak olup ancak, kritik düzeyde gündeme gelecek olan “otorite krizi”yle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda düşünür’e göre hegemonya krizinden bahsedebilmek için sermayenin yönetici blokunun toplum nezdinde kırılma yaratacak düzeyde önemli konularda başarısız olması ve bu gelişmeleri takiben o ana kadar pasif kalmış olan toplumsal sınıfların devrimci taleplerle çok önemli siyasal hareketlilikleri başlatması gerekmektedir (Gramsci, 1971: 210). Hegemonya krizi tarihsel blokun organik bütünlüğünün dağılmaya başladığını ve yönetici sınıfın ittifak halinde olduğu ast sınıflar ve yönetilenler üzerindeki iktidarını sağlayamadığı ve son tahlilde, rızanın yeniden üretilmediği bir somut döneme tekabül eder. Tam da bu bağlamda, hegemonya krizi aynı zamanda bir “otorite krizi” ve “devletin genel krizi” olarak anlaşılmalıdır (1971: 210, 275-276).

Hegemonya krizi, yönetici sınıfın rıza ve zor yoluyla elde ettiği toplumsal desteğin dağılması ya da ansızın organik olmayan bir bütünlükle işçi sınıfının harekete geçmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Gramscigil bir temelden yola çıkan Hirsch, hegemonya krizlerinin somut bir tarihsel formasyonda düzenleme krizlerine tekabül ettiğini, o

koşullardaki yapısal ve üstyapısal “birliğin” sağlanamadığı ve hegemonik düzene dair karşıt görüşlerin güçlendiği bir an olarak ifade eder (Hirsch, 2011: 116). Toplumsal sınıflarla onların temsilcileri olan siyasal partilerin ilişkisinin kopması, geleneksel siyasal partilerin işlevlerini kaybetmeleri ile ideolojik kriz hâli hegemonya krizinin doğduğunun göstergeleridir. Gramsci’ye göre krizlerin doğrudan somut ve ekonomik kökenleri bulunmaktadır ve bu bağlamda, düşünür söylemlere değil, ideolojiye dayanmaktadır. Hegemonya krizinde politika ve hukuk kerteleri de devreye girmektedir. Hegemonya krizi tartışmalarında öncelikle ekonomi alanındaki somut gelişmelerin ele alınması gerekmektedir.

2008 krizinin ardından ilk olarak, 2010’lu yıllarla birlikte kıtada mevcut hegemonya toplumsal rızayı korumakta zorlanmaya başlamış, yönetim sorunları açığa çıkmış, ekonomi kertesinde ortaya çıkan kriz tüm ekonomik temeli derinden sarsmıştır. Krizin Gramscigil analizinde öncelikle yapısal kertedeki somut gelişmeler incelenmelidir. Streeck’in de (2021: 35) vurguladığı üzere, 2008 krizi, çağdaş kapitalist sistemin son safhasına denk gelmektedir ve başta durgunluk, borç, eşitsizlik olmak üzere ekonomik göstergeler sistemsel krizin derinleştiğini göstermektedir. 2000’li yıllarla birlikte OECD ülkelerinde ekonomik büyüme oranları gerilemektedir. Ekonomik büyüme kırılganlığını korumaktadır: 2023 yılında, 2008 krizi sonrasındaki en düşük büyüme oranları beklenmektedir (OECD, Haziran 2023, Piketty, 2021). Streeck (2021: 77), ekonomik büyüme oranlarının düşük seyretmesinin bölüşüm mücadelelerini yoğunlaştıracağını ve toplumsal eşitsizlikleri artıracığını, çünkü yönetilen sınıflara verilecek tavizlerin maliyeti sermaye sınıfı için artmış olacağını vurgulamaktadır.

Gini katsayılarına bakıldığında, 2008 krizi sonrasında hem euro bölgesi hem de OECD ortalamasında artış görülmektedir (Eurostat ve OECD, 2023). Gelir dağılımının bozulması da giderek düşen büyüme oranlarının toplumsal sınıflar arasındaki bölüşümün en zenginler lehine arttığını göstermektedir. 2008 krizi sonrasında kamu borç oranlarının

yalnızca kemer sıkma politikalarıyla istenilen seviyelere çekilebileceği savunulmuştur. Ancak hem OECD ülkelerinin hem de euro bölgesi ülkelerinin ortalamasına bakıldığında kemer sıkma politikalarının uygulandığı dönemde kamu borç oranlarında artış eğilimi de korunmaktadır (Eurostat, 2023; OECD, 2023).

Temel ekonomik göstergeler ve kriz sonrasında başvuru olan kemer sıkma uygulamalarının istenilen çözümleri üretememiştir. Bu dönemde hem piyasa sisteminin kendi kendini düzeltemediğini hem de artık kapitalist sistemin uzun bir bunalım dönemine girdiği görülmektedir. Büyüme yavaşlamış, toplumsal eşitsizlikler artmış, kamu ve özel kesim borç krizleri gerçekleşmiş ve doğanın tüketimi sınırlarına ulaşmıştır denilebilir.

Ekonomik göstergelerin krizin hemen ardından kuzey ülkelerinin yöneticilerinin söylediği gibi kemer sıkma politikalarıyla düzeltilemeyeceği görülmüş olup yapısal kerteledeki gelişmelerin üstyapısal yansımaları da gerçekleşmiştir. Gramsci'nin hegemonya krizi tartışmaları temelinde kullandığı tarihsel blok kavramsallaştırmasında sivil toplum uğraşının üstyapısal kertelede yer alması ve entegral devlet içerisinde hem politik toplumun hem de sivil toplumun yer alması, sivil toplumun hegemonya mücadelesinin alanı olarak görüldüğünü göstermektedir.

Gramsci'nin siyaset kuramındaki zorunlu karşılıklılık ilkesi çerçevesinde hegemonya kavramından bahsediliyorsa karşıt hegemonyadan da bahsedilmesi gerekmektedir. Hegemonyanın sürekli bir siyasal mücadele ve yeniden üretilme gerektiren bir sorunsal olması itibarıyla yönetici sınıf iktidarını korumayı, bağımlı toplumsal sınıf da kendi tarihsel blokunu kurma mücadelesini yürütmelidir. Bu bağlamda, durağan olmayan ve sürekli bir mücadeleyi bünyesinde barındıran hegemonya kavramı karşıtını da beraberinde getirmektedir. Hegemonya basit bir şekilde “sınıf üstünlüğü” anlamına gelmemekte olup bu anlamının yanı sıra toplumsal diğer sınıflarla kurulacak

ittifakları, aydınları da içeren sosyal ve siyasal bir stratejidir. Bu bakımdan karşıt hegemonya tartışmaları da toplumsal başat sınıfın üstünlüğünü ilan etme çabası temelinde diğer ast sınıflarla ittifakları ve kendi aydınlarını da kapsamaktadır.

Mouffe (2019: 17), 2008 krizinin neoliberal modelin çelişkilerini görünür kıldığını ve hegemonyanın içinde bulunduğu bunalım koşullarının sağ ve sol müesses nizam karşıtı hareketler tarafından sorgulanır bir hal aldığını vurgulamaktadır. 2008 sonrasında Gramscigil anlamda geleneksel siyasal partilerin güçsüzleştiği, alternatif sosyal hareketlerin ve popülist siyasal partilerin en başta kemer sıkma karşıtlığı temelinde ortaya çıktığı görülmektedir. Sayılan ekonomik sorunların çözilememesinin yanı sıra bu gelişmeler de hegemonya krizinin göstergelerinden olup bunalım halinin derinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Krizin ardından toplumsal muhalefet hareketleri kemer sıkma karşıtlığında birleşmiş, mevcut sol-sosyalist partilerin yanı sıra kemer sıkma karşıtlığı temelinde yeni sol popülist partiler ve koalisyonlar gündeme gelmiştir. Bu dönemde alternatif bir hegemonyaya dönük mücadele yürüten sosyal ve siyasal hareketler bunalım koşullarından yararlanmaya çalışmış, kemer sıkmanın en yoğun hissedildiği ülkelerden Yunanistan ve Birleşik Krallık'ta etkili muhalif liderler de ortaya çıkmıştır. Yunanistan'da SYRİZA hareketinin lideri Aleksis Çipras sol popülist söylemlerle hem sol-sosyalist hareketler içerisinde hem de ülke ve bölge siyasetinde güç kazanmıştır. Diğer taraftan, Birleşik Krallık'ta Jeremy Corbyn, İşçi Partisi'nin alışlageldik siyasal pozisyonunu sol popülist bir stratejiyle radikalleştirmeye çalışmış ve ülkede mevcut hegemonyanın sorgulanmasını sağlayarak yeni bir sürecin öncüsü olmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan sol popülist siyasal hareketler ve güçlenen sol-sosyalist siyasal partilerin karşısında radikal sağda da otoriter, ırkçı ve anti-demokratik hareketler güç kazanmıştır. Marco Boffo, Alfredo-Saad Filho ve Ben Fine'ın (2019: 225-244)

vurguladıkları üzere, kemer sıkmacı anlayışın saflarında yer alan otoriteryan neoliberalizmin kısa vadede ortaya çıkmasının temel nedeni ekonomilerin, toplumların ve siyasal sistemlerin istikrarsızlaşmasıdır ve uzun vadede ise “neoliberalizm altında üretimin, toplumsal yeniden üretimin ve temsil yapılarının yeniden yapılandırılmasında yatan çelişkilerdir”. 2008 krizinin yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal memnuniyetsizliklerin yanı sıra artan göç dalgaları Avrupa’da radikal sağın güç kazanmasına ortam hazırlamıştır. Brown (2021: 18) diğer yönden bu temel sebeplerin yanı sıra Avrupa ve Kuzey Amerika’da radikal sağın ve anti demokratik sosyal ve siyasal oluşumların seferber edilmesinin birden fazla nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. İlk olarak, “aşırı sağ isyan” a sadece neoliberalizmin yol açmadığını belirten yazar, bunun yanı sıra finans sermayesinin çöküşünü takip eden süreci, sosyal medyayı da kapsayan bir şekilde “son derece sektörelleşmiş ve silolaşmış medya”nın güçlenmesinin etkili olduğunu belirtir. Dahası, çok çeşitli ekonomik ve siyasal krizlerin bu bölgelere kitlesel göçleri artırmasını ve bu kitlesel göçlerle IŞİD vb. terör kaynakları, ABD’de bir Afrika-Amerikalının iki dönem süren başkanlığı, sol-sosyalist hareketlerin çokkültürlü adalet ve yurttaşlık düşüncesini yayma çabaları, işçi sınıfı ve orta sınıf ailelerin nitelikli kamusal eğitim ve yüksek öğretime erişimindeki gerileme, internetin gelişimi radikal sağın güçlenmesinde etkili olmuştur.

Fransa’da “Fransa Fransızlarındır” kampanya sloganları itibarıyla Marine Le Pen liderliğindeki *National Front*, Hollanda’da Geert Wilders önderliğindeki Özgürlük Partisi, Yunanistan’da Altın Şafak Partisi ve “Kontrolü Geri Al” sloganıyla Brexit savunucuları dikkat çekmektedir. Radikal sağ, 2008 krizinin yarattığı hegemonya bunalımı koşullarını göçmen karşıtlığı, ırkçılık ve milliyetçilik üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. 2008 krizinin ve ardından uygulanan kemer sıkma politikalarının Avrupa işçi sınıfı üzerinde yaratmış olduğu ekonomik ve siyasal darboğaz, radikal sağ tarafından göçmen karşıtlığı vurgusuyla kullanıldığı görülmektedir. Göç

dalgalarının yerelde ekonomik sorunların başlıca sebebi olduğu, işsizlik oranlarını artırdığı gibi görüşlerle radikal sağ popülerliğini artırmıştır.

Gramscigil anlamda 2008 krizine neden olan ve sonrasında süregelen sermayenin yönetici blokunun hataları ‘sıradan’ hatalar olarak görülemeyecek olup, toplumsal rızanın yeniden tesisini de tehlikeye atan düzeydedir. Kriz, yapısal düzeyde ve belirli bir ülkeyle sınırlı kalmamış, tarihsel blokun tüm alanlarına sirayet etmiştir. Krizin ardından ivedilikle hayata geçirilen kemer sıkma politikalarının uygulanış biçimi toplumsal rızanın yeniden üretilmesini zora sokmuştur ve ‘meşruiyet krizi’ne neden olmuştur. Kemer sıkma politikaları sebebiyle şiddetlenen toplumsal sorunlar beraberinde hegemonyanın da sorgulanmasını getirmiştir. Bu durumun en büyük nedenleri arasında işsizlik oranlarının ve özellikle genç işsizlik oranlarının artması, toplumsal eşitsizliklerin artması ve sosyal devlet harcamalarının kısılması yer almaktadır. Bu genel nedenlerin sonucunda, kitlesel düzeyde protestolar düzenlenmiş, kemer sıkma karşıtı örgütlenmeler kurulmuş ve geleneksel siyasal partilerden uzaklaşılarak popülist ve devrimci hareketlere katılımlarda artış olmuştur. Sosyal ve siyasal hareketlerin bastırılmasında hükümetlerin yaşadığı güçlükler toplumsal rızanın yeniden üretilmekte zorlanıldığının önemli göstergelerindendir. Hegemonya bunalımı koşullarının özellikle popülist hareketler tarafından değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ekonomik ve politik her kriz zorunlu olarak hegemonyanın yıkılması sonucunu doğurmamaktadır. Arrighi’de “sinyal kriz” ve Gramsci’de “konjonktürel kriz” olarak nitelendirilebilecek somut tarihsel dönemlerde hâkim toplumsal sınıf bunalım halini belirli bir zaman dilimine yayarak ve yeni politikalar geliştirerek sona erdirme gücüne sahiptir. Hegemonya krizinin olduğu dönemlerde sermayenin yönetici bloku ‘alışıldık’ yöntemleriyle yönetilenlerle arasındaki bağı kuramadığından ötürü olağandışı politika tercihlerine başvururlar. Bu politika tercihleri kriz döneminde yaşanan temsil sorununa ‘devletin baskı aygıtları’ yoluyla yanıt vermek üzerine kuruludur.

Sermayenin yönetici bloku hegemonya krizine karşılık –Gramscigil anlamda olağan çözüm yöntemi olarak ve bünyesinde hem ‘rıza’yı hem de ‘zor’u barındıran- “organik çözüm” geliştirebilir (Portelli, 1982: 135-136). Hegemonya krizine karşı olağan çözüm yolu olarak karşımıza çıkan “organik çözüm” ile 2008 krizinin ardından mevcut hükümetler kemer sıkma politikaları gibi siyasal programlar ortaya koymuşlardır. Bu çözüm metodunda olağanüstü devlet metotlarına başvurulmadığı görülmektedir. Hegemonya krizinde sermayenin yönetici bloku çok çeşitli fraksiyonlara sahip olsa dahi tek bir program etrafında birleşmiş ve kemer sıkma politikaları üzerinde bir uzlaşma sağlanmıştır.

Hegemonya krizinin çözülmesine yönelik olarak ikinci metot ise, organik çözüm metodunun başarısızlığa uğraması sonucunda, baskı aygıtları üzerinden geliştirilmektedir. Örneğin, 1973 yılında Şili’de sermayenin yönetici bloku organik çözüm metodu üzerinde fraksiyonlarıyla uzlaşmaya varamaması sonucunda olağanüstü devlet aygıtları kapsamında Augusto Pinochet diktatörlüğü söz konusu olmuştur. Sermayenin yönetici bloku, hegemonya krizi anında farklı baskı aygıtları vasıtasıyla hegemonyasını yeniden tesis etmeye çalışır. En başta hem askeri kanatta hem de sivil bürokrasi kanadında güçlü bir devlet geleneğine sahip oluşu söz konusudur (Gramsci, 2011: 194). Karizmatik bir lider veya koalisyon hükümetiyle krize yanıt verilmeye çalışılabilir (1971: 219). 2008 sonrasında Avrupa’da hegemonyanın yeniden tesisi için başta Angela Merkel ve Nicolas Sarkozy olmak üzere bazı liderler öne çıkmıştır. Bunların yanı sıra İtalya’da Mario Monti örneğinde olduğu üzere teknokratik hükümetler de hegemonyanın korunması için seferber edilmiştir. Ulusüstü düzeyde ise *Troyka* hegemonyanın korunmasına dönük koalisyon örneğini ifade etmektedir. Tüm bu liderler ve koalisyonlar hegemonyanın korunması için organik çözümler üretmeye çalışmış ve ortaklaştıkları politikalar da kemer sıkma merkezinde oluşmuştur.

Kemer sıkma politikaları Gramscigil analiz yöntemindeki iki çözüm metodunu, toplumsal rızanın sağlanması ve devletin baskı / zor aygıtlarını bünyesinde barındırmaktadır. Kemer sıkma ekonomi politik tarihsel blokun organik bağının koptuğu, tarihsel anlamda sistem açısından kırılma anlarında başvurulmuş bir sınıfsal aracı ifade etmektedir.

Gramsci'ye (2011: 194) göre burjuva hegemonyasının en güçlü araçlarından biri de aydınlardır. Farklı alanlarda uzmanlaşmış bu aydınların sayıları oldukça fazla olmasına rağmen burjuva hegemonyasında düzen halindedirler. Sermayenin yönetici bloku çok sayıda eğitilmiş kişiye sahip olmasının yanı sıra *trasformismo*⁵⁴ tarzı yöntemlere başvurabilir. Hegemonya krizinin ekonomi kertesinde de yansıması olur ve burjuvazi bu dönemde karizmatik bir lider etrafında birleşir. 2008 sonrası dönemde Angela Merkel, *trasformismo* tarzı yöntemleri kullanmıştır. Hem ülkesinde hem de Avrupa'da hegemonyanın çıkarlarına uygun bir şekilde farklı toplumsal kesimleri kemer sıkma zorunluluğuna inandırmayı başarmıştır. Bu süreçte özellikle göçmenler ve çevre konusundaki söylemleriyle toplumsal rızayı yeniden üretmeyi hedeflemiştir. Diğer taraftan, Yunanistan'da PASOK ve SYRİZA içerisinde *trasformismo* tarzı yöntemler söz konusu olmuştur.⁵⁵

Son tahlilde, 2008 krizi ABD'de ortaya çıkışı ve Avrupa'daki yankıları itibarıyla tek bir ülke veya bölgeyle sınırlı kalmamıştır. ABD merkezli büyük finansal kuruluşların iflas etmeleri, 'gelişmekte olan' ülkeler ve Çin'in dünya ekonomisi üzerinde daha fazla

⁵⁴ *Trasformismo* kavramı Gramsci'nin siyaset kuramında, İtalya tarihinde somut bir ana -Giovanni Giolitti döneminde- denk düşen bir siyasal taktiği ifade etmektedir. Herhangi bir sınıf veya grubun kendi temsilcilerini açığa çıkarmak amacıyla rakip siyasal partilerin lider adaylarını kendi partisine çekerek soğurması ve bu bağlamda, rakip siyasal hareketleri leadersiz bırakmasını ifade etmektedir (Gramsci, 1992: 58). Bu politikayla birlikte iktidar bloku dışında kalan ve iktidara önemli bir risk oluşturan karşıt güçlerin "bağımsız ve disiplinli muhalefet" oluşturması engellenmeye çalışılmaktadır (Yetiş, 2009: 123-124).

⁵⁵ 2015 yılında SYRİZA lideri ve Yunanistan'ın başbakanı olarak Aleksis Çipras, kurtarma paketi karşılığında kemer sıkma önlemlerini kabul etmiş ve parlamentoda yaptığı konuşmada kemer sıkmaktan başka alternatiflerinin kalmadığını savunmuştur. Kemer sıkma politikalarının kabulü anlamına gelen 86 milyon euroluk kurtarma paketi SYRİZA fraksiyonlarından ret oylarına karşılık, PASOK'un da içerisinde bulunduğu muhalefet partilerinden alınan destekle Yunanistan Parlamentosundan geçirilmiştir (Sevim, 16 Temmuz 2015).

adından söz ettirmesi, ABD merkezli küresel hegemonyanın sarsılmasına neden olmuştur. Avrupa ise ABD ile finansal bağları itibarıyla krizin yeni merkez üssü haline almış, ekonomik ve politik istikrar krizin ardından kolaylıkla sağlanamamıştır. 2008 krizinin Avrupa’da önemli ekonomik ve siyasal sonuçları olması kadar krizin ardından tercih edilen mali kemer sıkma politikaları da Avrupa’da hegemonya bunalımı koşullarının uzamasına vesile olmuştur. Özellikle Güney Avrupa ülkelerinde yapısal kertede borç krizleri, ekonomik durgunluklar ile üst yapısal kertede hükümet değişimleri, yeni siyasal parti ve örgütlenmelerin ortaya çıktığı görülmüştür. Avrupa’da bölge içerisinde Almanya merkezli hegemonya sorgulanmaya başlanmış, özellikle kemer sıkma politikaları Akdeniz toplumlarının sert tepkisiyle karşılaşmıştır. 2008 krizi sıralanmış olan temel olgular çerçevesinde tarihsel blokun sorgulanmasına zemin hazırlamıştır ve bu çerçevede bir hegemonya krizidir.

3.2.Krizin Ardından Ana Akım Ekonomi Politik Düşüncede Kemer Sıkma Yaklaşımları

3.2.1. G20 Toronto Zirvesi ve Kemer Sıkma Çağının Başlangıcı

2010 yılının haziran ayında Toronto’da düzenlenen G20 zirvesi, krizin ardından sermayenin yönetici blokunun “organik çözüm” metodu olarak ortaklaştığı sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın düşünsel ve pratikte kapsamının belirlendiği bir eşik olarak görülebilir. Toplantıya katılan ülke liderleri, sonuç bildirgesinde, mevcut ekonomi politik düzene bağlılıklarını bildirerek, serbest piyasa ekonomisinin önündeki engellerin kaldırılması talep etmiştir. Toronto Zirvesi, 2008 krizi ardından başlayan kemer sıkma çağının temel argümanlarının ortaya koyulduğu bir toplantı olmuştur. Sonuç bildirgesine

de yansıdığı üzere, toplantı boyunca ülkelerin ve uluslararası kurumların temsilcileri tarafından yapılan konuşmalar, Hayekçi ekonomi politikalara sıkı sıkıya bağlanılacağı ve işçi sınıfının karşıt mücadele alanlarının ve kamusal alanın daha fazla daraltılacağını; özelleştirmelerin daha da artırılıp devletin küçültüleceğini ortaya koymuştur.⁵⁶

G20 Toronto toplantılarında krize karşı üzerinde fikir birliğine varılan “organik çözüm” metodu kemer sıkma olmuştur. Uygulanacak kemer sıkma politikalarının içeriğine bakıldığında başta işçi sınıfı olmak üzere, yönetilen toplumsal tabakalara yönelik, refah harcamalarında ve sosyal ve siyasal haklara müdahale kararları alınmıştır. AMB Başkanı Jean-Claude Trichet toplantıyla ilgili yapmış olduğu konuşmada, Avrupa için kemer sıkmayı savunmuş ve bu politikanın kıtada krize en iyi çözüm olduğunu ifade edip; kemer sıkmanın “Avrupa projesi”ni yok etme savlarını ise reddetmiştir (Wintour ve Elliott, 25 Haziran 2010). Toplantılar kapsamında yapmış olduğu bir konuşmada David Cameron ivedilikle bütçe açıkları olan ülkelerin kemer sıkmasını talep etmiş; Angela Merkel de Almanya’nın bütçe açığını dört yıllık bir sürede 80 milyar euro azaltma planları olduğunu ifade etmiştir (Carrel, 2 Temmuz 2010). Alman siyasetçiler Toronto’da kemer sıkma politikalarını her fırsatta savunmuş, Almanya Maliye Bakanı Wolfgang Schäuble de sürekli olarak bütçe açığı verilemeyeceğini; dolayısıyla da kamu harcamalarının kısılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür.

2010’lu yıllar sadece ekonomi kertesine ilişkin değil, tarihsel blokun sivil toplum ve politik toplum uğraklarında da görülen ve hem yapı ve üstyapı arasında hem de üst yapı uğrakları arasında organik birliğin sağlanamadığı bir dönemi ifade etmektedir. Avrupa’da bölgesel hegemonya, 2008 krizinin yaratmış olduğu organik bunalım koşullarına kemer sıkma etrafında birleşerek yanıt verme çağrısında bulunmuştur. Mattei

⁵⁶ Streeck (2016a: 12, 235), Hayekçi ekonomi politikalarını şu şekilde özetlemektedir: “Sosyal ilerlemenin ekonomik ve politik seçkinlerin yükümlülüğü olduğuna dair aslen tartışılmaz bir anlayış, muhafazakâr kampın en derinlerine kadar nüfuz etmişti; bu, gerektiği takdirde güçlü sendikalar ve demokratik çerçevede etkin bir kitlesel seferberlik yardımıyla ve büyümeyi aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya yeniden bölüşüm yoluyla yaratmaya çalışan... bir ekonomi politikası...”

(2022) tarafından vurgulandığı üzere, kemer sıkma sadece devlet maliyesine veya bütçe disiplininin sağlanmasına ilişkin bir politika setinden ibaret değildir. Radice tarafından (2012: 54), kemer sıkma projesi kapsamında kamu harcamalarının azaltılmasının, özelleştirmelerinin ötesinde ekonominin topyekûn siyasetleştirilmesinin hedeflendiğini vurgulamaktadır. Kemer sıkma, 20. yüzyıl itibarıyla kapitalist yönetim anlayışlarının vazgeçilmez bir politika seti haline gelmiş ve 2008'den sonra da hegemonyanın korunması amacıyla ekonomik ve politik istikrarı sağlayacak ilk başvurduğu araç olmuştur. Bu bağlamda, kemer sıkmanın, AB'nin kuruluş dönemlerindeki Alman ordoliberal ekolünün baskınlığı ile günümüz kapitalist formasyona içkin bir hal aldığı görülmektedir. Blyth (2013: 77-78), Einstein'a atıfla, aynı şeyleri tekrar tekrar yapıp farklı sonuçlar beklemenin delilik olduğunu, dolayısıyla, 20. yüzyılda ekonomik yönden başarısız sonuçlar vermesine rağmen kemer sıkmanın tekrar tekrar denemesi ve vazgeçilmez bir politika olarak gösterilmesi de deliliktir, der. Diğer taraftan, Mattei (2022) ise kemer sıkmanın, Gramscigil anlamıyla, sadece ekonomik istikrarın sağlanmasına dönük bir proje değil, hegemonik ilişkinin sürdürülmesinin ön koşulu olarak, sermaye birikiminin korunmasını sağladığını da ileri sürmektedir.

Alberto Alesina'nın (2010), 15 Nisan 2010 tarihinde Madrid'te düzenlenen ECOFIN toplantısına yönelik hazırlamış olduğu çalışması ve 2010 yılının haziran ayında Toronto'da düzenlenen G20 zirvesi, kemer sıkma çağının başlatılmasında kuramsal ve pratik kabullerin ortaya koyulduğu buluşmalar olmuştur. Alesina'nın 2010 tarihli çalışmasının kökeninde yer alan ve bütçe disiplinine yönelik kuramsal çalışmalarının dayandığı "Fiscal Expansions and Fiscal Adjustments in OECD Countries" (Alesina ve Perotti, 1995) adlı çalışmadır. Alesina ve Perotti (1995: 18, 23-24), OECD ülkelerindeki bütçe açıklarının, birbirlerine paralel bir şekilde, transfer harcamalarının, kamu çalışanları maaşlarının ve kamu kesimi istihdamının yüksek olmasından ve Son tahlilde, sosyal devlet harcamalarından kaynaklandığını göstermektedir. 1965-1994 yıllarını kapsayan

bir şekilde, incelenen OECD ülkelerinin ‘başarılı’ kemer sıkma politikalarının çoğunun gelir artışlarından ziyade kamu harcamalarının azaltılmasıyla sağlandığını iddia etmektedirler (1995: 17-20).

Yapılan matematiksel ve istatistiki çalışmalarının sonucunda, ‘doğru bir şekilde’ (harcama kesintilerine dayalı olarak), kemer sıkkan devletlerin ekonomik büyüme performanslarının da bundan olumsuz etkilenmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Alesina ve Perotti (1995), Keynes’in, devletin dengeleyici bir şekilde kriz dönemlerinde genişlemeci maliye politikaları tercih etmesi tezini tersine çevirmişlerdir: kemer sıkmanın ekonomik olarak genişletici etkilerinin olduğunu vurgulamışlardır. Dolayısıyla, devletin piyasayı olumlu etkileme gücünün zayıf olduğu, dışlama etkisi (*crowding out effect*) yarattığı, son tahlilde, -ekonomik olarak- geri çekilmesinin ve piyasaya daha fazla alan açmasının büyümeyi olumlu etkileyeceği savunulmaktadır. Kemer sıkmanın neoliberal dönemde ekonomi kertesine ilişkin ‘başarısı’nın kökenleri burada yatmaktadır.

Ana akım düşüncede kemer sıkmanın ekonomik yönden başarılı olabilmesi için odaklanması gereken üç temel kamu harcaması bulunmaktadır ve bu harcamaların azaltılmasından başka alternatifin olmadığı savunulmaktadır (Alesina ve Ardagna, 1998: 3-4): Kamu çalışanlarının maaşları, refah devleti harcamaları ve sosyal transfer harcamalarıdır. Alesina ve Ardagna (1998), harcama kesintilerine dayalı bir kemer sıkma programının kapitalist sisteme içkin olduğu zaman toplumsal rızanın sağlanabileceğini, Çünkü, devletin artık daha az vergi salacağı ve bu bağlamda, kişisel gelirin artacağı ileri sürülmektedir. Bu iktisatçıların temel tezleri, devletin küçültülmesi temelinde kalıcı olarak azalacak olan vergi yükleri itibarıyla bireylerin daha fazla harcama yapabilmelerine olanak sağlanıp, artan yatırımlarla beraber ekonomi canlanacaktır.

Söz konusu neoliberal kemer sıkmacı iktisatçılar, ekonometrik analizlere dayanarak, ekonomik kriz dönemlerinde emekçilerin haklarının çok yönlü bir şekilde

kısılması ve kamu harcamalarının azaltılmasına dayalı kemer sıkma programlarının uygulanması halinde yatırımlarda olağanüstü bir artış yaşanacağını iddia etmektedirler (1998: 10-11, 22). Harcama kesintilerinin yanı sıra, geniş kapsamlı bir mali disiplinin ekonomik ‘başarı’yı sağlayacağı ileri sürülmüştür. 2008 krizi sonrasında *There Is No Alternative* örneği olarak uygulanan kemer sıkma politikalarına ilişkin yakın dönem kuramsal dayanak noktalarını oluşturan Bocconi ekolü, Mattei’nin (2022) vurguladığı üzere, kapitalizme içkin bir proje olduğunu ve sadece kriz dönemlerine özgü olmaktan ziyade süreklilik arz eden ve bunun yanı sıra sosyal, siyasal ve ekonomik yönden hegemonyanın korunmasına dönük kullanıldığını ortaya sermektedir.

3.2.1.1.Kemer Sıkmaya Sunulan Temel Bir Gerekçe Olarak Bütçe Açıkları

2008 krizi sonrasında Avrupa ülkelerinde uygulanması istenilen kemer sıkma politikaları en temelde kamu kesimi borç oranlarının ve bütçe açıklarının krizi yarattığı söylemine dayanmaktadır. Bu doğrultuda, bütçe açıklarının azaltılmasına dönük politikalar, 2010’lu yıllarda bölgesel ve küresel hegemonya temsilcileri tarafından, Güney Avrupa ülkelerinden beklenen esas politikalar olarak öne çıkmaktadır. Bütçe açıklarının azaltılması için ise vergi artışları başta olmak üzere kamusal gelir kalemlerinin artırılmasından ziyade kamu harcamalarında kesintilere gidilmesine yönelik alınan önlemler öncelikle düşünülmüştür. Kamu harcamalarında ise savunma harcamalarının yanı sıra sermaye sınıfına yönelik harcama kalemlerinde kesintiler olmaz, hatta tam tersine artışlar yaşanırken (Smith, 19 Nisan 2012) toplumda emek gücüyle geçinen toplumsal sınıfları daha fazla ilgilendiren sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, çalışma ve emeklilik koşulları gibi alanlarda bütçe kesintilerine gidilmektedir. Kamusal alanlarda giderek artan sayıda özelleştirme gündemleriyle de sermaye sınıfına yönelik devlet

desteği kesintisiz sürdürölmektedir. Bunun sonucunda da toplumsal gelir dağılımının en alt tabakasını oluşturan işçi sınıfı ve diğer ast sınıfların refah seviyesi azaltılmaktadır.

Sermaye sahiplerine yönelik getirilecek vergi artışlarının toplumsal çıkarı sekteye uğratacağı düşünce si ana akım yazarlar tarafından ısrarla vurgulanmaktadır. IMF Sermaye Piyasası Yöneticisi José Viñals (2012), 2008 krizinin kamu borcu kaynaklı olduğunu savunarak, kemer sıkmanın tek çözüm olduğunu öne sürer. Kamu borcunun da toplumsal düzeyde tüm gelir grupları tarafından yüklenilmesi gerektiğini savunur. Öncelikle piyasalara yönelik güvenin tesis edilmesi gerektiği savunarak, Avrupa devletlerinin ana hedeflerinin; istikrar, yapısal uyum ve ekonomik büyüme olması gerektiğini belirtir. Viñals'ın (2012) düşüncesinde, sermaye sahiplerinin desteklenmesinin ekonomik istikrarın sağlanması temelinde toplumun çıkarına olduğu, ekonomik büyüme öncelikli politika tercihlerinin de hem istihdamı artıracakđı ve bu bağlamda, tüm toplumsal sınıflara yarayacakđı hem de krizin devlet maliyesine olan etkilerinin azalacakđı sonucuna varılmaktadır.

Ana akım anlayışın temsilcileri tarafından ileri sürölen bu ekonomi politik düzen çerçevesinde, devlet borcu en büyük sorun olarak öne çıkmaktadır ve neden-sonuç ilişkisinden bağımsız olarak ancak, kemer sıkma önlemleriyle devletin yüksek borçluluk sorununun üstesinden gelinebilir. Bu bağlamda, yapısal uyum programlarıyla piyasalara olan güvenin yeniden sağlanması ve toplumların ekonomik istikrar ve büyümeyi öncelikli hedefleri haline getirmeleri gerekmektedir. Ball, Leigh ve Loungani (2011) de bütçe açıklarının temel sorun olduğunu vurgulamış ve ekonomik büyüme ana hedeflerine ulaşmada tek yolun bütçe kesintilerinden geçtiğini ifade etmiştir. Yazarlar, kemer sıkmanın vergi artışlarına dayalı bir şekilde toplumsal gelir dağılımını görece daha fazla gözetecek bir şekilde uygulanması yerine harcama kesintilerine dayalı bir şekilde açıkça emekçilere fatura edilmesi metodunu salık vermektedir. Çalışmalarında mali konsolidasyonun harcama kesintileri yoluyla uygulanmasının vergi artışlarıyla yoluyla

uygulanmasına göre topluma daha az acı vereceği görüşünde ısrar etmektedirler. Bu düşüncelerinin gerisinde ise toplumsal gelir dağılımının kemer sıkma projesinin dayatıldığı ülkelerdeki çarpıklığının dikkate alınmadığı görülmektedir. Yazarlar, mali konsolidasyonların en çok işçi sınıfını ve işsizleri etkilediğini ve işsizlik oranlarının yüksekliğinin bir toplumda kalıcılaşmasının toplumsal sorunları daha da artıracaklarını kabul etmektedirler.

Sonuç olarak, yazarlar “organik çözüm” metodu olarak kemer sıkma politikalarında hemfikir olsalar da uygulama zamanlamasının gözden geçirilmesini savunmaktadırlar. Yazarlara göre, kemer sıkma politikaları; krizlerin ardından değil, toparlanma dönemlerinde uygulanmalıdır ki ücretli çalışanları ve işsizlik oranları üzerinde daha kötü bir sonuç yaratmasın ve ayrıca toparlanma döneminde dahi bütçe kesintilerinde işsizlik yardımları gibi toplumsal gelir dağılımı adaletini sağlamaya dönük kalemlere asgari düzeyde müdahale edilmesini salık vermektedirler.

Viñals’ın (2012) aksine; Ball, Leigh ve Loungani’nin (2011) toplumsal gelir dağılımının görece daha fazla dikkate alındığı bir kemer sıkma politikasını savunduğu görülmektedir. Nicolas Eyzaguirre ise, “Bridging the Gap: How Official Financing Can Ease the Pain of Adjustment” (2012) adlı çalışmasında kemer sıkmayı olumlu bir kavram setini tercih ederek, sermayenin yönetici blokunun kemer sıkma politikalarının hayata geçirilmesine yönelik toplumsal rızayı sağlamalarına yardımcı olmaya çalıştığı ileri sürülebilir. Ona göre, kamu kesiminin borçluluk oranlarının yarattığı finansal baskının sonucunda kemer sıkma kaçınılmazdır ve çalışmasının pek çok yerinde kemer sıkma politikalarını “harcama ayarlamaları / düzenlemeleri” olarak ele alır (Eyzaguirre, 2012). Neoliberal düşüncenin katı bir savunucusu olan Eyzaguirre, kamu harcamalarındaki artışın ücretleri şişirmesinden yakınmaktadır ve yüksek ihracat için ücretlerin kısılmasını tavsiye etmektedir. Aksi halde, ticaret dengesinin bozulacağından

endişe etmektedir. Yazarın kemer sıkma politikalarını zorunlu olarak görmesinin arkasında ticaret dengesine verdiği önem yatmaktadır.

Şili Komünist Partisi'nin eski bir üyesi olan Eyzaguirre, İtalyan faşist lider Mussolini'ye benzer bir ideolojik dönüşümle, işçi sınıfına karşı mücadele başlatılması gerektiğini savunmaktadır. Emek piyasasının bu baskıyı kaldırabilecek esnekliğe sahip bir yapısı olduğu tezinden yola çıkarak, hükümetlere sendikal hakların ve ücretlerin baskılanmasını salık vermektedir (Eyzaguirre, 2012). Bu düşünce sistematığına göre, yapısal uyum programlarının ücretleri baskılayacak bir şekilde düzenlenmesi sonucunda ihracat artacaktır; ihracat artışlarıyla da iç talepte de artış olacak ve emek piyasası da bundan olumlu etkilenip topyekûn bir ekonomik istikrar mekanizması sağlanmış olacaktır.

Çalışmasının gerçek anlamıyla 'can alıcı' kısmı ise toplumun en savunmasız kesimlerinin, yapısal uyum programları sonucunda, feda edilebileceği düşüncesine kadar varmasından ileri gelmektedir. IMF gibi uluslararası kurumlardan fon alınmaması halinde, toplumsal gelir dağılımının en alt tabakasının da boş yere feda edilmiş olacağını ileri süren Eyzaguirre, bu çalışmasıyla ana akımın şiddetli bir savunucusu rolünü üstlenen ve neredeyse Malthusçu bir sosyal Darwinizm düşüncesini, kemer sıkma anlayışıyla birlikte açığa çıkarmıştır. Çalışması boyunca doğrudan kemer sıkma veya kesinti gibi kavramların yerine "harcama ayarlamaları", "harcama düzenlemeleri" ile "yapısal uyum" gibi kavram setlerini kullanarak kemer sıkma politikalarını olumlamakta ve zorunlu bir politika seti olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Sınıfsal bir proje olarak kemer sıkma neoliberalizmle birlikte başlayan devletin küçültülmesi hedefinin devamı niteliğindedir. Giderek artan sayıda özelleştirme hamlelerinin yanı sıra 2008 krizinin ardından kamu kesimi açıkları ve borç oranları

gerekçe gösterilerek devlet maliyesinin ve daha genelde kamu kesiminin küçültülmesi hedeflenmektedir.

2008 krizi ardından başlatılan kemer sıkma döneminin önemli figürlerinden bir diğeri de IMF'nin Mali İşler Bölümü Direktörü Carlo Cottarelli'dir. Cottarelli (2012a, 2012b), 2008 krizinin ardından uygulanan kemer sıkma politikalarının, uygulama alanının genişliğini de hesaba katarak, faydalı ve mecburi olabileceği tezini savunmaktadır. Krizin ardından yayınladığı bu çalışması kemer sıkma savunucularının öne çıkan savlarından yararlanması itibarıyla önemlidir. Çalışmalarında, kuzey ülkelerinin geniş çaplı kemer sıkma politikalarını tercih etmesinin ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını ileri sürse de kamu harcamalarında kesintiye gidilmesini desteklemektedir. Cottarelli, Avrupa'da vergi gelirlerinin yüksek olduğunu ileri sürerek, hükümetlerin kamu gelirlerini ve harcamalarını artırmaya yapısal olarak yönelemeyecek durumda olduklarını savunur. Bu bakış açısına göre, kuzey ülkeleri açısından geriye bir tek kamu harcamalarının azaltılması yoluyla devletlerin krizden kurtulması mümkündür. Bu düşüncesinin yanı sıra, 2008 krizi sonrasında Güney Avrupa ülkeleri açısından da yüksek kamu borcu göz önüne alındığında, genişlemeci maliye politikalarının uygulanmasının üç temel nedenden ötürü tehlikeli olduğunu ileri sürer ve bu doğrultuda, kemer sıkmanın da ertelenmemesi düşüncesine varır.

Cottarelli'de de görüldüğü üzere, kamu kesimi borç oranlarının II. Dünya Savaşı'ndan beri hiç bu kadar artmadığı tezine dayanır. Ana akımda, kamu borç oranlarının yüksekliği devlet maliyesi açısından tehlikeli görülmektedir ve ayrıca kamu borcunun yüksek olması sonucu faiz oranlarındaki artışların da devlet maliyesini zora sokacağı endişesi vardır. İkinci olarak, kapitalist sistemde hükümetler uzun vadeli bir planlamayla hareket etmediklerinden ötürü genişlemeci politikaların da gündeme gelmesi zorlaşmaktadır. Son olarak, sunulan neden ise piyasaların güvene ihtiyacı olduğu ve kemer sıkma politikalarının bu güveni sağlayacak olmasıdır.

Cottarelli'nin (2012a, 2012b) alışmaları ana akım anlayışın 2008 krizine kemer sıkmacı yanıtlarının bir özetini niteliğindedir. Krizin ardından kemer sıkma politikalarının ivedilikle uygulanmasının talep edilmesi, ülkeden ülkeye değişse dahi, genel olarak yukarıda sayılmış olan nedenlere bağlanmıştır. 2008 krizi ardından kemer sıkmacı anlayış, sermaye sınıfının çıkarları temelinde, devlet maliyesini yönlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda vergi artışlarından ziyade harcama kesintilerini ön plana çıkarmakta; harcama kesintilerinde ise daha çok toplumun alt gelir gruplarını ilgilendiren –eğitim, sağlık, sosyal yardımlar vb.- harcama kalemlerini kısmayı önermektedirler. Cottarelli'nin çalışmalarında krizin sebebi doğrudan ve dolaylı olarak kamu kesimine bağlanmaktadır. Krizin ardından kamu borcunun artması, başta ABD olmak üzere, şirketlerin kurtarılmasına dönük politika tercihlerinin bir sonucudur. Reinhart ve Rogoff'un (2010) alışması kamu borcunu krizin sebebi olarak gösteren temel kaynak olmuştur. Bu alışma da, Herndon vd. (2013) tarafından ürütölmüştür. Dolayısıyla, kemer sıkmanın ikinci dayanağı olan kamu borcunun krizin sebebi olduğu ve belirli kurallar çerçevesinde azaltılması düşüncesi de sınıfsaldır ve doğru bir neden-sonuç ilişkisine dayanmamaktadır.

Ülkede kamu borç oranlarındaki artışın temel sebebi aslında 2008 krizinin ardından tercih edilen politikalar olarak görölmektedir. Bu da beraberinde faiz oranlarında artışı getirmiştir. İtalya örneği, bölgesel hegemonya ve ana akım yazarlar tarafından dile getirilen, Güney Avrupa lkelerinin kamu kesimi borç oranlarının yüksekliğinin 2008 krizinin nedeni olduğu düşüncesini ürötmektedir. Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff (2010) tarafından yapılan "Growth in a Time of Debt" (2010) adlı çalışma kriz sonrasında kemer sıkma yanlısı yazar ve politikacılar tarafından temel kaynak olmuştur. Reinhart ve Rogoff (2010), Maastricht Kriterleri'ne atıfla, kamu borcunun %60'ın üzerine çıkmasının piyasa açısından tehlikeli olduğunu ve hatta %90'ın üzerine çıkması halinde de krizin kaçınılmaz olduğunu belirtirler. Thomas Herndon vd.

(2013), Reinhart ve Rogoff'un çalışmalarında yararlandıkları veri setlerinde hatalı ağırlıklandırmalar yapıldığını ve belli sonuçlara ulaşılması için bazı verilerin de göz ardı edildiğini göstermişlerdir. Herndon vd. (2013), kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde bir yük yaratacağı ve büyümeyi de olumsuz etkileyeceğı üzerinden destekledikleri kemer sıkmacı düşüncelerini kendi ifadeleriyle “mevcut verilerden bazılarının ayıklanarak hariç tutulması ve özetin alışılmış olanın dışında ağırlıklandırılması” sonucunda oluşturmuşlardır. Ayrıca, Reinhart ve Rogoff'un kamu borcunun olumsuzlanması için 2010 tarihli yazıları ve diğerk çalışmalarında da nedensellik ilişkilerini çarpıtıp, krizin sebebini devlet maliyesinin genişlemeci politikalarında bulmaları kemer sıkma yanlısı politika belirleyicilere zemin hazırlamış olduğı da gösterilmiştir.

Kemer sıkmanın alternatifi olmadığını ileri süren ana akım anlayışın temsilcileri, temel iktisadi gerekçelerinden birini de ekonomi politikalarını belirlemenin “teknik bir iş” olduğı şeklinde sunmaktadırlar. Bu bağlamda, dolaylı bir şekilde “herkesin” bunu anlayamayacağını ifade etmektedirler. Bu şekildeki bir sınıfsal düşüncenin sonucunda sadece ekonomiye indirgenen bir anlayış ortaya çıkmakta olup; kemer sıkmanın toplumsal, siyasal ve diğerk etkileri genelde göz ardı edilmektedir. Bu kapsamda Eyzaguirre (2012) gibi kemer sıkmayı olumlayıcı kavram setlerinin tercih eden ana akım anlayışın temsilcilerinin yanı sıra Jaime Guajardo, Daniel Leigh ve Andrea Pescatori'nin kaleme almış olduğı “Expansionary Austerity: New International Evidence” (2011) (“Genişlemeci Kemer Sıkma: Uluslararası Yeni Kanıt”) adlı IMF tarafından yayınlanmış makalelerinde kemer sıkmaya bahsedilen ‘teknik’ ve salt iktisadi bir yaklaşım çizilmiştir. Çalışmanın adında da yer aldığı üzere, “kanıt” ifadesiyle kemer sıkmanın bilimsel ve teknik bir konu olduğı ve de alternatifi olmadığı düşüncesi öne çıkarılmaktadır. Bu alışma, Cottarelli (2012a, 2012b), Viñals (2012), Eyzaguirre (2012) ve Ball, Leigh ve Loungani'nin (2011) alışmalarındaki düşüncelere paralel bir şekilde kemer sıkmanın

alternatifleri içerisinde en az acı veren politika olduğu ve hayata geçirilmesinin de kaçınılmaz olduğu söyleminden hareket etmekte; kemer sıkmanın daraltıcı bir maliye politikası olmadığı savı ileri sürülüp ve sadece harcama kesintilerine dayalı bir kemer sıkma uygulamasının daraltıcı olabileceği fikrini de kabul etmektedirler.

Nicoletta Batini, Giovanni Callegari ve Giovanni Melina da çalışmalarında (2012: 11, 32), ABD, AB ve Japonya kapsamında “başarılı bir kemer sıkma uygulaması” için kemer sıkmanın kademe kademe sertleştirilmesini savunmaktadırlar ve kemer sıkmanın kısa vadede ekonomiyi daraltacağını da kabul etmektedirler. Piyasa açısından kamu borcunun bir risk unsuru olarak görüldüğü çalışmada, bir hükümetin asıl amacının ekonomik büyümeyi korumak olduğu ifade edilip; 2010 sonrasındaki ekonomi politik sorunun kaynağında yine devlet ve devlet borç oranlarının yüksekliği gösterilmektedir. Batini, Callegari ve Melina’nın (2012) bu çalışmalarında, ana akım düşünce içerisinde ayrı bir yere konumlandırılabilen diğer bir argüman, harcama kesintilerine dayalı mali konsolidasyon politikalarının durgunluğu ve dolayısıyla, ekonomik genişlemeye geçiş süresini de uzatabileceğinin belirtilmesidir. Hatta görece büyük çapta -özellikle vergi artışlarından ziyade harcama kesintilerine dayalı- bir kemer sıkmanın genişleme dönemlerinde dahi ekonomiyi durgunluğa sürükleyebileceği; dolayısıyla da sert ve ani bir kemer sıkmadan kaçınılması vurgulanmaktadır (2012: 21-32).

Ana akım neoliberal iktisadi düşüncede kemer sıkma politikaları üzerindeki fikir birliğinin politikanın uygulama zamanı ve kapsamı konularında ayrışmaktadır. Batini, Callegari ve Melina’nın (2012), kemer sıkma tartışmaları kapsamında ana akımdaki genel yaklaşıma uygun bir şekilde politikanın sosyal ve siyasal etkilerinin sorgulanmadığı; sadece piyasa sisteminin geleceği için “nasıl bir kemer sıkma politikası uygulanmalıdır?” sorusuna yanıt arandığı görülmektedir.

2008 krizinin ardından, kemer sıkmaya yönelik ana akım anlayış tarafından ileri sürülen yaklaşımlar, kemer sıkmanın mutlak suretle uygulanması gereken ve alternatifleri arasında topluma en az acı verecek politika seti olduğu savından yola çıkarak, toplumsal gelir dağılımı gözetilmeksizin sadece hangi tarihte ve hangi ‘sertlikte’ uygulanmasını önemsemektedir.⁵⁷ Bu yazarlarda ortak olan argümanlar kemer sıkmanın alternatifi olmayan bir politika olduğu, çoğunlukla ekonomi kertesiyile sınırlı bir analize sadık kalmaları ve işçi sınıfı karşıtlığı etrafında oluşmuştur.

3.2.1.2.2008 Sonrası Ana Akım Düşünce Kemer Sıkma Çıkmazı: “Devrim Değil Evrim”

Avrupa’da krizin hemen ardından bölgesel ve küresel neoliberal kuruluşların belirleyici baskısı altında başlatılan kemer sıkma politikalarına ilişkin ana akım düşünce içerisinde ilerleyen yıllarda, IMF Baş ekonomisti Maurice Obstfeld’in ifadesiyle “devrimin değil evrimin” söz konusu olduğu görülmektedir (IMF, 2 Haziran 2016). Kemer sıkmanın ‘başarılı olacağına’ ilişkin yanılgılara sahip olunduğu hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde dile getirilmeye başlanmış ve ekonomik büyüme hedefi temelinde ele alınan politika setlerinin toplumsal etkilerine de belirli sınırlılıklarda yer verilmiştir.

Ostry vd. (2016) tarafından kaleme alınan “Neoliberalism: Oversold?” adlı çalışma 2008 krizinin ardından ana akımdaki başarısızlığın ilanının ana kaynaklarından biridir. Yazarlar, sadece ekonomik büyüme baz alınarak ve toplumsal farklılıklar

⁵⁷ Ele alınan ana akım yazarların çalışmalarının yanı sıra, IMF tarafından 2011 yılında yapılan bir araştırma çalışmasında da kemer sıkmanın toplumsal gelir dağılımını gözetmeksizin sadece piyasa açısından hangi büyüklükte uygulanması gerektiği önemsenmektedir (IMF, 14 Eylül 2011).

gözetilmeden yapılan bir kemer sıkma savunusunun, hedeflenen genişlemeyi sağlayamadığını ve toplumsal adaletsizliklerde artışa neden olduğunu kabul etmişler ve kemer sıkmayla aslında neleri hedeflediklerini de ortaya koymuşlardır. Söz konusu çalışma, kemer sıkmanın sınıfsal yönünü kabul ederek, asıl hedefin neoliberal sürecin bir parçası olarak kamu kesiminin küçültülmesi olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kemer sıkmanın ekonomik olarak daraltıcı etkisiyle işsizlik oranlarında artışların ve toplumsal refah kayıplarının yaşandığı ve kemer sıkma çağında bunların göz ardı edildiği kabul edilmiştir. Kemer sıkmanın akademik kanadının önemli temsilcilerinden Alesina'nın söylemlerinin tersi gerçekleşmiş; kemer sıkma 'vadettiği' genişlemeyi yaratamamış, Ball vd. (2013) tarafından yazılan, kemer sıkmanın toplumsal gelir dağılımı üzerine etkilerinin tartışıldığı çalışmadan aktarıldığı üzere, kemer sıkma politikaları toplumsal eşitsizlikleri ve işsizlik oranlarını olumsuz etkilemiştir (Ostry vd., 2016: 40).

Her ne kadar kemer sıkmanın bekledikleri sonuca ulaştırmadığını kabul etseler de; kemer sıkmanın alternatifi olmadığı ve Güney Avrupa başta olmak üzere kamu borç oranlarının yüksek olduğu ülkelerde uygulanması gerektiği düşüncesinde sabittirler (2016: 40). Bu çalışma kemer sıkmacı siyasal iktisadi yazını 'içeriden' eleştiren bir metindir. Piyasa merkezli yaklaşım korunarak, kemer sıkma politikalarında toplumsal gelir dağılımının görece daha fazla dikkate alındığı bir düzenleme yapılmasının yeterli olacağı fikri ağır basmaktadır. Çalışmada, özel sektör yerine kamu kesimi krizden sorumlu tutulmaya devam edilmekte; arka planda piyasa ve sermaye yanlısı bir bakış açısı korunmakta, kemer sıkmanın tarihsel başarısızlıkları ve mevcut tarihsel düzendeki sınıfsal etkileri göz ardı edilmektedir.

Ana akım içerisinde kemer sıkma politikalarına dönük düzeltmecî talepler en genel haliyle üç 'beklenmedik' sonuç üzerinden eleştiriye ve tartışmaya açılmaktadır. İlk olarak, ana akım düşünür ve temsilcileri kemer sıkmayı toplumsal ve siyasal gerçeklikleri dikkate almadan; sadece teknik ve matematiksel bir ekonomi konusu gibi ele almalarının

toplumsal gelir dağılımı adaletine zarar verdiği görülmüş ve bunun da piyasa sistemini olumsuz etkilediğine kanaat getirilmiştir. İkinci olarak, mali konsolidasyon uygulayan devletlerin ekonomik yönden genişlemeci bir sürece ulaşacakları, istihdam başta olmak üzere ekonomik göstergelerin pozitif seyredeceği düşüncesi pratikte gerçekleşmemiştir. Üçüncüsü, kamu kesimi borçluluğunun baskılanması, toplumsal olarak artan refah kayıpları sonucunda sermaye sahiplerinin; kısa vadede, kurtarma paketleri, özelleştirme programları vb. gündemler sayesinde, olumlu etkilese dahi artık piyasa sisteminin dengesinin bozulduğu gözlenmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla, kemer sıkma politikaları özel sektör karşısında kamu kesiminin sınırlanmasının bir yolunu oluştursa da, sonuçta bir bumerang etkisiyle karşı karşıya kalınmıştır.

Toplumsal gelir dağılımı temelinde sınıfsal dinamiklerin göz ardı edilmesinin sonucunda neoliberalizmin, piyasa sisteminin güçlenmesi ve ekonomik büyüme gibi, başlıca hedeflerine ulaşmasının da mümkün olmadığı ana akım içerisinde fark edilmiştir. Ana akım düşünürler açısından “kemer sıkma ikilemi” veya “kemer sıkma çıkmazı” olarak kavramsallaştırılabilecek bir şekilde, 2008 krizinin ardından politika belirleme ve uygulama süreçlerinde, bir arada kalmışlık hali söz konusu olmuştur. Krizin sebebinin bağlandığı kamu kesimi borçluluk oranlarının azaltılmasını salık veren AB, IMF, AMB gibi ulusüstü kuruluşlar, kemer sıkmanın, ‘dikkatli bir şekilde’ uygulanmaması durumunda, beklenen yarardan çok zarar verebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceler sadece kemer sıkma politikalarının ‘büyüklüğü’ ile ‘hızı’ üzerinden ele alınmış ve yukarıda tartışmaya açılan ana akım çalışmalarda da düşünürlerin belirttikleri üzere, sermaye sınıfı açısından ne çok sert ne de çok yavaş uygulanması yararlı olmuştur. Dolayısıyla, bir sınıf projesi olarak kemer sıkma organik bunalım koşullarını ekonomik

⁵⁸ Dönemin IMF Başkanı Christine Lagarde, 2013 yılında ABD’de bütçe görüşmeleri sürerken, devletin sert bir kemer sıkma uygulamasına gitmemesini, kamu kesimi borçluluğunu sürdürmesi gerektiğini belirtmiştir. Lagarde’ın bu ifadelerinden neoliberal gündemin devletin küçültülmesi savunusunun sermayenin aleyhine döndüğünün göstergelerinden biri olarak görülebilir (News24, 13 Ekim 2013).

olarak sermaye lehine çözmekte yetersiz kalmakta, son tahlilde, bir çıkmaza işaret etmektedir. Bu düşünce sistematğinde kemer sıkma, devlet maliyesinin disiplin altına alınacağı bir rejim olarak, ekonomik büyümeyi yeniden sağlayacaktır. Bu bağlamda, tüm toplumun gelir ve refah seviyesinin bu politikalar sonucunda istikrarlı bir biçimde artacağını ve bunun sonucunda da hem yatırımların hem de tüketimin artacağı tezini savunmaktadırlar. Başta IMF olmak üzere neoliberal kurumlar, ana akım düşünür ve yöneticiler tarafından, kemer sıkmanın toplumsal rızanın sağlanması sürecinde sıklıkla kullanılan “genişlemeci kemer sıkma” söylemi de boşa çıkarılmıştır.

3.3.Sınıf Tahakkümü Olarak Kemer Sıkma

2008 krizinin ardından kemer sıkma politikalarının euro bölgesinde ve AB genelinde hayata geçirilişi anti-demokratik bir mekanizma olarak teknokrat hükümetler eliyle gerçekleştirilmiş, bölge ve ülkeler düzeyinde halkın karar alma süreçlerine katılımı engellenmiştir (Hennette vd., 2017; Seymour, 2014: 27). Ekonomi politik kararların yönetilen toplumsal kesimlerin tercihi olarak görünmesini sağlayan “Hayekçi demokrasi”nin bir uzantısı olan “teknokratik otoriter piyasa diktatörlüğü”, piyasa sisteminin en iyi şekilde işlemesi hususunda teknik bilgiye sahip olduğu varsayılan ve kararlarını doğrudan yürütme erkinde yer alarak hayata geçiren ekonomi politik bir rejimdir (Streeck, 2021: 259).

Piyanın kusurlarının kamu kesimine ve yönetilen toplumsal sınıflara yansıtılmasının sonucunda siyasal karar alma mekanizmalarından kopuk teknokrat hükümetlerce toplumun her alanına yaygınlaştırılan kemer sıkmanın ve emek

sömürüsünün toplum tarafından içselleştirildiği ve fark edilmesinin giderek zorlaştığı görülmektedir.

Kemer sıkma sınıfsal bir projedir. Çünkü, mali kemer sıkma, kapitalizmin bunalım dönemlerinde, teknokrat hükümetler aracılığıyla toplumdan talep edilen fedakârlıklar temelinde, toplumsal sınıflar arasında bir gelir aktarım mekanizması yaratarak sermaye sınıfının lehinde bir ekonomik istikrar mekanizması kurmayı hedeflemiştir. Bu mekanizma, ekonomik düzeyde üretenlerin tasarruf sahipleri olduğu düşüncesini yaygınlaştırarak ekonomik kaynakların işçi sınıfından sermaye sahiplerine aktarılmasını kamuoyu nezdinde meşrulaştırmıştır. Bu süreçte toplumsal rızanın sağlanmasına yönelik sermayenin yönetici blokunun temel eylemi iktisadi konuları toplumdan uzak ve teknik bir alan olarak gösterip ‘tarafsız’ teknokrat hükümetler aracılığıyla, siyasal katılım mekanizmalarından kopuk bir şekilde, kemer sıkmaya mecbur kalındığı algısının yaratılmasıdır. Bu bağlamda, emekçilerin aza kanaat edip ekonomik üretim faaliyetlerini sürdürmelerini, tarihsel olarak kemer sıkmanın erdemli bir hayatla eşleştirilip toplumsal rızanın sağlanmasına dönük bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Susanne Soederberg (2012: 252), emekçilerin piyasa sistemine bağlanmasının yedek işgücü ordusunun hem içerisinde kalan hem de dışına çıkmayı başaran emekçilerin disiplin altına alınmasıyla sağlandığını ifade eder. Emekçiler üzerindeki disiplinin ise iki şekilde sağlandığı görülmektedir (2012: 252). İlk yöntem, fiziksel baskı şeklinde hapisane vb. biçimlerde vücut bulmaktadır. İkinci yöntem ise daha çok ekonomi kertesini ilgilendirmektedir ve emekçilerin çalışma koşulları üzerindeki yeni düzenlemelere tekabül etmektedir.

Ekonomik üretim süreçlerinde üretenlerin sermaye sahipleri olduğu savunusu, devletin küçültülmesi genel hedefi temelinde artan özelleştirmeler, refah devleti harcamalarının azaltılması ve iş gücü piyasasının sermaye sınıfı lehine yeniden düzenlenmesi temelinde kurduğu toplumsal gelir aktarım mekanizmasında başarılı

olmuştur. Kemer sıkma projesi kapsamında teknokratik rejimler, Streeck (2016a: 28; 2021: 199, 259) tarafından da vurgulandığı üzere, ana akım düşüncenin ‘tarafsız’ ve ‘siyaset üstü / dışı’ bir bilim olarak ekonomi kavrayışının pratikte tam olarak yerleşmesini ve anti-demokratik veya apolitik bir piyasa tahakkümünü sağlamıştır. Ekonomik üretim alanlarındaki sendikal vd. örgütlenme biçimleri de baskı altına alınarak gelir aktarım mekanizmasına karşı çıkışlar engellenmektedir. Bu bağlamda, kemer sıkmanın ekonomik yönü, toplumsal bir disiplin mekanizması kurarak hem kamu sektöründe hem özel sektörde düşük ücret, güvencesiz çalışma koşulları ve örgütlenme haklarının baskılanması eşliğinde işletilmektedir.

Ekonomi kertesinde ‘girişimci birey’ önem kazanmış, sermaye sınıfı ve işçi sınıfı ayrımı temelinden bireylerin işgücü piyasasına katılma özgürlüğü ve girişimci olarak piyasa düzeninde herkes gibi eşit yer alabildikleri iddiası kemer sıkma projesiyle başarılı olmuştur. Streeck (2016a: 19-20), kapitalist gelişmenin neden olduğu ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların çözülmesinin daha fazla kârlılık yaratılması ekseninde özel sektör çıkarları odaklı bir çözüm metodu olarak kemer sıkmayla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

‘Erdemli’ bireyler olarak emekçilerin artık sömürü değil, fedakârlık anlayışı temelinde çalışma kapasitelerinin artırılması sağlanmıştır. Fedakârlık, üretimin ve ekonomik rekabet gücünün artırılması için tüketimin azaltılmasını ücretlerin düşürülmesini ifade etmektedir (Mattei, 2022: 203). Sınıf çatışmasının üstünün örtülmesinde, siyasetten koparılmış, ‘bilimsel’ ve ‘tarafsız’ bir ekonomi anlayışının teknokratlar aracılığıyla toplumlara dayatılması temelinde kemer sıkma projesinin bir ‘başarı’sı olmuştur. Kemer sıkma çağında kapitalist sistem sorumlulaştırdığı bireylerden, asla refah garantisi olmayan bir şekilde, kendi kendilerine yatırım yapmalarını ve ‘sorumlu’ davranmalarını beklemektedir (Brown, 2018: 50). Dolayısıyla, artık kamusal değerler ve hizmetler ile kamu malları anlamlarını yitirmekte, yönetilen toplumsal

sınıfların siyasal katılım oranları düşmekte ve kamusal ve siyasal olan açıkça hor görülmektedir.

Kemer sıkmanın sınıfsallığının ikinci sebebi, hegemonya bunalımı koşullarında, organik çözüm metodu olarak toplumsal disiplin mekanizmalarının harekete geçirilmesi ve alternatif bir toplumsal formasyonun örgütlenmesine izin verilmemesi üzerinden görülmektedir. Özellikle İtalya ve Yunanistan'daki olağanüstü / dışı durum hükümetleri 'teknokratik' olarak tanımlanır ve bu teknokratik rejimlerin ortaya çıkma sürecinde güçlü bir muhalefetin yokluğu söz konusudur (Seymour, 2014: 14).

Foucault (1993: 114) tarafından belirtildiği üzere, neoliberal yönetimsellikte birlikte yönetilen toplumsal kesimlerin gerektiğinde piyasa sisteminin risklerini üstlenebilecek erdeme sahip olması beklenmektedir. Bu bağlamda, 2008 krizi sonrasında kemer sıkma projesi yönetilen toplumsal kesimlerin ahlakçı bir anlayış temelinde disipline edilmesini hedeflemektedir. 2008 krizi ardından uygulanan kemer sıkma, emekçilerin haklarının mümkün mertebe baskı altında tutulup daha fazla çalıştırılmaları üzerine kurulu bir düzeni işaret etmektedir. Ülke örneklerinden de gösterilmeye çalışıldığı üzere, kemer sıkma emekçilerin yaşam standartlarını her alanda geçimlik düzeyle sınırlamayı başarmıştır. Ekonomik alanda ücretler en fazla geçimlik düzeyde belirlenirken, sosyal ve siyasal karar alma mekanizmalarında katılımcılık, yönetilen toplumsal sınıflardan uzaklaştırılmıştır. Kemer sıkmanın uygulamadaki tarihinden de görüldüğü üzere, alternatif hegemonya oluşumlarına karşı kemer sıkma teknokrat hükümetler eliyle demokratik mücadele alanlarının kapatılmasına tekabül etmektedir. Bu bağlamda, Avrupa'da kemer sıkma projesi piyasa sisteminin kusurlarının kamu kesiminin kusurları olarak gösterilmesini ve dolayısıyla toplumun erdemli her bir üyesine bu kusurların yansıtılmasını ifade etmektedir.

Kapitalizmin 2008 sonrası kemer sıkma projesi kapsamında üretim ilişkileri yeniden düzenlenmiş, işçi sınıfının yerine girişimci, yatırımcı ve sermaye sahibi bireylerin ekonomik değer yarattığı temelindeki savı kemer sıkma aracılığıyla emekçiler üzerinde yaratılmış tahakküm ilişkilerinin üstünü kapatmaktadır. Toplumsal değil de bireysel olarak herkesin, sınıf ayrımı gözetilmeksizin, toplumun ‘eşit’ ve erdemli birer üyesi olduğu iddia edilmektedir. Toplumun ‘eşit’ ve erdemli üyelerinden beklenen ise bireysel çıkarları temelinde davranarak faydalarını çoğaltmaları ve piyasanın kusurlarından paylarına düşen bedelleri fedakârlıklar yaparak ödemeleridir. Bireyler düzeyinde toplumun yeniden örgütlendiği bu formasyon, alternatif bir hegemonya mücadelesinin oluşumu için ortaya çıkacak ekonomik, sosyal ve siyasal örgütlenme pratiklerinin önünü kesmeyi hedeflemektedir. Tasarruf eden, girişimci ve yatırımcı bireyin toplumsal çıkara en büyük katkıyı sunduğu savunusu sonucunda emekçilere yönelik sosyal harcamalar faydasız olarak görülürken sermaye sınıfının lehine vergi indirimleri, devlet desteklerinin toplumsal fayda sağladığı düşünülür.

Kemer sıkma çağında, siyasal olanın ekonomikleştirilmesi, kamusal olanın bir kenara atılması ve siyasetin yerini yönetişimin almasıyla birlikte, aktif yurttaşlığın ve dahası yurttaşlığın içinin boşaltıldığı görülmektedir (Brown, 2018: 251). Bu gelişmeler ışığında, yurttaş devletten, siyasetten ve hatta toplumsalla ilgilenmekten “azat edilmiş” ve pratikte hem devlet hem de yurttaş piyasanın hizmetinde, ahlaki düzeyde abartılmış bir kendi kendine yeterlilikle feda edilmeye hazırlanmıştır (2018: 254-255). Kemer sıkma döneminde kolektif sorumluluk dağıtılmış, toplumsal riskler bireyselleştirilmiş ve bireyler de bu düzene daha fazla çalışma, geleneksel aile yapılarına sığınma ve özel sigorta yoluyla korunma şeklinde yanıt geliştirmeye çalışmıştır (Streeck, 2021: 66). Brenner, kemer sıkma çağında emekçilerin büyük çoğunluğu için aile ve akrabaların hayatta kalma stratejilerinin ilk sırasında yer aldığını vurgulamaktadır (Brenner, 2012: 80-98). Brown, yeni muhafazakârların ahlaki nedenlerle, neoliberallerin ise ekonomik

nedenlerle destekledikleri bu durumun neticesinde ailelerin “doğal yükümlülüklerinin” ve “fedakârlıklarının” refah devletinin yerini alması konusunda ortaklaştıklarını belirtmektedir (Brown, 2021: 105).

Kemer sıkma döneminde bahse konu yükümlülüklerini, fedakârca yerine getirmeyenler ise tembellikle ve ahlaksızlıkla suçlanmakta, somut önlemlerle disipline edilmeye çalışılmaktadır. Tam da bu noktada Walter Benjamin’in (1921) temellerini ortaya üzere, kapitalist sistem din ile müttefikliğini bir kez daha ortaya sermektedir. Perhiz yapma ve oruç tutma gibi söylemlerle meşrulaştırılan ve Antik Yunan’dan bu yana pek çok dini ve mitolojik anlamı bünyesinde barındıran kemer sıkma anlayışı, 2008 sonrasında bireylerin kurban verilmesini meşrulaştırmaktadır. Brown (2018: 255-256), kemer sıkma projesinin bireyleri kurban verme / fedakârlıkta bulunma pratiğini alelade bir şekilde bünyesinde taşıdığını vurgulamaktadır. 2008 krizi sonrasında kemer sıkma politikalarıyla birlikte kurban, muazzam bir şekilde iç içe geçmiş devlet ve piyasaya verilmektedir ve Brown’a (2018: 259-260) göre, bu kurban verme ritüelinde kurban vermenin dini versiyonunda olduğu üzere bir şey “uğruna” kurban vermekten ziyade bir şeye herhangi bir borcumuz yokken kurban sunulmaktadır.

Streeck (2021: 64-74), bu dönemi iki temel kavram üzerinden tartışmaya açmaktadır: “bozuculuk” ve “dirençlilik”. Bozuculuk kavramı, geleneksel düzende beklenmeyen, şiddet içerebilen ve yıkıcı boyutlara ulaşabilen bir kopuşu işaret etmektedir. Dirençlilik ise sosyal bilimlere bakteriyoloji, mühendislik ve psikolojiden dâhil edilen ve 2008 sonrasında kapitalist tarihsel formasyonun çöküşünün engellenmesini ve varlığını sürdürmesini ifade etmektedir.

Streeck’teki dirençlilik, Brown’un (2019: 4) “vatanseverlik” anlatımına tekabül etmektedir ve teknokrat idareler tarafından bireylerden dört davranış temelinde fedakârca bir yaşam sürülmesine karşılık gelmektedir: başa çıkma, umut etme, doping yapma ve

alışveriş yapma (Streeck, 2021: 69-74). “Başa çıkma”, krizin ardından devletin küçüldüğü bir dönemde kamusal ve özel alanlardaki artan sorunlarla baş başa kalan bireylerin bu sorunlara “doğaçlama ve geçici çözümler” üreterek yanıt verme girişimlerini ifade etmektedir. “Başa çıkma” yöntemi “umut etme” yöntemine de destek olur ve ikinci yöntem olarak “umut etme”yle ilk yöntemdeki somutta dirençlilik bu sefer psikolojik olarak sağlanmış olur. Üçüncü kavram olan “doping” ise ilaç kullanımından ek gıda takviyelerine kadar farklı performans artırıcı önlemlerle ilk iki dirençli yaşam yöntemini destekler. Son dirençlilik yöntemi olan “alışveriş yapmak” ise kapitalist kârlılık oranlarının korunması için son derece önemlidir ve 2008 krizinin ardından ilerleyen teknolojinin de kullanılmasıyla hem bireysel düzeyde etkili olmakta hem de toplumun bu yönde bütünleşmesine hizmet etmektedir. “Alışveriş yapmak” ile arzularını tatmin etmeleri sağlanan bireyler aynı zamanda kemer sıkma çağında düşen satın alma güçlerini kredi kullanımı ve fazla çalışma gibi yöntemlerle telafi etmeye çalışarak sisteme olan bağlılıklarını da artırmaktadırlar.

Ana akım düşünce, toplumu bireyler düzeyinde yakalayarak, kemer sıkmaya yönelik işçi sendikalarının temsilcileri üzerinde dahi,⁵⁹ toplumsal rızanın sağlanmasında önemli bir mesafe kat edebilmiştir. Teknokratlar idaresinde anti-demokratik siyasal süreçler işletilerek *There Is No Alternative* hâkimiyeti sürdürülmüştür. Organik bunalım dönemlerinde hegemonya mücadelesinin alanı olan sivil toplum üzerindeki egemenliğini kaybeden yönetici sınıf, politik topluma dayanır ve Portelli’nin (1982: 27) belirttiği üzere, “az ya da çok ‘yasal’ zor” kullanmak zorunda kalır. Son tahlilde, kemer sıkmanın ekonomik istikrarı sağlama konusunda başarılı olmadığı ana akım neoliberal iktisatçılar tarafından da kabul görmüş olsa da karşıt toplumsal mücadeleleri dizginleme noktasında hegemonya krizine yanıt vermek için güçlü bir aygıt olmuştur.

⁵⁹ Harman (2012: 275) tarafından aktarıldığı üzere, Birleşik Krallık’ın en büyük sendikası Unite’in yöneticisi Derek Simpson da kemer sıkma projesini sevinçle karşılamıştır.

2008 krizi sonrasında Avrupa’da hem ulusal hem de bölgesel düzeyde kemer sıkma politikalarına yönelik karar alma süreçlerinde siyasal karar alma mekanizmalarının önemli bir kısmının devre dışı bırakıldığı görülmektedir. Euro bölgesinde “organik çözüm” metodu olarak kemer sıkmanın uygulanmasında köşe taşları olan TSCG kapsamındaki “Altılı Paket” ve “İkili Paket” ile MES kapsamında oluşturulan Memorandumlar yoluyla yapısal reformların antidemokratik yöntemlerle güney ülkelerine dayatıldığı görülmektedir. Euro bölgesi düzeyinde dönemin Almanya Şansölyesi Angela Merkel ile Fransa Cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy’nin önderliğinde kemer sıkma politikalarının kurumsallaştırıldığı görülmektedir. Hennette vd. (2017: 79) tarafından vurgulandığı üzere, 2008 krizinin hemen ardından sık sık toplananan euro bölgesi zirveleri kemer sıkma üzerinde mutabakatların sağlandığı toplantılar olmuştur.

Avrupa’da “organik çözüm” metodu olarak kemer sıkma projesinin ortaya çıkmasında Almanya’nın baskın rolü görülmektedir. Bölgesel düzeyde, ülkelerin nüfusları veya GSYH’leri baz alınarak temsil edilecekleri demokratik bir meclis ortamında kararların alınması durumunda, sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmadan vazgeçileceği görülmektedir. Çünkü, kemer sıkma karşıtları çoğunluktur (Hennette vd., 2017: 27). Avrupa’da kemer sıkmanın organik bir çözüm metodu olarak hayata geçirilişi ulusal düzeydeki gibi siyasal bir katılım mekanizmasından yoksundur. Euro bölgesi yönetişiminin olağanüstü toplantılar düzenleyerek aldığı kemer sıkma kararlarının denetim mekanizmaları da bulunmamaktadır (2017: 39). Ayrıca AMB’nin de -siyasal katılımçılık mekanizmalarından- bağımsızlığı ve geniş yetkileri de söz konusudur.

Avrupa’da kemer sıkma politikalarının hayata geçirilişi olağandışı bir yönetim mekanizması eliyle gerçekleştirilmiştir. Kemer sıkma projesi, Güney Avrupa’da, özellikle Yunanistan; İtalya ve İspanya’da olağanüstü bir şekilde toplumları fakirleştirmiştir (Blyth, 2017: 166). Lakin bölgesel düzeyde kemer sıkma kararlarının alınış şekli ve teknokratlar aracılığıyla bu kararların ülkelere dayatılması 2008 krizinin

yaratmış olduğu hegemonya bunalımı koşullarında toplumsal hareketlerin de önünün kesilmesini hedeflemiştir. Kararların teknokratlarca alınması siyasal tepkilere karşı sessiz kalınmasına da olanak sağlamıştır. Organik bunalım, ansızın gelen bir olay olmadığı gibi, gelip geçici de değildir (Portelli, 1982: 139). Dolayısıyla, organik çözüm metodu olarak hayata geçirilen kemer sıkma da uzun soluklu bir projedir. Gramscigil anlamıyla üstyapının ve özellikle sivil toplum uğrağının gelişmiş olduğu Avrupa ülkelerinde organik bunalım uzun bir zamansal dilimde çözülebilir. Blyth'in (2017: 172) de vurgulamış olduğu üzere, Avrupa'nın hala "düzeltme mekanizması" olarak kemer sıkma başvurulmaktadır. Son tahlilde, 2008 krizi sonrasındaki bunalım koşulları itibarıyla kapitalizmin ve demokrasinin sonunun geldiği savunuları da güçlenmektedir (Karatani, 2017; Wallerstein vd., 2014).

Avrupa'nın düzeltme mekanizması olarak kemer sıkma politikaları uzun soluklu ve tarihsel belirlenime sahip bir süreç olarak belli başlı özelliklere içermektedir. Güney Avrupa'nın yanı sıra Birleşik Krallık'tan da görüldüğü üzere, kemer sıkma ekonomileri uzun vadeli ve sert tedbirlerle emekçiler üzerinde artan baskıya işaret etmektedir. Finansallaşmanın artmasıyla birlikte güvencesiz çalışma koşullarının tüm alanlara yayıldığı görülmektedir. Hegemonyanın sivil toplum üzerindeki hâkimiyetini kaybetme hali, hükümetlerin refah devleti harcamalarını daha fazla kısararak, zor araçlarına yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Sermayenin yönetici sınıfı organik kriz koşullarında avantajlıdır. Çünkü, mevcut siyasal ve ekonomik düzen üzerinde hala güç sahibidir. Devlet kurumlarının yanı sıra, basın ve yayın, düşünce kuruluşları üzerinde stratejik hamleler yapabilmektedirler. Ayrıca, teknokratik liderler aracılığıyla yapıldığı üzere "demogojik vaatler" sunularak da toplumsal destek bu süreçte sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde, kemer sıkmanın sınıfsallığının üzerinin örtülmesi ve toplumsal rızanın sağlanması Hayekçi özgürlük anlayışı esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Erdemli

bireylerin katılma özgürlüğü artık siyaset zemininde değil, piyasaya girme temelinde karşılık bulmaktadır. Girişimci olarak bireyler, ‘özgür’ bir biçimde piyasa sistemine dâhil edilerek, toplumsal gelir dağılımı adaletsizlikleri, ekonomik krizler ve piyasa risklerinden bireysel düzeyde sorumlu tutulmaktadırlar. Bu kapitalist tarihsel formasyon krize girdiğinde ilk olarak, özellikle *Glass-Steagall Yasası*’nın kaldırılmasıyla başlayan, düzenleme yetersizliklerine vurgu yapılmıştır. Piyasa özgürlüğünün olduğu bu dönemde finansal düzenlemelerin de aslında piyasa sistemini kısıtlayıp toplumu korumaktan ziyade sistemin kamu kesimi karşısındaki büyüklüğünü artırma amacı güttüğü görülmektedir. İkinci olarak, krizin ardından devletlerin düzenleme eksiklikleri tartışmasının yanı sıra kurtarma paketleri de ‘erdemli’ ve ‘özgür’ bireyler için çıkarılmamıştır.

Kemer sıkma çağı topyekûn bir şekilde kamu kesiminin küçültülmesi temelinde sürdürülmüş, sorunlu finansal varlıkların ve bankaların kamusallaştırılması sürecine paralel bir şekilde büyük ölçekli ve kapsamlı özelleştirmelere ise devam edilmiştir. 2008 krizinin küresel çaptaki büyüklüğü kapitalist tarihsel formasyon açısından yeni bir yönetim rejiminin de oluşturulmasına olanak sağlamıştır. ‘Erdemli’ ve ‘özgür’ bireylerin piyasa sistemi içerisinde devinimleri sonucunda ortaya çıkan kriz, toplumun ‘erdemli’ her bir üyesinin sorumluluklarını fedakârca yerine getirmesi hedefiyle kemer sıkma çağının kapısını aralamıştır. Bu bağlamda, 2008 krizi sonrasında sermaye sınıfı, üzerindeki baskının sebebini sadece devlet maliyesinin aşırı şişkinliğinde bulmamış, aynı zamanda siyasal katılım mekanizmaları dolayısıyla kamuoyunun ekonomi üzerindeki belirleyici rolünde bulmuştur ve kemer sıkma projesiyle ekonomi siyasetten yalıtılmıştır.

Fedakârlık, kökenlerini liberal ve faşist ideolojiden almaktadır ve teknokrat idareciler tarafından da sıklıkla kullanılmaktadır. İtalyan teknokrat lider Maria Monti 2011 yılında kendi maaşından da taviz verdiğini kamuoyuna servis ettirmiştir. ‘Fedakârca yaşam’ vurgusu da kökenlerini özelde İtalya’nın faşistler tarafından yönetildiği tarihsel dönemden almaktadır. O dönemin önde gelen isimlerinden Alberto De Stefani, Mussolini

iktidarında daha az uyuduğu, daha az yemek yediği ve daha çok çalıştığını kamuoyuna sunmuştur (Mattei, 2022: 255). Kapitalist sistemin 1929 Buhranı’ndan bu yana karşı karşıya kaldığı en büyük “sistem krizi” ekonomi politik bir kontrol mekanizması olan kemer sıkma projesiyle yönetilen toplumsal sınıflar üzerinde daha fazla refah kaybı ve baskıyla sonuçlanmıştır. Fedakârlığa yönelik toplumsal rızanın sağlanmasında “toplumun iyiliği” bir retorik olarak etkili olmuştur (2022: 277).

Rousseau’nun (2015) devlet, yurttaş ve genel irade tartışmaları temelinde, yönetilen toplumsal sınıflardan beklenen fedakârlığın toplumun “genel çıkar”ına olmadığı, “meşru” ve “halkçı” olarak da görülemeyeceği ortadadır. 2008 krizi sonrasında teknokrat idarecilerin fedakârlık vurguları “despot” bir kamusal ekonomi örneği teşkil etmektedir.

Teknokratlar, siyasal katılım mekanizmalarını baskılayarak daha az ücret ve dolayısıyla, daha az tüketimi bir yaşam biçimi olarak yönetilen toplumsal sınıflara kabul ettirmeyi kendilerine görev bilmişlerdir. Son tahlilde, teknokratlarca sınıfsal mücadelenin ve toplumsal bölüşüm ilişkilerinin sert bir biçimde yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir. Kemer sıkmanın idarecileri olarak teknokratlar sadece ekonomi kertesinde değil; sınıfsal mücadelenin yürütüldüğü sivil toplum ve politika uğrakları üzerinde de görev alarak tarihsel blokun organik birliğinin yeniden sağlanmasında mücadele yürütmüşlerdir.

2000’lerde daha çok emekçinin borçlandırma yoluyla sisteme dâhil edilmesiyle birlikte kemer sıkma çağında emekçiler temel gereksinimlerini karşılamak ve azalan refah düzeylerini telafi etmek için daha çok borçlanmışlar ve artan iş yüklerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Piyasa sisteminin bireylere tanıdığı bu özgürlük ana akım tarafından ‘finansal demokratikleşme’ olarak gösterilmiştir. İşçi sınıfının en yoksul kesimlerinin kredi sistemine erişebilirliği üzerinden sisteme bağlılığının artırılması sürecine krizle birlikte sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eşlik etmiştir. Bu

koşullarda güvencesiz yeni istihdam türlerine yönelik emekçilerin tepkisi borçlandırma metoduyla yaratılan işsiz kalma korkusu temelinde etkisiz kalmış ve toplumsal rıza bu şekilde sağlanarak kâr oranları korunmaya çalışılmıştır. Sonuçta işsizlik yapısal bir sorun olmaktan öte geçici bir olgu olarak görülmektedir ve erdemli bireylerin düşük ücretlerle çalışması işsizliğin sorun olmaktan çıkmasını sağlayacaktır. Mattei (2022: 196), işsizliğin kemer sıkma projesinde emekçilerin disipline edilmesine yönelik önemli bir araç olduğuna dikkat çekmektedir. İşsizlik ‘sayesinde’ emekçilerin sınıfsal talepleri azalmış, düşük iş gücü maliyetleri kalıcı bir şekilde garanti altına alınmış, ekonomik ve siyasal örgütlenmeleri zayıflatılmıştır. Dolayısıyla, işsizlik yönetilen toplumsal kesimlere yönelik önemli bir ekonomi politik tehdit olarak kullanılmış ve “organik çözüm” metodu olarak kemer sıkmaya hizmet etmiştir. Kemer sıkma, durgunluk dönemlerinde, Streeck (2016a: 52) tarafından da ortaya koyulduğu üzere, ekonomik yönden beklenen sonuçları vermemekte, kamu borç oranlarını azaltmamakta ve ekonomik büyümeyi sekteye uğratmaktadır. Ancak, siyasal olarak baskıcı ve anti-demokratik politikalar bütünü olarak kapitalist sistemin korunmasına yönelik önemli kazanımlar sağlamıştır.

Teknokrat idareciler, ‘tarafsız’ ve ‘siyaset üstü / dışı’ toplumsal bir konumdaki iktisatçı ve idareciler olarak toplum için en iyisini bilme iddiasındadırlar. Bu kapsamda iktisat bilimini siyasetten arındırarak üretim ilişkilerinin sermaye sınıfı lehine yeniden disiplin altına alınmasında katkı sağlamışlardır. Siyasal seçim kaygıları olmayan teknokrat idareciler, kemer sıkma projesi kapsamında işçi sınıfı üzerindeki baskıyı doğrudan ve özelleştirmeler yoluyla da dolaylı olarak artırarak alternatif hegemonya mücadelelerinin sönmelenmesi için mücadele yürütmüşlerdir. Bu doğrultuda, 2008 krizinin ardından devlet maliyesine ilişkin kararların alınmasında demokratik mekanizmaların işletilmemesi, devletin küçültülmesi ve siyasal katılımın zayıflatılması hedeflenmiştir. Son tahlilde, teknokratlar, “genel irade”nin ‘filozof kral’ları olarak işçi

sınıfından sermaye sınıfına doğru kurulan toplumsal gelir aktarım mekanizmalarının meşrulaştırılmasını sağlamışlardır.

3.4.Değerlendirme: Kemer Sıkmaya Sınıfsal Yanıt

2008 krizi sadece ekonomi kertesini üzerinde yıkıcı etkiler yaratmamış, aynı zamanda sosyal ve siyasal yapıların da kırılma yapısını ortaya sermiştir. Bu dönem, tekel devletler düzeyinde hâkim toplumsal ve siyasal kurumların, toplumsal rızanın sağlanmasında giderek daha yetersiz kaldıkları ve son tahlilde O'Connor'da (2009) "meşruiyet krizi", Hirsch'te (2011) "temsiliyet krizi" olarak tanımlanan kriz türlerine tekabül etmektedir.

2008 krizi, güney ve kuzey ayrımı temelinde, Avrupa'nın henüz beklenen düzeyde olarak 'kapitalistleşmemiş' devlet ve toplumlarına yönelik Alman hegemonyasının kemer sıkmacı rasyonolitesinin dayatılması ortamı sunmaktadır (Altvater, 2013; Akçay ve Güngen, 2019; Blyth, 2013; Streeck, 2021). Streeck (2021: 184-189), "Avrupa Konsolidasyon Devleti"nin bu bakımdan beş temel biçimsel özelliği olduğunu, kemer sıkmanın sınıfsal temelli kalıcı politikalar bütünü olduğu düşüncesi temelinde ortaya koymaktadır. İlk olarak, resmi düzeyde egemen olarak gözüken ulus devlet yapıları arasında bir karşılıklı gözetim ve kontrol düzenlemesine tekebül ettiğini belirtilmektedir. İkincisi, Avrupa konsolidasyon devletinin piyasa sistemine dayalı ve geleneksel sınıf siyaseti ve seçmen baskısından uzak bir şekilde *Marktvolk* lehine *Staatsvolk*'un haklarını sınırlandırmaktadır. Üçüncüsü, AMB hükümetlerle ilişkilerinde bir dış kuvvet olarak tüm ulus devletlerdekinden daha etkindir. Dördüncüsü, Avrupa konsolidasyon devletinin parçası olan uluslararası ilişkiler, güney ve kuzey ayrımı temelinde, son derece

asimetriktir. Son olarak, aşırı borçlu ülkelere dayatılan yapısal reformlar tamamlanırsa özellikle Güney Avrupa ülkelerinde ulusal siyasal ekonomiler derin bir yeniden yapılanmaya maruz kalacaktır. Streeck’in kemer sıkma çağına dair tahlilleri, bir bütün olarak Alman hegemonyasının ve finansal piyasaların tekil ülkelerin siyasal ve mali yapılarının derinlemesine bir şekilde yeniden belirlendiğini göstermektedir.

Avrupa’da kemer sıkma projesi, siyasetin ve toplumun geniş kapsamlı bir “ekonomikleştirme”ye tabi tutulmasını hedeflemektedir ve bu kapsamda devletler piyasa sisteminin ihtiyaçlarını hizmet eden, egemenliğini kaybetmiş firmalara dönüşmektedirler (Brown, 2018; Streeck, 2021: 190). Görüldüğü üzere, Avrupa’da kemer sıkma kalıcılaşımaktadır. Krizin ardından kemer sıkma politikalarının uygulanmasıyla birlikte emek gücüyle geçinen toplumsal kesimlerden sermaye sınıfına doğru bir gelir akış mekanizması kurulmuştur. Bu dönemde istihdam koşullarının bozulmasının yanı sıra barınma vb. temel ihtiyaçların dahi borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışılması, devletin sosyal harcamaları kısıması ve özelleştirmelerin yoğunlaşması sonucunda işçi sınıfı üzerinde ekonomik, sosyal ve siyasal olarak büyük bir baskı yaratılmıştır. Özelleştirmelerin yoğunlaştırılması vasıtasıyla ve zorla çalışmanın çeşitli metotlarıyla bağlantılı bir şekilde toplumsal emek daha fazla ticarileştirilmektedir (Hirsch, 2011: 233).

Dolayısıyla, emekçiler artık sadece ekonomik değer üreten bir sınıf olmanın ötesinde kamu kesiminin eksikliğini kabullenen, sermaye sınıfının kusurlarını da üstlenen yoksullaştırılmış ama erdemli ve fedakâr bireylerin toplamını da ifade etmektedir. Dick Bryan ve Michael Rafferty’nin ifadeleriyle, 2008 krizinin ardından işçi sınıfı ekonomik ve toplumsal riskleri üstlenen ve sermaye sınıfına yeni fırsatlar sunan “bir varlık kategorisi olarak çuvallanmış” vaziyettedir (Bryan ve Rafferty, 2012: 246-249). Emekçi sınıfların toplumsal durumunun kapitalist kârlılık oranlarını etkilememesi adına fedakârlık söylemleri devreye girmekte ve sermaye sınıfı emekçilerin “çuvallamasından” korunmaktadır.

Kemer sıkma projesi sınıfsal bir tahakküm rejimini ifade etmektedir. Avrupa ülkelerinde, krizin ardından vergi artışlarına sıcak bakmayan sermaye sınıfı, refah devleti harcamalarında daha fazla kesinti ve özel sektöre daha çok alan açılmasını talep etmiştir. Kemer sıkma, sermaye sınıfı lehine mevzuatların yeniden düzenlenmesini, şirketlerin küresel düzeyde yeniden yapılanmasını ve finansın yatırımlar üzerindeki gücünün korunmasına hizmet etmektedir (Radice, 2012: 57). Radice, büyük sermaye grupları talep ettikleri kemer sıkma politikalarının devletlerce uygulanmaması durumunda borç vermemekle şantaj yaptıklarını da vurgulamaktadır (2012: 57). Özetle, ekonomi kertesinde başvurulduğu görülen kemer sıkma politikalarının, sınıfsal boyutu tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Kemer sıkmanın alternatifi olmadığı argümanları çerçevesinde kemer sıkamak zorunda kalındığı savunmaları işçi sınıfının refah düzeyi kalıcı bir şekilde azaltılmaktadır (Plehwe vd., 2019: 34; Mattei, 2022).

Streeck, Hayekçi bir anlayışla yönetilen Avrupa’da, sosyal demokrat partilerin muhalefetine sermayenin yönetici sınıfına proje üretmekten ibaret kaldığını ve bu durumun işçi sınıfına katkıları kadar sermayenin yönetici sınıfının da organik bütünlüğü sağlamasına destek olduğunu vurgulamaktadır (Streeck, 2016a: 181). Bu temelde, fordist üretim formasyonunda emekçilerin sendikal mücadeleler yoluyla kitlesel olarak elde ettikleri ekonomik, sosyal ve siyasal kazanımların bugün topyekûn iadesi istenmektedir (2016a: 181). Bu bağlamda, sınıfsal bir proje olarak kemer sıkma yeni bir yönetim formasyonuna tekabül etmektedir. 2008 krizinin ardından bölgesel hegemon olarak Almanya’da görüldüğü üzere, sosyal demokratlar da Güney Avrupa’ya yönelik belirlenen yapısal uyum programlarına itiraz etmemişlerdir ve bu bağlamda, kemer sıkmaya karşı reformist bir mücadelenin piyasa sistemine yaradığı görülmektedir.

Kapitalist krizler, sermaye sınıfının emekçilere yönelik saldırılarına kaçırılmayacak bir fırsat sunmaktadır (Shaikh, 2012: 73). Ana akım düşünürler de kamu kesiminin 2008 krizine neden olduğu vurgusuyla kemer sıkma politikalarını toplumsal

olarak meşru kılmak için seferber edilmiştir. Bu dönemde kamu kesiminde hizmet sunumunun verimsiz olduğundan hareketle maaşlar başta olmak üzere memurların haklarının törpülenmesi ve kamu hizmetlerinin yerini özel sektöre bırakması gerektiği talepleri güçlenmiştir. Kamu kesiminin aşırı harcamalar yaptığı ve ulaştığı ekonomik boyut itibarıyla hem kabul edilemez açıklar verdiği hem de özel sektörü dışlayıcı bir etki yarattığı savunulmaktadır. Dolayısıyla, kemer sıkma çağında devletin küçültülmesi ana hedefiyle sermaye sınıfına yeni kârlılık alanları açılmaktadır.

Gramscigil temelde kemer sıkmaya verilecek sınıfsal bir yanıtın Avrupa’da “mevzi savaşı” ilkelerine dayalı kapitalist sisteme bir alternatif sunabilmesi gerekmektedir. 2008 krizinin ardından yaşanan “organik bunalım”ın uzun sürmesi rastlantısal değildir, bu durum üstyapının göreceli dayanıklılığıyla açıklanır (Portelli, 1982: 141). Krizin nedenlerinin çarpıtılarak kamu hizmetleri sunumunun kalıcı bir şekilde sınırlandırılmasının yaratmış olduğu bir tarihsel formasyonda emekçiler piyasa sisteminin eşitsiz ve güvencesiz hizmet sunumlarına mecbur bırakılmaktadır. Rousseaucu anlamda piyasa sisteminin böylesine genişlemesi yurttaşlık bilincine zarar vermekte, siyasal katılımın önemini azaltmaktadır.

Kemer sıkma çağında emekçiler hissedar (paydaş) olarak tanımlanarak (riskli) finans piyasalarına dâhil edilmeye devam edilmektedir ve bu sayede sermaye sınıfı alternatif bir hegemonya için yürütülecek sınıfsal mücadeleyi piyasalaştırarak içini boşaltmaktadır (Soederberg, 2012: 252-267). Hissedarlık getirisi, kemer sıkmaya yönelik toplumsal rızanın sağlanması adına ‘ideolojik tutkal’ olarak kullanılmaktadır. Hissedarlık adı altında emekçiler şirketlere ortak olmuş gibi bir fetiş yaratılmakta ve bu sayede sermayedarların hayatta kalması ve gerekirse kurtarılması emekçilerin de çıkarına olacak gibi bir düşünce ileri sürülmektedir. Bu durum sendikal faaliyetlerin sönümlenmesine veya ideolojik dönüşümlerine de zemin hazırlamaktadır (2012: 261-262). Son tahlilde, bireysel düzeyde hissedarlık getirilerine odaklanan emekçiler açısından siyasal katılımın

ve alternatif bir toplumsal düzen fikrinin giderek önemini kaybetmesi beklenmektedir. Demokratik bir ortamın şirketler vasıtasıyla piyasa sistemi içerisinde olacağı beklentisi de bu süreçte kullanılmıştır. Ancak bir şirket üzerinde söz sahibi olabilmek için hissedarlık yeterli olmamaktadır. Kemer sıkma çağında sermayenin yönetici blokunun yönetilen toplumsal sınıflar üzerindeki baskısının yoğunluğu düşünüldüğünde, yeni bir hegemonik sisteme geçiş için yürütülecek mücadelenin de uzun soluklu olması beklenmektedir.

Krizin ardından Yunanistan’da Papademos, İtalya’da Monti yönetimindeki teknokratik idare döneminde büyük çaplı sınıfsal temelli tepkiler gerçekleşmiştir. Güney Avrupa’nın yanı sıra Almanya ve Birleşik Krallık’ta dahi kemer sıkma politikalarına karşı sosyal ve siyasal mücadeleler gündeme gelmiştir. Sermayenin “mükemmel bir kılıfla” üstünü örttüğü krizin (Shaikh, 2012: 73) ve kemer sıkmanın sınıfsal temellerini ortaya çıkarmaya yönelik alternatif hegemonya mücadelesinin teşhir etme işlevi öncelikle önem kazanmıştır. Radice (2012: 58) tarafından vurgulandığı üzere, kamu hizmetlerinde yapılan kesintiler ve devletin toplumsal üretim alanlarından geri çekilmesi özel sektör istihdam oranlarını artırmamış, temel kamusal alan ve hizmetlerin dahi sermayeye devri söz konusu olmuştur.

Sınıfsal bir tepkinin temelinde ekonomik, sosyal ve siyasal uğraklarda tırpanlanan hakların güvenceye alınmasına yönelik düşünsel bir değişim zemini gerekmektedir. Bu noktada, yığınsal, kitlesel ve çeşitlilik temelinde “multitude” ve “yönetilenler” olarak sınıf kavramının ötesinde bir mücadele zeminini kurma tartışmaları dikkat çekmektedir (Hirsch, 2011: 234-240; Sanyal, 2017: 295-301). Kemer sıkma politikalarıyla birlikte kaybedecek hiçbir şeyi olmayan, Sanyal’ın ifadesiyle “ücretli kölelik zincirleri bile olmayan dışlanmışların ve mülksüzleştirilmişlerin” alanı olarak “sınıfsızlık”ın ve bu doğrultuda “sınıfsızlar”ın gün yüzüne çıktığı bir dönem söz konusudur. Sivil toplumun çeperinde ortaya çıkan bu nüfusun yönetimi, sosyal yardım düzenlemeleri dâhilinde daha

katı bir “disiplin yönetimselliğini” beraberinde getirmektedir (Gürkan, 2019: 208). Dolayısıyla, kemer sıkma sadece kapitalist sistem içerisindeki yönetici sınıf ve yönetilen sınıflar arasındaki bir gerilimi değil, aynı zamanda sisteme dâhil ve sistemden dışlanan nüfus arasındaki gerilimi artırmış ve yönetilmesi beklenen ilişkiler ağı çoğalarak nüfusun idaresinin maliyeti de artmıştır (2019: 208). Sanyal, karmaşık / kompleks hegemonya temelinde kapitalizmin günümüz formasyonunun emekçilerin refah düzeylerine verdiği zararın yanı sıra dışlanmışların, çevre ve kadın hareketlerinin de içinde görülebileceği bir karşıt hegemonya siyasetinin hatları birlik ve tekçilikten ziyade farklılık ve melezlik yoluyla çizilebileceğini belirtir (Sanyal, 2017: 129-131). Yeni bir sosyal ve siyasal hareketin gelişmesi, çıkarlar, kültürel gelenekler dünya görüşleri üzerine üretken bir tartışma ve uzlaşma ortamının sağlanıp sağlanamayacağına ve son tahlilde, hareketlerin gelişmesinde “reformist” ve “devrimci” gibi basit şablonlara sığmayacak derecede karmaşık bir ilişkiler ağının olduğu görülmektedir (Hirsch, 2011: 236-240).

İkinci olarak, ekonominin siyasetten arındırılması çabaları tersine çevrilmelidir. Hayek’e göre, özgürlüğün, toplumsal düzenin ve medeniyet gelişiminin temelini piyasa sistemi ve ahlak birlikte oluşturmaktadır (Brown, 2021: 23). Devletin “gece bekçisi” rolüne indirgendiği bu düşüncede piyasalar kendi haline bırakılırsa “başarılı” olmaktadır. Bu doğrultuda, Hayek tarafından “her şeyin ekonomikleştirilmesi” ve “toplumun yadsınması” ve buna karşılık piyasanın tam hâkimiyeti hedefi itibarıyla, içleri boşaltılarak anlamsızlaştırılan ve tedavülden kaldırılmaya çalışılan “toplum”, “vatandaşlık” ve “siyaset” piyasa değerlerine karşı korunmalıdır (Brown, 2018, 2021; Streeck, 2021). Streeck, kemer sıkma çağında demokratik ulus devletlerin yurttaşların siyasal anlamda körelttiğini vurgulamaktadır (Streeck, 2016a:179). Hennette vd. (2017) tarafından gösterildiği üzere, özellikle Güney Avrupa ülkelerine dayatılan yapısal reformların karar alma mekanizmaları anti-demokratiktir. Ulusüstü neoliberal kurumların bu dayatmalarına karşılık, Yunanistan örneğinde görüldüğü üzere, ulusal direnişler mümkündür.

Yunanistan’da emekçilerin büyük sermaye gruplarının finansal ve siyasal tüm baskılarına rağmen euro bölgesini terk etme alternatifine açık kapı bırakmaları önemli bir sosyal ve siyasal kazanım örneğidir.

Siyasal mücadelenin yanı sıra, Brown (2018, 2021) tarafından ortaya koyulduğu üzere, kemer sıkma çağında dünya hakkında bilgili ve düşünebilir olmak gibi parasal uğraşlardan bağımsız varoluşlarının içini boşaltarak, özelleştirmelerin hız kazanmasıyla birlikte yükseköğretime erişimi ortadan kaldırarak yönetilen toplumsal sınıfları liberal sanatlardan uzaklaştırmaktadır. Ancak, daha önce vurgulandığı üzere, Streeck’in (2016b: 35-37, 2021) *interregnum* olarak dönemlendirdiği kemer sıkma çağında Brown da başka bir dünyanın mümkün olup olmadığı sorusuna sermayenin yönetici bloku tarafından çaresizliğin hâkim kılınmaya çalışıldığını, bu bakımdan yapılması gerekenin “başka bir dünya mümkün” inadıyla alternatif hegemonya oluşumlarını harlamak olduğunu vurgulamaktadır. (Brown, 2018: 264-267). Hirsch (2011: 243) ise sosyal ve siyasal ilişkilerin ve pratiklerin bir “kültür devrimi”ne, daha genelde ise “mevcut koşullar” altında uygulanabilir “radikal reformizm”e ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Hirsch, bunun için Gramscigil anlamda “öncü parti”nin ise günümüzde eksik olduğunu pratik örgütlenmelere ihtiyaç duyulduğunu da belirtmektedir (2011: 247). Gramsci’nin alternatif bir hegemonya için yürütülen mücadelenin yalnızca ideolojik zeminde değil, aynı zamanda siyasal ve sosyal davranış tarzlarının da değişimine yönelik bir hedefi de bünyesinde barındırması gerektiği görülmektedir.

Güney Avrupa’da kemer sıkma çağının başlangıcında güçlenen alternatif hegemonya çağrıları İtalya ve Yunanistan’da etkili olmuştur. Güneyde teknokrat idareler döneminde sol-sosyalist partilerin, sendikaların ve genel olarak artan sayıdaki kemer sıkma karşıtı sosyal ve siyasal hareketler kemer sıkma projesinin zayıflatılmasında etkili olmuştur.

Kamusal yaşamın bir parçası olarak kamu gelirlerine katılımın tüm toplumsal sınıflar tarafından kabul edilmesi zorlanmalıdır. Bu bağlamda, sermaye sahiplerinin hem gelirlerinin hem de servetlerinin vergilendirilmesi; diğer yandan kamu gelirlerine katılımdan kaçınmanın engellenmesine yönelik mali düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Ekonomik büyümenin tüm topluma yayılması, başta kamu sektörü çalışanları olmak üzere sendikal örgütlenmenin artırılması ile daha yüksek maaş ve ücretlerin talep edilmesi gerekmektedir.

Kemer sıkmadan en çok etkilenen toplumsal olarak dezavantajlı kitle ve bölgelere yönelik pozitif ayrımcılık uygulanmalı; sosyal yardımlar ve “vatandaşlık geliri” benzeri geçimlik ücretlerin hayata geçirilmesi talep edilmelidir. Özellikle İngiltere’de görüldüğü üzere, kemer sıkmanın yerel yönetimler ve bölgesel bazda yoğun etkileri olmuştur. Bu kapsamda yerel kamusal hizmetlerin artırılması gerekmektedir; dolayısıyla, eğitim, sağlık ve kültürel alanların kamusallığı vurgulanmalıdır. Kapatılan yerel kütüphanelerin yeniden açılması talep edilmeli, çocuklara ve yaşlılara yönelik sosyal bakım hizmetleri kamu kesimince sağlanmalıdır. Kemer sıkmanın en temel insan haklarına müdahalesine karşı çıkılmalıdır: sağlıklı barınma, tüketim ve çevre haklarına yönelik farkındalık yaratılmalıdır. Konut hakkının yanı sıra enerji ve ulaşım alanlarında da kamu yararı ve kamusallaştırma talepleri artırılmalıdır. Özellikle Birleşik Krallık kemer sıkma deneyimi üzerinden somut bir şekilde tahlil edilen kentler düzeyindeki kemer sıkma farklılaşmalarına aynı şekilde kentlerdeki tüm yönetilen sınıfların veya Harvey’in (2013: 47) ifadesiyle “kenti üreten ve ayakta tutan” bakıcılardan kütüphane çalışanlarına kadar tüm emekçilerin kent üzerindeki haklarını geri alma talepleri belirleyici olacaktır. Kamusal gelirler kapsamında gelir düzeyi düşük toplumsal sınıfların lehine bir şekilde gelir ve servet vergilerine yönelik artışlar toplumun çıkarı için gerekmektedir. Tüketim üzerinden alınan vergiler ise toplumsal eşitsizliği daha da artırdığından reddedilmelidir.

2008 krizinin ülkede bankacılık ve finansal sermaye tarafından neden olunduğu gerçeğinin farkına varılıp devletin küçültülmesine karşı çıkılmalı; bütçe açığının toplumsal refah seviyesinin artması için kullanılması gerektiği savunulmalıdır. Costas Lapavitsas (2013), 2009’da Birleşik Krallık’taki bir gurup siyasetçi ve sendikacının taleplerini içeren *The People’s Charter*’a paralel bir şekilde, kamu borcunun incelenmesine yönelik komisyonlar kurulabileceğini, bankaların kamu mülkiyetine geçirilebileceğini, istihdam yaratıcı politikaların geliştirilmesi, devletin adaletli bir vergi sistemi ve yolsuzluk karşıtı bir temelde demokratik yeniden yapılandırılmaya ihtiyacı olduğu temelinde görüşlerini sunmuştur.

2008 krizi sonrasında kemer sıkma politikaları, mevcut siyasal sistem ve rejimin niteliği korunarak uygulanmıştır. Bu bakımdan kemer sıkma politikalarının organik kriz koşullarına yönelik geliştirilen ve organik çözüm metodu olarak sermayenin yönetici blokunun uzlaşmaya vardığı açıklığa kavuşmaktadır. Kemer sıkma politikalarına karşı halk hareketlerinin ve kitlesel eylemlerin ortaya çıkması ve alternatif hegemonya oluşumlarının gün yüzüne çıkması hegemonya krizinin belirginleştiğini göstermektedir. Diyalektiğin hâkim olduğu Gramscigil sosyal ve siyasal analizde hegemonya varsa karşıt hegemonyada söz konusudur. 2008 krizi sonrasında merkezdeki siyasal partiler ile sosyal demokrat partilerin gerilemesi bunların yerine alternatif sosyal ve siyasal dinamiklerin ortaya çıkması, yeni sol-sosyalist partilerin yanı sıra gerici ve ırkçı temelli radikal sağın göçmen karşıtlığı temelinde güçlenmesi belirginleşmiştir. Ancak, siyasal düzeyde gerçekleşen bu hareketler, doğaları gereği karşıt hegemonik etkinliklerini sürdürseler de zamanla sönümlenmişlerdir.

SONUÇ

2008 sonrasında kemer sıkma politikalarıyla yönetilen toplumsal sınıfların ekonomik, sosyal ve siyasal hakları sermaye sınıfı lehine olacak bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Panitch, Albo ve Chibber'in (2013: 12) de vurguladıkları üzere, liberal ve muhafazakâr hükümetlerin yanı sıra sosyal demokratlar da bu gelişmelere ortak olmuşlardır. Bu dönemde, kamu kesimi sosyal hizmetlerden ve yardımlardan geri çekilmiş, kamusal zenginlikler özel sektöre devredilmiş, güvenceli ve belirsiz süreli istihdam koşullarının yerini bir norm halini alarak normalleşen güvencesiz ve esnek çalışma modelleri almıştır. Shaikh'in (2012: 60) "yüzyılın ilk büyük buhranı" olarak tanımladığı 2008 krizinin ardından kemer sıkma uygulamalarının güçlü bir şekilde hayata geçirilebilmesinin gerisinde işçi sınıfının 1990'lar itibarıyla alternatif hegemonya oluşturma gücünün yok edilmesi yer almaktadır. Bu bakımdan, hayata geçirilen kemer sıkma uygulamalarıyla ekonomi politik olarak gücü zayıflatılmış olan yönetilen toplumsal sınıfların refah düzeylerinin artık kalıcı olarak sınırlandırılması hedeflenmektedir. Hegemonik ilişkilerin sorgulanmaya başlandığı kriz dönemlerinde sermaye sınıfı emekçilerin toplumsal kazanımlarına görece daha rahat müdahale etme olanağına kavuşmaktadır. 2008 krizi sonrasındaki kemer sıkma döneminde yönetilen toplumsal sınıflar üzerinde ikna söylemleri yeterli etkiyi yaratmadığında olası bir devrim tehdidi zora başvurularak çözülmektedir (Delaney, 08 Mart 2023). Yaklaşık otuz yıldır geri çekilmekte olan ve giderek dağınık bir hal alan emek hareketinin, krizin ardından doğrudan alternatif bir hegemonya iddiasında bulunması da mümkün olmamıştır (Froud vd., 2012: 118).

Siyasal iktisadi bir düşünce olarak kemer sıkma ve bu bağlamda fedakârlık / kurban verme anlayışı yakın tarihsel geçmişte liberal ve faşist ideolojilerden uygulama kökenlerini almaktadır. Diğer taraftan gündelik dilde "acı reçete" gibi kavramlarla

karşılandığı, perhiz yapmak vb. metotlarla da dini ve biyolojik çağrışımlara da sahip olduğu ortadadır. Bu bağlamda, sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın Antik Yunanistan'dan bu yana toplumsal bir disiplin mekanizması olarak düşüncede ve pratikte önemli bir yer edindiği görülmektedir. İnsanlık açısından 'acı' bir deneyime tekabül eden kemer sıkma, bireylerin bedenlerini ele geçirmekle yetinmemiş ve zihinsel düzeyde de onları yakalamayı başarmıştır. Kemer sıkmanın yeni bir toplumsal özne inşası temelinde, bir düzenleme rejimini ifade ettiği görülmektedir. Bu bakımdan, *There Is No Alternative* ve bilimsellik söylemlerine dayanarak, yönetilen toplumsal sınıfların apolitikleşmesine zemin hazırlayan kemer sıkma politikaları, dikey üretim ilişkilerine ve sermaye sınıfının hâkimiyetine yönelik eleştirilerin önüne geçerek toplumsal itaati örgütlemiştir. Ana akım neoliberal iktisatçılar ve politikacılar tarafından, işçi sınıfının kendi tembellikleri ve becerisizliklerine hükümetlerin çok fazla hoşgörü gösterdiği ve dolayısıyla artık kemer sıkmayla daha 'ahlaklı' toplumların yaratılması gerektiği savunulmaktadır (Blakeley, 16 Nisan 2023; Delaney, 08 Mart 2023).

AB öncesi Avrupa'da, özellikle İtalya'nın faşizm deneyiminde liberallerle ortaklaşarak kemer sıkmanın özellikle pratikteki kökenlerinin oluşmasına önemli bir uygulama alanı sunmuştur. Tezin odaklandığı Avrupa ülkelerinde, 20. yüzyıl ortalarında somutlaşarak kurumsallaşmaya başlayan Avrupa Birliği'nin ekonomik ve politik olgunlaşma dinamiklerinin ve zamanla şekillenen mevzuatlarının kemer sıkmacı argümanları, sınıfsal dinamikleri bünyesinde topladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda AB'nin güney-kuzey ayrımı temelinde ekonomik üretim ve ticaret temelinde eşitsiz bir ekonomik temele sahip olduğu, ekonomilerin bağlı oldukları sektörler itibarıyla kırılganlık yapılarının güneyde arttığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada iki ana sorunsala yanıt aranmıştır. Bunlardan ilki, 2008 krizinin bir "organik kriz" olup olmadığı ve bununla ilişkili olarak krizin ardından Avrupa'daki sosyal ve siyasal gelişmelerin hegemonya bunalımı koşullarını karşılayıp

karşılamadığıdır. İkinci olarak, 2008 krizi sonrasında Avrupa’da uygulanan kemer sıkma politikalarının sosyal ve siyasal etkilerinin ortaya koyulup, sermayenin yönetici bloku açısından üzerinde uzlaşılan “organik çözüm” metodu olarak ‘başarılı’ olup olmadığıdır. İlk olarak, 2008 krizinin konjonktürel krize dair yönleri söz konusu olsa da kapitalist tarihsel blokun “organik kriz”ine denk geldiği ve ardından, özellikle Güney Avrupa ülkelerinde, hegemonya bunalımı koşullarına geçildiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, ikinci temel sonuç ise kemer sıkmanın hegemonya bunalımı koşullarını sermaye sınıfı lehine çözme konusunda bir sınıf tahakkümü rejimi olduğundan ileri gelmektedir.

1990’lı yıllarda artan kamu borçlarının yanı sıra giderek gevşetilen devlet düzenlemelerinin de etkileriyle aşırı bir büyüme kaydeden finansal piyasaların sonucunda 2008 kriziyle birlikte kapitalist tarihsel blokun kendini yeniden üretemeyeceği bir hegemonik bunalıma girilmiştir. Altvater (2013: 300-301) tarafından vurgulandığı üzere, özel kesimin -“kötü”- borçlarından dolayı şiddetlenen kamu kesimi borç oranları sonucunda suç “gevşek” maliye ve bütçe politikalarına atılamaz. Piketty’nin (2014: 590-594) de vurguladığı üzere, kamu borcunun azaltılması gerekiyorsa kemer sıkmadan ziyade kullanılması gereken en etkili yöntem özel sermayeden -kurumlardan değil, doğrudan sermayenin nihai sahipleri olan bireylerden- olağanüstü vergi alınması olacaktır. Kemer sıkma önlemlerinin kamu servetinin özelleştirilmesi yolunda bir anlamı olduğu da görülmektedir (Altvater, 2013: 307, Piketty, 2014: 590). Bu bakımdan 2008 krizi, 1970’lerde tanımlanmış olan kapitalist krizin zaman içerisinde sürekli yeni biçimlere bürünmüş nihai kriz hali olarak görülmektedir (McNally, 2013; Streeck, 2016a: 45, 47; 2021: 82, 87). Dolayısıyla, sistemin yapısal sorunlarının açığa çıktığı, kapitalist tarihsel blokun organik birliğinin bozulduğu bir döneme girilmiştir. 2008 krizinin ardından ülke analizleri çerçevesinde, Gramsci’ye atıfla (1971: 276), “eskinin öldüğü, yeninin ise doğmadığı” hegemonya bunalımı halinin söz konusu olduğu savunulmaktadır.

2008 krizinin ardından özellikle Güney Avrupa’da sınıfsal bir proje olarak gündeme gelen kemer sıkma hegemonya bunalımı koşulları üzerinden tezde derinlemesine analiz edilmiştir. Kemer sıkmanın, nedensellik ilişkisi çarpıtılan ve indirgemeci bir şekilde kavranan 2008 krizinin ardından, hegemonya bunalımı koşullarına karşılık organik çözüm metodu olarak sermayenin yönetici blokunun üzerinde uzlaştığı sınıfsal bir proje olduğu savunulmaktadır. Kemer sıkmacı düşünürlerin 2008 krizini sosyal ve siyasal olanı dışlayarak, ‘bilimsellik’ iddiasıyla ‘teknik’ bir iktisadi sorun olarak kavradıkları görülmektedir. Bu bakımdan, ana akım neoliberal iktisatçılar kamu kesiminin borç oranlarındaki aşırılıkların krize neden olduğu ve bu sorunun da ancak, kamu kesiminin ‘verimsiz’ kamu harcamaları olarak görülen sosyal devlet kalemlerinde derinlemesine kesintilerle çözülebileceği savunulmuştur. Avrupa’da farklı sosyoekonomik koşullara sahip Birleşik Krallık, Yunanistan ve İtalya’da eğitim ve sağlık harcamaları olmak üzere emekçilerin refah düzeyleri olabildiğince azaltılmıştır.

Sermayenin yönetici blokunun kemer sıkma politikalarının hayata geçirilmesine yönelik söylemlerinin temelinde ekonomik istikrarın sağlanması vurgusuyla kemer sıkmanın alternatifi olmadığı savları ideolojik olarak hâkimiyet kazanmıştır. Bu bağlamda, ‘batamayacak kadar büyük’ şirketlerin olduğu, ancak, tüm toplum tarafından krizin sorumluluğunun ‘fedakârca’ üstlenilmesi halinde ekonomik istikrarın sağlanabileceği, aksi halde sürekli bir yoksulluk ve işsizlik gündeminin emekçileri tehdit edeceği ileri sürülmüştür.

Hegemonya bunalımı koşullarında kemer sıkma politikalarının ekonomik büyüme vaadinin görünürde bir neden olduğu düşünülmektedir. Kemer sıkmacı bu sistem, Foucault’ya (1993) atıfla baskı, gözetim ve ölçümle birlikte daha da yoğun bir sömürü düzeni halini almıştır. Dolayısıyla, mali kemer sıkmanın ötesinde sermayenin yönetici blokunun organik çözüm metodu sosyal ve siyasal bir kemer sıkmaya dayanmaktadır. Emekçilerin istihdam koşullarının yeniden belirlenmesi, sosyal yardımlarda ve sosyal

hizmetlerde yapılan kesintiler sermayenin yönetici bloku açısından emekçiler üzerinde kurulan bir disiplin mekanizması işlevi görmektedir. Gürkan'ın (2019: 201-202) da vurguladığı üzere, kemer sıkma ne kamu harcamalarının azaltılması anlamında sadece bir tasarruf (*retrenchment*) ne de borcun toplumsallaştırılması temelinde yönetilen sınıfların mal ve hizmet tüketimindeki azalışı ile bir disiplin rejimi içinde kemer sıkarak sermaye sınıfına gelir / servet aktarımından ibarettir. 21. yüzyılın ilk büyük krizinin ardından uygulanan kemer sıkma politikalarının amaçları uzun döneme yayılmakta ve insanın biyolojik yapısı, kamusal ve siyasal yaşamı üzerinde büyük bir tehlike yaratmaktadır (2019: 202).

2008 krizinin ardından sınıfsal bir proje olarak kemer sıkmanın sadece Güney Avrupa ülkelerinde değil, aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkelerde de toplumsal yaşamın her alanına sirayet ettiği görülmektedir. Güneyinden kuzeyine Avrupa'da kemer sıkmayla birlikte yeni bir toplumsal özne yaratılmaya çalışılmış, ana akım anlayış tarafından kamu kesimi çalışanlarıyla, borçlarıyla krizin esas sorumlusu olarak tespit edilmiştir. Bu bakımdan krizle birlikte işlemez hale gelen mevcut sermaye birikim rejimi, toplumsal sınıflar arasında sermaye lehine yeni bir düzenleme rejiminin hayata geçirilmesine fırsat vermiştir.

Kemer sıkmanın yaratmış olduğu güvencesizlik ve belirsizlik alternatif hegemonya oluşumları açısından da belirleyici ve etkili olmuştur. Kemer sıkma karşıtı toplumsal hareketlerin, farklı toplumsal talepler ve gruplarla büyüdüğü görülmüştür. Hegemonya bunalımı koşullarında karşıt hegemonya mücadelesi fabrikalardan ve iş yerlerinden öteye geçmiş, iktidar tarafından 'yakalanması' zor bir 'çokluk' halini almıştır.

Kemer sıkma çağında yeni siyasal örgütlenmelerle birlikte kemer sıkma karşıtlığında giderek güçlenen sol-sosyalist hareketlerin karşısında radikal sağda otoriter, ırkçı ve anti demokratik hareketler de güç kazanmıştır. 2008 krizinin ardından geniş

toplumsal kitleler arasında artan ekonomik ve sosyal memnuniyetsizlikler ile artan göç dalgaları Avrupa’da radikal sağın güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Hegemonyanın korunmasına dönük geleneksel aydınların üzerinde ortaklaşmış olduğu politikaların ekonomik düzeyde her ne kadar ‘başarılı’ olmasa da sosyal ve siyasal düzeylerde alternatif hegemonya oluşumlarını baskı altında tutma konusunda önemli mesafe kat ettikleri ortadadır. Modern kemer sıkma projesi, işçi sınıfının toplumsal dayanışma ağlarını çözmekte (Graeber, 20 Mayıs 2015) ve bireysel düzeyde fedakârlık yapılmasına dönük ahlaki bir anlayışı salık vermektedir. Bu dönemde hegemonyanın etik, ahlaki, kültürel ve ideolojik örgütlülüğü sarsılmakla birlikte karşıt hegemonik hareketlerin mücadelesinin başarıyla sonuçlandığının söz edilemez.

Kemer sıkma, uzun bir siyasal iktisadi geçmişe sahip politikalar bütünü olarak, özellikle 2008 krizi sonrasında Avrupa ülkelerinde geniş bir uygulama alanı bulmuş ve Kuzey Avrupa ülkelerinden Akdeniz ülkelerine kadar farklı ekonomik ve politik koşullara sahip coğrafyalarda hayata geçirilmiştir. 20. yüzyıl itibarıyla hükümetler tarafından sıklıkla başvurulanan kemer sıkmanın, açıkça emek gücüyle geçinen geniş toplumsal tabakaların aleyhinde olduğu görülmektedir. Kemer sıkma, ekonomik alanın ötesine geçen, ahlaki bir anlayışla bezenmiş ve toplumu zapturapt altına almayı hedefleyen kalıcı politikalar bütünü halini almıştır. Son tahlilde, ‘yönetim rejimi’ olarak kemer sıkma insanlığın sadece bugünü üzerinde değil, geleceği üzerinde de belirleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

AB Başkanlığı, T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. “Fasıl 17: Ekonomik ve Parasal Politika” (17 Mayıs 2023). <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=82> (Son Erişim: 05/02/2024).

Agamben, Giorgio (2019), “Capitalism as Religion”, **Creation and Anarchy: The Work of Art and the Religion of Capitalism**, (Çev. Adam Kotsko), ABD, Stanford University Press.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2011), “La Boétie ve Siyasal Kulluk”, **Gönüllü Kulluk üzerine Söylev**, Etienne de La Boétie, Ankara/İstanbul, İmge Kitabevi, 3. Baskı, s. 63-127.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2015), “Mehmet Ali Ağaoğulları’nın (Ed.) Notları”, İçinde: Jean-Jacques Rousseau, Ekonomi Politik, 2. Baskı, (Çev. İsmet Birkan), İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, s. 57-68.

Albayrak, Özlem (2019), Avrupa Birliği Deneyiminin Işığında Kemer Sıkma Politikaları ve Türkiye’nin Krizi. **Mülkiye Dergisi**, Cilt 43, Sayı 1, s. 305-333.

Alesina, Alberto, Roberto Perotti (1995), Fiscal Expansions and Adjustments in OECD Countries, **NBER Working Paper Series**, Çalışma Raporu Numarası 5214, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5214/w5214.pdf (Son Erişim: 17/02/2024).

Alesina, Alberto, Silvia Ardagna (1998), Tales of Fiscal Adjustment, **Economic Policy**, Cilt 13, Sayı 27, s. 489-585, <https://dash.harvard.edu/handle/1/2579822> (Son Erişim: 17/02/2024).

Alesina, Alberto (2010), Fiscal adjustments: lessons from history, Madrid’te düzenlenen ECOFIN toplantısına yönelik hazırlanan metin, Harvard Üniversitesi, Nisan 2010, https://scholar.harvard.edu/files/alesina/files/fiscaladjustments_lessons-1.pdf (Son Erişim: 17/02/2024).

- Alman Federal Meclisi, “Genel Kurul Tutanakları 16/4” (30 Kasım 2005).
<https://dserver.bundestag.de/btp/16/16004.pdf> (Son Erişim: 24/10/2023).
- Alman Federal Meclisi, “CDU/CSU ve FDP Gruplarının Ekonomik Büyümeyi Hızlandıracak Yasa Tasarısı, 17/15” (9 Kasım 2009).
<https://dserver.bundestag.de/btd/17/000/1700015.pdf> (Son Erişim: 09/02/2024).
- Althusser, Louis (2000), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, 4. Baskı, (Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Altwater, Elmar (2013), “Subprime Komedisinden Yunan Tregedyasına”, **Socialist Register 2012: Ekonomik Kriz ve Sol**, (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 295-312.
- Anderson, Perry (1988), **Antonio Gramsci: Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, (Çev. Tarık Günersel), İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Anderson, Perry (2017), **The H-Word: The Peripetia of Hegemony**, Londra / New York, Verso.
- Aristoteles (1975), **Politika**, (Çev. Mete Tuncay), İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Arrighi, Giovanni (1984), “Bir Hegemonya Bunalımı”, **Genel Bunalımın Dinamikleri**, (Wallerstein, Immanuel vd.), (Çev. F. Akar), İstanbul, Belge Yayınları, s. 65-121.
- Arrighi, Giovanni (2000), **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**, (Çev. Recep Boztemur), Ankara, İmge Kitabevi.
- Arrighi, Giovanni (2008), **Adam Smith Pekin’de: 21. Yüzyılın Soykütüğü**, (Çev. İbrahim Yıldız), İstanbul, Yordam Kitap.
- Ball, Laurence, Deniel Leigh, Prakash Loungani (2011), Painful Medicine, **Finance and Development**, Cilt 48, Sayı 3, s. 20-23.
- Ball, Laurence vd. (2013), The Distributional Effects of Fiscal Austerity, **DESA Working Paper**, Sayı 129.

Batini, Nicoletta, Giovanni Callegari, Giovanni Melina (2012), Successful Austerity in the United States, Europe and Japan, **IMF Working Paper**, Temmuz 2012.

Baudry, Pierre (2019), “Is Germany a Mercantilist State? The Dispute over Trade Between Berlin and Washington under Merkel and Trump”, https://hal.science/hal-02105531v1/file/P._BAUDRY_Mercantilism.pdf (Son Erişim: 04/04/2024).

BBC, “Yunan hükümetinde referandum çatlağı” (3 Kasım 2011). https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2011/11/111103_greece_gov_cracks (Son Erişim: 08/03/2024).

BBC, “Euro Bölgesi’nde işsizlik rekor seviyeye çıktı” (31 Mayıs 2013). https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2013/05/130531_avrupa_issizlik (Son Erişim: 09/02/2024).

Bellofiore, Riccardo, Francesco Garibaldi ve Joseph Halevi (2012), “Küresel Kriz ve Avrupa: Neo-Merkantalizmin Krizi”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 140-168.

Benjamin, Walter (1996), “Capitalism as Religion”, **Selected Writings: Volume 1, 1913-1926**, (Ed. Marcus Bullock, Michael W: Jennings), ABD, Harvard University Press.

Berlin Online. “Tausende Menschen bei friedlichem Protest gegen Sozialabbau” (13 Ekim 2007). http://www.bremer-montagsdemo.de/153/7000_Demonstranten.htm (Son Erişim: 08/02/2024).

BIS, Bank for International Settlements. *Derivatives* (Eylül 2021). https://www.bis.org/statistics/about_derivatives_stats.htm (Son Erişim: 13/09/2021).

Biebricher, Thomas, Frieder Vogelmann (2017), **The Birth of Austerity: German Ordoliberalism and Contemporary Neoliberalism**, (Ed. Thomas Biebricher ve Frieder Vogelmann), s. 1-22, Londra / New York, Rowman & Littlefield International.

Bild, “NEIN! Keine weiteren Milliarden für die gierigen Griechen!” (26 Şubat 2015). <https://m.bild.de/politik/inland/griechenland-krise/keine-weiteren-milliarden-fuer-die->

gierigen-griechen-39925224.bildMobile.html?t_ref=https%3A%2F%2Fm.bild.de%2F

(Son Erişim: 09/02/2024).

Blakeley, Grace. “How Austerity Broke Britain”. **Tribune** (16 Nisan 2023).

<https://tribunemag.co.uk/2023/04/how-austerity-ruined-britain> (Son Erişim:

07/06/2024).

Blockupy Frankfurt, “Our time to act has come” (17 şubat 2015). [https://www.cadtm.org/Our-](https://www.cadtm.org/Our-time-to-act-has-come)

[time-to-act-has-come](https://www.cadtm.org/Our-time-to-act-has-come) (Son Erişim: 09/02/2024).

Blyth, Mark (2013), **Austerity: The History of a Dangerous Idea**, New York, Oxford University Press.

Blyth, Mark (2017), **Kemer Sıkmak: Tehlikeli Bir Fikrin Tarihi**, (Çev. Duygu Argın), İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.

Bodin, Jean (1955 [1576]), **Six Books of the Commonwealth**, (Kısaltma ve Çev. M. J. Tooley), Oxford, Basic Blackwell.

Boétie, Étienne de la (2016), **Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev**, 5.Baskı, (Çeviri ve yorum: Mehmet Ali Ağaoğulları), Ankara, İmge Kitabevi.

Boffo, Marco, Alfredo-Saad Filho ve Ben Fine’in (2019), “Neoliberal Kapitalizm: Otoriteryan Dönüş”, **Socialist Register 2019: Altüst Olmuş Bir Dünya mı?** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo), (Çev. Doğan Barış Kılınç, Ersin Vedat Elgür), İstanbul, NotaBene Yayınları, s. 225-244.

Boggs, Carl (2002), “What Gramsci Means Today”, **Understanding Capitalism: Critical Analysis from Karl Marx to Amartya Sen**, Douglas Dowd (Ed.), Londra/Virginia, Pluto Press, s. 57-81.

Bonefeld, Werner (2012), **Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism**, **New Political Economy**, s. 633-656,

https://eprints.whiterose.ac.uk/67263/1/s1_ln11019519_896202810_1939656818Hwf15

[95266051IdV_172829720011019519PDF_HI0001.pdf](https://eprints.whiterose.ac.uk/67263/1/s1_ln11019519_896202810_1939656818Hwf15) (Son Erişim: 09/07/2024).

Boukas, Phaeton. “Greece Didn’t Collect 99.86% of Big Tax Debts”. **Greek Reporter** (16 Mart 2013). <https://greekreporter.com/2013/03/16/greece-didnt-collect-99-86-of-big-tax-debts/> (Son Erişim: 09/03/2024).

Böhm, Franz, Walter Eucken, Hans Grossmann-Doerth (2017), “The *Ordo Manifesto* of 1936”, **The Birth of Austerity: German Ordoliberalism and Contemporary Neoliberalism**, (Ed. Thomas Biebricher ve Frieder Vogelmann), s. 27-40, Londra / New York, Rowman & Littlefield International.

Braudel, Fernand (1989), **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, Eren Yayıncılık.

Braudel, Fernand (1996), **Medeniyet ve Kapitalizm**, (Çev. Mustafa Özel), İstanbul, İz Yayıncılık.

Brenner, Johanna (2012), “Krizin Girdabında İşçi Aileleri”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 80-98.

Brown, Wendy (2018), **Halkın Çözölüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi**, (Çev. Barış Engin Aksoy), İstanbul, Metis Yayıncılık.

Brown, Wendy (2019), **In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West**, New York, Columbia University Press.

Brown, Wendy (2021), **Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi**, İstanbul, Metis Yayıncılık.

Bryan, Dick, Michael Rafferty (2012), “Sermaye (ve Emek) İçin Bir Gelecek Türetiliyor”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 221-249.

Bryant, Jon. “Protest against cut to children centres”. *The Real Steel News* (23 Şubat 2011). <https://therealsteelnews.wordpress.com/2011/02/23/protest-against-cut-to-children-centres/> (Son Erişim: 08/02/2024).

- Buiter, Willem. “The end of American capitalism”. **Open Democracy** (20 Eylül 2008).
<https://www.opendemocracy.net/en/the-end-of-american-capitalism/> (Son Erişim: 08/03/2024).
- Burns, John. “British Leader Pushes for ‘Can-Do Optimism’ and Faith in Austerity Path”. *The New York Times* (5 Ekim 2011).
<https://www.nytimes.com/2011/10/06/world/europe/cameron-urges-britons-to-fight-downturn.html> (Son Erişim: 08/02/2024).
- Butler, Fernando Ollero. “El Congreso Extraordinario del PSOE” (Eylül 1979), **Revista del Departamento de Derecho Político**, Yıl: 1980, Sayı: 6, s. 205-215.
- Campaign. “History of Advertising No 90: ‘Labour isn’t working’ poster” (20 Şubat 2014).
<https://www.campaignlive.co.uk/article/history-advertising-no-90-labour-isnt-working-poster/1281255> (Son Erişim: 08/03/2024).
- Carrel, Paul. “Merkel says euro zone has bought itself time”. **Reuters** (2 Temmuz 2010).
<https://www.reuters.com/article/eurozone-germany-merkel-idUSLDE6611HX20100702/> (Son Erişim: 02/02/2024).
- CB, İzlanda Merkez Bankası. *External Debt* (04 Eylül 2023).
<https://www.cb.is/statistics/statistics/2023/09/04/External-debt/?stdID=4> (Son Erişim: 21/11/2023).
- CFTC, *Commodity Futures Trading Commission*. “CFTC Issues Concept Release Concerning Over-The-Counter Derivatives Market” (7 Mayıs 1998).
<https://www.cftc.gov/sites/default/files/opa/press98/opa4142-98.htm> (Son Erişim: 08/03/2024).
- Chang, Ha-Joon (2012), **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, 2.Baskı, (Çev. Emin Akçaoğlu), Ankara, Epos Yayınları.
- Chattarjee, Partha (2016), **Mağdurların Siyaseti**, (Çev. Veysel Fırat Bozçalı), İstanbul, İletişim Yayınları.

Chmura, Nadine, Anastasia Hartmann, Regina Haunhorst (2022), Biografie Gerhard Schröder, İçinde: LeMO-Biografien, Lebendings Museum Online, Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, <https://www.hdg.de/lemo/biografie/gerhard-schroeder.html> (Son Erişim: 08/02/2024).

CIA, Central Intelligence Agency. “The World Factbook” (2020), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gr.html> (Son Erişim: 13/10/2020).

Cities Outlook (2019), Londra, Centre for Cities.

Clarke, Simon (1988), **Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State**, England, Edward Elgar Publishing Company Limited.

Coope, Caroline vd. (2015), Characteristics of People Dying by Suicide After Job Loss, Financial Difficulties and Other Economic Stressors During a Period of Recession (2010–2011):A Review of Coroners' Records, **Journal of Affective Disorders**, Sayı 183, s.98-105.

Cottarelli, Carlo (2012a), Beyond the Austerity Debate: The Deficit Bias in the post-Bretton Woods Era, **IMFBlog**, <https://blog-pfm.imf.org/pfmblog/2012/05/beyond-the-austerity-debate-the-deficit-bias-in-the-post-bretton-woods-era.html> (Son Erişim: 04/04/2024).

Cottarelli, Carlo (2012b), Age of Austerity, **Finance and Development**, Cilt 49, Sayı 2, s. 52-53.

CSU, “Konjunkturpaket II: Union einig” (05 Ocak 2009). https://web.archive.org/web/20090127061611/http://www.csu.de/partei/unsere_politik/finanzen/finanzen_haushalt/14610923.htm (Son Erişim: 09/02/2024).

Dathan, Matt, Jon Stone. “The charts that show the ‘left-wing’ policies of Jeremy Corbyn the public actually agrees with”. **Independent** (29 Temmuz 2015). <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/the-jeremy-corbyn-policies-that-most-people-actually-agree-with-10407148.html> (Son Erişim: 06/02/2024).

- DB, Dünya Bankası. *GDP Growth (annual %)* (2023).
<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=> (Son Erişim: 15/11/2023).
- DB, Dünya Bankası. *Gini index - Iceland, Greece* (2017),
https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2020&locations=IS-GR&name_desc=true&start=2003&view=chart (Son Erişim: 22/11/2023).
- Delaney, James. “Selling Austerity”. **Tribune** (08 Mart 2023).
<https://tribunemag.co.uk/2023/03/selling-austerity> (Son Erişim: 07/06/2024).
- Deutsche Welle*, “New budget ‘rides on economic wave’” (20 Kasım 2012).
<https://www.dw.com/en/german-budget-2013-stepping-on-the-debt-break/a-16394531>
(Son Erişim: 30/10/2023).
- Di Quirico, Roberto (2010), Italy and the Global Economic Crisis, **Bulletin of Italian Politics**, Cilt 2, Sayı 2, s. 3-19.
- DSÖ, Dünya Sağlık Örgütü. *Suicide rates* (2021) <https://apps.who.int/gho/data/view.sdg.3-4-data-ctry?lang=en> (Son Erişim: 16/03/2022).
- Dunmore, Charlie. “EU agrees 2 percent budget rise for 2012 to 129 billion euros”. **Reuters** (19 Kasım 2011), <https://www.reuters.com/article/us-eu-budget-2012-idUSTRE7AI0I820111119/> (Son Erişim: 05/02/2024).
- Durmuş, Mustafa (2010), **Kapitalizmin Krizi – 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi**, 2. Baskı, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları.
- EC, Avrupa Komisyonu. José Manuel Durão Barroso President of the European Commission Speech by President Barroso to the European Parliament during the debate on the economic crises and the euro European Parliament plenary session Strasbourg (14 September 2011).
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_11_572 (Son Erişim: 18/11/2023).

EC, Avrupa Komisyonu. “EU Economic governance ‘Six-pack’ enters into force” (11 Aralık 2011). https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_898 (Son Erişim: 05/02/2024).

Elliott, Larry. “Alistair Darling: we will cut deeper than Margaret Thatcher”. **The Guardian** (25 Mart 2010). <https://www.theguardian.com/politics/2010/mar/25/alistair-darling-cut-deeper-margaret-thatcher> (Son Erişim: 07/02/2024).

Elliott, Larry. “George Osborne to stick to austerity plans despite double-dip fears”. **The Guardian** (6 Eylül 2011). <https://www.theguardian.com/politics/2011/sep/06/george-osborne-austerity-double-dip> (Son Erişim: 08/02/2024).

Ersoy, Ercan. “Istanbul Pushes Ahead With IPO Plan for \$10 Billion Gas Grid”. **Bloomberg** (16 Mayıs 2024). <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-05-16/istanbul-pushes-ahead-with-ipo-plan-for-10-billion-gas-grid> (Son Erişim: 19/05/2024).

Eucken, Walter (2017a [1932]), “Structural Transformations of the State and the Crisis of Capitalism”, **The Birth of Austerity: German Ordoliberalism and Contemporary Neoliberalism**, (Ed. Thomas Biebricher ve Frieder Vogelmann), s. 51-72, Londra / New York, Rowman & Littlefield International.

Eucken, Walter (2017b [1940]), “Competition as the Basic Principle of the Economic Constitution”, **The Birth of Austerity: German Ordoliberalism and Contemporary Neoliberalism**, (Ed. Thomas Biebricher ve Frieder Vogelmann), s. 81-98, Londra / New York, Rowman & Littlefield International.

Eurostat, Avrupa İstatistik Ofisi. *General Government Gross Debt* (23/10/2023). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_17_40/default/table?lang=en (Son Erişim: 15/11/2023).

Eyzaguirre, Nicolás (2012), Bridging the Gap: How Official Financing Can Ease the Pain of Adjustment, **IMFBlog**, <https://blogs.imf.org/2012/08/03/bridging-the-gap-how-official-financing-can-ease-the-pain-of-adjustment/> (Son Erişim: 04/04/2024).

- Foucault, Michel (1993), **Ders Özetleri, 1970-1982**, 2. Baskı, (Çev. Selahattin Hilav), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, Michel (2015), **Biyopolitikanın Doğuşu, Collège de France Dersleri (1978-1979)**, (Çev. Alican Tayla), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Freier, A. Maximilian (2022), “The Political Economy of Germany’s ‘Agenda 2010’ Reforms: Insights from an Augmented. Veto Player Model”, **LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series**, LEQS Paper No. 174.
- Froud, Julie vd. (2012), “Fırsat Kaçtı: Britanya’da Aldatmaca, Seçkinler Siyaseti ve Finansal Reform”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 115-139.
- Gaviria, Marcela, Doug Hamilton ve Thomas Jennings (2012), **Money, Power and Wall Street**, <https://www.imdb.com/title/tt2144615/> (Son Erişim: 10/05/2024).
- Gavris, Renos (2015), **Austerity**, <https://www.austerityfilm.com/> (Son Erişim: 16/07/2020).
- Georgiopoulos, George, Renee Maltezo. “Greece passes painful fiscal reforms, heeding EU”. **Reuters** (9 Mayıs 2016), <https://www.reuters.com/article/us-greece-reforms-vote-idUSKCN0XZ0U3/> (Son Erişim: 20/11/2023).
- Graeber, David. “İşçi sınıfının laneti: Fazla alakadar olmak”. **Vesaire** (20 Mayıs 2015), <https://vesaire.org/isci-sinifinin-laneti-fazla-alakadar-olmak/> (Son Erişim: 05/05/2024).
- Gramsci, Antonio (1978), “Notes on the Southern Question”, **Selection from Political Writings (1921-1926)**, Quintin Hoare (Ed. ve Çev.), Londra, Lawrance and Wishart, s. 441-462.
- Gramsci, Antonio (1984), **Modern Prens**, (Çev. Pars Esin), Ankara, Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Gramsci, Antonio (1986), **Hapishane Defterleri**, (Çev. Kenan Somer), İstanbul, Onur Yayınları.
- Gramsci, Antonio (1988), **İtalya’da İşçi Konseyleri Deneyimi**, (Çev. Yusuf Alp), İstanbul, Belge Yayınları.

Gramsci, Antonio (1992), **Selection from the Prison Notebooks**, (Ed. ve Çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith), New York, International Publishers.

Gramsci, Antonio (2000), “The Revolution against Capital”, **The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings**, David Forgacs (der), 1916-1935, s. 32-36.

Gramsci, Antonio (2011), **Hapishane Defterleri**, Cilt 1, (Çev. Ekrem Ekici), İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Grettisson, Valur. 36 Bankers, “96 Years In Jail”. *Reykjavik Grapevine* (7 Şubat 2018), <https://grapevine.is/news/2018/02/07/36-bankers-96-years-in-jail/> (Son Erişim: 22/11/2023).

Guajardo, Jaime, Daniel Leigh, Andrea Pescatori (2011), Expansionary Austerity: New International Evidence, **IMF Working Paper**, Temmuz 2011.

Guarano, Lucia. “Students protests continue in Italy”. **Aljazeera** (27 Kasım 2008), <https://www.aljazeera.com/news/2008/11/27/student-protests-continue-in-italy> (Son Erişim: 03/04/2024).

Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim: 05/06/2024).

Güngen, Ali Rıza, Ümit Akçay (2019), **Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği**, 3.Baskı, İstanbul, NotaBene Yayınları.

Gürkan, Ceyhun (2007), Kameralizm: Modern yönetim ve maliye düşüncesinin doğuşu ve gelişimi, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 110, s. 216-246.

Gürkan, Ceyhun (2017), Kemer Sıkmak: Tehlikeli Bir Fikrin Tarihi, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 41, Sayı 3, s.167-180.

Gürkan, Ceyhun (2019), Kemer Sıkmanın Eleştirel Bir Politik Sosyolojisi, **Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, s. 196-211.

Gürkan, Ceyhun (2020), Maliye Teorisinde Klasikten Neoklasığe Geçiş: Yönetimsellik Perspektifinden Bir Analiz, **SBF Dergisi**, Cilt 75, Sayı 2, s. 607-636.

Gürkan, Ceyhan (2024), **Mali Sosyoloji: Yöntem, Tarih, Teori, Yeni Yollar**, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Halikiopoulou, Daphne ve Safia Vasilopoulou (2012), “Greece’s response to austerity has been to say “no to the Fourth Reich” but yes to the neo-Nazism of the Golden Dawn.” <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2012/10/15/greece-golden-dawn/> (Son Erişim: 11/11/2023).

Harman, Chris (2012), **Zombi Kapitalizm: Küresel Kriz ve Marx’ın Yaklaşımı**, (Çev. Ali Çakıroğlu), İstanbul, Marx-21 Yayınları.

Harvey, David (2013), “Finansal Krizlerin Kentteki Kökleri”, **Socialist Register 2012: Ekonomik Kriz ve Sol**, (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 15-51.

Haw, Camilla vd. (2015), Economic Recession and Suicidal Behaviour: Possible Mechanisms and Ameliorating Factors, **International Journal of Social Psychiatry**, Cilt 61, Sayı 1, s.73-81.

Hayek, Friedrich August von (1975 [1939]), **Profits, Interest and Investment and Other Essays on the Theory of Industrial Fluctuations**, New Jersey, Augustus M. Kelley Publishers.

Hayek, Friedrich August von (1999 [1944]), **Kölelik Yolu**, 2. Baskı, (Çev. Turhan Feyioğlu ve Yıldırım Arsan), Ankara, Liberte Yayınları.

Hayek, Friedrich von August (2005 [1936]), Economics and Knowledge, *Economica* IV, 10 Kasım s. 33-54.

Hayek, Friedrich August von (2013 [1960]), **Özgürlüğün Anayasası**, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Ankara, BigBang Yayınları.

Health Equity in England: The Marmot Review 10 Years on (2020), <https://www.instituteofhealthequity.org/the-marmot-review-10-years-on> (Son Erişim: 17/05/2022).

Helliwell, John, Richard Layard, Jeffrey Sachs (ed.) (2013), **World Happiness Report**. New York, UN Sustainable Development Solutions Network.

Hennette, Stéphanie ve diğerleri (2017), **Avrupa'nın Demokratikleştirilmesi İçin Bir Antlaşma Teklifi**, (Çev. Can Baydarol), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Herndon, Thomas, Michael Ash, Robert Pollin (2013), Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff, **Political Economy Research Institute – Working Paper Series** Sayı: 322, Haziran 2013, <https://peri.umass.edu/images/WP322.pdf> (Son Erişim: 04/04/2024).

Hirschman, Albert O. (2008), **Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?**, (Çev. Barış Cezar), İstanbul, Metis Yayınları.

Hirsch, Joachim (2011), **Materyalist Devlet Teorisi: Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri**, (Çev. Şule Daldal), İstanbul, Alan Yayıncılık.

Hobbes, Thomas (2007 [1651]), **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, 6. Baskı, (Çev. Semih Lim), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Hume, David (1752a), **Of Money**, <https://davidhume.org/> (Son Erişim: 18/01/2024).

Hume, David (1752b), **Of Public Credit**, <https://davidhume.org/texts/empl2/pc> (Son Erişim: 20/01/2024).

Hume, David (1777), **Of Money, and Other Economic Essays**, <https://www.feedbooks.com/book/6709> (Son Erişim: 19/01/2024).

Hunt, Emery Kay (2005), **İktisadi Düşünceler Tarihi**, (Çev. Müfit Günay), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Husson, Michel (2020), Ernest Mandel'ın İktisadı, Dün ve Bugün, (Çev. Osman S. Binatlı), **İmdat Freni**, <http://imdatfreni.org/ernest-mandelin-iktisati-dun-ve-bugun-michel-husson/> (Son Erişim: 04/07/2024).

IAB, Chronik der Arbeitsmarktpolitik. “Sozialstaat reformieren statt abbauen – Arbeitslosigkeit bekämpfen statt Arbeitslose bestrafen” (23 Mayıs 2003).
https://doku.iab.de/chronik/2x/2003_05_23_20_aufruf.pdf (Son Erişim: 08/02/2024).

IMF, Uluslararası Para Fonu (2009), **Fiscal Rules—Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances**, Aralık 2009, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/121609.pdf>
(Son Erişim: 22/12/2023).

IMF, Uluslararası Para Fonu. “IMF Survey: Budgetary Austerity Can Help Trim Trade Deficits”.
(14 Eylül 2011). <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sores091411a>
(Son Erişim: 02/02/2024).

IMF, Uluslararası Para Fonu. *Iceland- 2012 Article IV Consultation Concluding Statement of the IMF Mission* (02/03/2012).
<https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/52/mcs030212> (Son Erişim: 22/11/2023).

IMF, Uluslararası Para Fonu. “IMF Survey: Evolution Not Revolution: Rethinking Policy at the IMF”.
02 Haziran 2016.
<https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sopol060216a> (Son Erişim: 02/02/2024).

IMF, Uluslararası Para Fonu. *General Government Debt Percent of GDP* (Eylül 2023).
https://www.imf.org/external/datamapper/GG_DEBT_GDP@GDD/ITA (Son Erişim: 23/11/2023).

IMF, Uluslararası Para Fonu (2012), **World Economic Outlook**, Washington, International Monetary Fund.

IMF, Uluslararası Para Fonu (2018), The Global Recovery 10 Years after the 2008 Financial Meltdown, **World Economic Outlook**, Bölüm 2, Ekim 2018.

Jessop, Bob (2016), *The Heartlands of Neoliberalism and The Rise of The Austerity State*, İçinde: Springer S., K. Birch ve J. Macleavy, **The Handbook of Neoliberalism**, New York/Londra, Routledge Yayınları.

Jones, Gavin, Steve Scherer. "Monti warns of Greek-style risk to Italy". **Reuters** (5 Aralık 2011).
<https://www.reuters.com/article/us-italy-idUSTRE7B20I220111204/> (Son Erişim: 09/02/2024).

Karatani, Kojin (2016), **Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına**, (Çev. Ali Karatay), İstanbul, Metis Yayıncılık.

Kaul, Martin. "Blockupy auf Abschiedstour", **taz** (25 Ağustos 2016).
<https://taz.de/Kapitalismuskritiker-planen-Protest!/5330919/> (Son Erişim: 09/02/2024).

Kaymak, Muammer (2016), Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 34, Sayı 1, s. 63-92.

Keynes, John Maynard (1964 [1936]), **The General Theory of Employment, Interest and Money**, San Orlando, Harcourt Brace Jovanovich.

Keynes, John Maynard (2010 [1936]), **Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, 2. Baskı, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Koselleck, Reinhart (1988), **Critic and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society**, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.

Koselleck, Reinhart ve Michaela W. Richter (2006), Crisis, **Journal of the History of Ideas**, Cilt 67, Sayı 2, Nisan 2006, s. 357-400, University of Pennsylvania Press.

Krishnamurti, Jiddu (1980), **On Austerity, Integrity and Total Transformation**,
https://www.youtube.com/watch?v=moKkN_3KvAc (Son Erişim: 14/07/2020).

Kuruç, Bilsay (2012), **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Lapavitsas, Costas (2013), Radikal Bir Sol Strateji: Temerrüt ve Avrodan Çıkış, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 313 323.
- Laclau Ernesto, Chantal Mouffe (1992), **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, (Çev. Ahmet Kardam, Doğan Şahiner), İstanbul, Birikim Yayınları.
- Latouche, Serge (2018), **Kanaatkâr Bolluk Toplumuna Doğru: Küçülme Üzerine Yanlış Yorumlar ve Tartışmalar** (Çev. Tahir Karakaş), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Lemieux, Pierre (2021), Where Are We on the Road to Serfdom?, **Cato Institute**, <https://www.cato.org/regulation/fall-2021/where-are-we-road-serfdom> (Son Erişim: 03/07/2024).
- Locke, John (2012 [1689]), **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, 2.Baskı, (Çev. Fahri Bakırcı), Ankara, Ebabil Yayınları.
- Logan, Amanda, Christian Weller (2009), **The State of Minorities: The Recession Issue**, CAP20, <https://www.americanprogress.org/article/the-state-of-minorities-the-recession-issue/> (Son Erişim: 27/03/2024).
- Machiavelli, Niccolò (1994), **Prens**, (Çev. Nazım Güvenç), İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Maher, Stephen, Sam Gindin, Leo Panitch (2020), “Sınıf Siyaseti, Sosyalist Siyaset, Kapitalist Kısıtlar”, **Socialist Register**, (Çev. Çiğdem Çıdamlı), İstanbul, NotaBene Yayınları.
- Malthus, Thomas Robert (1836), **Principles of Political Economy: Considered with a View to Their Practical Application**, Londra, W. Pickering.
- Mandel, Ernest (1991), **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, 2. Baskı, (Çev. Doğan Işık), İstanbul, Yazın Yayıncılık.

- Mangan, Stephen. “Cameron sees no end to UK austerity: report”. **Reuters** (19 Temmuz 2012).
<https://www.reuters.com/article/us-britain-cameron-idUSBRE86I02N20120719/> (Son Erişim: 08/02/2024).
- Martin, Stephen vd. (2021), Causal impact of social care, public health and healthcare expenditure on mortality in England: cross-sectional evidence for 2013/2014, **BMJ Open**.
- Mason, Paul, “A Snapshot of the 26 March Demo”, **BBC News online** (26 Mart 2011),
www.bbc.co.uk/blogs/newsnight/paulmason (Son Erişim: 27/03/2024).
- Matsaganis, Manos; Leventi, Chrysa; Flevotomou, Maria (2012), The Crisis and Tax Evasion in Greece: What are the Distributional Implications?, **CESifo Forum**, Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, Cilt 13, Sayı 2, s. 26-32.
- Mattei, Clara E. (2022), **The Capital Order: How Economists Invented Austerity Paved the Way to Fascism**, Chicago / Londra, The University of Chicago Press.
- Marx, Karl (2011 [1867]), **Kapital: Ekonomi Politikinin Eleştirisi**, Cilt 1, 1. Baskı, (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul, Yordam Kitap.
- Marx, Karl (2018 [1867]), **Kapital: Ekonomi Politikinin Eleştirisi**, Cilt 1, (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul, Yordam Kitap.
- McNally, David (2013), “Çöküş, Kemer Sıkma ve Direniş”, **Socialist Register 2012: Ekonomik Kriz ve Sol**, (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 52-79.
- McVeigh, Karen. “Austerity a factor in rising suicide rate among Uk men-study”. **The Guardian** (12 Kasım 2015). <https://www.theguardian.com/society/2015/nov/12/austerity-a-factor-in-rising-suicide-rate-among-uk-men-study> (Son Erişim: 06/02/2024).
- Michopoulou, Vasiliki. “Austerity measures in Greece leave cancer patients without treatment”. **Cancerworld** (16 Kasım 2017). <https://archive.cancerworld.net/news/austerity-measures-in-greece-leave-cancer-patients-without-treatment/> (Son Erişim: 09/02/2024).

Mises Institute, “What is Austrian Economics?”, <https://mises.org/what-austrian-economics> (Son Erişim: 04/07/2024).

Montesquieu (2015 [1748]), **Kanunların Ruhu Üzerine**, (Çev. Fehmi Bağdaş), İstanbul, Hiperlink Yayınevi.

Moore, Elaine, Kerin Hope. “Size of Greece’s debt limits scope for solutions”. **Financial Times** (13 Ocak 2015). <https://www.ft.com/content/c133ac38-981b-11e4-b4be-00144feabdc0> (Son Erişim: 20/11/2023).

Mouffe, Chantal (2018), **Siyasal Üzerine**, 4. Baskı, (Çev. Mehmet Ratip), İstanbul, İletişim Yayınları.

Mouffe, Chantal (2019), **Sol Popülizm**, (Çev. Aybars Yanık), İstanbul, İletişim Yayınları.

Mummery, A. F., J. A. Hobson (1889), **The Physiology of Industry: Being an Exposure of Certain Fallacies in Existing Theories of Economics**, Londra, John Murray.

Nalbantoğlu, H. Ünal (2010), Günümüzde Felsefe Nedir?, **Mülkiye**, Cilt 267, s.77-95.

Nalbantoğlu, H. Ünal (2022), **Politik İktisadın Klasik Teorileri**, (Çev. Ceyhun Gürkan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

News24. “Lagarde warns against US spending cuts” (13 Ekim 2013). <https://www.news24.com/Fin24/lagarde-warns-against-us-spending-cuts-20131013> (Son Erişim: 02/02/2024).

New York Fed. Federal Reserve of New York. **Household Debt and Credit Report (Q4 2023)**, <https://www.newyorkfed.org/microeconomics/hhdc> (Son Erişim: 27/03/2024).

O’Connor, James (2009 [1973]), **The Fiscal Crisis of the State**, 4. Baskı, New Jersey, Transaction Publishers.

O’Hagan, Ellie. “Lessons From the Anti_austerity Movement”. *Jacobin* (22 Şubat 2017). <https://jacobin.com/2017/02/lessons-from-the-anti-austerity-movement/> (Son Erişim: 08/02/2024).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. **OECD Economic Surveys: Greece 2007** (2007), https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-greece-2007_eco_surveys-grc-2007-en (Son Erişim: 02/11/2023).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. **OECD Economic Surveys: Germany 2012** (2012) https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-germany-2012_eco_surveys-deu-2012-en (Son Erişim: 10/08/2023).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. *tax-on-personal-income* (2020) <https://data.oecd.org/tax/tax-on-personal-income.htm#indicator-chart> (Son Erişim: 29/11/2021).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. *Strictness of employment protection – individual and collective dismissals (regular contracts)* (25 Kasım 2021). https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EPL_OV# (Son Erişim: 09/02/2024).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. *Suicide rates* (2021). <https://data.oecd.org/healthstat/suicide-rates.htm#indicator-chart> (Son Erişim: 16/03/2022).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. **World Economic Outlook** (Haziran 2023), <https://www.oecd.org/economic-outlook/june-2023/> (Son Erişim: 04/04/2024)

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. *General government debt* (2024). <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm> (Son Erişim: 09/02/2024).

OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. “The ‘Marshall Plan’ speech at Harvard University, 5 June 1947”. <https://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm> (Son Erişim: 28/03/2024).

Osborne, George. “Speech by the Chancellor of the Exchequer, Rt Hon George Osborne MP, at the Queen’s Speech economy debate” (8 Haziran 2010). <https://www.gov.uk/government/speeches/speech-by-the-chancellor-of-the-exchequer->

rt-hon-george-osborne-mp-at-the-queens-speech-economy-debate (Son Erişim: 05/02/2024).

Ostry, Jonathan D., Prakash Loungani, Davide Furceri (2016), Neoliberalism: Oversold?, **Finance and Development**, Haziran, s. 38-41.

OXFAM, The True Cost of Austerity and Inequality: Greece Case Study, Eylül 2013, www.oxfam.org (Son Erişim: 07/11/2023).

Oyan, Oğuz. “Tasarruf mu dediniz?”. **SoL Haber** (14 Mayıs 2024), <https://haber.sol.org.tr/yazar/tasarruf-mu-dediniz-393343> (Son Erişim: 19/05/2024).

Ozoglu, Melis. “Nüfusu yaşlanan Yunanistan’da doğan her bebek için 2 bin euro yardım geliyor”. **Euronews** (05 Şubat 2020), <https://tr.euronews.com/2020/02/05/nufusu-yaşlanan-yunanistan-da-dogan-her-bebek-icin-2-bin-euro-yardim-gelior> (Son Erişim: 20/11/2023).

Öziş, Mustafa, Ferda Dönmez Atbaşı (2019), Ahlaki Duygular Teorisi Bağlamında, Adam Smith ve Gary Becker’de Birey Davranışları Üzerine Değiniler, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 43, Sayı 4, s. 759-784.

Panitch, Leo, Greg Albo, Vivek Chibber (2012), “Önsöz”, **Socialist Register 2012: Ekonomik Kriz ve Sol**, (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 11-14.

Panitch, Leo, Sam Gindin (2012), “Kapitalizmde Krizler ve Bu Defaki Kriz”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 15-35.

Petrelli, Francesco (2013), The True Cost of Austerity and Inequality: Italy Case Study, **Oxfam Case Study**, Eylül 2013, https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/cs-true-cost-austerity-inequality-italy-120913-en_0.pdf (Son Erişim: 04/04/2024).

Phillips, Leigh. “Future Greek governments must be bound to austerity strategy”, **EUobserver** (21/11/2011), <https://euobserver.com/green-economy/114344> (Son Erişim: 18/11/2023).

Piketty, Thomas (2014), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, (Çev. Hande Koçak), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Piketty, Thomas (2021), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, (Çev. Hande Koçak), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Plehwe, Dieter, Moritz Neujeffski (2019), “Mickey Mouse Numbers in Economic History: The Origins and Spinning of 60/90 Percent Debt-to-GDP Ratios”, **Austerity: 12 Myths Exposed** (Ed. Dieter Plehwe, Moritz Neujeffski, Stephan McBride ve Bryan Evans), Almanya, SE Publishing, s. 10-16.

Portelli, Hugues (1982), **Gramsci ve Tarihsel Blok**, (Çev. Kenan Somer), Ankara, Savaş Yayınları.

RAC Foundation. “Petrol price rise fuels concern, survey shows”. <https://www.racfoundation.org/media-centre/petrol-price-rise-tops-transport-issues> (Son Erişim: 21/04/2022).

Radice, Hugo (2012), “Kriz Karşı Durmak: Sınıfsal Bir Bakış”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 36-59.

Ransome, Paul (2011), **Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş**, (Çev. Ali İhsan Başgöl), Ankara, Dipnot Yayınları.

Reinhart, Carmen, Kenneth Rogoff (2010), Growth in a Time of Debt, **American Economic Review**, Sayı: 100, Mayıs 2010, No. 2, s. 573-578, https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/11129154/Reinhart_Rogoff_Growth_in_a_Time_of_Debt_2010.pdf?sequence=1 (Son Erişim: 22/08/2023).

Robertson, John M. (1892), **The Fallacy of Saving: A Study in Economics**, Londra, Swan Sonnenschein and CO.

- Rosner, Joshua (2001), **Housing in the New Millennium: A Home Without Equity is Just a Rental with Debt**, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1162456 (Son Erişim: 10/05/2024).
- Rousseau, Jean Jacques (2015 [1755]), **Ekonomi Politik**, 2. Baskı, (Çev. İsmet Birkan), İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları.
- Röpke, Wilhelm (1960), **A Human Economy: The Social Framework of the Free Market**, Şikago, Henry Regnery Company.
- Runciman, David (2016), “What Time Frame Makes Sense for Thinking about Crises?”, **Critical Theories of Crisis in Europe: From Weimar to the Euro** (Ed. Kjær, Poul F. ve Niklas Olsen), Rowman & Littlefield International, s. 3-16, https://www.rowmaninternational.com/media/1159/critical_theories.pdf (Son Erişim: 27/04/2024).
- Saad-Filho, Alfredo (2012), “Neoliberalizm Krizde mi? Yoksa Neoliberalizmin Krizi mi?”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 268-285.
- Sanyal, Kanyal (2017), **Kapitalist Kalkınmayı Yeniden Düşünmek: İlkel Birikim, Yönetimsellik ve Postkolonyal Kapitalizm**, (Çev. Ali Karatay), İstanbul, Metis Yayıncılık.
- Sarfati, Metin (2010), Görünmeyen El Metaforu, İçinde: M Kara ve N E Aydınonat (der), **Görünmez Adam Smith**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sassoon, Anne Showstack (1987), **Gramsci's Politics**, 2.Baskı, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Schäfer Armin, Wolfgang Streeck (Ed.) (2013), **Politics in The Age of Austerity**, Cambridge/Malden, Polity Press.

- Scherer, Steve. "Italy starts strikes against Monti's austerity". **Reuters** (12 Aralık 2011).
<https://www.reuters.com/article/us-italy-austerity-strikes-idUSTRE7BB0O120111212/>
(Son Erişim: 09/02/2024).
- Schwartz, Nelson. "US Companies Brace for an Exit From the Euro by Greece". **CNBC** (2 Eylül 2012).
<https://www.cnbc.com/2012/09/02/us-companies-brace-for-an-exit-from-the-euro-by-greece.html> (Son Erişim: 09/02/2024).
- SDSN. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı. "World Happiness by Country - Happiness Country Rankings 2010-2012". <https://www.unsdsn.org/> (Son Erişim: 14/02/2024).
- SEC, US Securities and Exchange Commission. "About the SEC". <https://www.sec.gov/about>
(Son Erişim: 14/09/2021).
- Selva, Meera, Aaron Edwards. "In London, 250,000 march to protest sharp cutbacks". **The Seattle Times** (26 Mart 2011). <https://www.seattletimes.com/nation-world/in-london-250000-march-to-protest-sharp-cutbacks/> (Son Erişim: 07/02/2024).
- Sevim, Nezahat. "Kemer sıkma önlemleri Syriza'yı böldü". **Euronews** (16 Temmuz 2015).
<https://tr.euronews.com/2015/07/16/kemer-sikma-onlemleri-syriza-yi-boldu> (Son Erişim: 08/03/2024).
- Seymour, Richard (2014), **Against Austerity: How We Can Fix the Crisis They Made**, Londra, Pluto Press.
- Shaikh, Anwar (2012), "Yüzyılın İlk Büyük Buhranı", **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 36-59.
- SI, İzlanda İstatistik Kurumu. *Gross domestic product and Gross national income 1995-2022* (04 Eylül 2023).
https://px.hagstofa.is/pxen/pxweb/en/Efnahagur/Efnahagur__thjodhagsreikningar__land

sframl__1_landsframleidsla/THJ01102.px/table/tableViewLayout2/ (Son Erişim: 21/11/2023).

SI, İzlanda İstatistik Kurumu. *Unemployment rate, % (of labour force)* (Ekim 2023).
https://px.hagstofa.is/pxen/pxweb/en/Samfelag/Samfelag__vinnumarkadur__vinnumarkadrsrannsokn__2_arsfjordingstolur/VIN00910.px/table/tableViewLayout2/ (Son Erişim: 21/11/2023).

Sisto, Alberto. “Italy govt to pass labour reform seven without unions”, **Reuters** (2 Şubat 2012).
<https://www.reuters.com/article/us-italy-reforms-idUSTRE8111TF20120202/> (Son Erişim: 09/02/2024).

Smith, Helena. “German ‘hypocrisy’ over Greek military spending has critics up in arms”, **The Guardian** (19 Nisan 2012). <https://www.theguardian.com/world/2012/apr/19/greece-military-spending-debt-crisis> (Son Erişim: 02/02/2024).

Smith, Adam (2014 [1776]), **Milletlerin Zenginliği**, 8.Baskı, (Çev. Haldun Derin), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Soederberg, Susanne (2012), “Yamyam Kapitalizmi: Emeklilik Ödeneklerinin Neoliberal Paradoksu Menkul-Kıymetleştirilmesi”, **Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz** (Ed. Leo Panitch, Greg Albo, Vivek Chibber), (Çev. Umut Haskan), İstanbul, Yordam Kitap, s. 250-267.

SPD, “Entschlossen für Beschäftigung” (18 Aralık 2008).
<https://web.archive.org/web/20081219144821/http://www.spd.de/menu/1763732/> (Son Erişim: 09/02/2024).

Spiegel, “7000 protestieren gegen ‘Sozialabbau’” (13 Ekim 2007).
<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/demonstration-in-berlin-7000-protestieren-gegen-sozialabbau-a-511324.html> (Son Erişim: 08/02/2024).

Spiegel, “Unternehmer spendete der FDP 1,1 Millionen Euro” (16 Ocak 2010).
<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/grossgeschenke-unternehmer-spendete-der-fdp-1-1-millionen-euro-a-672303.html> (Son Erişim: 09/02/2024).

Stewart, Heather. “Theresa May pledges end to austerity in Tory conference speech”. *The Guardian* (3 Ekim 2018). <https://www.theguardian.com/politics/2018/oct/03/theresa-may-conference-speech-ambasts-labour-as-she-calls-for-tory-unity> (Son Erişim: 06/02/2024).

Stiglitz, Joseph E. (2015), **Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?**, 3.Baskı, (Çev. Ozan İşler), İstanbul, İletişim Yayınları.

Streeck, Wolfgang (2011), **The Crisis in Context: Democratic Capitalism and Its Contradictions**, Köln, Max Planck Institute for the Study of Societies.

Streeck, Wolfgang (2016a), **Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi**, (Çev. Kerem Kabadayı), İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.

Streeck, Wolfgang (2016b), **How Will Capitalism End: Essays on A Failing Sytem**, London / New York, Verso Yayıncılık.

Streeck, Wolfgang (2021), **Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?**, (Çev. Bülent Doğan), İstanbul, Tellekt-Can Sanat Yayınları.

Summers, Deborah. “David Cameron warns of ‘new age of austerity’”, *The Guardian* (26 Nisan 2009). <https://www.theguardian.com/politics/2009/apr/26/david-cameron-conservative-economic-policy1> (Son Erişim: 05/02/2024).

Sur, Fadıl Hakkı (1949), Maliye Tarihine Kısa Bir Bakış, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 1, s. 246-278.

Szalai, Jennifer (2015). **The Tough Love of ‘Austerity’**, <https://www.nytimes.com/2015/08/09/magazine/the-tough-love-of-austerity.html> (Son Erişim: 02/07/2020).

- Tagesschau*. “Fragen und Antworten” (Soru ve Cevap) (09 Kasım 2009).
<https://www.tagesschau.de/wirtschaft/wachstumsbeschleunigungsgesetz-ts-102.html>
(Son Erişim: 09/02/2024).
- Tagesschau*. “Das Steuerpaket nimmt die erste Hürde” (4 Aralık 2009).
<https://www.tagesschau.de/inland/wachstumsbeschleunigungsgesetz-ts-104.html> (Son Erişim: 09/02/2024).
- Treré, Emiliano, Sandra Jeppesen, Alice Mattoni (2017), Comparing Digital Protest Media Imaginaries: Anti-austerity Movements in Spain, Italy and Greece, **tripleC**, 15 (2), s. 402-422.
- Timm-Arnold, Peter. “German councils commit to austerity budgets to cope with ‘excessive’ debt”. **The Guardian** (11 Eylül 2013). <https://www.theguardian.com/local-government-network/2013/sep/11/german-councils-commit-to-austerity-budget-to-cope-with-debt>
(Son Erişim: 09/02/2024).
- TFUE, Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Avrupa Birliği, 26 Ekim 2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (Son Erişim: 05/03/2024).
- Thatcher, Margaret (1992), Don't undo my work, **Newsweek**, 27 Nisan 1992,
<https://www.margaretthatcher.org/document/111359> (Son Erişim: 01/11/2020).
- The Economist*, “What is austerity?” (20 Mayıs 2015). <https://www.economist.com/buttonwoods-notebook/2015/05/20/what-is-austerity> (Son Erişim: 07/03/2020).
- The Laws of Manu, (Çev. G. Bühler), **Sacred Books of the East**, 1886, Sayı: 25,
<http://www.sacredtexts.com/hin/manu.htm> (Son Erişim: 12/10/2021).
- The New York Times*, “Text of Obama’s Speech on Financial Reform” (14 Eylül 2009).
<https://www.nytimes.com/2009/09/15/business/15obamatext.html> (Son Erişim: 08/03/2024).

The People's Charter (2009),
<https://web.archive.org/web/20140203093529/http://thepeoplescharter.org/> (Son Erişim: 17/05/2022).

TO BHMA. "Tsipras presents SYRIZA program at International Fair in Thessaloniki" (14 Eylöl 2014). <https://www.tovima.gr/2014/09/15/international/tsipras-presents-syriza-program-at-international-fair-in-thessaloniki/>, (Son Erişim: 19/11/2023).

Torfason, Hördur. "I'm amazed at how organized the Spanish protestors are" (Görüşmeci: Álvaro García, Yazılı, 27 Haziran 2011),
https://english.elpais.com/elpais/2011/06/27/inenglish/1309152043_850210.html (Son Erişim: 21/11/2023).

Torfason, Hördur. "Iceland's unfinished revolution? An interview with Hordur Torfason" (Görüşmeci: Phil England, Yazılı, 30 Haziran 2015),
<https://www.opendemocracy.net/en/opendemocracyuk/icelands-unfinished-revolution-interview-with-hordur-torfason/> (Son Erişim: 21/11/2023).

Tragaki, Alexandra, Konstantinos Lenos (2017), Suicide Rates in Greece: Comparing Mortality Data with Police Reporting Statistics and Investigating Recent Trends, **Finnish Yearbook of Population Research**, Nisan 2017, s.61-75.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. "Yunanistan'ın Ekonomisi" (9 Şubat 2024).
<https://www.mfa.gov.tr/yunanistan-ekonomisi.tr.mfa#:~:text=Yunanistan'da%20Devletin%20ekonomideki%20pay%C4%B1,bankac%C4%B1l%C4%B1k%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndaki%20sekt%C3%B6rlerde%20rekabet%20edememektedir> (Son Erişim: 09/02/2024).

T.C. Resmi Gazete. Tasarruf Tedbirleri Genelgesi (17 Mayıs 2024). Sayı: 32549.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/05/20240517-5.pdf> (Son Erişim: 19/05/2024).

UK Uncut. "Hakkında". <https://www.ukuncut.org.uk/about/> (Son Erişim: 05/04/2022).

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2017), Beyond Austerity: Towards A Global New Deal, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2017_en.pdf (Son Erişim: 07/10/2020).

UNCTAD (2018), **Power, platforms and the free trade delusion**, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2018_en.pdf (Son Erişim: 07/10/2020).

US Department of the Treasury. “Joint Statement by Treasury Secretary Robert E. Rubin, Federal Reserve Board Chairman Alan Greenspan and Securities and Exchange Commission Chairman Arthur Levitt” (7 Mayıs 1998). RR-2426. [https://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-docs/1998-05-07%20Joint%20Statement%20by%20Treasury%20Secretary%20Rubin,%20Federal%20Reserve%20Board%20Chairman%20Greenspan,%20and%20SEC%20Chairman%20Levitt%20\(Treasury%20press%20release\).pdf](https://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-docs/1998-05-07%20Joint%20Statement%20by%20Treasury%20Secretary%20Rubin,%20Federal%20Reserve%20Board%20Chairman%20Greenspan,%20and%20SEC%20Chairman%20Levitt%20(Treasury%20press%20release).pdf) (Son Erişim: 08/03/2024).

Üşür, İşaya (2011), Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?, **Praksis Dergisi**, Cilt 10, s. 211-238.

Viñals, José (2012), Beyond the Growth Versus Austerity Debate: Three Smart Things To Do Together, **The Eurofi Financial Forum**, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp092712> (Son Erişim: 03/04/2024).

Wallerstein, Immanuel vd. (1984), **Genel Bunalımın Dinamikleri**, (Çev. F. Akar), İstanbul, Belge Yayınları.

Wallerstein, Immanuel, Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins (2004), **Sistem Karşıtı Hareketler**, 2. Baskı, (Çev. Celal Kanat, Bülent Somay, Semra Sökmen), İstanbul, Metis Yayınları.

Walker, Peter, Anushka Asthana. “Michael Fallon defends £1bn DUP deal amid backlash”, **The Guardian** (27 Haziran 2024). <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/27/michael-fallon-defends-1bn-dup-deal-amid-backlash> (Son Erişim: 06/02/2024).

Watt, Nicholas. “David Cameron makes leaner state a permanent goal”, **The Guardian** (12 Kasım 2013). <https://www.theguardian.com/politics/2013/nov/11/david-cameron-policy-shift-leaner-efficient-state> (Son Erişim: 06/02/2024).

Weaver, Matthew. “At least 350 people arrested in protest at ECB HQ in Frankfurt”. **The Guardian** (18 Mart 2015). <https://www.theguardian.com/business/2015/mar/18/anti-capitalist-protesters-clash-police-ecb-frankfurt-hq> (Son Erişim: 09/02/2024).

Wiktionary. “Austerity”. <https://en.wiktionary.org/wiki/austerity> (Son Erişim: 08/11/2020).

Wintour, Patrick. “Jeremy Corbyn vows to raise taxes for the rich if elected prime minister”. **The Guardian** (22 Temmuz 2015). <https://www.theguardian.com/politics/2015/jul/22/jeremy-corbyn-vows-to-raise-taxes-for-the-rich-if-elected-prime-minister> (Son Erişim: 06/02/2024).

Wintour, Patrick, Larry Elliott. “G20 summit: Rifts in Toronto as US warns EU of double-dip recession risk”. **The Guardian** (25 Haziran 2010). <https://www.theguardian.com/world/2010/jun/25/g20-summit-double-recession-warning> (Son Erişim: 02/02/2024).

Women’s Views on News. “Women from all backgrounds to join anti-cuts march in London” (26 Mart 2011). <http://www.womensviewsonnews.org/2011/03/women-from-all-backgrounds-to-join-anti-cuts-march-in-london/> (Son Erişim: 08/02/2024).

Wordhippo. 06 Temmuz 2020. <https://www.wordhippo.com/what-is/the-meaning-of/icelandic-word-b8bd5167eeae86a2f7b7f1ee995d8c4979bb1ff.html> (Son Erişim: 06/07/2020).

Yalman, Galip (2019), Neoliberalizm, Kriz ve Devlet, **Mülkiye Dergisi**, 43 (1), s. 185-192.

Yetiş, Mehmet (2002), Gramsci ve Aydınlar, **Mülkiye**, Cilt 26, Sayı 236, s. 217-245.

Yetiş, Mehmet (2009), Antonio Gramsci, **1900’den Günümüze Büyük Düşünürler**, (Ed. Çetin Veysal), c. 1, İstanbul, Etik Yayınları, s. 119-172.

Yunanistan Maliye Bakanlığı. “İstikrar ve Büyüme Programı” (Güncellenmiş Hali, Update of the Hellenic Stability and Growth Programme) (15 Ocak 2010).
https://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/pdf/20_scps/2009-10/01_programme/el_2010-01-15_sp_en.pdf (Son Erişim: 09/02/2024).

Zamponi, Lorenzo, Joseba Fernández González (2017), Dissenting youth: how student and youth struggles helped shape anti-austerity mobilisations in Southern Europe, **Social Movements Studies**, 16 (1), s. 64-81.

ÖZET

Bu çalışma, 2008 krizi sonrasında Avrupa’da hegemonya bunalımı koşullarına ‘organik çözüm’ üreteceği düşüncesiyle sermayenin yönetici blokunun üzerinde uzlaşmış olduğu kemer sıkma politikalarına odaklanmaktadır. Geniş bir siyasal iktisadi düşünce tarihine ve uygulama alanına sahip olan kemer sıkma politikaları, ana akım ekonomi politik anlayış tarafından ekonomik ve toplumsal istikrarı sağlamak amacıyla başvurulmuş sınıfsal bir projeyi ifade etmektedir. Bu doğrultuda tezin ilk amacı, ‘hegemonya krizi’ olarak 2008 krizini kuramsal ve pratik tartışmalar çerçevesinde ele alarak Gramscigil sosyal ve siyasal analiz literatürüne bir katkı sunmaktır. Tezin ilk amacıyla ilişkili bir şekilde ikinci amacıysa, krizin ardından ‘hegemonya bunalımı’ koşullarında ‘organik çözüm’ metodu olarak üzerinde uzlaşılan kemer sıkma politikalarının neden tercih edildiği ve belli başlı Avrupa ülkelerinde uygulanışının nasıl biçimlendiğini ortaya koymaktır. Kemer sıkmanın ana akım neoliberal anlayış tarafından savunulduğunun aksine alternatifi olmayan bir politika olmadığı, mali yönden beklenen istikrar ve büyümeye katkı sağlamadığı savunulmaktadır. Bu doğrultuda, sermayenin yönetici blokunun kemer sıkmayla birlikte sınıfsal bir tahakküm rejimi yarattığı düşünülmektedir. Bu tez, günümüz kemer sıkma pratiklerinin kamusal, toplumsal ve siyasal olanı ortadan kaldırmayı hedefleyen, ahlaki vurgularla bireyleri ekonomik düzeylerde ‘sorumlulaştırarak’ yakalayan bir disiplin rejimi olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Son tahlilde, bu çalışmayla siyasal iktisadi yazında kemer sıkmanın eleştirel analizlerine ve alternatif hegemonya arayışlarına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemer Sıkma, Kriz, Sınıf, Hegemonya, Gramsci, Devlet, Sermaye, Emek.

ABSTRACT

The 2008 Crisis as a Crisis of Hegemony and Austerity Policies: Analyses on Some European Countries

This study focuses on the austerity policies agreed upon by the ruling class and its factions with the idea that they would produce an ‘organic solution’ to the conditions of the crisis of hegemony in Europe after the 2008 crisis. Austerity policies, which have a wide history of political economic thought and practice, Express a class project that has been resorted to by the mainstream political economic understanding in order to ensure economic and social stability. Accordingly, the first aim of the thesis is to make a contribution to the Gramscian social and political analysis literature by analysing the 2008 crisis as a ‘crisis of hegemony’ within the framework of theoretical and practical debates. The second aim of the thesis, which is related to the first aim, is to reveal why austerity policies, which were agreed upon as an ‘organic solution’ method under the conditions of ‘crisis of hegemony’ after the crisis, were preferred and how their implementation was shaped in certain European countries. It is argued that austerity is not a policy without an alternative, contrary to what is advocated by the mainstream understanding, and that it does not contribute to the expected fiscal stability and growth. Accordingly, it is considered that the ruling class creates a regime of class domination through austerity. This thesis is based on the idea that today’s austerity practices are a disciplinary regime that aims to eliminate the public, social and political, and captures individuals by ‘holding them accountable’ at economic levels with moral emphasis. In the last analysis, this study aims to contribute to the critical analysis of austerity in the political economic literature and the search for alternative hegemony.

Keywords: Austerity, Crisis, Class, Hegemony, Gramsci, State, Capital, Labour.